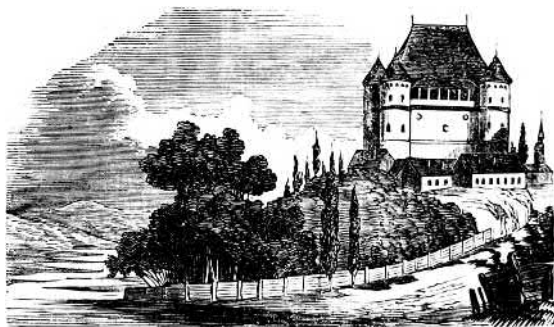

ERDÉLY RÉGISÉGEI.

IRTA

KŐVÁRI LÁSZLÓ.

Tizennégy fametszvény- s egy kőrajzzal

TILCSH JANOS TULAJDONA . KOLOZSVARTT.

Nyomatott Beímel J. és Kozma Vazulnál.

A

MAGYAR TUDÓSTÁRSASÁGNAK

A HAZAI EMLÉKEK

PÁRTFOGÓJÁNAK.

Erdély egy gazdag , de ismeretlen múzeum.

Előszó.

Mit öt éve Erdély Statistikájában megígértem, ezenel veszik olvasóim.

Czíme nem meríti ki a könyv tartalmát. Ha a hosszú címekeket szeretném, ezt kelle címlapjára nyomatom: Erdély Régiségei, s a rólok fenmaradt ismeretesebb történeti események, népregék és tradíciók statistikája.

Bevégeztnék teljességgel nem tekintem: ily művet bevégezni soha sem lehet, legalább egyes embernek nem. Tíz éve, hogy e könyvre az első papír szelvet elövettem, s hogy érdekében útazásokat teszek: jónak véltem már gyűjteményemet közölve, az ügynek új barátokat szerezni

Szebb feladata irodalmunknak most ennél alig lehet.

Hiányait senki se ismeri inkább mint én. S fájjalva kell mondanom, hogy azok egyrésze kiegészíthetéséről már is kétségbeestem. A családi s községi levél* táruk még igen sokat segíthetnek.

Lesznek ismét hézagok, melyeket később fogok pótolni, azon művekben, mit még adhatni reméllek, s mellyek legelsője e czímet fogja hordani: Erdély természeti ritkaságai.

Pest, febr. 24-kén 1852.

(SZERZŐ).

TARTALOM

ELSŐ FEJEZET.

ÁTALÁN OSS Á G O K.

	Lap.
1. §. Átalánosságok	1

MÁSODIK FEJEZET.

A DÁK ÉS ROMAI RELIQUIÁK.

2. §. Előzmény	7
3. §. Dák reliquiák.	—
4. §. Romai reliquiák	11
5. §. Deinsusi templom (képpel)	15
6. §. Déva	18
7. §. Fejérvártt	—
8. §. Földváron	19
9. §. Gogány-váralja	—
10. §. Hévizen	20
11. §. Ilosván	—
12. §. Járában	21
13. §. Kecskető	—
14. §. Kézdi-Vásárhelytt	44
15. §. Kis-csulánál	—
16. §. Kis-kalán fürdője	45
17. §. Kolozsvártt	—
18. §. Komollónál	47
19. §. Krivádia	47

	Lap.
20. §. Maros-újváron	48
21. §. Miházánál	—
22. §. Orlya-boldogfalva	—
23. §. Orlya-váralja	—
24. §. Patánál	49
25. §. Petrosánál	—
26. §. Poklisán	—
27. §. Segesvártt	—
28. §. Sóváraddon	—
29. §. Szamosujvártt	50
30. §. Szovátán	—
31. §. Strigy-vize	—
32. §. Tordán	52
33. §. Zalathnán	53
34. §. Várfalván	54
35. §. Várhegy	—
36. §. Várbely	55
37. §. Vaskapu	58
38. §. Veczel (képpel)	—
39. §. Verespatakon	59.

HARMADIK FEJEZET.

A HŰNOK RELIQUIÁI.

40. §. Előzmény	61
41. §. Csik-szentmiklóson	62
42. §. Kadicsfalva	—
43. §. Rétynél	—
44. §. Rikában	63
45. §. Udvarhelytt	—

NEGYEDIK FEJEZET.

A VÁROS-KERITÉSEK.

46. §. Előzmény	65
47. §. Besztercze	66
48. §. Brassó	68

	Lap.
49. §. Kolozsvár	71
50. §. Medgyes	77
51. §. Segesvár (képpel)	80
52. §. Szász-sebes	84
53. §. Szeben	86

ÖTÖDIK FEJEZET.

A HASZNÁLHATÓ VÁRAK.

54. §. Előzmény	90
55. §. Csikszerda vára	92
56. §. Dévai vár (képpel)	93
57. §. Fejérvár	98
58. §. Fogaras vára (képpel)	109
59. §. Hunyadi vára (képpel)	115
60. §. Maros-vásárhelyi vár	121
61. §. Szamosújvár	125
62. §. Töröcsvár (képpel)	130
63. §. Verestoronny	132

HATODIK FEJEZET.

FELLEGVÁRAK.

64. §. Előzmény	135
65. §. Brassó fellegvára	—
66. §. Kolozsvár fellegvára	136

HETEDIK FEJEZET.

VÁRROMOK ÉS VÁRHELYEK.

67. §. Előzmény	137
68. §. Aranyi vár	138
69. §. Árokalján	139
70. §. Bágyi vár	—
71. §. Bereczk: Veneturné és Leányvár	140
72. §. Beszterczen, a Hunyadi vára	141
73. §. Bethleni vár	142
74. §. Bibarczfalván, Tiburczvár	143

	Lap.
75. §. Bodolai vár	—
76. §. Bolya kastélya	145
77. §. Borberekén, az Ebernyik vára	—
78. §. Borosbocsárdon, a Kecskékő	146
79. §. Brassóban, a Czenki rom	—
80. §. Bréden, a Mojgrádi vár	147
81. §. Bükszádon : Súlyomkő, Vápvára, Kinczsás	—
82. §. Csicsó-vára	—
83. §. Dézsen : Dézsvár, Óvár, a Czicz- és Bélahegy	149
84. §. Diód vára	150
85. §. Doboka vára	151
86. §. Ebesfalva kastélya	152
87. §. Feketehalom vára	153
88. §. Felvinczen a Zsidóvár	154
89. §. Földvár	—
90. §. Garádon, az Ungleberg	155
91. §. Glogoviczai vár	157
92. §. Görgény vára	—
93. §. Gyalu, a Geluvára	160
94. §. Hadad várhelye	161
95. §. Ikafalván, az Ikavár	162
96. §. Ilye vára	163
97. §. Kis-disznódon, a Michaelsberg	—
98. §. Kis-sebeş vára	164
99. §. Kisselyk várhelye	—
100. §. Kolczvár, Malomvizen (képpel)	165
101. §. Koppánd várhelye	166
102. §. Kozár vár	—
103. §. Köhalmi vár	167
104. §. Körösbányai várhely	168
105. §. Kővár	169
106. §. Krizbán, a Heldenburg	171
107. §. Kudu várhelye	—
108. §. Kusaly várhelye	—
109. §. Magyar-létán, a Géczi vára	—
110. §. Magyarosnál, Szt László vára	172

	Lap.
174. §. Beszterczei piaczi templom	228
175. §. Brassóban a luther. és unit. templ.	—
176. §. Csik-somlyó kápolnája	229
177. §. Czikmántor harangja (metszvényel)	230
178. §. Darlacz temploma festvényei	—
179. §: Dézsi reform. templ.	—
180. §. Déván, reform. templ., s kálvária	231
181. §. Enyeden a luther. templ. és kápolnarom	—
182. §. Fejérvári cathedrela és síremlékei (képpel)	232
183. §. Földvár temploma	237
184. §. Gerend ref. temploma	—
185. §. Hóltövényi templom	—
186. §. Kerczi apátság	238
187. §. Kis-torony temploma	239
188. §. Kolozsmonostori apátság, kálvária	—
189. §. Kolozsvár templomai	241
190. §. Martonosi és fotosi templom	242
191. §. Martontelki templom festvényei	243
192. §. Medgyes temploma	244
193. §. Nagy-kászon kápolnája	—
194. §. Radna templom romja	—
195. §. Segešvár temploma	246
196. §. Szász-hermányi harang	—
197. §. Szász-orbó templomromja	—
198. §. Szász-sebes piaczi temploma	247
199. §. Szében luth. templ. síremlékei, festvénye	248
200. §. Szék	249
201. §. Tövis temploma	250

TIZENEGYEDIK FEJEZET.

ANTIK VILÁGI ÉPÍTMÉNYEK.

202. §. Előzmény	251
203. §. Beszterczén: Hunyadi háza és a bazár	252
204. §. Brassóban: bazár, luther. gymn. könyvtára	—
205. §. Csucsá	253
206. §. Dézsen: Rákóczi háza	—

	Lap.
207. §. Enyed könyvtára és muzeuma	254
208. §. Fejérvártt: a püspöki épület	255
209. §. Fogaras hídja	256
210. §. Kolozsvártt: Mátyás kir. születéshelye	—
211. §. Maros-vásárhely könyvtára	257
212. §. Ofenbányán, régi kohok	258
213. §. Szász-sebesen, fejedelmi szállás	259
214. §. Szeben, Bruchenthal-kép- és könyvtár	—
215. §. Szőkefalván, Verböczi háza	260
216. §. Torda	261

TIZENKETTEDIK FEJEZET.

HADJÁRATI EMLÉKEK.

217. §. Előzmény	263
218. §. Alparét, népzendülés nyomai	264
219. §. Bodzai sírhalmok	265
220. §. Brádi sír	266
221. §. Csik-szentdomokoson, Báthori sírja	—
222. §. Dézs emlékei, a magyarok kijöttéről (képpel)	267
223. §. Ditron, a Tatárhalmok	270
224. §. Eresztevény neve	—
225. §. Esküllön, a Tuhutum hadjárata nyomai	—
226. §. Goroszlói csata	272
227. §. Hid-almási sánczok	273
228. §. Holdvilági sírdombok	—
229. §. Kentelki kún sírhalmok	274
230. §. Kenyérmezei emlékoszlop (képpel)	—
231. §. Kolosmonostori emlékoszlop	275
232. §. Kozmatelkén, Barsai fejd. sírja	276
233. §. Körösfalvi sírdomb	—
234. §. Mádéfalvi sír	277
235. §. Nagyszöllösi harczi emlékek	—
236. §. Sellenbergi sírdomb	279
237. §. Szentimrén, Hunyadi és Kemény Simon	—
238. §. Zsibói sánczok, Rákóczi hegy	—

ELSŐ FEJEZET.

ÁTALÁNOSSÁGOK.

1. §.

Erdély egy gazdag, de ismeretlen múzeum.

Alig hiszem, hogy lenne egy más 1000 □ mértföldre földtekénknek, hová természet és emberkéz ennyi ritkaságot egymásra halmozott volna.

Ezen gazdag ismeretlen múzeum propylaeumába kívánom vezetni olvasóimat. S mit ezennel feltárok, az a régiségek osztálya. A dák, romai s hűn reliquiák, őseink várai, várainak romjai, összedült oltáraink, az elvérzettek sírdombja, miket felmutatok.

A keresztény időszámlálás kezdetéig megy fel EriFély története: azon túl csak rege és homály. E két ezredév lesz vizsgálódásunk korszaka.

Krisztus születése a dák nemzetet találta Erdély földén. E nemzetet Roma s a népvándorlás megbuktatá. Erdély majd egy ezredévig emelkedő és elbukó új birodalmak színtere lett: míg végre kijött a magyar, s Erdélyben állandó hazát alkotta magának. Hogy mennyi és minő emlékeket hagyáuk e nemzetek magok után, ezt fogom keresni.

Mikor kezdette a dák Erdélyt lakni, azt nem tudjuk. Ma jnár e nemzet többé nincs, elsepré az idő vihara. De mert téreinket vérevel öntözé, mert várakat emelt, hogy e földet magának megtarthassa, s mert mikor legyőzőtök is, vérben úsztalá a győzelmesekéi:

kétségbeesett harcza dicsőségében most is él, nevét kardjával metszé be e hon földébe.

Utána Erdély Roma kezébe került. Kr. után 105. évben kezdődik mintegy a romai uralkodás. Ekkor sújtá le Trajanus caesar, Decebal dák királyt. E nép sincs többé; de mit 170 évi itt uralkodása alatt épített, azt másfél ezredév sem ludá eltörölni. S e nép emléke úgy él e hazában, mintha csak tegnap szállt volna sírjába, úgy jó, mintha még most is velünk bírná e földet.

Roma a goth nemzet előtt vonult el innen, 274. táján. E nemzet is letűnt; de mert ízlése volt, vagy tán egy lángészt bírt az építészetben: bár művet nem hagyott fen, nevét megmentette a feledékenység tengeréből.

A gothot Erdélyből a hun nyoma ki, 373. körül. E nemzetnek még azon szerencséje se volt, hogy egy századig bírhasa, mint a goth. Nehány tradition kívül, mit se liagya ránk; de másfél ezredéves tetteire ma is megdöbbenve gondol az utód; s Attila neve úgy hangzik, mintha sírját még fű se nőtte volna be.

A hunok után négy századon át a népvándorlás özöne dúlt. Csak rombolt, és nem épített. S mert szellemét önkezevel nem fejezte ki, csak hírből tudja a történet is, hogy Erdély földét egykor gepida, longobard, avar, s ki tudja minő ismeretlen népek lakozák. De nevüknek nyomatéka nincs; nevükre a szív nem üt sebesebben. Nem mert a mely nemzet csak haszonbérllőként nézi hazája szent földét, az ha elenyészik, nevét is utánsepri sírjába az enyészet.

Mert minden nemzet önmaga alkotja meg saját emlékoszlopát. Csak ön műveiben van a nemzet fenmaradása, nemes tetteiben fel-támadása.

Mikor a magyarok a IX. században győztes fegyverüket ide feltiték, az oláh nemzet lakta. Egy nemzet, melynek eredete, ide-telepedés homályban van; de mit a dákok és romai gyarmatosok elegyedésének szeretnek tartani. E nemzetiét vette át a magyar Erdély kormányát, benne találta a székelyt, behozá a XII. században a szász: s együtt emlék az emlékeket, mik ezen ezredévre esnek.

Ha végig nézünk e kis hazán, mely egyébiránt csak oly kis haza, hogy hat királyság van Európában nálánál kisebb; ha mon-

dóm a jelen nemzedék elnéz ősei múltján: édeskeserű megelégedés szállja meg keblét.

Mily és mennyi emléket akartak e hon ősei reánk hagyni: azt a sok rom beszéli minékünk. De mit tehettek ők, ha az emléket, mit a pár békés napon emeltek: a háborús évek eltörlötték. Ismerni kell e hon történetét, hogy átlássuk, mi óriási küzdelem volt e hont így is megtartani. Csoda, hogy kő kövön áll e hazában.

Mindjárt, hogy a magyarok elfoglalák, már feltámadt a vihar. Alig tették le őseink házok szegletkövét, már jött arabló kún és talár; s kihányta azt, benne rejtett kincset keresett.

Alig építettük fel keresztény templomainkat, jött a pogány török; vallási vakbuzgóságának egész dühével ostromozott: csoda hogy pusztán nem hagyták e földet.

S mit mondják a vész napokra, melyekben Austria a törökkel küzde hazánk felett? Egy lángözöne volt ez két tűznek, mely múltjaink építményeit, emlékeit, két oldalról rombolta.

S mégis ennyi ellenséges elem közepette, ennyi vihar után is oltáraink, emlékeink, váraink, várfalaink állanak a múltakból. Alig van egy század beléptünk óta, mely valamit ne hagyott volna reánk.

A IX. századból, inkább csak traditioink vannak. Árpád kijöttéről Dézsen kődarabunk van, melyen kapitányaival tanácskozott. Esküllön ismerjük a halmot, melyen állt Tuhutum, mikor Erdély itt talált népe neki esküt és kezet nyújta. S ott van Hid-almáson a sáncz, melyet Gelu Tuhutum éllcnében ásatott.

A X. századból sincs még tiszta emlékün. Mondják azonban mikép Nagy-kászon kápolnája, pogány korunkból jőne le.

A XI. századból megyei osztályunk, alkotmányunk, hitünkén kívül: leakarják hozni Földvár templomát. Bírunk Kenteikén sírdombokat, hova Salamon király a cserhalmi győzelemben kúnokat temete.

A XII. században, a szászok bejöttével városaink kezdenek épülni. Templomok is alapulnak: mint Déván 1109-ben, Höltyvénynen 1136-ban.

A XIII. században, II. András király Barczaságot a német lovagrendnek adományozza. Ők építik Fekctehalom, Krizba várát. Bírunk még erősségét Enyed kastélyában 1239-ből, Gerend tem-

plomát 1290-ből; s egy nagyszerű templom romot Radnán, mit rommá 1241 döntö.

A XIV. századból már nagyobbyszerű emlékeink vannak. Szász-sebess várfala 1388-ból; Fogaras vára 1310. Töröcsvár 1377. Enyed lather, temploma 1333. Brassóé 1390—ből.

A XV. század, minden századok közt legdúsabb gyűjteményt hagyta fen. Nagy Lajos király olaszbonbani táborozása építészeti stílyt, a török nyomulása pedig buzgóságot, templom építési vágyat önte Erdély fiai keblébe. Innen születtek Erdély legnagyobb templomai: mint Kolozsváré 1404. Szebené 1431. Medgyesé 1488. Segesváré 1492.

E században építi Hunyadi a szenlimrci győzelem zsákmányából Fejéi vár, Szentimre, és Tövis templomát 1445. Ekkor Hunyadvárát 1452.

A török e században beüteeit megkezdd Erdély földére. A városokat Zsigmond király kőfállal rendeli körülvéteni. így kezdik kőfalaztatni Kolozsvárt 1405. Brassót 1450. Bcszterczét 1465. így Segesvárt és Medgyest.

E századból több harang feliratot is bírunk. Sőt a csaták vihara közt a művészet múzsáját is megjelenve látjuk. Festvényeket látunk a szebeni templomban 1445-ből. Ugyan e művésztől mást Martontelkén: s egy csatateri emlék-oszlopot az 1479-ki kenyérmezei csata helyén.

A XVI. század már messze marad az előbbitől. Mégis vannak belőle váraink. Mint Szamosújvárt 1540-ből, a brassói fellegrvár 1552, a bonyhai kastély 1545-ből. Templomokat Beszterczén 1522, Kistormyón 1548, Brassóban egy bazart 1578. De bírunk már sírdombot is, hol mieink fekszenek, mint Sellenbergen 1599-ből.

A XVII. század még alább száll. Látszik hogy a fejedelmi kor által felidézett harezos idő, minden kezét a fegyverhez fordítanak. E században csak kastélyokat látunk épülni: Alsó-rákoson, Radnóton, Bellilcn-szentmiklóson. Épül két tekintélylelcnebb vár is: egyik Csikszeredán, a más Marosvásárhelytt. A művészet is felmutatja magát a szobrászat körül. Bírjuk c nembn az Apaffi emléket Almakereken, 1666-ból. De oly emlékeink is kezdenek sűrűdni, melyek alá egyegy fejedelmi fővel ezreink temelődtek.

Ilyek a nagyszőlősi, hol Kemény János, a kolosmonostori, hol II. Rákóczi György fejedelmünk veszté csatáját, életét.

A XVIII. század elein, Károly császár alatt az építészet lealadozó napja még visszasugárzik. A verestornyai út tőle van. Fejérvár várát alatta építik 1715 — 38 ban; alatta Kolozsvár fellegvárát 1721—23-ban. Templomok is emelkednek, mint Kolozsvárit a piaristáké 1718, az unitáriusoké 1796. De harci sírjaink mind inkább szaporodnak. Holdvilágon 1704, Dilrón 1707, Mádéfalván 1764, Brádon, Körösfalván 1784-ben emelkednek mind szomorúbb sírhalmaink.

A XIX. század, ez még a miénk, ez még a jelené. Különbem tudom, mit foghat sárnál egyebet felmutatni.

Ennyi épszerűt bírunk a múlt századoktól. A romokat itt nem említők. Azokat nem bírjuk, azok már az enyészetét. De gondolom, eleget soroltam elő, hogy átlássuk, mennyi minden korbéli emlékünk van még, mit meg keli övnünk az enyészettől.

A rómaiaktól bírunk egy templomot, fürdőt, vár- és városromokat; ott hagyák nyomukat bányáinknál, ott van az útnyom, mi hálóként futotta be e hont. S vannak részéről még mozaikok és szobrok; tisztán áll még fővárosa amphitheatrumanak piacza, róla szinte csak néző, és gladiator hiányzik. Évezredüinktől is áll még hét kerített város kőfala; igen kilencz használható vár. Várromot száznál jóval többel fogok felmutatni; fel egy sereg kastélyt s antik épületet; fel őseink sírdombjait csata lé re inken, s a néhány emlékoszlopot; fel mindenesetre annyi mindent, hogy mi utódokul aránylag annyit nem hagyunk unokáinkra. S mutatok különösen annyi szép traditiót, népregét, népmondát, mennyiből gyanítani foghatjuk, mi gyönyörű volt őseink költészete.

Eleink korukat műveik által eléggé képviseltetik. Szent lelkesedéssel fogták fel saját koruk szellemét, kívánatait. Nem tartották elégnek érezni a hazáért: ők érzeményeiket telten fejezték ki. úgy szerették e földet, mint férfinak szeretni kell, kitől nem elég köny és sóhaj. Ha jött a lovagkor, hegycsúcsainkra lovagvárokat emeltek, ha jött a tatár, mély a népet rabszíjjon akaró else-

perni: váraikat szaporíták, s kerített városokat állítanak; ha jött az Izlam, fanatismussal a kereszténység ellen: ok a népben vallási fanatismust költének fel ellene, pompás templomokat emelvén. Most itt a XIX. század a művelődés korkívánataival: hol van az emlék, melylyel felfogjuk mutatni, hogy Erdély is megértette kora szellemét.

S apáink nem csak erődítményben tevék le lelkesültségöket. Építményök nem csak massiv, de egyszersmind a művészeti fenségget, azon kor jellegét is kifejezte. A Hunyadi váránál még e mai napig nincs egy építmény, mely ízlésben felebb emelkedett volna. A mily szobrászati vésményeket kaptunk a károlyfejérvári és szebeni templomban, a milyet látunk Szászsebes temploma külső oszlopain, s az almakereki Apaffi-emléken: oly művek, melyeket szobrászatról emlékeztvén, büszkén felmutathatunk.

És bírunk festvényeket, oltárképeket Szebenben, Mar ton telkén a XVI. századból, melyek nagyszerűségben e kort jóval hátrahagyják.

Sőt még a múlt század se maradt el. A század, melyben egy Katharina czárné szelleme, könyv- kép- s ilyszerű gyűjtemények felállítását hozta volt divatba, még e század is képviseli magát hagyományaiiban. Szeben kép- és könyvgyűjteménye, Maros-vásárhely nyilvános könyvtára: oly nagyszerűek rövid időre, hogy lehetetlen a gyűjtők szellemét, kifáradhatlanságát el nem ismernünk.

Minden, minden kor képviseli magát; még a fejdelmi viharos korszak is fenhagyá mit emelt, a harczy sírokat: mit és mennyit fogunk mi hagyni, hogyan fogjuk e századot képviselni; az a jövő titka. De fájdalom semmi terv, semmi előkészület. Legalább Erdélyben beteljesedik a jóslat, mikép a XIX. század semmi nagyszerút sem fog teremteni. Szegények vagyunk pénzben, gondolatban.

S miután itt állunk, mi marad szentebb kötelességünk, mint ha újat nem hagyhatunk, legalább biztosítsuk, mit őseink fenhagyának. Nincs ország, mely természet és történet kezéből több anyagot nyújthatna egy múzeumra, mint Erdély; gyűjtsük össze mind azt mi régi, mit most lábainkkal tapodunk: s eljö a miveit útas, fel fog kiáltani, mily kincsre talált abban, mit mi hányódásból emeltünk ide; eljö a nálunknál fogékonyabb utókor, s áldani fogja emlékünket.

Múzeumát minden áron. Egyletet, mely imaszerű köteles-ségévé tegeje tagjainak, mindent megóvni e honban, mi antik; s mindent összegyűjteni, mi gyűjthető. Az egész Európába hordják régi emlékeinket, a világ gazdagszik, mi naponként szegényedünk. Körülünk bár merre járunk, a múzeumok telvék Erdély kincseivel, csak nekünk nincs gyűjteményünk. Csak megjelenik egy egy biztos, mint a múlt század elején gr. Ariosti, felszedi az antik szobrokat s magával viszi. S minket nem érdekel! Legszebb várrómjainknak neki vetette csákányát egy egy hatalmas fő- vagy viceispán; le-onlá, házat épített púja lelkének belőle: elnéztük, segítettük, a szép rom összedült. . . Mit nekünk, minket nem érdekel! Csicsó, a legszebb várróm, malomkő anyagra épült, alatta felügyelet nélkül vágják a malomkövet; csúcsát átfurdalák már, a várat ledöntéssel fenyegetik. . . Mit nekünk, minket nem érdekelt, s már annyira ki-üríték, hogy egész fal darabok leomlottak alá a völgy messziségé-be, s a legszebb sasfészekből oda fent majd mi sem áll, holnap tán semmi se álland. . . A Bátliori kenyérmezei győzelme emlékéül épült kápolnából szemünk láttára ludat építének. Mi elnéztük, ide-gen ha megkönyezle.

Mit nekünk mind ez: a nagyrészt nem érdeklí. Mintha csak szállásul tartanok e szent hazát. Pedig töröltessétek el a múltak emlékeit, mikre most a fiatal kebel feldobog; egyenlítették le a sírt, hová most a nép könyezve egy követ még oda vet: s akkor nem lesz többé édes e szó: haza.

Aztán mégis csodálkozunk, ha e szépségekben dús haza gyer-meke, festő ecsetjének idegen honban keres tárgyat; csodálkozunk ha a költő idegen honban kutat népregét, mi keblének húrjait műve dolgozásánál rezgésbe tartsa; csodálkozunk ha a nép érzéketlen históriai múltja iránt. Ily lelketlen eljárás mellett, nem lehet ez más-kép. Ha az értelmiség nem fog kezét, azon kevés melegebb kebel-lel, mely a hon kincseit búvárkodva éli sovány napjait: akkor le-fognak ezen emlékek dőlni; simává gyalulja az idő, hol egykor e nemzet szent köveket tapoda, s szolgakenyeret fog teremni a sír-domb, mely alatt annyi nemes kebel hasztalan porhad.

Múzeum és egylet! Hogy ha e század magát nem képvisel-heti, legalább emeljen templomot a múlt kincseinek, mely kiragadja még a mit lehet az enyészet típrő lába alól... S ha tán reményem

hiú, ha tán e kor még nem elég fogékony, nem bir elég kegyelettel ősei hagyományai iránt, s nem oltározza még úgy mint kell, a művészetet és tudományt; s nem bánja, ha históriai múltját, az apák ereklyéit elfűjja is a szél... akkor állj meg oh romboló enyészet még... ne fáradjon ki béketűrésel... tán jöni fognak utánunk utódok, melegebb kebellet, több pictással.

De még se gondolnám, hogy Erdély, mely Szent István anyját szülé, s így nemzetünk kereszténynyé létének bölcsője volt; mely a török ellen a Hunyadiakat termé, s így a két hon megdicsőülését eszközlé; mely a reformatiot egy csepp vér nélkül elnézte, s annak Bethleneket ada; nem gondolnám, hogy e hon, mely minden korkérdést oly mély tapintattal felfogott, hol minden felmerült koreszmének egyszerre megérték lobogóját: hogy nemzeti létünkét, fenyegető közös ellenségünknek, az emlékeinket dúló romszellemének útjátállani ne siessen.

MÁSODIK FEJEZET. A DÁK ÉS RÓMAI RELIQUIAE.

2. §.

Előzmény.

E két nemzet hagyományait együvé kell soroznom. S egyszersmind meg kell jegyeznem, mikép igen hibás nézet az, hogy a tudós világ minden magyarok kijötte előtti régiséget a romaiak kezéből származtat le. Holott a dákok Daciája korából is sok érdekesekest birunk.

Meg kell ugyan vallanunk, mikép a dák és romai hagyományok világában tiszta határvonal! felállítani nem lehet. De azért nem következik, hogy a dák nemzet történetét ignoráljuk, műveit másra ruházzuk át.

Ezen vélemény oda vezetne, mintha a romaiak itt egy pusztaságot találtak volna, mi teljességgel nem áll. Meg kell azért a két nemzetet a dicsőségben osztoztatnunk. Úgy is együtt lakák e földterületet.

3. §.

Dák reliquiák.

Majd két ezredév homályát kellene áttörnünk, hogy egész bizonyossággal kimondhassuk: im ezt valósággal a dákok hagyák nekünk. Mert a dáknak történetírója nem volt, a görög és romai történészek is csak akkor tesznek róla említést, ha saját nemzetükkel kardja összeért.

De ha végig pillantunk a dák történet töredékein, meg kell adnunk, mikép e nemzet nem volt minden műveltség nélkül, csakokban pedig nagy szerepet játszott. Hogy városai és várai voltak, az kétséget nem szenved.

Egy hontalan népcsoport nem küzdött volna annyit a hódítók ellen, kiknek Erdély örökké a vetély aranyalmája volt. Hogy Darius egészen eddig hozzá hódító fegyverét, tanúja a néprege is, mely a Darius kincsét máig is keresi.

Nagy Sándor hódítása Sarmizt találta a dák trónon. Csakhamar e hódító vaspálczájától is megmenekültek. S Sarmiz, Dacia ez új alapítója, hogy fővárosát kiemelé, s azt saját nevére Sarmiz-aegethusának nevezé: azt többé kétség alá se vonja senki. E főváros romja most is olt áll Várhelyen.

Nagy Sándor halála után Erdély szomszédságában Lysimakus kapott osztályrészt. Dacia meghódításához ő is hozzá fogott, de veszteségével.

E hadjárat elszórt aranyait, a Lysimakus és Közön aranyokat, máig is legsűrűbben találják Erdély földén.

Hogy ez után Cotiso dák király még Iloma alatt jár, sőt hogy később Decebal király Romát évekig adóztatja: romai írók jegyezték fel. De fellépett Romában Trajanus, Decebaluak hadat hoza. Decebal a csatát Dierna nevű városánál, a mostani Tordánál, fogadta el, s oly kétségbeesett harezot vív lak, hogy a győzelmes Trajanus sebesült katonái sebeire saját öltönyéi is szaggatá. *) E hareztert máig se feledik, s a román nép e rétet sokáig Pratu luj Trajannak hívta. A főváros csak ostromnak engedett: s várait Ie-rontatá, s Decebalt adófizetőjévé tette.

De alig ment el Trajanus, Decebal várait építeni, népét fegyverzeni kezdé. Itt mondják ki Romában Dacia gyarmatosítását. Trajanus ismét megjelent, s Roma sasát, 105 körül, a bevett Sarmiz-aegethusára felütötte. Ezen győzelem emlékére emeltetett Romában a Trajanus-oszlop. Dacia lehuny, az oszlop ma is áll. Olt látható rajta a megaláztatott Decebal; olt a nép, mely mérget iszik, hogy rabságra ne jusson; s örökítve vannak a dák nők, kik a fogságba ejtett romai katonákat megégeték.

*) Dio Cassius. Lilno LXVIII.

Ilyen nagyokat beszél a történet a dák reliquiákról.

De van egy más történet is, azt se szabad felednünk. Ré-szemről úgy találok, hogy hazám írt története mellett, egy más történet is szövődik a nép ajkán. A nép-történet tradíciók és mon-dákban beszél. E történet fonalát kisebb nagyobb mértékben min-denütt feltalálom. S miként a más történetnek, úgy ennek is meg-vannak aerái, korszakai.

Így látom váraink történetében, hogy ezen nép hagyomány legrégibb várainkat tündérek, utána ördögök, végre szentekkel építetteti, s rontatja le.

S úgy találok, mikép a tündérek világa a romai világ előtti időkre; az ördögöké a romaiak után a magyarok bejöveteléig; a szenteké az Árpádházi /érilág kihaltáig terjed.

A romaiak korát a mese nem szötte be; azzal, hogy mi ro-mai, mintegy a nép is tisztában van. S mikor láttam, hogy ős vá-rainkat a tündér világba viszi vissza a népajka: lehetlen volt azon gondolatot elvetnem, mikép e várókat tehát még a dákok hagyák ránk. Ilyen várak az aranyi, dévai, kecskékéi, firtosi, tartodi s a többek közit még a torjai. Melyek később újba épültek, s ezért a várhelyek s várromok között fogom többire megemlíteni.

4. §.

Római reliquiák.

Trajanus mintha varázsvesszővel illette volna e földet, a-zonnal egy virágzó gyarmattá változott. Számptalan romai gyarma-tosokat telepile át. *) A gyarmatok, városok, utak egyszerre előnték e földet. Arany és sóbányáink egyszerre kezdőnek aknáztatni. S már Marcus Aurelius korában, a második század közepén, ott dili az összes Dacia, hogy benne, Plolomaeus 43 várost számít elő.

Hogy a Ptolomaeus állal megemlített városokból, melyek es-tek Erdélyre, tudjuk leírásából. De hogy voltaképp hol feküdtek, csalhatlanul kimondani lehetetlen.

Plolomaeus után félszázaddal egy földabrosza is készült az akkori romai birodalomnak, melybe Erdély is befoglaltatott. E ka-

*) Eutropius Libr. VIII. Cap. 3.

tonai földabrosz fenmaradt a bécsi udvari könyvtárban, s Pcutingeri táblák czíme alatt a tudós világ előtt ismeretes. E táblák az erdélyi romai utakra, s gyarmatok fekvésére igen sok fényt árasztanak.

Ezen virágzó korból, már csak romokat mutathatunk fel; és ez olly messzi időből igen sok. Hogy mennyi maradt fen, arra engedjük meg, hogy ne mi, hanem a franczia Gerando feleljen meg, ki azt mondja Erdélyrőlí útleírásában, mikép Roma ennyi emléket sem Gallia, sem Hispánia, sőt a hozzá közel feküdt Italiában sem hagyott.

Bár merre is járunk e hazában, mindenütt romai nyomok. Alig lehet a földbe ásni, hogy romai téglák, cserepek, urnák, pénzek ne merüljenek fel. Sóbányászatának nyomai Tordán, Marosúvártt és Patán; aranybányászatának Verespatakon és környékén, Járában máig is láthatók. Fel van számlilva, hogy Roma annyi sőt kimerített, mikép annyi nem merült ki ez ideig. Ki van mondva, mikép hetenként 2 mázsa 8 font aranynyal szegényíté hazánkat. *)

Úgy látszik, Roma az egész Erdélyt gondja alá vette. Útjának, s gyarmatainak nyomait olly helyeken találjuk, hol most ezredéves erdőségek emelkednek. A déli határszéli hegyek, s a maros-széki s csiki havasok tanúi ennek. Hol most csak vad lanváz, ott egykor a romai civilisalio tanyát ütött volt.

A peulingeri táblákon Romából 12 út sugárzik ki a gyarmatokba: egyike Erdélybe jött. A Vaskapunál csapott be a főváros-hoz. Onnan, ma is láthatólag feljött csaknem Tordáig, hol kétfelé ágazott. Az egyik ág folyatá útját fel a patai sóbányáknak, Kolozsvárhoz, onnan a Szamos mellett lecsapolt Besztercze felé, hol Bethlennél most is látható.

A Tordánál kiszakadt más ág Földvárnál felcsapott a székelyföld felé. Ugránál Marosvásárhelynek ment, hol ismét kétfelé szakadt. A balág a Maros jobb partján Pokánál, Szászregennél, Vécsnél látszik; a más ág a Nyárádmentin Jobbágyfalva, Mikházánál hagyá nyomát; felment Szovátának, hol a megye erdején átvág a

*) Hene's Beiträge z. Dacischen Geschichte. Hermannstadt, 1836. 96. lap.

Rapsonné várához; s azon túl a csiki havasokon évek előtt út-csinálás közben fedezték fel folytatását.

Ezen emlékek mellett annyi öntvény, metszvény, faragvány, annyi szobor került már napfényre, hogy képes lett volna Erdély egyedül felderíteni a romai művészet homályát. De meg kell val-lanunk, ezeknek szinte csak lajstromát bírjuk. Ki ismerni akarja a-zon több ezerekre menő tárgyakat, útalom Dr. Neigebaurnak épen most megjelent munkájára. *) Az én vizsgálódásom tárgya csak az, mi még a földhez vagyon ragadva.

Csak a pénzek és emlékiratos kövek már egész könyveket adnak. Annyi régi pénz jö Erdélyben napfényre, hogy az erdélyi ember inkább ismeri, mint Európa idegen országai pénzét. Ily ara-nyokat, mint pecsétnyomókat széltiben láthatni. S néha oly mennyi-ségben tűnik némely vidékeken elő, hogy több család egyszerre csak elgazdagúl. E pénznemek egyrésze görög, a más romai; a közönség természetesen mind romai cím alá sorozza. A görö-göké inkább arany, a romaiaké inkább ezüst. A görögökéből leg-gyakoribb a lyzimak és a vrelésc helyéről nevezett közön arany. Ezeken kívül gyakoribbak a Darius, a macocd. Filcp, Milo, Nagy Sándor, Pergamus, Scmiramisféle pénznemek. A romaiak közt leg-gyakrabban jön elő Commodus, Domicianus, (Jordianus, Constanti-nus Magnus, Dcooclianus, Maximinianus pénzeiből. **)

A feliratok gyűjtését, leírását, mondhatni VI. Károly császár kezdeté meg. Erdélybe küldé gróf Arioslit 1723-ban azon (Hasí-tással, hogy az ottani feliratos köveket összegyűjtse, leírja, s mit lehet, Bécsbc szállíttasson. A küldött ügyesen megoldá czélját: lemén teleid összegyűjtő, Bécs felé indítá; de a tudomány nagy veszteségére egy hajó Szegednél cslülycdt. Mit felvilck, azok olt vannak a bécsi udvari könyvtár épületébe falazva. De a felszállító előre lemásolta volt tartalmukat; s e pótolja a veszteséget. ***) úgy látszik c lény Erdély tudósait figyelmessé tette. Többen kezdtték

*) Czíme: Ducien. Aus den Ueberresten des klassischen Alterthums, mit he—sonderer Rücksicht auf Siebenbirgen Topographisch zusammenengestellt von Dr. J. K. Neigeahn. Kronstadt. 1851.

***) L. Tröster. Dacia. 473. lap.

***)) I. Inscrizioni antiche trovate, e raccolte tea le Rovine delta Transilvania I anno MDCCXXIII.

a romai kort tanulmányozni, s ennek következtében Seivert 299 romai feliratot teve közzé. *) Mária Thesia is megbízta e tárgyban örnyagy b. Hohenhausent, ki a feliratokon kívüil minden egyéb régiségre is kiterjesztő figyelmét. S vizsgálódásai eredményét egy festett képekkel világosított munkában közölte. **) Következőleg a feliratok egy része, mind a mellett is, hogy a Seivert műve egy égés miatt igen ritkává lett, mondhatni meg vagyon mentve.

De nincsenek az egyéb ritkaságok. Rajzban majd mit se bírnunk. Eredetileg pedig úgy el vannak s lesznek szórva, hogy egy részét a tudomány már is elvesztette. A forradalom előtt ily nagyobb gyűjteményt bírt a Bruchenthal múzeum Szebenben, Fcjtér-vártt a püspöki könyvtár, Enyed kolegyoma; egyeseké közül említendő Ackneré Hammersdorfon, Dr. Fodoré Déván, gr. Gyulai Lajosé Németiben, gr. Kemény Józsefé Gerenden, Nopcsa Lászlóé Farkadin és Zámon, Pogányé Poklisán, és a Yárad Ignác tanácsosnéjé Déván. De ez csak a forradalom előtt volt: alatta az Enyedé tökéletesen tönkre tétetett.

Épen e pusztulás hirdeti líiznyelvével azon igazságot, hogy a nemzeti kincsek egyesek, felekezetek gyűjteményében veszélyben forognak. Csak országos épület, országos múzeum mentheti meg őket biztosan és örökidőkre. . .

Most már áttérek saját mezőmre, a gyarmatok helyére. Mondám honnan tudjuk Dacia gyarmatai nevét; azt ismételnem kell, hogy fekvésöket a tudós világ bár sokat irt róla, megalapítani nem ludá. Én csak államtani szempontból veendem fel e gyarmatokat. Engem itt csak az érdekel, hol vannak Erdély földén romai maradványok? S minthogy egyedül Neigcbaur 89 ily helyet említ meg: én mellözve a csekélyebb jelentőségűöket, csak a tekintélyesebb még látszó romokat kezdem ezennel elősorolni.

*) Ily című művében: Inscriptiones Monnmenlorum Románomul in Dacia mediterranea. Viennae. 1773.

**) E mű címe: Die Alterthümer' Dacians, in dem hentigen Siebenbürgen. Wien. 1775.

Demsus.**Románul Dimsus.**

E falu Hátszegvidéken, a Vaskapu s Dácia fővárosa romjai számszedságában fekszik. A falu északi oldalán van az egyesült göröghitűek temploma. E templom hazánk legcsodálatosabb, s alkalmasint legrégebbi épülete.... Im homlokzata előttünk.

A papi lak felett, dombon, szilvás és temető közölt áll e templomszerű kis épület. Körül régi és újabbkori kopott feliratú sírkövek, s tördelt oroszlánok hevernek. Nagysága még oláh templomnak is kicsiny. Egy része rom. Használható része mindjárt azon sajátságos látványt adja, miszerint a templomhoz képest ropant tornya az építmény közepéből emelkedik ki. E toronynak és

templomnak sem cserép, sem zsindey fedele nincs; hanem a fargatlan lapos kövekből alkotott boltív külső oldala fedelezi. Más sajátása az, hogy a templomra kívülről fellehet mászni, s a köfedelen el lehet jutni a toronyhoz, melynek ablakán a torony üregébe lát az ember. S ekkor átlátja a vizsgáló, hogy nem torony, hanem inkább egy nagyszerű kéményhez hasonlít. Csakhogy e toronynak, tetejéig három sorban ablaka van; s benne sem lépcsőzet, sem harang nincs. S hogy nem is férne, azt tán felesleges is említenem. Egyébiránt a torony 7—8 öl magas lehet. Minél felebb, mind keskenyebb; s hol keskenyebre megy, ott összeivelt téglából párkányzata van. Ily ívelés van rajta három. E torony a templomhoz képest igen új, s igen mesterkélty; míg a templom jóval durvább. A torony alkalmasint a IX—X. századból eredt, a byzáncti styl első korszakából . . . Ilyen kívülről.

A mint a templomba lépünk, egy kis kápolnának látjuk, melynek meg van a maga oltárhelye és oltára. Hossza lehel 5, széle öl. Képzehetni mi csekély juthat a templom piaczául, s azt is a torony kiemelkedő oszlopai foglalják el.

A templom piazza közepéről négy oszlop indul, ezen oszlopok félölös szélesek; felebb összefolynak, toronynyá lesznek, s úgy mennek ki a templom boltozatán. A vizsgáló a torony üregét szemével egész tetejéig kísérheti.

Ezen oszlopok oldalain féldombor metszetű lovak, s romai síriratok vannak, melyek némelyike azonban nem olvasható. Az északnyugoti oszlop on ez áll:

D. M.
C. LONGINO
MAXIMO
VIX AN LVII
JVLIA AFRO
DISIA COM
B. M. 1\

Ugyanez oszlopon áll:

D. M.
A CANDIDAE
VIX AN XXVI
SEV CHARIS
SIUS CONIVGI
BENE MERENTI
P.

A délkelcei oszlopon:

VALERIA CARA
VIX AN XXIX
T FLAVIVS APER
SCRIBA COL
SARM CONIVGI
RARISSIMAE P.

Alább ismét ez:

D. M.
C OCTAVIO NEPOTI
VIX AN LXX IVLIA
VALENTINIA HERES CON
IVGI PIENTISSIMO
FACIENDVM PROCV
RAVIT H S E.

Még'van egypár feliratos kö, de olvashatlan; mindazállal Seivert s mások a mint találták, mégis lejegyezték.

Mi volt eredetileg ezen épület, az megfjtetlen kérdés. Tudósaink egy része romai, a más gollí templomnak hiszi; a harmadik vélemény szerint sírbolt vala, mit a romaiak Longinusnak építettek. S meg kell adni, hogy e harmadik-véleménynek a romai lörténckönyvekben nyoma is van.

Dió Cassiusból említők, mikép Trajanus trónra léptével sietett lemosni azon szennyet, miszerint Roma egy Daciának adózott. Scrgét felkölte, eljött Daciába. Decebal dáki királyt legyőzte, lefegyverző, s Romát az adózástól felmentette. Decebal győzője haza-

vonultával, ismét készülteket telt. Trajanus megtudta: ismét Decebalra jött. E jövetel az egyébiránt lovagias Decebalt készületlen találta. Jó előre Trajanushoz küld, s kéri hogy leghívebb emberét küldje hozzá, mert alkudozni akar. A császár Longinust, derék vezérét választá ki. Decebal megfélejtkezett lovagiasságáról, Longinust letarlóztatá, s császáranak azt izené: kiadja Longinust úgy, ha visszamegy sergévei, s Daciát nem háborgatja. Longinus úgy viselte magát, mint romai férfihez illett, nehogy Trajanust terveiben zavarja: magát mcginérgetzte. A császárt ez események még ingerültebbé tévék. Kettőzött ellenszenvvel csapott Decebalra. Véres csaták után országát romai lartományyá tévé. *)

S miután a romai úr leve, Longinus testét barátai felkeresték, s mint írva van, cltcmcték, ad densas. S úgy vélik, mikép a densas-ból lett a Demsusnév: s hogy c templom a porai felibe emelt sírbolt lenne.

6. §.

Déva.

Déva városa körében több romai maradványt találak már. Egy romai út is látható, mely innen az aranyi vár felé tartott. Fellette, magas hegycsúcson vár emelkedik. E várat a néprege tündérek, a hagyomány pedig Decebal által építetteti. Mások romai várnak gondolják, minthogy régi falába s egy régi pinezjébe romai téglá van beépítve.

Még pedig Deceballal olly messze megy a szóhagyomány, mikép azt állítja, hogy legyözetése után, magát itt gyilkolta volna meg. Némelyek még nevét is Decebalról származtatják. Ezek szerint miután Decebal feje Romába vitetett, teste itt temettetelt el, s innen lett Decidava, magyarul Decebal hegye. A várat a várak rovatában adandóm.

7. §.

Fejérvárt,

Történetim váraink után már a dákoknak városa volt, nevét

*) Dio Cassius. Libro LXVIII.

Tharmisnak hiszik. Miután Roma tette reá kezét, Apulumot alapiia ide, s hinni szeretik, mikép öt stádiumra terjedt.

Annyi igaz, hogy Fejérvártól le Portugig egy porba omolt város nyomai máig is látszanak. S hogy Apulum lehetett, arra több adataink vannak. A feliratok, s az Ompoly vize közelsége szinte kétségtelenné teszi, tudva azt, hogy az Ompoly neve akkor Apulus volt, miről Ovidius is következőleg emlékezik:

Danubiusque rapax et dacicus urbe remoto
Apulus.

A fejérvári püspöki könyvtárban több romai régiség közt, van négy Mitras-tisztelcstre vonatkozó relief.

8. §.

F öldváron,

Székely-földváron, Torda közelében, a falu szélén romai vár és út nyomai látszanak, úgy vélik, hogy a vár az itt elmenő út biztosítására épített egyik vigília volt.

Helyén ma is igen sok faragott követ, s romai téglát kaphatni. Legtöbb kő félig négyszeg; félig kerekre van faragva. A téglák nagyja, kettőt összetéve, akkora, mint egy házajló. S hogy a téglát párjával összeilleszteni annál könnyebb lehessen, rajtok két téglára felosztva, egy körvonal látszik, mi egy vonással át nagyon szegezve. Apróbb tégláin a XIII légió száma van. Sok mindent találtak még, mi ináig ismeretlen maradt. Többek közt láttam egy carnial pecsétnyomót, melyre három sisakos fő úgy vala metszve, hogy akárhogy nézzük, a gyűrűfőn egy fővel mindig szembeállunk.

Aranyosszék adomány-levelében c vár, 1289-ben, Feuldvár név alatt még említettik.

9. §.

Gógány-váralja.

Ezen váralja a Kisküküllő balpartján esik. Felette magas hegyen van egy várhely, a Gógányvár helye.

Strabo görög történetíró, fenhagyta történetkönyvében, mikép a dák nemzetből Zamolxis Pythagoráshoz ment tanulni. S mikor

a görög bölcstől hazajött, hozott bölcseségiért Dácia királyai magok mellé vevék uralkodóul. Zamolxis a néphitben nagy reformokat tett, az isteni tiszteletet megalapítja; s egy barlangban három évig mulatván, onnan a lélekkalhatatlansága eszméjével lépe ki. E barlangban jósszéket állítja; s itt laktak Zamolxis papjai, s innen kérék a királyok is a tanácsot. S miként Strabo vallja, mindez még korábban is megvolt. S a szent hegyet és a mellette elfolyó vizet szerinte Cogeonnak nevezték. *)

Zamolxisnak Pythagorásnái tanulásáról s hazajötte után a barlangba lett rejtezéséről Herodot is emlékezik; de igen regé-nyesnek találja. **)

Strabo ilyyszerű szavaiból hazai történetíróink az öreg Bonfintól ***) le Benkő Jóséiig, azon hitben élnek, miszerint Gogányvár az említett pogány istentisztelet helye és hegye lett volna, s hogy Gogány nevét a Strabo által említett Cogeon nevezetből kapta.

10. §.

Hévizén,

A székelyföld szomszédságában, az Olt pariján, e falunak meleg forrása van, mely télben nyárban maimat hajt, soha sem fagy be.

Roma igen szerette meleg forrásainkat, mindenikhez telepítte. Az itt találtató kövek, romai pénzek, egy telep itteni létezését kétségtelenné teszik. A gyarmat a falutól az Olt felé feküdt, ott találják a maradványokat, úgy hiszik ennek volt neve Colonia aquarum vivarum.

11. §.

I l o s v á n,

Alsó-ilosván, a Nagy-szamos jobb partján, az Aelius várát keresik. Ezen falu és Keresztur között nagyszerű romai nyomok látszanak. Egyik egy erősség mélyedése, s a földből feltűnő kőfala. Ezen felül, az Ilosva pataka balpartján egy város rom, hol még a házak fekvését is mind ki lehet még venni.

*) Strabo Libr. VII.

**) Herodot. Libr. IV.

***) Decad. I. Libr.

12. §.**J á r á b a n,**

Felesleges is mondani Alsó-járában, mert egy ellenséges dulás óta Felső-járában kukuricza terein; tehát Jára határán romai épület-alapokat ásnak. Bányatelep lehetett. Látszanak még a földhányások, miket Roma bányászai hagytanak; s közlök folytonosan kapják a vaskalapácsokat, melyekkel a már kiégett köveket lördelék; olt mélyed a hegyek oldalán egy óriás vízvezető, mely a havas több apró vizeit összevezető előbb, s úgy hozta a járai bányászaihoz.

13. §.**Kecskekő.**

A Maros jobb partján, Enyed és Fejérvár között kezdenek a nyugoti havasok kiemelkedni. E havas egyik előfokán, a boros-bocsárdi haláron, nyújtja fel fejét Kecskekő, s rajta a Tündér Ilona vára.

E vármadarvány ma is igen regényes. A hegy aljában gyönyörűséges forrás, a hegy oldalán egy lépcsőzet visz fel, mely vágva van, de mely már igen el vagyon kopva. A hegytetőn a vár fala több helyt még ölnyi magasságban áll, elhagyatva, dudvától benöve.

Építési koráról a történet nem szól, a nép a Tündér Ilonának mondja. Ki volt az erdélyi tündérek e legszebbike, egy rege tartja fen, miben a nép csak tündérregét lát; de a történetbuvár látni fogja, mikép abban Daciának Romávali eseményei, Dacia elfoglal-tatása van előadva.

E regét, mit Italia krónikái tartának fen, s magyarban a ponyvairodalomban találtam, mind történeti érdekessége, mind költői bece miatt, czélszerűnek láttam egész terjedelmében megmenteni.

I.

Ős regék beszélnek egy tündérországról,
E tündér országban egy híres királyról:
Akleton királynak hitta őt hű népe,
Sok vagyonnak, fénynek úszott özönébe.

E híres királynak volt három gyermeke,
Ezeknek Argyrus volt a legszebbikc.
Mínd három született a szép Medcnátúl,
Akleton királynak életepárjától.

Épen háta megélt tündöklő lakának,
A királyné tartott egy kertet magának:
A legszebb lzléssel volt a kert rendezve,
Fényes kőfalakkal volt körülövedzve.

Volt a kertben csermely, díszes szökő kutak:
Nyíló virágokkal párkányozott úlak:
Oly szép vala minden e kert környékében,
Hogy a szem kifáradt annak nézésében.

A kert közepében álla egy ősi fa,
Ezüst virág terme s arany alma rajta;
Levelei oly szép smaragdok valának,
Hogy nincs annyit érő kincse a világnak.

Míndennap kinyíltak ezüst virágai,
Éjfélig megértek arany narancsai:
Reggelenként ha a király leszedhette,
Akkor a világot csak félvállról vette.

E volt a királynál ősek hagyománya,
Általa gazdag volt népe és országa.
Ámde egyszer mi és mi nem történt vele,
Órkezek esének a fának kincsére.

A király a dolgot a mint észrevette,
Fel lón háborodva szívében felelte:
Éjji örökkel a fát körülfogalla,
S a szoros vigyázást pontosan meghagyta.

A kelő reggelre már alig várhata,
Úgy kívánta tudni, mit szül az éjszaka:
Hitte hogy az őrség híven áll a résen,
És a mennyi kincs kell, fáján anyyi lészen.

Ámde megcsald őt bízató reménye,
Mert midőn kertjébe jó reggel kiméne:
Szedve volt gyümölcse kincstermő fájának,
Órei alatta mélyen szunyádénak.

Felriasztá őket bosszúsán álmukból,
 Kérdé mért alusznak oly mélyen, s mi okból?
 A megrémült örök hogy felriadának,
 A híres királyhoz eképen szóliának:

Felséges királyunk nézz e drága fára.
 A föld kerekiségén nincsen ennek párja.
 Nem látánk éllünkben annyi fényes kincset,
 Mennyi itt e fának ágain tündöklőit.

Lalánk rajta fénynyel ragyogó almákat,
 Aranyos virággal aranyos rózsákat,
 Smaragd, zálir, rubint fényie kertületek,
 Levelein gyémánt madárcák csevegtek.

Míg gyönyörködénk mi a fa termésében,
 S nagy vala az öröm mindnyájunk szívében:
 Jött egy lanyha szellő melytől földre rogytunk
 S egy szempillantásra mélyen elaludtunk.

A király bánkódva lére kastélyába,
 Xem tudá a csínynek hogy álljon útjába:
 Hasztalan fürkészett s puhátok mindenkit,
 Kire gyanakodjék nem találá senkit.

Csak hamar Filarent hivatá magához.
 Folyamodott o nagy bűvész jóslatához.
 Kérte öl hogy járjon titkosan végére,
 Ki leheté kezét ősei kincsére.

Elpuhult, oh király, néped és nemzeted,
 Kincseid ezekkel meg nem őrizheted;
 Hatalmas tündérek keze nyúlt a fához,
 Sok küzdéssel jutsz le annak birtokához.

De lehet reményed egyik hős fiadban.
 Csak majd szíved meg ne törjék bánatodban;
 Mert sok bujdosásnak lesz fiad kitéve,
 Míg szert leszen ismét e fának kincsére.

Filaren ekép szólt, s a királyt elhagyta,
 Eltávozott gazdag ajándékkal rakva.
 A király parancsol nagyobbik fiának.
 Hogy őrizze kincsét a tiindéres fának.

A királyfi elment holdvilágos éjjel,
 Járt kelt jó reménnyel a fa közelében:
 Nézte a sok drága újuló virágát,
 A smaragd lombokat, aranyló almákat.

Nem jött bezzeg álom éjfélig szemére,
 Oly nagy volt szívének öröme és kéje.
 De éjfélkor lanyha szellő lenge rája,
 S az álmotól összeragadt szempillája.

Jött a reggel újra, de sikertelen volt,
 A királyfi mélyen alvék, mint ki megholt.
 A kincslermő fának nem volt egy virága,
 Nem bár egy gyümölcse, nem bár egy almája.

A közép királyfi állá őrt más éjjel:
 Őt is előle az álom szellőjével.
 A királyt a bánat s bosszúság kínozza,
 Szertelen haragját vissza nem tarthatta.

Filarent a bűvészt rögtön elítélte;
 Mert jövendölését álnokságnak vélte.
 A szegény öreg jóst mindjárt hevenyébe,
 Megkötözve küldé a bakók kezébe.

II.

A királyné bősziült férjét vigasztalta,
 Bár erős dühétől ő maga is tarta.
 Vágasd ki azon fát férjem, jó királyom,
 Úgy is nem egyéb az, átok lett e házon.

Ámde a királynak legkisebbik fia,
 Argyrus, kiről szól e szép história,
 Anyjához belépve, ígyen szólt hozzája,
 Szavai közt szépen mosolyogván szája:

Atyám, egyet szólok, kettő lesz'belöle,
 Én is el kimegyek örködni a kertbe.
 A jóst jóslatáért, hallom, megöletted;
 Biz azt édes atyám, nem igen jól tetted.

Nem csak két fiadról szólt az ősz Filaren,
 A harmadik fiad volnék még talán én.
 S bár ha bátyáimtól futott a szerencse,
 Lehetek talán én istenek kegyencze.

Az éjjel is édes álmát álmodoztam:
 Ősi kincseinkért messze clbújdostam;
 ínséggel lúsáztam, szép leányt szereltem,
 S őseimnek fényét mind visszazereztem.

A király megrendült hangon szól fiának:
 Ne tedd ki magadat a nehéz próbának.
 Oly álmát beszélesz, mely miatt míg élek,
 Az ősz Filarennek jóslatától félek.

Ha te bujdosója leszesz a világnak,
 Mi lesz sorsa itthon atyádnak, anyádnak;
 Az aggódás s bánat sírba visz bennünket,
 Inkább hadd veszítsük el minden kincsünket.

Ámde Argyius szólt: bár mi lesz belőlem,
 Végrehajtom a mit jóstak felőlem.
 Ha szenvedek s küzdek, jó lesz annak vége,
 Férfias küzdelemnek dicsőség a bére.

Ment a szép királyfi atyjának kertébe,
 Bársony gyepre dült le a fa közelébe..
 Szabljáját, tegezzél elvivé magával,
 Hogy megvívjon a szép kincsek tolvajával.

Drága lombok nyíltak már a faágokon,
 Gyémántos virágok, s rózsák a lombokon;
 Kezűlének az arany narancsok is érni,
 A királyfi alig bíra rájok nézni.

Keble lánggal égé, és hevült a vágtyól,
 Hogy számotkérhessen a kert tolvajától.
 Nem zárá szemét be bár egy pillanatra,
 Hogy a mi az alatt történnék ne lássa.

És ím gyenge zúgás lesz e pillanatban,
 Szárnyok csattogása hallszik a magasban.
 Feltekint Argyrus, s nagy bámulására,
 Tizenkét szép hatyú száll a tündér fára.

A tizenharmadik leszállóit hozzája,
 Könnyedén leszárnnyolt ágya vánkosára.
 A királyfi ivét gyorsan megfeszíti,
 S a biivös madárkát czélirányha veszi.

Ámde a szép hattyú szárnyait megrázza,
 Csókhhoz volt hasonló szárnya csattogása.
 Szeme a napsugár fényével volt rakva,
 S ajka nyilék ilyen emberi szavakra:

Kedves ifjú, ne vonj fegyvert életemre,
 Xem hozok én bút és bánatot szívedre:
 Távol messzi földről a te országodba,
 Jöttem szép királyfi látogatásodra.

így szólván, a hattyú újra megrázkodott,
 S azonnal szép tündér leánynnyá változott.
 Oly szép volt termete, oly szép az orczája .
 Argyrusnak elállt rajta szeme szája.

Ki vagy bájteremlmény, szépségek szépsége,
 Angyalok virága, rózsák ékessége:
 Aranyfürtü tündér, honnan jöttél hozzám;
 Élek, vagy az álom szellője fuvalt rám?

Én vagyok a tündér lányoknak királya,
 Kincsekkel van rakva népem szép országa,
 De szívem nem boldog, ölnek rég a vágyok,
 Téged szép királyfi látni óhajtálok.

A lélek a vágyai vágyókkal cseréli,
 A mit a sors meghoz, azzal be nem éri:
 Van koronám, kincsem, fényem, gazdagságom,
 De nélkülöd nincsen semmi boldogságom.

Messze földről jöttem, jó hogy végre látlak:
 Én hordám el ősi kincseit atyádnak,
 Gondolám, hogy majd le őrt állasz felelte;
 S feltalállak itt e fának körülötte.

Nem csalódtál, angyal, Argyrus ekép szól;
 Oh én jól ismerlek kedves álmaimból.
 Lelkemet régóta epesztik a vágyak,
 Mégsem hittem azt hogy egykor feltalállak.

Jöjj te angyalszépség, égő kebelemre,
 Szívem nyugtalan lelt, mennyet érzek benne.
 És e mennyországot ezer lélek lakja,
 Mindeniknek te vagy édes gondolatja.

Szólt Argyrus, s a szép lánykát átkarolta,
 A lány aranyliaja keblét végig folyta:
 Isteni szép arca szende pirtó! égé,
 Szerelmes lőtt volna a világ beléje.

A nyájas királyfi boldog volt, a milyen
 Nem lehele senki c földkerekségen.
 Mert nem szórt az isten annyi báj leányra,
 Mennyit ráhalmozott Tündér Ilonára.

Csók és szerelem közt vígan folyt az éjjel,
 Nem cseréllek volna semmi földi lénnyel.
 Szerelmet vallanak, hűséget fogadtak,
 És egymásnak niég csak jegygyűrűt is adlak.

Az első szerelmi boldog órák után,
 Elaludtak hajnal felé egymás karán.
 Álmuk bárha szép volt, még a szépnél is szebb,
 Nem lehetett ébrenlétüknél édesebb.

III.

Jó reggel Aklelon ébredvén álmából,
 Kertjébe tekintte háza ablakából:
 És a fára esvén bámész pillantása,
 Ott a fény gyümölcsét mind épségben látja.

Zaklat egy vénasszonyt, egy udvari dámát,
 Hogy sietve nézze jól meg kerti fáját.
 Hozzon hírt fiáról, s hogy miként tehetta,
 Hogy a fa gyümölcsét úgy megőrizhette.

Indul az öreg nő, sőt megy gyorsasággal,
 De hirtelen megáll néma bámulással:
 Látja a királyfit istenült arczával,
 Szendcrülni a szép Tündér Ilonával.

Kölné álomból, ámde nincs merénye,
 Oly varázsló a lány szépségének fénye;
 Oly bájló teremtést a föld nem szülhetett:
 Istenasszonynál az egyéb nem lehetett.

Mégis halk léptekkel közelit hozzájuk,
 Észrevette azt, hogy méjjen álmodának:
 S hogy a király előtt legyen bizonyosága,
 A szép lány hajából egy fürtöt levága.

Ezzel a királynál megjelent sietve,
 S elbeszélte neki, mit látott a kertbe:
 Egy szép istenasszonyt a királyfi mellett,
 Kinek az aranyfürt hajzatában termett.

A király szívét az öröm elragadta:
 Szaladott nejéhez, és azt karonfogta;
 Sietett a kertbe, hogy lásson utána,
 Mily tündér teremtés szeretett fiába.

Eközben a lányka felserkeni álmából,
 Legott észrevette, hogy váglak hajából.
 Egy setét gúnyt sejtett, ő meg volt gyalázva:
 Sírn kezdte, arca sűrű kűnytől áza.

Felriad Argyrus kedvese hangjára,
 Hogy búját kitudta, vér tolult arczára.
 Szóla a leánynak: bocsáss meg kedvesem,
 Azt, ki téged sérle, bizony megbüntettem.

Legyen az testvérem, legyen jó barátom,
 Véres boszut állok rajta, szép virágom;
 Csak te, oh ne könyezz, légy nyugodt, szerettem
 Feledd el a sértést, feledd el érettem.

Mind haszontalan volt Argyrus beszéde,
 Vigasztalás nem szált Ilona szívére.
 Felkelt búsan s büszkén bársony gyepegyáról,
 Ily szavak fakadtak kláris ajakáról:

Sokszor jöttem hozzád, míg fellehelélek,
 Egy néhány óráig boldog voltam véled.
 Kívántam királyfi szivedet, kezedet,
 Talán szerettél is úgy, mint én tégedet.

Mégis cl kell válnunk, oh ne szólj hiában,
 Nem lakhatom veled atyád udvarában:
 Orvokot küldött ő kertjébe postának,
 A kik megraboltak, s rám szégyent hozának.

Argyrus a lánykát hévvel átkarolta,
 Arczát, nyakát, vállát, s hókezét csókolta:
 Oh ne hagyj el angyal, éld világod velem,
 Boszútállok értted, isten úgy segítjen.

így szólott Argyrus, lobogott orczája,
 De hajthatatlan volt Tündér Ilonája.
 Ne kísértse ifjú állhatosságom,
 Bár nőnek születtem, de szavam megállóm.

Menj, szólt a királyfi, ámde én követlek,
 Az egész világon bár hol felkereslek.
 Csak még egy kegyeddal boldogítsd barátod,
 Mondd meg a világon, hol vagyon lakásod.

Lakásom, jó ifjú, messze van tetőled:
 Zárt helyen, bérezek közt keresd szeretődöt.
 A Feketeváros az én fő lakásom,
 És a változó vár nyári mulatásom.

Bájos szép völgyek és erdők tanyáim,
 Aranynyal ezüsttel gazdagok bányáim.
 Hatalmam kiterjed messze, sok hazára,
 Adózóm volt nekem országod királya.

E fának kincseit nekem adóztátok,
 Békejobbot nyújtva jöttem ti hozzátok.
 És ti gyalázatot hoztatok fejemre,
 Könyeket szememre, bánatot szívemre.

Isten hozzád, engem ne keres hiába,
 Sok tündér keresett, de fel nem találta.
 Szólt Ilona, s bárha köny volt még szemében,
 Szárnyra kelt, és eltűnt szép hatyú képében.

A királyfi küzde kétségbeeséssel:
 Leborult ágyára, nem bírt bús szívével.
 Kit ő úgy szeretett, ki őt úgy elhagyta,
 A szerelemleljes Ilonát siratta.

A király s királyné a kertbe jövének,
 Hogy kedves fiókra majd reálesnének.
 De mind keltőjüknek nagy lón bámulása,
 Hogy szemök az ifjat könytől ázni látta.

Argyrus atyjának mindent elbeszélé:
 Elmondd, minő nagy Ilona szépsége;
 Mily szép arany fürtje van a tündérlánynak,
 S mily édes zengése az ő szép hangjának.

Végre dühösön szólt az öreg asszonyról,
 A ki őt megfosztá Tündér Ilonától,
 A ki megrabolta bájoló aráját,
 S összedulta azzal földi boldogságát.

A király, fiának részt vett bánatában,
 Osztozott dühében és boszuságában:
 S a nőt elítélni neki át is adta,
 Ki a nyomorultat ízekre vágatta.

Ezzel elbujdosott Argyrus honából,
 Érzékeny búcsút vett atyjától anyjától.
 Szerfelett nagy volt a jó szülők keserve:
 Ámde Argymsnak mégis menni kelle.

A király is a fát mindjárt kiásatta,
 Annak minden ágát rakásra hányatta;
 Derekát máglyába rakva meggyújtatla,
 S világánál eltűnt jó fiát siratta.

IV.

Bujdosík Argyrus hegyeken völgyeken,
 Erdős és kősziklás kietlen helyeken:
 Szárazon vízen át megy pályafutása,
 Sem éjjel sem nappal nincsen nyugovása.

Mindentől a kil csak feltalál útjában,
 Kedveséről kérdez hírt, de csak hiába.
 Szívet mind szüncellen gyölri a bubánál,
 Meri nyomát se sejtí Tündér Ilonának.

Beérkezel! végre Tündérországaiba,
 Holott búj dobolván kies völgy hosszéba:
 Egy hegyoldalra nagy pásztortűzet látta,
 Arra venni útját helyesnek találta.

A mint közelednék úgy nőtt bámulása:
 Tűz előtt heverve egy óriást látta.
 Felállva hinnéd öt százados tölgyfának,
 Lefeküvc ember hosszú árnyékának.

A nagy ember mozdult, s feldúlt könyökére;
 Argyrus felnéze annak nagy szemére.
 A nagy ember kérdi, kicsodák volnának?
 S zeng a föld hangjától az ő nagy szavának.

Argyrus felelt, és így szóla merészen:
 Bujdosók vagyunk ini ezen a földrészen,
 A Feketevárosi kellend feltalálnunk,
 Kértünk útasíts, ha nem jó útan járunk.

Hm! szólt a nagy ember, ifjú jó barátok,
 Bízom fejszéteket nagy fába vágátok;
 Ha felállók én a Retyezát tetőre
 Ellátok a földnek legnagyobb részére:

Látok saslábokau forgó kastélyokat,
 Aranykrttel függő fényes légvárokat,
 Látom mi a földön és az ég alatt van,
 A Feketevárost még sehol sem láttam.

Hanem édes fiam, már a reggelt várd el,
 Sok tájról sok tündér lesz itt holnap reggel;
 Megkérdem, s ha lesz ki útba igazítsón,
 Elküldeni azt veled, mint saját biztosom.

Szóla a nagy ember, s hogy jó szívvel lássa,
 Vendégeit, egy nagy vadat huza nyársra.
 S míg a vadat jobbról s balról sütögette,
 Argyrus kiletét, sorsát kérdezgette.

Hősünk mindent monda a nagy óriásnak,
 Csakhogy annálinkább megsegítse másnap.
 Az óriás is úgy beléje szeretett,
 Hogy ön sapkájából neki ágyot vetett.

Reggel a tündérek rendre megjövének,
Égy se hallá hírét a város nevének;
De egy sánta tündér jött meg utoljára,
Ez tudá a várost, ott tört el a lába.

Szóla most az orjás: tündér, bízom benned,
Ez ifjúval útitársul el kell menned.
Idegen földről jön, vele jót kell tenni,
Tudom hogy jó névén fogja ő azt venni.

Kénytelen kellett útnak eredének,
Hosszasan, mind nappal mind éjjel ménének,
Végre egy falombos bérczvadont találtak,
Melynek tetejéről egy városba láttak.

Szólt a sánta tündér: ím előtte a hely
Mit kerestél, isten hozzád, járj békével.
A Feketeváros ott fekszik a völgyben,
Ama fényes és szép folyónak mentében.

Argyrus köszönve a tündér jóságát
Ment, szem előlt tartva a város irányát.
Csakhamar be is ért belső piaczára,
Hol egy özvegy asszony hitta szállására.

Egy pereig kinyugvá úta fáradalmát,
Ő volt csak eszében, kiért annyit kelt járt.
S csakhamar az özvegy nőt kérdőre fogta,
Tőle a változó várat tudakozta.

Nincs felette messze, szólt az özvegyasszony,
Nincs félóra járás gyalog és lóháton;
Igen kellemes a várnak külalakja,
De belőKsokkal szebb, mert szép leány lakja.

Csoda szépség nemde, szólt Argyrus lánggal,
Ki is versenyezhet Tündér Honával?
Aranyfürlű tündér, oh mi rég kereslek,
Vajha Végre mégis egyszer fellelhetlek!

Megérté az asszony Argyrus szavából,
Hogy a tündérlányért szerelemmel lángol
S minthogy öt meglepte az ifjú szépsége
Gyűlt Ilona ellen szörnyű irigységre.

Szét kell tépnem ezt a páratlan szerelmet,
 Bár mi áldozattal, csak találnék tervet.
 Szólt az özvegy asszony; gondolt, s nőtt reménye,
 Argyrus szolgáját keríté kezére.

Argyus cselédjét vonta be cselével,
 Biztatván azt szép kis leánya kezével:
 Megígérte, úrrá teszi őt e földön,
 Csak segítse idvcs célja érdekében.

A cseléd elszédült a sok ígéretről,
 És egy bűvös tömlőt átvett az özvegytől.
 Álomszellő volt a tömlőben elrejtve,
 Mely kit meglegyintett, álomba meríte.

Még adott az özvegy a pártos cselédnek
 Kenőcsöt, melytől az álmodó felébred.
 S megtanít á, hogy s mint bánják majd urával,
 Hogy az ne szólhasson Tündér Ilonával.

V.

A királyfi reggel ágyából korán kelt,
 Keblét vágy hevité, szive hallhatón vert:
 Enni sem tudott ő, a vállozóvárhoz
 Ragadá szerelme, Tündér Ilonához.

A midőn a várnak belépett kertébe,
 Elragadta annak tündéri szépsége.
 A liliomoknak szerelmét sugdosta,
 A rózsák kelyhében kedvesét csókdoستا.

A kert közepében ligetek valának,
 Aloék és balzsamfák illatozának;
 A czedrusfák árnya nyujta édes enyhe!
 A nap melegétől ellankadt kebelnek.

Egy rózsaligetben volt egy szép nyoszotyá,
 Aranybőkezű sибől van szöve fályola,
 Sok briliánt s opál fénylett a párnákon,
 Itt pihent Ilona az esti órákon.

Argyruſt véreíg felzavarta vágya,
 Fáradtan ledőle a puha nyugágyra.
 Kertjében akarta kedvesét meglepni,
 G lúgosban vágyott azzal egyűttlenni.

Hűtelen ſzolgája használa a perczet:
 Felnyitá a tömlőt, mit magához rejtett;
 S mint a kit a halál vasveſszője éré,
 Oly álom borult a királyfi szemére.

Nem sokára teljes fényében bájának
 Jött tündérraszonya a változóvárnak.
 Hat tündérlányka emelé uszályát,
 így jött czélul tartva enyhe nyoszolyáját.

Mily felette nagy volt az ő bámulása,
 A midőn pihelve ott kedvesét látta.
 Ráborult ágyára, ölelte csókolta,
 Eſzméletre mégis Argyruſt nem hozta.

Fut a ſzempillantás, serkenj fel ſzerelmem,
 Csak egy óra miénk, akkor el kell mennem.
 Hasztalan volt annyi terhes bujdosásod,
 Kedvesed ha most nem, többé ſoh' ſe látod

Szólta a szép tündérlány, s könyvi hullának,
 De hatása nem volt ſerkentő ſzavának.
 A királyfi alvék, mint a ſír halottja,
 Nem gyanítva hogy őt kedvese ſiratja.

Az óra perczei gyorsan Icfutának,
 Távoznia kellé Tündér Ilonának;
 Még egyszer leborult a kedves ifjúra,
 S akkor ſzolgájához ilyenképen ſzóla:

Mondd uradnak, hogyha felébred álmából,
 Vigyázzon, még kétszer lejövök a várból;
 De ha őt akkor is álom közt találom,
 Kereshet inig föllem engem c világom.

Elment a tündérlány, Argyruſ cseléde
 Kenetet tőn alvó urának szemére.
 Argyruſ hogy álmát jól kitörőlhette,
 Legelőbb kedvese nevét kérdezgette.

A cseléd elmonda holmit úgy a mint volt,
 Argyrus bújában szinte szinte megholt.
 Érezé kedvese karának melegét,
 Még se láthatá meg szíve egyetlenét.

Másnap délbe újra a várkerlbe mentek,
 S a fák árnyékában csendesen pihentek:
 Argyrus szolgálja újra rést találá,
 Álomszellőt hozni ábrándos urára.

Harmadik nap újra a kertben valának,
 A királyfi jártkelt, hogy űzné az álmát;
 Jártkelt, s szerelemtől égő szívvel vára
 Az angyal szépségű Tündér Ilonára.

A cseléd sokáig nem jutott urához,
 Oly elővigyázó volt a kis király most;
 Végre mégis egy szép ösvénynek végébe
 Sikerült vihetni őt a kelepcezébe.

A királyfi érzé lábait gyengülni,
 Míg nem kénytelen volt a gyepre ledülni.
 A midőn Ilonka érkezett a kertbe
 Argyrust már akkor az álom leverte.

El volt a tündérlány mélyen keseredve,
 Sejté, hogy valaki kedvesét rászedte;
 Mert az összekulcsolt bájos szempillákon
 Nem természetes volt ez a hosszú álom.

Elhagyád érettem, kedvesem, hazádot,
 Még sem lelheléd fel sírig hű arádot.
 De hagyál keservet s bánatot szivemben,
 Mert nem foglak látni többé életemben.

Akaratom a sors szeszélyének rabja,
 Mennem kell e tájról, mert az úgy akarja.
 Nem lehet bevárnom, hogy ébredj álmodból,
 S életet szívhassak szép pillantásodból.

Oh bár csak még egyszer láthatnám szemedet,
 Hallhatnám fülemmel nyájas beszédedet;
 Tán majd elregélnéd, mit tūrél miattam,
 Mít szenvedtél érttem bujdosásaidban.

Szolt a tündérlány, s az ifjat átölelte,
Csókokkal halmozta, fájt értte a lelke’;
Késő estig ott volt, álmát virasztotta,
S föl nem kelthelé őt, bár miként siratta.

Végre szóla: mondd meg, hű cseléd uradnak,
Válnunk kell, parancsa egy föbb hatalomnak;
Nem bírhattam őt, mert elmerült álmába,
Ne gondoljan ő is többé rám hiába.

Az elválás nekem fáj legkínosabban,
De tudom, neki se lesz öröme abban;
Bárcsak soha mi egymást ne láttuk volna,
Könyünk árja akkor örökre nem folyna.

Mondd uradnak, álljon boszut könyeinkért,
Megtört vágyainkért, szenvedéseinkért;
A kisebbik szegről vegye el szabljáját,
És a nagyobbikra akassza fel kardját.

Szolt a tündéraszony jóslalos szavakkal.
A cseléd nem érté, hogy mit mond azokkal.
S hogy a tündér eltűnt, s Argyrus felébredt,
Ennek tettetésből mindent elbeszélétt.

A királyfi a jósigéket értette.
Fegyverét kivonta, magasra emelte;
Szóla szolgájához: imádkozz istennek,
Te valál árulóm nekem s kedvesemnek.

Megrettent a szolga, és hullván térdére,
Felbőszült urának mindent elbeszélé.
Remegő hangjával végig elmondotta,
Házi asszonyuktól mint volt elesábítva.

Összekulcsolt kézzel kért, esdelt kegyelmet,
Am büniért neki mégis halni kellett.
A megcsalt királyfi boszuját állotta,
S kardját a csalfának szívébe mártotta.

Dúlt kebellet téré vissza a városba,
Ott gazdasszonyára terhes átkot monda.
S ment maga sem tudta merre leszen útja,
Szerencse lesz vele, vagy a balsors sújtja.

Magánosán bolyga a szív üldözöttje,
Ezer szenvedésnek s nyomornak közöttje,
Napok évek teltek vészterhes útjába,
Mégis a királyfi célra nem talála.

Tündér Ilonáját nem csak nem láthatta,
De többé soha csak híret se hallhatta.
Végre a céltalan küzdés közt lankadott,
S ily kétségbeesett szavakra fakadott.

Mért éljek, mi célja van már élelemnek?
Bejártam a földet, s nem szánt istenem meg.
Ínséget hordoztam, nyomorrá! küzdöltem,
Mégis szívem üdvét sehol se lelhettem.

Szent hazám, szülőim hírveszteti hazája,
Értted bujdosóvá tett éltem pályája.
Azt hittem, hogy egykor dússá tehetnétek
Csalt reményein, s többé hozzátok nem térek.

A te királyidnak koldus lett utóda,
Sirat téged messze földön bujdokolva.
Jobb sorsát kereste, do fel nem találta,
Őt azért hazája többé meg nem látja.

A férfinak első kincse hona legyen,
Ki honáért nem tud tenni, élte szégyen.
Értled kerestem én fényes házasságot,
Célt nem értein, s lelke már a mennybe szállhat.

Isten hozzád, oh hon, és kik benne laktak,
Legyetek örökre nálam boldogabbak.
Édes atyám, anyám, drága két testvérem,
Tartsatok szívetek emlékezetében.

Nem fogtok ti látni, nem soha engemet,
Meggyalázva élni, szégyen az fejemnek.
Utamról, honnan ti reményekkel vártak,
Megcsalva s koldusként térjek-e hozzátok?

Nem, soha e szégyent rajtatok nem teszem,
 S nyomoru éltemet e perczen bevégzem.
 Így szólván Argyrus, szablyáját ragadja,
 S a keblében vérző szívnek irányozza.

E perczen kezét egy lány kéz visszatartja,
 Feltekint Argyrus és kilángol arca:
 Egy kedves leánya álla ott előlte,
 Isteni szépség volt rajta végig öntve.

Szép királyfi, szólt a bájoló leánya,
 Ámbár nincs úgy minden, mint szived kívánta;
 Mégis tán sietsz a kétségbeeséssel,
 Csüggedni nem illik férfi szívvel s észszel.

Czélt tiizél elődbe, menj a pályatéren,
 Bár ha kifáradtál, de csüggedni szégyen.
 Öngyilkos leszesz-e? Az élet nem tiéd:
 Élted azon czélé, melynek felszenteléd.

Nem szabad csüggedned: küzdj mindig előre,
 Czélt érsz ha nem hamar, czélt érsz majd későre.
 Vagy ha élted czélja istenek ellen van,
 Istenekre bizd, hogy pályád megszakadjam

Így szólván, a tündérlányka elenyészett,
 Argyrus utána elbámulva nézett.
 S tán a mai napig mind utána nézne,
 Ha egy zajos láрма nem téríti észre.

Megy a láрма felé kandi pillantással,
 Három óriást lát birkózni egymással.
 Kérdezé okát e szörnyű versengésnek,
 És a felelettel ők sem sokat késnek.

Három fiaí ők egy elhunyt atyának,
 Most épen az ősi kincsen osztozópak.
 Argyrust hívák fel, mondjon itéletet,
 Melyik kincs közülek kit s miként illethet.

Saru, palást, ostor, e kincsek valának,
 Oly csodás erővel bíró hagyományak,
 Hogy a ki azokat felölté magára,
 Elrepülhet merre a lelke kívánja.

Ezek egymás nélkül semmit sem érének;
 S még egy nagy baja volt a három testvérnek,
 E bűvös kincs titkát a középső tudta,
 S a repülőt földre csak ő szállíthatta.

Felkérék Argyrust vegye fontolóra
 Ezt az egész ügyet, és fordítsa jóra:
 Hozzon, mint királyok magzatához illik,
 Olyan ítéletet, és ok elismerik.

Jól van, szólt Argyrus, csak figyeljetek rám,
 Három hegy van kelet dél és észak táján,
 A ki hamarább megfutja e hegyeket
 Annak ilélcndem ez ősi kincseket.

Az órjasok rögtön futásnak eredtek,
 A királyfi összeszedte a kincseket:
 A sarut s palástat felölté magára,
 Kezébe vevé az ostort, s felkiálla:

Híp, hop, bűvös kincsek, ősi hagyományok,
 Repítsetek engem hova régen vágyok,
 Repítsetek el a föld azon tájára,
 Hol reá találok Tündér Ilonára.

Repült a királyfi magasan, a légbe,
 Ámde a középső óriás beérte:
 Leszállítá őt a messzi magasságból,
 S mindent visszavett az ősi hagyományból.

A királyfi búsan szétnézett a tájra,
 A hová lepléből kénytelen leszálla.
 Egy vad rengetegben állt ő csak magára,
 Hol egy utat látott, mely nem rég volt járva.

Elindul az úlan, s megy nagy sűrűségbe;
 Végre egy kőszikla s vár tűnik szemébe.
 Kandían tekinget a tündöklő várra,
 Melynél bájosabbat szeme még nem láta.

A meredek szírien a vár büszkén állta,
 A vár alatt egy kert nyúlt el messze tájra,
 A kertben patakcsák s tótükrök ragyogtak,
 A vizek partjain rózsák mosolyogtak.

Míg így szereszélyel álmélkodva néze,
 Egy tündérleányka közelit feléje.
 A lány a királyfit ismerősen nézi,
 S elszalad sebesen a mint megismeri.

Hü cseléde volt ez Tündér Ilonának,
 Elfutott hogy jó hírt vinne asszonyának;
 De midőn Argyrus jöttét elmondotta,
 Felgerjedt asszonya a lányt arczulcsapta.

Mért hazudsz te nekem hihetetleneket,
 Csalfa reményekkel mért gyötröd szívemet?
 Mért beszélész nekem szép Argyrusomról?
 Kit rég elvesztettem örökre, tudom jól.

Újra két nőcseléd fut be lelkindezve,
 Argyrusnak híret hozzák örvendezve.
 Ilona egyiknek sem hajtott szavára,
 S mint első cseléde, mind kettő úgy jára.

Végre a sok hírre mégis nyugtalan lett,
 Keble belsejében volt egy előérzet:
 Mesének képzelte mind a mit mondának,
 Mégis elejébe indult mátkájának.

Argyrus ép ekkor lépett be várába,
 Táncolni kezdett a szív szép Ilonába,
 Nem tudott szólani csak sirt és nevetett,
 Argyrus ölében, csókjai közepett.

Látom, szólt Ilonka, a király fiához,
 Hogy te végrehajtod, mit szíved határoz.
 Látom hogy derék vagy, hü és rendületlen,
 Hiszem már hogy idvem fellelem szívedben.

Jöjj kies várómba, légy otthon házomnál,
 Öltözz újra, és ha fáradt vagy, nyugodjál.
 Enyhítsed éhséged drága gyümölcsökkel,
 Csilapítsd le szomjad töltött serlegekkel.

Nem, szép szerelmesem, nem kedves Ilonám,
 Addig át nem lépek férfiyárod kapuján,
 Míg nem esküszöl meg angyalszép szemedre,
 Hogy enyim leszesz már ezután örökre.

Tiéd vagyok, édes, még ma legyen nászunk,
 Hiszem hogy egymásban mindent feltalálunk:
 Szerelmet, jóságot, leghűbb barátságot,
 S mindent a mi széppé teszi a világot.

Így beszélgetének, s egymásra borultak,
 Szerelmük virági mind mind kiújullak.
 Eltűnt arcaikról a sok künyök nyoma:
 A ki híven szeret, nem bánja meg soha.

VII.

Míg a szolgálányok vacsorát készílnék,
 A vár udvarára virágokat hinnek,
 Poharakat mosnak, és asztalt teritnek,
 Czimbalmosl, hegedűst, és lantost keritnek:

A szerelmesek a kertben le s feljárnak,
 Nézdclvén szépségét minden szál virágnak,
 Szívük elmerülve volt a szerelemben,
 S a szép természet is osztozott kedvükben.

A fellángolt ifjú mond sok édes szókat,
 Halmoz kedvesére sok szerelmi bókát,
 Nem bámulja a szép virágok pompáját,
 Mert lát szebb virágot, Ilona orcáját.

A násznak várt percze elküzelget végre,
 Örömmel nyílt ajkuk hűségesküvére.
 Boldogságuk nagy volt, mert a hit szavának
 Átala is ők egymáséi valának.

Tümerdek sok vendég jóit a fényes várba,
 Ott maradtak mind a cifra vacsorára.
 A lünderkirályné fénnyel volt öltözve,
 Aranyhaja elfolyt nyakán szép fűrtökbe.

A királyfi hogyha nem szerette volna,
 Mégis most előtte térde meghajolna:
 Olly szép volt Ilonka tündér pompájában,
 Annyi kellem rejlett égő orcájában.

S mégis elborult lón Argyrusnak arca,
 Úgy látszik szívével esze szállá harcra.
 Ismeré ő külső szépségét nejének,
 Ámde nem ismerte belsejét szívének.

Egy bölcs történetét forgatá eszében,
 Ki fogolyként élvén ellenség kezében,
 A haláltól csak is úgy menekülhetett,
 Ha egy nagy kérdésre ad liü feleletet.

A feltétel az volt, hogy a törvényszékre
 Hozza magával ki legkedvesb előtte,
 Hozza a leghűbbet, a legigazabbat,
 És a legroszabbat a leggonoszabbat.

A fogoly kezére vette liacskáját,
 Maga után inté kedves hü kutyáját,
 Nejét sem hagyá el, karjain vezette:
 így jelent meg ő a bírák közepette.

Fiam legkedvesebb, szóla a Liláknak,
 És leginkább bírom hűségét kutyámnak.
 A férj végszavait a nő zokon vette,
 S panaszok közit künyél hullatni kezdette.

Ezt látván, a férfi nejét arczulcsapta,
 Lábaival ebét durván félrerugta;
 A nő felsikolla, gyilkos, jaj megöltél,
 Bosszuállást kérek, im foly rólam a vér.

Míg a nő eképen kérte a bírákat,
 Az eb hízelegve gazdájához mászott;
 Míg a nő férjére vérboszut kiálta,
 Az eb bőszerűn lábait nyaldosta.

Bírák, monda, úgy-e hamar megmutattam,
 Hogy leghívebb az eb, s legroszabb az asszony.
 Szólt a bölcs fogoly; és a bírák egy szájjal
 Megelégedtek a férfi válaszával.

Ilyen nőm ne legyen, gondolá magában
 A királyfi mély elandalodásában.
 S e szempillantásban égő arczczal néze,
 Az asztalfőn ülő bájos hitesére.

A vendégek vidám kedvvel ittak ettek
 Tányérok zörgének, poharak csengettek:
 Egyszerre Argyrus mint egy önfelejlett,
 Ilona arczára egy kézcsapást ejtett.

A násznagy zavarral néz a szép arára,
 Kinek lángtól égett angyali orczája.
 Ámde nem panaszlott, könnycsepp jött szeméből
 Azt is elrejtette szép vőlegényétől.

Argyus a dolgot félbe itt nem hagyta,
 Ilonát másodsor ismét arczulcsapta:
 Mélyen fájl ezen telt a kedves arának,
 De szelíd ajkai most is hallgalának.

Míntha tréfa volna az, mit Argyrus lett,
 A megsértett ara színiele jókedvet.
 S monda: ő elnézi Argyrus szeszélyét,
 Ne zavarja fel a vendégek kedélyét.

Ezzel a királyfit meg nem térítette,
 A mit kétszer megtett, harmadszor is telte.
 A tündér arának vesztve lőn türelme,
 Felszökelt székéről s szóla hangemclve:

Kétszer békén türtem gorombaságodat,
 Te nem méltányoltad alázódásomat,
 Meggyaláztál engem, kínomat se szántad,
 Válnunk kell, bár milyen hűn érzek irántad.

Kedvesem, bocsáss meg, szólt Argyrus hévvel
 Te az én próbáim nagylelkűn lűréd el;
 Most már megkísérlém igaz hűségedet,
 Megpróbáltam szelíd eltűrő lelkedet.

Meglakoltatálok, mert hírem hallottad,
 S kik hírem megvitték, őket arczul csaptad.
 Ha te nem adsz másnak mindig igazságot,
 Tanuld békén türni a méltatlanságot.

Meggyőződtem most, hogy boldog leszek veled
 Gorombaságomat tudom, hogy elnézed.
 A te életednek szíved a virága,
 És a szelíd szívnek nem tart bossúsága.

így szólott Argyrus. — Kedves szép arája
 Megbocsátó szívvel hajolt hő karára.
 Hűséget esküdtek újból is egymásnak,
 Életök végéig boldogok valának.

Ki nem látja e költői allegóriában a történet fonalát? A rege ott kezdődik, hol Dacia Romát Domitianus alatt adóztató: ez az aranyalma minden éjjeni eltűnése.

Az aranyalma megőrzése, az adófizetés lerázása. Tündér Ilona keresése azon esemény, miszerint Trajanus Daciába jött, hol az első hadában Dacia tündérasszonyát bírní nem sikerült; de második hadában tökéletesen magáévá tette.

Italia krónikaiban jövén legelőbb elő, látszik rajta azonönhit-ség, mintha Roma provinciájává lehetni, a népek dicsőségnek tartották, s mintha erre Dacia tündérleánya is ohajtozott volna.

A nász alatti arczcsapások nyomát látjuk a történetben, azon lázadásokban, mellyeket a dákok elpróbáltak. S mintegy jelképezi, mikép Romában a provincia és nő, az ur ellenében egy rangban állott még.

Különben Argyrus neve, görögül ezüstöt jelent; Akleton dicsőségtől megfosztottál; Medena, a királyné neve, üressé lett. Már a nevekben ki van fejezve mikép Italia, mert a dákok adófizetőjévé aljasult, dicsőségilöl aranyaitól megfosztatott; s hogy Trajanus, ezen ezüst gyermek a még ellenség fegyverétől meg nem hódíthatott szűz Daciát, s vele aranyhegyeink lünderleányát, meghódíla. . . Az említett Fekeleváros a mai Fejérvár.

A szép regét magyarban legelőbb Gergely Albert dolgozta; később 1781-ben Piskolli István, a mint Olaszországban kalonás-koda. A jelen alak Piskollié, de Dózsa Danival jónak láttam némely kifejezéséért újba dolgoztatni.

14. §.

Kézdí-vásárhelyen,

Háromszék ezen városától keletre, egy vásánczozat ormója és mélyedése nyúlik el: ezt itt a nép romai várhelynek tartja. Különböző időkben, főleg 1844-ben több romai tárgyakat letek itt már, mi romaiságát kétségtelessé teszi. Az itteni gyarmat nevét Praetoria Auguslának gondolják.

15. §.**Kis-csulánál,**

Hátszegvidékén, a falu felett, a csulai patak jobb partján egy romai őrtorony romja van.

16. §.**Kis-kalánál,**

A Strigyvize partján, mint Szászvárosról Hátszegre megyünk, a falun túl, balra, van a kis-kaláni melegfürdő. Ez elhagyott fürdőben van hazánk legszebb régiségei egyike.

Igazán, bámulva kell e fürdőre tekintenünk, s csodálnunk kell a gondolatot, mely ezt teremtette. Három ölnyi magas szikladomb emelkedik ki a sima földből: e szikladombra ha felmegyünk, lábainknál egy hat öl hosszú fürdőszobát látunk, tojásdad alakban, mibe egy öl hosszú bejárás kigyószik be. S ott van a medeneze fenekén a tiszta, 22° R. melegvíz. A folyosón még most is ott vannak a vésések, melyek segedelmével a vizet bezárták.

Mikor vésték e fürdőt, nincs reá adatunk. Hanem a néprege mintegy kijelelni látszik.

A néprege szerint azon három tündérleány egyike ásatá, kik felfogadták vala a dévai és aranyi vár építését. Ezen harmadik tündér egy naponi építésre ezen fürdőt vállalá. S képzelhetni mi munkába került, mikor a rege azt mondja, hogy a dévai vár építője hamarabb kész volt, s ráérkezett még az nap idejőni, s itt a készlőieiben kapott fürdőbe megfürdeni. S e boszontásra a tündérleány, ki itt szemben Kőboldogfalván lakott, lóra pattant, s haragjában egy ugrással épen a kömedenezére ugrata. Lovának patkóhelyét a nép most is látja.

Egyébiránt a fürdő kimetszett ürege, mint emlitém, bejárásával együtt 11—12 öl hosszú, fenekétől tetejéig három ölös lehet. Alakja egy elgörbedt kalánhoz hasonlít.

17. §.**Kolozsvártt,**

A hagyományok mind a dák, mind a romai korból egy egy városról beszélnek.

A dákok idejéből némelyek Zeugma, mások Patroissát teszik ide. A romaiak idejéből egyik Claudiát, a más Napucat.

A dákok korából azon történeti hagyomány maradt reánk, mikép Decebal itt, a hídkapu előtt kardjába ereszkedett volna. Hogy magát meggyilkolta, arra ezen ismeretes feliratot szokták idézni:

VÍCTORIAE AVG
NONNE TIBI DIXI
DECEBALE
FUNESTVM EST
HERCULEM LACESSERE
NON RECTE FECISTI
TV A IPSE
QVOD JACES MANY SÉD
TE VTCVNQVE VICIT CAESAR
TIT SEMPRON AVGVR
AVGVSTALIS.

E feliratot Várhelynél találták. *)

Hanem hogy hol gyilkolta meg magát Decebal, azt még a hagyomány is kétségbe hozza. Egyszer azt mondja, Kolosvárt a hídkapunál; másszor, hogy a dévai várban.

Napjainkban Fejérvár környékén egy 12 latos tallérszerű, s 16 probás ezüst romai pénzt találtak. Ez Decebal öngyilkosságához érdekes adatot hoz. A tallért magam is láttam. Annyira ép, hogy eredetiségén szinte jó kételkednem.

E pénz egyik oldalán Trajanus vonul győzelmi szekeren, kőhíd felett. Alatta négy belli, miből csupán az U. T. látszik.

A más oldalán, az ábrázolat több részből áll. Felső része balfelén a bövség szarva, jobbfelén egy vár. Alattok Decebal ereszkedik kardjába. Azon helyzetben ábrázoltatik, mikor éppen hajol, s koronája, fejéről bukófélben van. Alatta e szavak: Occupata Dacia.

E pénz ábrái mind a két hagyománynak hízelegnek. Dévaváránál is ott van a Maros, itt pedig a Szamos: tehát a kérdés még döntetlen marad.

A hagyományok továbbá azt tartják, mikép a dákok Zeugma-

*) Seivert. Inscriptiones monumentor. 5. lap.

ját a romaiak leronták, felhagyok. S hogy Claudius romai császár alatt a romladozott dák vár köveiből építék a romai várost; mit némelyek csak azért is Claudíának hisznek, hogy Kolozsvár latin nevét, Claudiopolist, belőle származtathassák.

Kolozsvár közelében, a monostori erdős hegyeken van még egy terjedelmes rom. A nép tündérvárnak nevezi, a hagyomány pedig dák várnak tartja.

18. §.

K o m o l l ó n á l.

Brassó vidékéről Kezdivásárhely felé menve, az úttól jobbra, hegyfok csap a völgybe; e hegyfok vége nagyszerű sánczozat által a hegy végétől el van metszve: rajta várhely van, melynek alapját még korunk is ásá, s horda a mellette elmenő út közveszésére. A nép romai várhelynek tartja.

A vártól az országút felé, egy kis mélyedésen vág ki az út, e mélyedést az országút most is átmetszi, s bár híd nincsen rajta, azt a nép mégis rézludnak nevezi. S azt hiszi róla, hogy ott rézhíd volt, s helye kincset rejt.

19. §.

K r i v á d i a,

Egy oláh falu, fekszik a vulkáni szorosban. Mellette, a Krivádiapataka felett egy kerek erősség emelkedik ki; mi még jó karban vagyon. Magassága mintegy 5, átmérője mintegy 16 öl. Épült azon hegy márványkövéből, melyen áll. Kőfalának szélessége 7 láb.

Azon oldala, mely a mélység felé fordul, ablaktalan. Más oldalain a földtől két öl magasra, 6 kis ablaka, melyek 2 láb magasak, szélességük még keskenyebb. Ajtaja is látszik még, a földtől egy öltre.

A fal lölyukakkal van ellátva. Az első sor a földtől alig 1/2 ölnyire vonul kereken, egymástól ölnyi távolságban. Ezen felül, egy ölnyire ismét más sor lölyuk körmezi, olyszerűleg vágva, hogy az alsó lyukaktól középhe esnek. A földtől 4 öltre harmadik sora vonul a lölyukoknak, melyek azonban már négyszegletűek.

Az erősség igen festőileg fekszik. Történetéhez adataink nincsenek. Tulajdonosa a Mara család,

20. §.

Maros-útváron

Már a rómaiak is vágták a sót. Mikor itt a mostani bányákat nyiták, 1790 körül, felfedezték a romaiak ásásait. Ők nem bányákban dolgoztak, hanem fentről hajták lefelé, a rabszolgák felfelé hátukon hordák. Hogy ezen sókutakat a Maros és Bánczavize áradása be ne iszapolhassa, ellenük 5—6 öl sánczot húztak. *)

21. §.

Míkházánál,

Mi Marosvásárhelytől keletre esik, romai útvonal megy el. Míkházától egész Jobbágyfalvaig látható: Míkháza és Demjénháza átellenében pedig mondhatni, Erdélyben minden romai utak közül, legjobban kitűnik. Ma már igen keskeny s járhatlanná van mosulva; de néhol félöl magas. A nép ördögútjának nevezi.

E falutól nem messze, a Bekecshegy tetején, vár nyomai látszanak. Kiterjedése mintegy 600 □ öl lehet. Kőfala romjait s sánczmélyedéseit fű nőtte be.

22. §.

Orlya-boldogfalva

Hátszegvidéke alsó felében fekszik. Az út, mi Yárhelylől itt keresztül ment, annyira jól látszik, hogy a romai utak legszebb példányai közé tartozik. Az igen szép fekvésű Kendeífi udvarban, és az itteni egyházban több régiség van befalazva.

23. §.

Orlya-váralya.

Az előbbi falu szomszédjában, a felette emelkedő hegyek egyik meredék csúcsán antik torony áll, mely körülzánczolva látszik. Magassága 6 öl, körmérete is ugyan annyi lehet. Belső fele

*) Magyar Orvosok és Természet-vizsgálók Kolozsvárt tartott gyűlése munkáiból 191. lap.)

nyolcszegű. Falának vastagsága majd 1½ öl. A Tárhelytől erre vezető út e toronynak tart. A nép romai toronynak tartja; Lénk, lexiconában Decebal által épített.

24. §.

Patánál,

Kolozsvár közelében, azon romai út, mely Tordáról Kolozsvárra vitt, a hegy élén, még igen jól látszik. Valamint igen a romaiak itteni sóbányászatának is maradványa: a kimerített bányák mélyedései; mit az újabb időben a kamara őriztetni kezdett. Azt hiszik, mikép az itteni Colonia neve: Vicus Patavicensis.

25. §.

Petrosánál,

Zalathna szomszédában keresik némelyek Patroisát. A falu alatt keskeny völgyben egy patak foly; a völgy tele faragott kődarabokkal, melyek némelyike oszlopszerű kerek, a más része négyszegű lapos.

A nép azt tartja, hogy azokkal a tündérek akarták a patakat megdugni. A traditio pedig azt, hogy ott a romaiaknak kőbányájuk volt, s azon köveket a Marosan építendő hídhoz faragák.

26. §.

Poklisán,

Hátszegvidéken Várhelytől 1 mértföldre, c falun a romai út most is használható állapotban vág át Totcsd felé. Itt a Pogány család udvarában, feles romai régiségek vannak összegyűjtve. Nevezetes közlök a nőszobor, melynek feje is megvayon. Szinte egyetlen szoborpéldányunk, fővel. A szobor igen művészileg van vésvé.

27. §.

Segesvár

városától félórara, egy hegyen várrom vayon, a Sandau vár romja. Helyén görög és romai pénzekre találunk. Közelében Stila nevű hegyen több kőfal maradványok, hol 1847-ben ásásokat tettek, s több romai maradvány került napfényre.

28. §.**Só-váradon,**

Sováta közelében, a faluban az országút egy magasabb helyt metsz át egy vár helyét. Keletről a sáncz oldala jól kivethető. Rajta nem rég romai edényeket, s hamvas urnákat találunk. S többek között egyik akkora volt, mint egy véka, szépen faragott köből.

Még más vára is van Váradnak, a hegytetőn.

29. §.**Szamosújvár**

városa mellett két régi várhely. Egyiket a nép tündér várnak nevezi.

A más a Szamos jobb partján esik, a város közelében Kolozsvár felé, hol egy híd visz a folyón keresztül. Sánczolatát 200 lépés hosszúságban most is láthatni. Benne feles romai maradványokat találnak. Aligha nem a dákok alapíták. Némelyek Napucát itt keresik. E vár neve ma, Devlavára.

30. §.**S z ó v á t a**

Parajd szomszédjában fekszik. A falun feljül, a sóhegyről le csap egy útdomborodás, mit a nép ördög útjának nevez. A sóhegygyel szemben emelkedő oldalon, a megye erdejében néhány száz lépésre még jól ki van emelkedve. Magassága fél, szélessége három ölnyi lehet. Kövei sok helyt kifordultak; kövezete közül több százados tölgy hajtá ki ágait. Összeköttetésben látszik egy várral, a Rapsonné várával. E vár most rengeteg havasok között áll egyedül. Túl rajta ez út, mint Oláhfalutól Csíkba út vezet, ismét feltalálták, fenyves nőtte vala már be.

31. §.**A Strigyvize.**

Latin neve Sargetia, németül Strehlbach, románul Riu-Strejuluj.

A Strigy egy kis folyóvíz, mi Hátszegvidékéről jő, s a Marosba a piski hidnál szakad. A történeti hagyomány azt tartja, mi-kép Decebal bele rejtette kincseit.

Úgy írják, hogy midőn hallotta volna Trajánus kemény közéletét, a Strigy vizét, Boldogfalva körül, hol a viz egy erdős hegyet metsz át, s mi fővárosától pár órára esett, rabszolgák által régi árkából elvettette, a vízmeder fenekére egy boltívet rakata; s e boltív alá rejté aranyát ezüstjét, s a vizet újra reá bocsátotta. És hogy fel ne fedeződjék, a munkát véghez vitt rabszolgákat leölette, úgy hogy egy Bicilis vagy Biculus nevű hív emberén kívül róla senkinek tudomása nem maradt.

Azonban úgy vélekednek, mikép a Decccbal elesle után, ezen hív embere, hogy Trajanus császár kedvébe jöjjön: a kincs hollétét neki felfedezte, s miután megkapták, el is takaríták. Ezen felfedezés emlékére gondolják hogy van vésva a következő, még 1519. előtt Várhelyen találtatott felirat:

IOVI INVENTORI
DITI PATRI TERRAE MATRI
DETECTIS DÁCIÁÉ THESOURIS
DIVVS NERVA TRAIANVS
CAES AUG
VOTVM SOLVIT.

így áll a traditio könyveinkben. *)

Ezen hagyomány Pliniusnál, a Trajanus historicusánál nincs meg, Hasonlóan nincs meg Dió Cassiusnál, ki Trajanus után 120 esztendővel élt. Legelőször egy Dió Cassiusra 900 év után irt commentárban jön elő.

Hanem mit fedezett fel Roma, mit nem, azt nem tudni; hanem hogy a Strigyvizében Izabella királyné alatt teméntelen aranyat kaptak, azt történetíróink egyhangúlag fenhagyák. A lelt aranyokat Martinuzzi bibornok, mint a haza kincstárnoka, nem csak lefoglaltatta; hanem belőlök 200 darabbal I. Ferdinánd királynak is kedveskedett. **)

Egy azon időben élt író, a tárgyról még világosabban emlékezik. Szerinte a Strigyben egy öl átmérőjű öreg fa dőlt ki, s amint gyökerei kifordulták volna, egy boltívet lepleztek le: s felbontván,

*) Hene's Beirragezur Daciseli. Geschichte. 82. lap.

**) Wolf, de Bethlen Histor.

alatta lelték' az érintett aranyokat. Hogy Marlinuzzi lefoglalta, ezen író is említi. *)

Az itt lelt aranyakon legnagyobb részén a Lysimachus nevét, vagy ezen görög szót *KOCSIN* találták. Az utolsók azon közön aranyok, melyeket veretésök helyéről, Tracia egyik városáról, így nevezének.

32. §.

Tordán

Mind a dákoknak, mind a romaiaknak vagyon emléke: a dákoknak itt Dierna, a romaiaknak Salinae nevű városát említik. Helye mind a kettőnek megvagyon.

Torda városától délnyugotra, két hegyiok nyúlik elő az Aranyosvize partjára; a közelebb esőnek neve: Vár, a távolabbinak: Pardéj. Az ott székiben talált, s napfényen heverő kövek, téglák, kél vár létezését mutatják. Vegyük a dákokét.

Hogy Dierna vára itt létezett, azt könyveink nem tagadják, csakhogy azon tévedést követik el, hogy azt a várban, a Salinae helyén gondolják. Nézetem szerint e várnak a Pardéj élén, a várfalalapon is Tündérnek nevezett szőlő felett kellett állani. E volt azon vár, honnan a nép szerint Dcccbal kirohant a keresztes mezei csatára, hol az ismert véres csatát állta.

Miután Trajanus Dacia ura lelt, ide Salinae nevű szép várat építtete, mely aztán várossá emelkedett. E vár Torda felett nyugolra egy ovál hegy egész tetejét elfoglalta, melynek hossza mintegy 1400 s széle 700 lépés lehetett. A nép ma is várnak hívja, s rajta törökbuzát termeszt; de alig van év, hogy valamelyik földbirtokos** nárc kedve ne jöjön egyegy nagy épület kőrakást halmozni földére. A miért helyét meggyalulta az idő, de azért kövei, téglái, pénzei minden szántáskor omlanak fel. Sőt déli oldalán, a várfalalapon és sáncza máig is ott van. Ezen alapát is korunkban földig leonták, faragott kövei most is ott hevernek.

Ez oldalán, inég a XVII. századig fenállt egy kapu. Majd másfél ezredéves fenállása után 1657-ben omlott össze. Mint tordai hadnagy, Miklós László, 1781-ből, s mások is fenhagyák: e ka-

*) M. Sarepta II. Predigt. 22. I.

pu felelt Daliás koszorú állt, fegyveresen, Gorgon-fejes paizszsal. S e nőszoborról e várai a későbbi időben a nép Leány-várnak nevezte volt.

A vízvezetőt, mely Koppánd szomszédos hegyeiről, föld alatt a vába vizet hozott: azt is felfedezték.

S nem csak ennyi, mi itt egy romai város emlékét fenlartja. A mint a romai várból az Aranyos partjára szállunk le, ott az út mit tapodunk, romai út: a szőlők közit sár rajta soha sincs. Onnan a Tündér ne vő szőlőhegy alá menve, az Aranyos balpartjára, lehetetlen nem látni egy összedőlt város köveit, s útezainak vételien hagyott mélyedéseit. S láthatni a mellette befolyó patakmart homlokában egy a patak által kimosott romai utat.

Sőt e romai külváros helyétől keletre, az úgynevezett város berkére átnézőleg 1833-ban, az Aranyos egy híd alapköveit mosá ki, mit kiszedének. A feles faragott kődarabok között egyen felirat volt, de olvasni nem lehet. Találtatott egy kőre metszett béka is; mind kettőt egy hid falába rakaták.

Tordán ily feliratos köveket, urnákat, metszvényeket, romai pénzt több értelmes háznál lehet találni. A városház folyosóján szép több féldombor metszvény van befalazva. Az ótordai ref. lelkész is bír egy követ, melyen féldombor metszvényben három togás alak áll, kezükben göreb; megettük két gyermek.

S még egyéb nyomai is vannak itt Roma uralkodásának. Ezen emlékek Tordától keletre vannak, az úgynevezett bányákban. Ez sóbányázatának helye. Hasonlít eg-y elsülyedt térhez. Bányái helyén most sóstavak vannak, mit a város fürdőnek használ. Képzeltetni mennyi sót köldének el innen, míg e hegyet, egy óranegyed hosszában, ily völgygyé fúrhaták.

33. §.

Z a l a t h n á n,

A nyugoti havasak városában, Erdély fő bányászhelyén, dák és romai nyomokat találunk.

A dákok korabelinek azon várat gondolják, mi a várostól délre, azon magas hegycsúcson fekketett, mit ma is Zsidóvárnak neveznek. Azt hiszik, hogy azt azon zsidók építették és lakták vol-

na: kiket Decebal Jeruzsálem pusztulásával hozott be, s telepített le, hogy velők mint Roma ellenségeivel magát erősítse.

A zalathnai romai nyomok épület maradványokban állanak, melyek a városán alól vannak elterjedve. A Colonia Perendanesiorum helyének gondolják. Egyébiránt, hogy Romának is itt lelt volna fő bányászhelye, hogy itt volt a bányászati kormány, a Collegium aurariarum: azt kétség alá se kívánják bocsátani. A forradalom előtt, egy kertben Gerando még több antik szobrot, sírkövet és basreliefet látta. *) Van itt egy rét, melyről azt tartják, hogy rajta Trajanus'győzelme után lakomát adott volna.

34. §.

Várfalván,

Aranyosszéken, az Aranyos jobb partján néhány száz láb magas hegyfok nyúlik be a folyóra. A hegyfok teteje lapályos és sánczsal van környezve. Az egészen egy vár nyoma látszik. A hagyomány szerint ezen vár faragott kőveiből épült a falu temploma. Jelenleg is többször ássák ily kővekért, s ilyenkor többféle romai régiséget találnak. Ezen kőveket, úgy látszik, Mészkörről hordták ide.

E vár alatt régi aranyosás nyomai látszanak. A szóhagyomány azt tartja, hogy e várban Trajanus egy aranyosatót tett, ki idővel az aranypor beadását megtagadta, s ezért fegyverrel hányattott ki belőle.

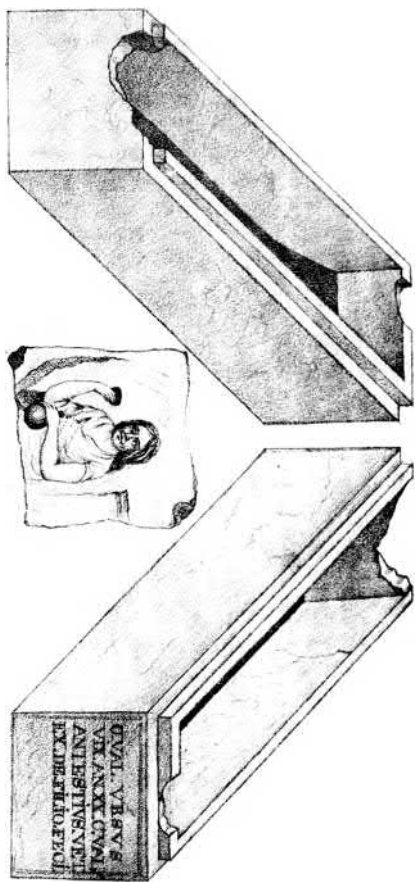
A vár későbbi korából a rege azt beszéli, hogy a vár egykor két leány birtokába került, kiknek egyike a gazdaságot vezette, a más pedig csatákra járt.

35. §.

Várhegy.

Az Erdélyi déli határhegyeket most csak kecskék s pásztrok járhatják, ormain most csak vadon és rengeteg erdőség: s ki hinné, hogy egykor itt civilisált város fénylett. A többfelé látszó maradványok középpontja úgy látszik Várhegy, mi Gredistye nevű falutól pár órára fekszik.

*) Gerando I. Cap. f.

Az itteni nagyszerű romokról 1803-ban lett tudomása korunknak. Egy egész város nyoma ez, mely az itt elfolyó két patak között fogta el. Sánczolata még mindenütt látszik, melynek köre mintegy 1200 lépés. A vár fala, mi négyszögű kövekkől volt, még pár láb magasan kivethető. Déli oldalán még ott tátong a várkapu helye is.

Körülötte szerteszéljél több épületek romja maradt fen. Töb-
bek közt töle éjszak-keletre egy circusé, melynek átmérője 15 öl. A könyező kőfalak ott vannak összeomolva. Itt e század elején mintegy 1000 darab közön aranyat találtak. E régiségeknek egészen más jellege van a romai korétól. A görög pénzek, a téglák nagyobb-sága, az építészet, minden arra mutat, hogy ez még a dákok korából származik.

36. §.

Várhely,

Románul Gredistie. Egy kis oláh falu a Vaskapu alatt, Hátszegvidékén.

És mégis alig van hely Erdélyben, mely a keblet annyira megrázza, elszomorítsa, lesújtja: mint Várhely. Sehoh se látszik az emberi nagyság úgy lealázva, mint itt. Dacia fővárosa áll előttünk, romban, összeomolva; távolról hasonlít egy egyetlen temetőkerthez.

Itt c romok felett állt Sarmis-aegethusa, előbb a dákok, azután a romaiak Daciája fővárosa. A nagyszerű város várfal-alapja, a várkapuk helyei, a vársáncok: még jelelik a belváros körét. A várban az utcák menetét, egyes házak mikénti fekvését, még mind kivethetni. Ott hevernek a faragott kapu- ajtó- ablakfelek kövei; ott tátongnak még a pinezék kőből alkotott boltívei: minden int, hogy egy roppant városnak tapodjuk romjait. S kívül a váron az amphitheatrum helye úgy áll, mintha csak a nézők hiányzanának. Szomorító példánya a múlandóságnak. . . A porba omolt paloták felett vad virág, emésztő moh terem; az amphitheatrum, villák, fürdők kéjhelyein, most ökör legel.

A vár, mint sánczai mutatják, lehetett akkora, mint bár melyik kerített városunk. Csak fele fekszik szem előtt: a többire a falu épüle. Téren feküdt.

Történeteink nyomán, Sarmis dák király alapítá, s maga ne-

véről nevezte Sarmis-aegethusának. Itt volt aztán Sarmis korától, ki Nagy Sándorral élt egy időben, a királyok lakhelye, a dák birodalom pusztulásáig. Decebal e város alatt Trajanussal két nagy csatát vívott: egyiket K. u. 101-ben, mire meggyőzött, lefegyvereztetett; a másikat 105-ben, mikor aztán Trajanus életének s birodalmának véget vetett.

Trajanus a csaták által megrongált fővárost helyreállítá. Daciájának fővárosává emelő; s önnévéről Ulpia Trajánának keresztelő. S az építésben, rombolásban óriási Roma keze, máig is ott látszik a romok között.

Két nevezetes építészeti műdarab maradt itt reánk, melyek alkalmasint a romai kor teremtményei. Ggy ampbiteatrum helye s mozaikok.

Az a m p h i l h e a l r u m a külvárosban, a várostól északra, néhány száz lépésre. A tojásdad kiüzdhomok, körülötte az építmények összeomolva, kereken most is gyűrűt képeznek. Ha a földpárkányzatra, mely mintegy $2\frac{1}{2}\%$ öl magasság, s öl ölnyi szélességben futja körül, felmegy a bűvár: szomorún pillantja meg lábainál a 80 lépés hosszú, s 50 lépés széles küzdhomokot kukuriczával bevetve. Gabona terem, hol a gladiator elvérzett; s összeomolt a páholy, honnan a romai hölgy, ha szépen vérzett el, még mégis tapsolá. Négy oldalán a négy kapu, egymással aránylagosan szemben, most is tárva áll. S ha benne kőért leásnak, a veres fővény, mellyel Roma küzdhomokait szokta volt hinteni, hogy az ömlő vért elpalástolja: még most is felmerül, még mind vörösük.

A mozaikok ben a faluban maradtak fen. Kellő maradt: egyik a cancellár Nopcsáné utódai birtokán; a másik egy volt zsellér, Duduczon Juon telkében, egymástól pár száz lépésre.

A Nopcsánéféle birtok fekszik, Vaskapu felé menőleg az út mellett jobbra, a falu alszegében. Egy félbehagyott épületet láthatni ott, ezen épület kőt szobája lábpadlatátát tévé az egyik mozaik. Fájdalom, már szinte csak tévé, mert gondatlanság és kíváncsiság annyira szertehordá, hogy 1849. tavaszán, csak az arabeszk párkányzatából találtam egy pár lányit. Ez fejérmárványból volt, úgyhegy nagyságú kockákból.

Ez 1823-ban fedeződött fel, a mint a félben hagyott fogadónak alapját leásnák: s belőle ma már semmi sincs. Két szobát tölte

meg: azon szoba, melybe belépünk 20 láb hosszú, 19 széles; a belső szoba valamivel hosszabb.

Szerencsénkre, derék tudósunk Ackner, 1625-ben lerajzold, és kiadá. Ebből mondhatom cl olvasóimnak, mit veszte benne hazánk. *)

Egyik szobában, egy lányi arabeszkkel körülszegélyezve, az Iliászból azon pillanat volt ábrázolva, hol Priainus trójai király Achillestől kéri ki fia, Hektor holttestét. Achillest, mint a herósokat szokák, clamisban öltözve, széken ülve ábrázold; Priamus elötte térdelt.

A második szobában Paris bíráskodása volt letéve. Paris, fején frigiai sapkával ül, megette látszott Merkúr. Paris előtt Venus, már kezében tarlta az aranyalmát, utána Juno és Minerva állt. Mint említém, e műdarabok többé nincsenek.

A inás mozaik a falu keleti felében esik, a falu utolsó házai egyikénél; mint mondám, egy volt zsellér lelkén. Ez jelenleg be van félönyi magas földdel temetve, s a telekről kinyúlik az olt eljáró ulca alá. Ezen lelek korunkig curialis gyümölcsös volt.

Ezt is kiásalta volt Ackner 1832-ben, ezt is lerajzold; s ismét betölteté.

Ackner úgy találta, hogy e mozaik 24 láb hosszú, 19 láb széle\$. Minőségére nézve azon szomoruló tudósítást teszi, mikép nagyon meg van rongálva, sőt egyik fele alább sülyedve.

Ezen mozaik széléni három Ámorról arra lehel következteni, hogy a közepén Venus volt, vagy a gráciák.

A látszó geniusok két nagyobbika, koszorúval és szalaggal van ékesítve. A felső genius szárnyal van, jobbjobban virágkoszorú, baljobban pálmaág. Az alsó genius jobbjobban fekete szalagai tart. ... A többi rész össze van rombolva.

Ackner fürdő aljának tartja, mit annyival inkább következetheti, mivel egy kristály patak töle néhány öltre csörgedez.

Hogy miféle, és mennyi régiségei rejthet még a hely, azt tudni nem lehet. Azt látjuk, mikép a vár keleti oldala 600 lépés, s hogy négyszegletű volt; de hogy maga a vár a faluba, mi ráépült, meddig nyúlt, meddig nyúltak a külvárosok: azt megmondani ma már bajos.

*) L. Abbildung von zwei altén Mosaiken, welche im Jahre 1823. zu Várhely im Hunyader Comitate entdeckt worden. Hermannstadt. 1825.

37 §.

Vaskapu.

Ezen Várhelytől, a hegyekre fel egy országút megy kis patak völgyén: ez a vaskapui szoros, mi Bánátba viszen. E szoros tezejét a dákok sánczok, s erődívenyekkel látták el: s tán ezért nevezik Vaskapunak. A nép hinni szereti, hogy valaha olt kapu lett volna vasból.

Egyébiránt Erdélyben több vaskapu nevezetű hely van. Ilyen van a tordai határon, mint Kolozsnek megy az út; egy más Egregy-nél a Meszesen.

Decebal Trajanust első jövetelekor 101. K. u. a Vaskapun túl fogadta, s megharczott vele: de ütközetét elvesztette, s Trajanus utána benyomult.

38. §.

V e c z e l

Déván alól másfél órára fekszik, a Maros balpartján. A falu mellett az Aradra menő országút és a folyó között, egy összeomolt romai vár nyomai látszanak, mit némelyek még a dákok korából származtatnak. Ezen vár fala e század elejéig másfél öl magasságban állott. Ekkor itt országutat vontak, s köveit az országúthoz s a Maros ellen emelt háromszáz ölnyi kőfalhoz hordták. Kik ronták le ezen beces régiséget, ott egy felirat fogja fentartani 1806-ból. Szép négyszegű kövekből volt emelve.

Bármennyire dúltak felette, a vár körét egyikét öl magasság még mind jelöli. Északi oldala 200, a keleti 380 lépés.

A vár terén, valamint a vár körül igen sok beces romai régiséget találnak, melyek részint Zámon, részint Némethiben és Déván vannak összegyűjtve. Azok közül, melyek tanácsos Várad Ignáczné birtokában vannak, kettőnek rajzát ide mellékeljük. Mindkettőt korunkban találták. Egyik egy sarcophag gránitkőből, oly nehéz, hogy hús ökör szálltá szánon Dévára. Benne Cajus Valerius feküdt fegyverzetben: mit azonban az oláh nép összetört, szélyelszört.

A más ábra eredete fél öl magas kődarab. Rajta az alak bal

kezében egy korsót tart, jobb kezével kehelyt visz ajkához. E rajzol a birtokos úrnő már régebben készíttelte volt, s meghallván e mű készülését, Bruz L. kezén át hozzánk küldé, s úgy veszik szíveségéből olvasóink.

39. §.

Verespatakon,

Az erdélyi aranybányászat e legclassicaibb helyén, úgy látszik Roma is nagyban dolgozott. Hegyein mindenfelé látszanak a fenről lefelé bányászkodás nyomai. Igen a bányászkodási modor, mit Pliniusként *igne et aceto* űztek; s miről Livius azt mondja: *ardentia saxa infuso aceto putrefaciebant*. Úgy tetszik, a romaiak bányászkodása abból állt, mikép tüzelték a sziklákat, s a tüzelés után eczeltel öntözék: ez volt az ők puskaaporuk. S mint a Járánál talált sok apró kalapácsokból gyanítják, azokkal türelék a már megcczetezett sziklákat. E tökélytelén bányászati mód, mennyi kezzet foglalatoskodtatott, megmérhetni Polybius után, ki fenhagyta, mikép csak a spanyolhoni bányákban Roma 40,000 rabbal dolgoztatott.

A romai aranybányászat sok nyomát hagyá Verespatak körül, mint Vulkojon is, de kétségkívül legszebb példánya itt vagyon: ez a két Csetátya. Az egyik, sziklahegy tetejébe vájt várszerű üreg, csinos ívekkel. Falába nyugpad, ablak, ajtó, lépcsőzet van bemetszve. Ma is, mint romai emléket, még a nép is tiszteletben tartja.

A verespataki bányákban több iratos faláblát találtak már. Jelesen egyet 1788-ban, mely három fenyőtáblából úgy van öszealkotva, hogy a két szélső a harmadikat magába zárja. A két külső táblának belső fele s a belezárt harmadik tábla két oldala teszi a bennelévő irat négy lapját. Ezen táblák hossza 8, széle 5 hüvelyk, s így együtt egy kis könyvet képeznek.

Ezen oly híressé vált viaszos táblákat egyik akkori bányatulajdonos az erdélyi unitáriusok püspökének Lázár Istvánnak adta, mint sógorának. Ez felekezete kolozsvári főtanodája könyvtárába tette le, honnan a püspök utódai 1811-ben kivették, minek következtében a püspök egyik unokája 1834-ben magyarhoni antiquarius

Lileráti Nemes Sámuelnek eladta. Literálitól Jankovich Miklós vette meg 1835-ben 100 pengővel. Később a pesti nemzeti múzeum 2000 pengővel váltotta magához, és most az bírja.

Mi van ezen táblákra írva, Dr. Massmann fejtette meg Münchenben, kinek Jankovich küldte volt 1835-ben. Massmann szerint ez egy romai okirat 167-ből való. Benne az oklevél kétszer va-
gyon meg.

Jankovich Dr. Massmannak a táblák feltalálása helyéről és idejéről, oly hiányos adatokat küldött, hogy midőn megfejtője a táblák magyarázatát világ elé bocsátotta, két francia régiségbu-
vár a Journal de Savants 1841-diki szeptemberi füzetében nem fog-
hatta meg, hogyan lehetett ily nagy ritkaság félszázadon által ti-
tokban. Nem akarták a táblákat valódiaknak hinni. Ezen kétséget
Jernei János a 1842-ki Tudomány tár novemberi füzetében oszlatta
el. S azt a német világgal Dr. Venzel ismertette meg.

Ily ritkaságokat hoz napfényre Erdély földe. Elmondani
hosszú történetét, hogy hazámiai a régiségek becsét méltányolni
anulják. Igen csalatkoznék ki azt hinné, hogy e táblák azért let-
tek oly drágákká, mintha azokra valami fontos volna írva. Mi rajta
írva van, igénytelen temetésről oklevél.

HARMADIK FEJEZET. A HÚNOK RELIQUIÁI.

40. §.

E l ő z m é n y .

Róma nem számított, hogy 171 év múlva Erdély új hódító keze alá jő. Vértől szívvel hagyható itt építményeit, s gyarmatosai egy részét.

274-ben az északról lenyomuló goth leve úr e hazán, ki itt épen egy századig dült, rabolt, pártoskodott. Végre a keresztény vallás miatt belháborúba keveredett: s e közben lepte meg őket a bűn.

374-ben léphetett Erdély földére e magyar faj. A góthok egy része elvonult, más meghódolt, s megalapult a bűn birodalom.

Hogy e birodalom a Feketetengertől fogva Bécsen felül terjedt, *) azt tudjuk: de hol volt középpontja, homály fedi. Magyarhon Budán keresi, az erdélyi hagyományok a székelyföldön.

Ethele neve itt igen ismeretes. Igénylik, hogy innen járt csatáira. Hogy ő Theodosius napkeleti császárt adófizetőjévé tette volt, az bizonyos; s hogy a tőle kapott adó aranyait Erdély földére szállíták, arra korunkban azon esemény merült fel, mikép a Firtoson Ethele igényelt udvarhelye szomszédában 1831-ben egy ősfakidőlt, s töméntelen Theodosius-aranyat hoz a napfényre.

Azért, hogy a hunokról ránk valami maradt volna, történeti

j) Meynert's Geschichte Oesterreichs 5. t.

hitelességgel nem állíthatjuk. Traditio után beszélve, némely reliquiákat említhetünk.

E reliquiák a székelýföldön esnek, mint a hunok maradékai földén. A magyar törzs ezen harcos faja, történetíróink nyomán, Elhele birodalma elpusztulásakor maradt itt. Csak abban, látszik történéseinknél kevés különbözés, hogy három vagy harininczezeren maradtak-e? Ok a hónok legszebb, leghitelesebb reliquiái.

Akarja ugyan a hagyomány azt is tudni, hogy Bánfi-hunyad neve is a hunoktól jöne le, kik itt magokat besánczolták volt; valamint a Maros balparlján, Balamér nevű falu nevét is Balambér hun vezértől szeretik származtatni; e két hagyomány helye a magyar földre esnék.

41. §.

Csík-szcntmklóson,

A templomról azt igénylik, hogy falán egy felirat volt, mely valóságos hún belükkel lelt volna. Ma a templomban ezen feliratnak semmi nyoma, a múlt században még fen volt. Történelbuváraink lejegyzése szerint a felirat e vala: Urnk mgt tgy fogvan irnk zr öt száz gy sztenőben Matys Janos Stylam Kovats tsealtk. Mátyás mestr Grgly tsealtk. Hogy egyébaránt a húnoknak saját be-tüalakjuk igazán lett volna, azt bebizonyítani még nem tudák.

42. §.

Kadicsfalvát,

Ezen Udvarhely mellett eső falu nevét, onnan kívánják származtatni, mintha Kadicha, hún vezérnek udvara e faluban lett volna, közel az Udvarhelyen követelt Elhele udvarához.

43. §.

R é t y n é I,

Háromszéken egy nagyszerű árok kezdődik, s Magyaros felé a Bodzának tart: ezt a nép homárkának, történetbuváraink hónok árkanak szokták nevezni.

Ma az árok sánezozata betölt, csak a földhányás ölnyi magas emelkedése jeleli az árok futását.

Benkő Jósef, legnagyobb bűvarunk, róla úgy vélekedik, hogy

az Udvarhely féld folytatódott; mi Vargyasnál csakugyan látszik is, s kakasborázda név alatt ismeretes. Sőt szerinte kiment Magyar-honba, s egyesült azzal, mit ott a nép ördög-árkának, a történészek pedig avarok-árkának neveznek. *)

Hogy itt hajdonában csakugyan árok, s tekintélyes árok húzódott el, azt a mellette fekvő faluk nevei bizonyítják. Ily falunévek Erdélyben: Árkos, Áropatak; Magyarhonban Árokszállás, Ároktó, s a t.

A Rétynéli homárkában nem rég egy arany csákányt találtak, minek értéke 300 darab arany. Háromszék levéltárában van letéve.

44. §.

A Rikában,

Ezen három □ mértföldnyi erdőségben, az országút mellett, a Brassó felőli hegyaljban, patak partján, az út és patak között, a nép egy pár ölnyi széles és magas kődarabot mutat; s azt mondja oda van temetve az Ethele neje.

Búváraink ide Ethelének Réka nevű nejét temettetik, ki itten halt el. S ez erdőség Rika nevét is Rékáról származtatják.

A kövön semmi vésőnyom, úgy van a mint termett. Igaz, hogy a biblia fenhagyta, mikép a hajdonkori sírkövek vésőtől illetellen állítatának.

45. §.

Udvarhelyit,

Székely-udvarhelytt van a húnokróli népmondák fészke, kö-zép pontja; mint a melynek nevét onnan származtatják, mintha itt lett volna Ethele hun király udvara § királyi széke.

Ezen hagyományt egyszer azzal kívánják támogatni, mit a Réka s Kadicha emlékéből kivonhatnak. Másszor azzal, hogy itt a város határán, tőle északnyugotra várhely van, mit a nép Budvá-rának nevez. S ebből oda akarnak következtetni, mintha az a Buda, Ethele testvére vára lett volna.

Sőt a hagyomány, mit leginkább a csíki krónika alapít meg, s mi Székely nemzet constitutioi című könyvben van kinyomva, azt

*) Budai Esaiás Histor. I, 32—33 l.

állítja, mikép a húnok üt maradt ivadéki, Udvarhelyt tovább is megtarták fő gyűlhelyeknek.

A krónika szerint a húnok maradékait rabonbánok, horkázok és gyulák kormányozták, s a főrabonbán székhelye a Budvárában lett volna. Ezen krónika e várat Bond-varának mondja, s úgy tartja, hogy azt Bonda Nabon Philein rabonbán építette. S hogy utána minden fő-rabonbán itt lakott.

Van a Sándor család egyik ivadékanál ma is egy kokusdió kehely, s úgy tartják, evvel áldozott isteneinek a húnivadék, s hogy ezen áldozópohár itt e várban tartatott, s itt folyt az áldozat. Nem csak, söl a Mátyás András hagyománya szerint, Zandírhám rabonbán innen megy Árpádhoz, elviszi a székely törvényeket, Árpáddal megerősíteli; s úgy hozza vissza ide köre metszve. E rabonbán fia, Opulel, Csíkban veit lakást. A várat 1039 tájt a tatárok clonták. Minek következtében Opulel utóda Sándor István főrabonbán a kehely! e várból belöl vitte a hét erdők havasain, Csíkba; miért közte s a több Iribusok közt véres harcz kerededett. De jött Béla király 1063-ban, s lccsilapítá, s hogy a pogányhitről elvonja őket: el torié a rabonbánságtól, s el minden pogány szertartást; s nyelvészetünk pótolhallan vesztéségére, a faluk régi neveit szentek neveire kercsztclé. S ekkor kapá c nép polgári szerkezete mostani alakját, ez időben változa át székelylyé.

A húnok birodalma 454-ben, Elhele halálától 15 nap alatt feloszlott.

Erre Erdélyben a gépidák alkottak országot. Rájok jöttek a longobárdok, s folyt köztek a viszály; erre 564-ben a magyarok második raja, az avarok megjelentek, s Erdélyt is magokhoz hódilák.

E nemzet bírta 796-ig, mikor Nagy Károly önállóságuknak véget vele.

E vandál korszakai a történet jegyezni elfeledte; sőt hagyományaink sincsenek. E négy század úgy vonult el Erdély felett, mint vad orkán, mely csak rombolt.

A történet és reliquiák fonala csak a magyarok belép lével, a IX. század végén kezdődik újra.

Mit épített, mit hagyott a rákövetkezett tíz század, ezennel sorolni kezdjük.

NEGYEDIK FEJEZET.

A VÁROS-KERÍTÉSEK.

46. §.

Előzmény.

Erdélynek hét kerített városa vagyon. Innen jő, hogy németül Siebenbürgerneк nevezik.

Ezen kerített városokat a szászok építették. Innen van, hogy Erdély címerében a szász nemzet címere, hét vár.

Kerített városaink neve: Besztercze, Brassó, Kolozsvár, Medgyes, Segesvár, Szász-sebes és Szeben. Kolozsvárt kivéve, mindeniket a szász nemzet bírja. Mindenike egyszersmind királyi város.

Eredetileg Kolozsvár is szász telep volt. A szászok emelék várossá, és sokáig úgy tekintetett, mint a hetedik szászváros. Azonban Kolozsvár elmagyarosodott. A XVI. században pedig, mikor az unitaria vallásra tért, a lutheránusnak maradt többi szász város, a nyelvben s hitben elhajlott Kolozsvárt, a szász városok számából kihagyá. S hogy a szász nemzet hét várból álló címere bánthatlan maradjon, helyébe hetedik szász várossá a kerítés nélküli Szászvárost emelé.

E városok építtetése a szászok bejövetelével, mi a XII. század közepére esik, kezdetett meg. Szeben kezde épülni legelőbb, s legutoljára Besztercze, 1206-ban.

Mint az ember, mely gyermekből lesz ifjú, s ifjúból férfi: úgy e városok előbb faluk, később városok, s csak végül lettek

kenteit városok. Például, Kolozsvár 1178—1192. között kezd épülni, 1270—72-ben lesz város, királyi város pedig csak 1405-ben, mikor kőfalt kapott.

Hogy hazánk a városok kőfalaztatását elrendelő, arra egy Európát felrázó eseményt adott ösztönt. Miként jelenleg északról, úgy a XV. században délkeletről egy óriási katonai hatalom fenyegette Európát: e rettegett óriás a török vala. Ellene emeltetének Zsigmond király korában. *) S ím négy század után, az óriás hatalom a várfalakkal együtt, közelebb áll sirjához mint bölcsőjéhez.

Vegyük e városokat betűrendben.

47. §.

Besztercze.

Német neve régebben Nösen, most Bisztricz; románul Orásu-Bisztricz; latinul Bisztricium. A népmondaként nevét egy Beszter nevű magyar mátyrról vette, kit az első magyar királyok alatt a nép ölt meg, midőn egyszer kedve jött vala e nemzetnek pogány hitére visszatérni.

A mint az út Kolozsvártól Bukovinának tart, csaknem a határszélen, két hegylány közölt, a Besztercze-vize egy kellemes völgyet alakít. E völgy torkolatában füstköd — s gyümölcsfáktól fedetten selétklik Besztercze. Távolról roppant tornya, temploma mind az, mi gyaníttalja.

Beszterczét a hét kerített város közit legutoljára kezdék építeni. Építtetése kezdetét Bonfinius 1206-ra teszi. Városi kiváltságokkal I. Lajos király itt mutatása alatt látta el, 1366-ban.

Miként Besztercze levéltára fentartja, itt e kőfalzat előtt, még volt egy várszerű erősség, melyet fa közé emelt földhányás képezte.

Kőfallyal 1465-ben kezdék körülvenni; mint a mely évben Mátyás király engedélyt ad a beszterczeieknek, hogy a Várhegyen' várat leronthassák. Ennek köveiből épült a város várfala.

Idő folytán e fal sokat szenvedett. Míg nem Teutscher Mátyás nevű papja, egyszersmind kir. bírja, a XVI. század közepén merőben megújíttatja.

*) Zsigm. kir. II. decret. 3. §-ában.

Várfala most is ép. Alakja hosszúdat! négyszeg. Csaknem az egész várost magába foglalja. Bátyája van 10, melyekből nyugotra, honnan az ostrom könnyebben jöhet, 6 esik. Eredetileg kapuja három, most négy van. A víztartó, 40—50 lépésnyi szélességben, ott mélyed még a várfal körül: völgyületében azonban nyugtoncsáté terem; más részein veteményes kertekké alakíták.

Besztercze várfala harezos időkben sokszor menhely. Történeti adataink mégis oda mutatnak, hogy minden kerített városaink közt, Besztercze volt legkevesebb ostrom alatt. Ennek két oka van. Egyik, mivel a berohanó ellenségeknek nem esett útjában; más az, hogy kik e tájon támadának is hazánkra, azoknak is a radnai völgyen kellé bejönnök: mivel régebben a radnai útszoros volt az, mi most a borgói.

Talártól s moldvai sergektől szenvedett legtöbbet. így pl. Péter, moldvai vajda 1630-ban beüt, Beszterczét is kirabolatja. A tatár pedig 1717-ben, a Kukurészán keresztül Radnának jöve: a vidéket előnté, rabolá, puszi lár, mígnem gr. Steinville, Erdély főhadikormányzója, sereggel jött, s a tájt a rablótól megtisztította.

Hogy Beszterczét és várfalát jellemezzem, megemlítek egy ostromot 1602-ből.

Báthori Zsigmond fejedelmünkkel ingatagsága s olasz szíve oda vitte, hogy Erdélyt Rudolf császárnak előbb oda alkudta; később pedig megbánta tettét, fegyverrel akarta visszaszerezni. Rudolf cŕ. Bástát keddé a hont átvenni, de fegyveres népre talált, melynek élén épen a változékony fejedelem állt.

Básta győzelmes serge várról várra száll. 1602 januára végén Besztercze alatt van, hova Vitéz Miklós vezérlete alatt oltalmazó sereg, s feles menekült magyarság vonta magát.

Básta ostromot kezd, a várost és várfalát löveti: Vitéz keményen tartja. Febr. 10-kén északon a várfalát Básta betörelt: a város mégse adja fel magát. Kiáll 21 napi borzasztó ostromot, s ez alatt Bogáli Bástához jő, mint a fejedelem békekövete, s e várat is Erdély több váraival feladja.

Vitéz még ekkor is oly bátorságban érezte magát, mikép csak azon feltét alatt adá fel, ha maga, s vele minden menekült szabadon elmehet. Básta beleegyezett.

A várat febr. 24-kén fefadák. Vitéz népével Budák felé meg-

indult, csupán nő 87 szekérel lévén vele. De alig haladtak egy mértföldet: Básta hajdúi vért és zsákmányt szomjuhozván, megtámadják. Vitéz a rablókat tűzzel fogadja: kétségbeesett viadal támad. Vitéz, a vezér, elesik. A többieket Beszterczére visszahurcolák, honnan Básta elbocsátja.

A városiaknak megparancsolák, hogy minden drágaságikat vigyék be Bástához. Bevették, s kezdődött a zsákmány.

A forradalomban e várfalnak egyik párt se vette hasznát. Használák a várost, mint e vonal főhadí szállását; de magát benne egyik se kívánta tartani. Honnan a harci koczkával a lobogók színe is mindegyre változott felelte.

48. §.

Brassó.

Német neve Kronstadt; románul Brassou; latinul Corona.

Német neve koronavárost, latin neve koronát jelent. A város címere is egy koronás gyökér, mi a várfalán is festve látható. Honnan jött e korona Brassó nevébe és címerébe, történeti adataink reá nincsenek. A hagyomány úgy vélekedik, hogy ezen emlékezetessé vált koronás gyökér, egy lengyökér lett volna, mit a város építésekor a helyen találtak, hol jelenleg a tanácsház áll. Más írók ellenben azt tartják, hogy ezen koronás gyökér, a földben termékaranyból találtatott.

Brassó Erdélynek legnagyobb, legfestűbb, leginüiparosabb városa; mintegy 25,000 lakossal. Az Oláhország és Erdély közötti kereskedés főpontja. Egyedül öt lehet kereskedő-városnak tekinteni.

Brassó Erdély délkeleti végpontján fekszik, néhány órára a határszéltől. Tőle délre már csak hegy éy erdőség emelkedik. A déli határhegyekről patak foly északnak, e patak egy szoros völgyet alakít: e völgyországban terül Brassó.

Felséges tájképet ad. A völgy torkolatában egy fellegrvár áll, hegyen; megette a város; a várostól jobbra szikláshegyek; balra a 3136 láb magas Czenk emelkedik, s meredek, erdős oldalával mintegy a városra látszatik borulni; a kép hátrészén ott sejtetlenek fellegekig emelkedő magosságban a déli határhegyek.

*) Simigianus és Bethlen. Libro. XI.

Brassó Bonfinként 1203-ban kezd épülni. Kőfallal ezt is csak Zsigmond kora véteti körül.

Az a vélemény, hogy még 1384-ben elkezdek falazni; de csak Hunyadi kora után végezzék be.

A város ó- és új Brassóra oszlik. Új-brassó van várfallal bekerítve.

Országút a városba a hegyek miatt, csupán észak felől jár. Csak az elővárosán át juthatni a kerített városba. Maga a kerített város a Czenk és a vele szembe fekvő hegy között, oly keskeny völgy-szorosban fekszik, hogy a várfal kétfelől a hegyek lábaira van építve. Következőleg a vártól keletre és nyugotra épület nincs, csak is hegy emelkedik. A városon áthaladva, a déli hegyek lábain szép külváros terül, a Bolgárszeg. A hegyek miatt tehát csak észak felől lehet ostromolni.

A várkerítés alakja, a völgy-menethez képest, hosszuké négy-szeg, mi azonban délen annyira keskenyedek, hogy a déli oldal úgy állhat az északihoz, mint 1: 2-hez. Körmérete tehet egy kis órát.

Falai ma is fenállanak, de néhol több ölnyre merőben lerontva, sokhelyt megromgálva. E rontások leginkább a keleti és nyugoti oldalára esnek; mit azonban forradalmunkra sokhelyt kigazítottak, vagy fa-pallisádokkal beverték. A fal magassága 4—5 öl.

Északi éi, honnan a roham jöhet, kettős várfala volt és van. A két fal közt gyümölcsösök vannak ültetve.

Délen és északon most is ott mélyed a víztartó, többire farakhelyül használják.

Korunkban két szép várkaput építettek hozzá: egyet az északi, mást déli részére.

A vártól nyugotra emelkedő hegy oldalában, egymástól bizonyos távolságra két őrtorony áll. Elejük lapos, hátrészök kerekded. Ez őrtornyok fedél nélküliek, s néhány öl magasságra nyúlnak. Adatunk róla csak annyi, hogy a fejtornyat 1494-ben építék; a fekete tornyot pedig, hogy 1599-ben mennykő sújtotta volna le.

Brassó, torkában esvén az Oláh-honba vivő szoros-útnak, a harc-os időkben sokat szenvedett. Közéleben négy szoros tárja ki kapuját a berohanni akaró ellenségnek: a bodzái, ósánczi, tömösi,

és töröcsvári. Ezen szorosok közül akármelyiken jött a dúlótömeg, Brassót mindig meglátogatta. A mint a törökség hazánkat sujtolni kezdé

1421. apr. 3-kán már itt ront be Amuráth szultán. A Barczaságot ellepi, az elébe állt erdélyi tábornok itt szétveri. Brassóra üt, Weyrauch királybiráját fogságra hurcolja. A polgárság pedig, mely magát a Czenktetőni várba húzta: az ostromot jul. 4-kén derekason visszaverte. Úgy látszik Brassó ekkor még nem vala kőfáltól biztosítva.

Egyébiránt Brassó nagyszerű ostromai nem igen álla. Báthori Gábor fejedelem, mint tőle elpártolót, megkísértő ugyan 1611-ben; de a vár magát fenlartotta. A fejedelem marliuszban kezdé ostromát; azonban a brassóiaktól segélyül hívott Serban Rádul, oláhoni vajda, alatta jul. 12-kén, közel papírmalmához a fejedelmet megtámadta, megverte, s Brassót az ostrom alól felszabadítá.

A forradalomban Brassó falai elvalának ugyan készítve, de azért ostromot el nem fogadott. Ezen készülétek a városnak ropant költségébe kerülnek. Legelőször 1849. mart. 20-kán jelentek meg alatta a forradalmiak. A katonaságtól elhagyott város Bemnek elébe küldé, befogadd. A forradalmiak bírták e naptól jun. 20-ig, mikor is az oroszok a fellegvárt egy napi ostrom után bevévén, a városi visszafoglalák.

Egyébiránt Brassó köre egyike a legbecsesebb hadi positioknak. Különösen a kívülről berontó ellenség, itt gyakran inegkisérlé szerencséjé; mert hátát erdőnek s az ülszorosoknak velheté. Más előnyül szolgálá a 14 □ mértföldnyi térség, Erdély legnagyobb térsége, mi Brassó előtt terül: hol e vandal csapatok, kik többire lovassággal jöttek, lovasságukat igen czélszerűen használhaták.

Igy látjuk itt már:

1236. 1345-ben a tatárokat,

1421. 1438-ban Amuráth szultánt,

1432-ben Wlad Drákul, oláhoni vajdát, Amuráth nevében: mindenik kénye szerint dúlt, ölt, rabolt.

1508-ban Józsa, temesvári parancsnok a törökét itt csakugyan megveri.

1527-ben Péter, moldvai vajda dúl a Ferdinándhoz pártolt Barczaságon, Zápolya részére.

1529-ben Brassó is Szebcn példájára, várából küüzi Zápolya katonáit, mint usurpatorél: Ferdinand mellé nyilatkozik, ki ide serget küld vala. Azonban jön Péter, moldvai vajda, s e serget Földvárnál jun. 22-én a Zápolya részére megverte.

1530-ban ugyan e serget Mózes, oláhoni vajda veri meg.

1534-ben Grilti, a porta kegyencze, Zápolya protectora jö erre az Ojlozon. Innen parancsol, hogy Erdély nagyjai jöjjenek lenni a hódolatat.

1599. oct. Mihály oláhoni vajda a Bodzán bejö, s itt tábort üt.

1601. Brassó, a Goroszlónál csatát vesztett Báthori Zsigmond fejdelemnek, ki Moldvába menekült: feles pénzt és ezüstne-müt küld ajándékban. S ugyanez év novemberében Báthori segély sereggel Brassóba jö.

1603. jul. 17. Serban Rádul, oláhoni vajda, a trónkövetelő Székely Mózeset, Rudolf részére megveri.

1611. jul. 12. mint említök, Báthori Gábort.

1690. aug. 21. gr. Tököli Imre, mint I. Apafi utáni trónkövetelő, Zernyestnél vére meg az erdélyiekkal egyesült német sergeket.

A forradalomban is sok vér ömle Brassó körében: Földvárnál 1848. nov. 30, Hermánynál dec. 5-én, s 1849. febr. 4-én, a tömösi szorosnál 1849. mart. 21-én és jun. 18—19-én.

49. §.

Kolozsvár.

Német neve Clausenburg, román Klus, latin Claudiopolis.

Nevezetes pontja Erdélynek. A harcos időkben védbástyája a fő útnak, mely Magyarhonba visz; a nemzeti fejdelmek kedvencz mulatóhelye; 70—80 országgyűlés színtere; a múlt század végétől 1849-ig az ország fővárosa; a magyarság és a főurak közép-pontja; a rom. katolikusok és unitáriusok legfőbb tanodájának fészke ... mint ilyen, nagy szerepet játsza Erdély történetében.

A magyarságnak egyedüli kerített városa. Bár Kolozsvárt is szászok kezdék építeni, mégis idővel odament, hogy már Mátyás király fellépésénél, 1458-ban, a város kormányát az elszaporodott magyarsággal meg kelle osztani. *) Idővel, a szászok

*) Deutsche Fumlruben v. gr. Jó§. Kemény I. 75—79. I.

és magyarok közt a vetély nyilvánosan kitört. Különösen János Zsigmond alatt oda fejlett, hogy a szakadásnak létre kelle jöni. Kolozsvár a lutheránus vallást elhagyta, tehát se nyelv se vallás nem kötötte őket többé a szász nemzethez. Innen 1560-ban, a többségre vergődött magyarság pereit nem kezdte a szébeni szász egyetemhez felebbezni, hanem a fejedelmi táblára. Sőt a kisebbségben maradt lutheránusok nagy temploma ellen is követelést emelt. Az ügy János Zsigmond elé került, ki azt 1560-ban oda donié, hogy a templom mit közösen birtak ezután azon évben, melyben magyar bíró lesz, legyen kiválólág a magyaré, melyben szász bíró lesz, legyen csak a szászoké. *) Mikor e határozat költ, a szászok birtokában volt a templom; de papja Dávid Ferencz más évben, mikor a magyarság vette át a kormányt, magyar pappá lett. S így a templom magyarítását magához ragadta. Ennek következtében mint említők, a hét kerített szász város sorából kimaradt, s ma már egészen magyaros.

Kolozsvár felett emberi emlékezet óta a történetnek bizonyos fonala szövődik. Történet és történeti hagyomány oda mutat, hogy mióta csak ember él e honban, e város tere is lakva volt. A hagyomány úgy tartja, hogy Decebal utolsó dák király, itt a hid utcai kapu előtt ereszkedett volna kardjába. A romaiak korából pedig épen gyarmatai keresnek; s e gyarmat nevét némelyek (Klaudidiának, vélik.

E hagyományok szerint Kolozsvártól nyugotra, a hegyeken a dákoknak egy várostelepök állt, akarják hinni, hogy e vár köveiből építették a romai telepet; s hogy Claudiusról lenne neve Claudiopoliş. Sőt a néprege tovább is megy. Tudni akarja, hogy a romaiak buktával a telep is romba dült, erdő nőtte be; s hogy az erdőségben, a magyarok bejötté után jóval, egy kecskéjét kereső pásztor akadt volna rá. S hogy a pásztor kolozsi volt, s általa a kolozsiak kezébe jött, kik felépítették, s úgy nevezék Kolozsvárnak.

Történet-búváraink is beleegyeznek, hogy a magyarok itt romot találtak: de a XII. századig róla adataink nincsenek. Ekkor jönnek Erdélybe a szászok, városokat kezdenek alapítani: e romot is felfogják, s úgy veték meg Kolozsvár alapját III. Béla kir. alatt,

*) D. Fundgruben I. 81. 1.

1178—1192 között. Sőt azt tartják, hogy az óvárt épen a romaiaktól maradt romokból emelék.

Természetesen Kolozsvár is egyelőre csak falu volt. Várossá V. István király alatt (1270—72.) alakul; tőle kapott legegőbb kiváltságokat. Azonban jogaiból az idők kiforgaták, úgy folyamodnak Károly királyhoz, ki 1316-ban városi kiváltságait helyreállítja.*) Jus gladii 1331-ben kap. Királyi várossá Zsigmond király tette 1405-ben, mint a mely év júliusában egyszersmind azt is elrendelte, hogy a város kőfallal kerítsék.

E szerint Kolozsváron két várkerítésnek vannak fen kőfalai. Egyik az ó vá r é, melyet a későbbi várfal magába foglalt. Nevezetét a város északi felében máig is tartja. Sőt déli falai néhol épületektől eltakartan most is fenállanak. Azért már ma külön várat nem képez.

Más várfala, mely tulajdonkép Kolozsvárt környezi. Mint említém, Zsigmond király rendeli el építését; építhetésére három lisztelő, két ványoló, s egy csertőre maimat adományoz, melyek addig Léta várához tartozának. V. László kir. alatt építtetése foly; s hihetőleg csak Mátyás király idejében végeztetett be. S már a XVI. században Veráncz Antal esztergomi érsek, ki Erdélyben sokáig lakott, s Reychersdorfer hazánkfia, I. Ferdinand titoknoka, Kolozsvárt mint kőfallal teljesen kerített várost említik irataikban.

A XVI. és XVII. század, vagyis a nemzeti fejedelmek harca, e falnak majd ez, majd amaz oldalát rontá le s hozá ismét építés vagy újítás alá. így épült 1581-ben Báthori Kristóf fejedelemségében azon falrész, mely a monostor-kaputól a Szamos felé vonul. Bethlen Gábor fejd. délkeleten építé azon bástyát, mely a lakatanyával szemben vagyon, 1627—9 között. I. Rákóczi György alatt 1641-ben, a monostor-kapunál újraépíték mit Báthori Kristóf építtetvala; 1646-ban építés alá jött egy más rész a tordakapunál. Még a XVIII. században is építenek rajta: 1709-ben a Bethlen-bástyán, 1717-ben a szénútcza felé. Utoljára javíták 1784-ben, a hórávilág ellen.

Azonban e lázadás után, a béke olajága alig kezd virúlni: az örök békére számító Kolozsvár azonnal porölyt emel e falak el-

*) Archiv des Vereins II. B. 2. Hefl. 237—242.1.

len. Már a múlt század utolsó tizedében a vár külső falai leróniának.

Nem volt elég, kimondák a halált a belső falra is. S a vár, mely 1405-ben kezdett épülni, 1805-ben, tehát négyszázad múlva, mikor épen százados ünnepét kell vala ülni — rontatni kezdetett. Belőle épült többek közt a laktanya, épül a piaci nagyszerű torony: s ha mind így, egy század nyomát is ellörlendi a várnak, mely csak a forradalomban is annyi félelemtől kímélte volna meg a várost a havasi nép ellenében.

A forradalomban a várfal javítására semmi se'tétetett: akkora rései vannak, hogy igénybe venni nem lehet. Kapuja is ma már csak kettő áll fen, a magyar és hídkapu. Alakjok négyszegű torony alak. A hídkapunál még láhattuk a roppant lánczot, melylyel a közlekedést szokták vala elzární.

E vár fekvésénél fogva sokáig tekintélyes hadi posilio vala. Azon völgy torkában fekszik, mely Erdély szívéből Váradra visz. Hol épült, a völgy, kél hegláncz között annyira megszorul, hogy azt e vár csaknem egészen elfoglalta. Csupán a mellette északról elfolyó Kis-szamosnak ongede utat •, melyből hogy vízzel kerületeit, annak nyomát nyugolon ma is láthatni. Bomba ellen ugyan mit se ért, mert a hegyek dominálják; de van ellen s van fegyver, mi ellen sokáig szolgálhatott volna.

Hogy jellemezem e város és várfal múltjának tekintélyét, hogy rajzolhassam mennyiszer daczolt az ellenség vad haragjával, a következő történeti adatokat említem:

1467. Veres Bálint Kolozsvárról egy lázadást intéz el akoliban, Mátyás király ellen. Mátyás sereggel bejölólról; mikor a Keresztes-mezejére ér Torda mellé, Kolozsvárról a lázangók szétfutnak. Főnökei kimennek a lázangó moldvaiakhoz. Mátyás utánok: Románnál csatára kerül, a főnököket elfogja, némelyeket másutt, Zekel Mihályt, Vízaknai Aladárt és Miklóst pedig itt — lefejezteti.

1526-ban Zápolya János itt táboroz 40,000 emberrel, nem akarván a mohácsi csatára megérkezni. Úgy lett, mint óhajtá: a csata napján még csak Szegednél járt.

1551-ben jul. Izabella magyar királyné a piaci nagytemplomban uralmáról a Ferdinánd részére mind maga, mind fia nevé-

ben szomorúan lemond. A koronát, királyi pálczát stb. a Castaldo tábornok kezébe teszi, mit Fosonba felküldenek.

1556. oct. 22. Izabella, kit Erdély rendei a szászsebesi hongyülésről a fejd clemtségbe visszahittanak, Lembergől fényes kísérettel ide érkezik, nov. 25-én hongyiülést nyit, hol a kormányt 16 éves fia részére álvəsi, mit öt évig fölytata.

1575. aug. 8. Borzasztó jelenetnek volt, Kolozsvár tanúja. Báthori István fejdelem meggyőzvé az ellenében német pártfogás alatt trónkövetlő Békés Gáspárt, pártfönökei közül Kabos Farkast, Bogáti Gáspárt, Pokai Jánost, Barcsai Miklóst, Csanádi Jánost, Ősi Miklóst, Csányi Miklóst a nagypiaczon lefejezteti.

1581. apr. hongyiülés volt, hol a gyermek Báthori Sigmondof, Boldizsár fejdelem fiát, fejdelemmé választják.

1594. aug. 27-kén, ezen ember hongyiülést nyit. Másnap 13 főural börtönbe vet. Már 31-én a piacon vérpadat állít fel, s közülek a hon mentorát Kendi Sándort, Kendi Gábort, Ifjú Jánost, Lilteráti Gergelyt s Forró Jánost — lefejezteti. Lefejeztetvén c török párloni férfiakat, a hont az osztrák udvarnak átadja. Maga kimegy a honból.

1598, aug. 20. miután magát Oppoliában megunta, barát öltönyben Kolozsvárra jó. Nejével kibékül. . . . Fejdelemségét újra felveszi; de csakhamar más jut eszébe, fejdelmi székére Báthori Endre bibornokot híjjá be; ki

1599. febr. 20-án ide megérkezik. Báthori Endre átveszi a kormányt, azon év novemberéig viszi, mikor aztán a sellenbergi csata után a bibornok-fejd elmet a székelyek legyilkolják. Mire Báthori Sigmond újra visszajő.

1601. apr. 2. lengyel és moldvai sereggel ide érkezik, s az ország hódolatát ismét kicsikarja. Azonban

1602-ben Rudolf részére viszont lemond. Itt hat nap búcsúzik, s végkép kimegy.

1605. Bocskai István Rudolf ellen felkél, vallást megszorító rendeletei ellen a népet hadi lábra teszi. Apr. 18-án őt Magyarhon és Erdély fejdelmének kiállják. Magyarhonból Erdély'felé tart. Caprioli, Basta alvezére, Kolozsvárról előle, kihúzódik. Bocskai bejö, s sept. 10-én Kolozsvárt az ország esküjét elfogadja.

1607. febr. 8. hongyülés van, hol Rákóczi Sigmondot, a meghalt Bocskai következőjévé választják s 11-én beigatják.

1608. mart. 3. a fejdelemséget viselni nem akaró Rákóczi helyébe, a piaci templomban, Báthori Gábort választják el. Kinek önkényű uralkodása ellen többen felkelnek, kifutnak a portára, honnan

1613. Bethlen Gábor 80,000 törökkel jő, az itt tábort ütő Báthori Gábor ellen. Bethlen közeledtére ez Nagyváradra fut. S helyébe oct. 23-káú Bethlent ültetik a fejedelmi székbe.

1623. aug. 14. Bethlen Gábor Kolozsvárról, hova roppant sergel vona össze, kiindul Magyarhon felé, Ferdinánd sergei ellen.

1630. aug. hongyülés van, honnan Fekete Lászlót Szamosújvárra küldik Bethlen Gábornéhoz, Brandenburgi Katalinhoz, hogy rávénné a fejdelemségről lemondásra. Le is monda, sept. 7-én.

1652. ismét fejdelem-válaszlási hongyülés van: II. Rákóczi György beteg lévén, 8 éves kis fiát következőjévé választatja.

1658. A szultán tatárokat küld az engedetlen II. Rákóczira. A tatár Kolozsvár alá jő, s 30,000 tallért kér váltságul. Auner Márton királybíró elhossa felét. Más feliért a cham őt letartóztatja, s Kolozsvár alá küldi, hogy lefizetését sűrgesse. Aunert elhozák a vár alá, ő felkiáll: oltalmazátok magatokat, ha bemehet a tatár, ki fog rabolni. Erre elvívék a vár alól, s rabságra hurcolák. Azonban a tatárfőnök meg akarván próbálni, igazán nem fizethet-e a város: egy drága öltönyét beküldi, s olcsón áruitítja. Egy kereskedőné meg is vette. Ekkor ostromot kezd a cham, s 100,000 tallért fizetendő sarczúl.

1660. máj. Seid pasa jő II. Rákóczi ellen. A pasa Kolozsvár kapuin akart a várostól pár órára táborozó Rákóczi ellen menni. Azonban a város kapuit megnyitni nem akará. Seid Szamosfalvától fenyegetések közt utána küld a királybírónak. Linczig János társaival megjelenik. A hóhért előállítaták, azért a város kulcsait át nem ígérék. A pasa erre felszedi sátrait, megindul Kolozsvárnak. Linczignek eloldják lánczait, előre küldik jancsárokkal, hogy a várost kapui megnyitására bírja. Linczig a vár alá jő, s mit felkiált az, hogy meg ne nyissák. A jancsárok sejték a szavak értelmét, Linczigéket át akarák verni. De rongy élőlöknél többre becsülték a

*) Deutsche Fundgruben. v. Gr. Jós. Kemény. II. 156. 1.

nemes halált. Végre hátravivék a pasához, halálnál egyébről egy sem álmódott: s ím a pogány nem hogy megöletné, hanem erényükért bámulta; kaftánnal ajándékozá meg őket, s hazabocsátá. És elhalt Kolozsvár melleit a nélkül, hogy ostromolta volna.

1661. sept. 15. Montecucolli, osztrák tábornok, a tronkövetlő Kemény Jánost Kolosvár alá hozza. A német tábor 36,000, a mellett Keményé 11,000 főből állt. Azonban a tábornok látva, mikép Keményt rosszul fogadják, hogy népszerűsége nincs: táborával visszament. Kolozsvárit csupán 1600 főnyi őrséget hagyta.

1662. april 1. Apafi fejd. és Kucsuk pasa benne a német őrséget ostromolja: a vár még olly erős, hogy az ostromot kész elfogadni. Végre csakugyan Apafi kezére jött.

1687. October 16. Miután az osztrák a törököt meggyengíté: Károly, lothringeni herczeg e napon Kolozsvárra jő ... Onnan tovább megy, folytatván Erdély elfoglalását.

1705. nov. 12. Miután Rákóczi forradalmi sergét Zsibónál megtörék, az osztrák seregből Klökelsberg táborával ide érkezik; kit később Herbeville dandára is követett.

A forradalomban, mint a kormány székvárosa, a forradalmiak kezében volt

1848. nov. 17-éig. E napot megelőzőtt eslve kevés csata volt a város előtt, mire a forradalmiak azon éjjel kivonultak, s úgy vonult e napon belé tábornok b. Wardener és alezredes Urban táborra ... Ez év dec. 25. napján, karácson első napján, Bem, forradalmi vezér, vonult beléje.

1849. aug. 15-én tartott előörsi csata után, a forradalmiak belőle éjjel kivonulván: másnap reggel a győzelmes orosz-osztrák sereg lépé el Kolozsvár utczáit, s így a kormány* végkép felüté benne lobogóját.

50. §.

Medgyes.

Németül Mediasch; románul Medgyes.

Medgyes Erdély közepe felé, a Nagy-küküllő völgyében fekszik. A folyam épen alatta foly el, tőle északra.

Mihelyt a százszok bejöttek, Medgyest azonnal kezdek építeni, 1146-ban. Mikor vevék várfalba, arról nincs adatom; alkalmasint

a többivel egy században. Azonban az első várfal ma nem létezik, az főleg a Rákóczi-forradalom által földig rontatott. Ott látszik ma is a kőből épült egykori fal maradványa, mint a melyre a múlt században egy új falat vontak. Új fala gyenge, téglából való, s csak fél ölnyi vastag: szinte csak czifraság. Alakja kerek, mely azonban kerekké apró szegletekben török.

E vár hajdon nevezetes erődítményi pont. Oly pont, hol négy út találkozik, s keresztet képez. Egyike ezen utaknak a székelyföldről jő, a Küküllő völgyén le, s megy Fejérvárnak; a más út jő Maros-vásárhelyről s megy Szebennek. Mint ilyen hely igen sok és nevezetes csatáknak, s egyéb eseményeknek volt színtere.

Fekvése annyiban szerencsés, hogy a völgy felelt áll néhány öllel, egy a völgybe nyúló hegyfok lábán. De a körüle emelkedő hegyek igen dominálják.

Hogy fontosságát rajzoljam, néhányat említek az itt átvonult fürgetegek közül.

1534-ben, Grilli, török kegyencz, előbb Zápolyának protectora később árulója, bejött vala egy török sereg élén. Brassótól parancsul adja, hogy a hon nagyjai hódolatukat letenni hozzá siessenek. Azonban Cibak Imre püspök, és erdélyi hatalmas vajda, a hódolatát betiltván, serget gyűjt, s övéihez így szólt: valamint e főveg két főt nem fedezhet úgy c honnak két ura nem lehet. A merész szavakat megvitték Grittinek. Gritti a büszke szavakra lángra gyúl. Jól van — szólt — ha nem fedezhet a hon fővege két főt, egyiknek el kell bujni.

Dóczi Felmernél, Brassó közlébeo, éjjel a Cibak sátrába küldte, s ezt órgyilkolva megöleté. így esett el a nemes fő, aug. 9-én.

A párlfönökök a Cibak vérebe kardot mártottak, a véres kardot ős szokás szerint, a honban mint fegyverreklés jelét, szét-hordozák, s kevés időre Majláth István alatt 40,000 erdélyi táborka szállt, megboszolni Cibak ártatlan vérért.

A kegyencz, üldözői elől Brassóba, azután Szebenbe akarta magát bevenni, de egyik se bocsátá be. Medgyesre futott tehát, hová a városiak akarata ellen betört. De alig pihent meg, ott volt sergünk. Medgyest sept. 28-án bevévék. Grittiéket megfogák. Dóczi a nép dühének lett áldozata. Grittiinek pedig reggel kezét,

délben lábát, estve fejét ütötték el. Így szállt le a színpadról a férfi, ki magát Magyarhon protectorává akarta feltolni. *)

1576. jan. 28. Medgyes roppant pompának volt tanúja. Hongyülés volt, hová megjöttek a lengyelek követei, meghívák Bálhori István fejedelmünket Lengyelország trónjára, mit elfogadott.

1614. jan. 18. Ismét véres jelenetek színpada. A kéjvadász Báthori Gábor fejedelmet saját czimborái megölték vala Nagyváradon (1613. oct.). Következője, Bethlen Gábor, hongyülést hirdet, hol a Bálhori hívei azt kívánák, hogy a gyilkosok törvényszék elé állítsanak. A vita oda került, hogy Szilassy és Nadányi, a két fő részes magát a Bálhori darabontjai ellen a szt. ferencziek tornyába vette, onnan oltalmat kísértének. Azonban a darabonlok a tornyot bevették. A szerencsétleneket onnan ledobák, s a nép alatt összedarabolá.

1629. Újlag viszályos hongyülés. A haza Bethlen Gábor halála után, ennek neje és testvére közt pártokra szakada. Mindenik saját kegyenezét oh aj lá fejd címül. A viszály oly magas fokra hágott, hogy a gyülés termében szinte vér ömlött. Miként Kemény János önéletírásában fenhagyá, Magyarhonból a rátkai ördög is jelen volt, ez izgalá a pártokat.

1658. Miután II. Rákóczi Lengyelhonban elveszti sergét, vele a porta kegyét és trónát, itt az új fejedelem Róczy Ferencz határozatokat hozat a gyúléssel. Azonban a tronveszlelt Rákóczi székely sereggel hirtelen reája üt. A fris fejedelmet székéből kiugratja, maga foglalja el azt.

1705-ben Medgyes gr. Forgács ostromolta, s Rákóczi részére be is vette. Az ostromot Damoiseau mérnök intézte, egyike azon mérnököknek, kiket a francziák küldének.

Medgyes a mostani forradalomban sok kézen ment át. A császáriak birták egész 1849. jan. 19-éig; mikor is Bem, a Gálfalvánál jan. 18-án tartott csata után kezébe kapja. Bem belőle Szeben felé ment. Jött b. Heydte, dragonyos kapitány sergével, a magyar őrseget belőle kiüzte. Pár nap múlva a vízaknai csatánál (febr. 4.) Zsurmay, Vilmos-huszar őrnagy elszakad Bemtől, b. Heydtét újra kinyomja belőle. Bem a piski csata után ide vonul; hol magát rendbeszedi. Mart. 1- és 2-kán a várostól délfelé egy óranegyedre, hol

*) Wolf, de Bethlen Histor. Libr. II.

a hegy amphitheatralszerű félkört képez: a Szebenből elenyomuló császáriaktól az ajánlt csatát elfogadja, s változó szerencsével küzdi; mígnem 2-án eselve innen elvonul fel Segesvárnak. A város ekkor újra a császáriak kezére jö. Mart. 9-én Bem hirtelen elhagyja Segesvárt, s rajta Szebennek tartva újra áthúzza táborát. Szeben bevételétől (mart. 11.) Medgyes a forradalmiak kezébe esett, s ott maradt a muszkák bejövetele utáni időkig, mikor is e táj egy kardcsapás nélkül végkép visszamaradt.

51. §.

S e g e s v á r .

Németül Schaesburg, románul Segisoare.

Azon folyam völgyületében esik, melyben Medgyes; tőle kelet felé mintegy 6 órára. A székelyföldről Fejérvárnak tartó ellenség ellen, ő volt az előbástya. Olyszerűn fekszik mint Medgyes, délről északra benyúló hegyfokon, mely azonban itt jókora magasságban végződik. E magasságon kezdődik az erősség, s oldalán lelejt a Küküllő partja felé.

Segesvár igen festői képet ad. Északról közeledve, az útas hegy fokkal megy szembe, melyre a völgyből várfal fut fel; a hegyoldalt nagy épületek, tetejét a luth. gymnasium és nagyszerű antik templom foglalja el. A külváros a hegycsúcs alatt gyűrűzetet képez; s nyárban a kertektől zöld alváros mint egy zöld levelekkel átfűzött fejér és veres rózsakoszorú futja körül; a nélkül azonban,

hogy délfelől összeérne. A képei a fenékléren hegyek, az előtérén az alatta folyó Kis-küküllő egészíti ki.

A lakosság benne igen iparos, főleg takácsai és kötélverői elsők a hazában. Valamint Brassó és Szeben posztóval, úgy Segesvár gyapotszővelvel látja el a nép középosztályát.

Segesvárt a századok 1198-ban kezdék alapítani.

Vára, az erdélyi várkerítések közt legkisebb és legelviseltebb. Falai annyira meg vannak rongálva, hogy ótalmi tekintetben, mit sem érnének. Csupán nyugoti oldalát kímélte az enyészet, mint a hol még bástyái is fenállanak. Más oldalai több helyen földig omolvák. Északon szinte csak nagyszerű kapuja figyelmeztet, hogy a várba léptünk.

A vár legmagasabb pontján, a hegy tetején, egy kövekkel boltozatos folyosó merült be a hegy gyomrába: szája most is ott tátong, az oltani templomtól és síroktól délre. Néhány ölnyire még belé lehet hatolni. A nép azt tartja, hogy e földalatti alagútan ott lehet hajdon kijutni, hol jelenleg a várostól nyugotra egy emlékoszlopszerű toronyka áll.

Mikor építék e várat, arról nincs adatunk. Annyi bizonyos, hogy 1513-ban nem csak állt, hanem már lakni is felhagyták vala. S ez évről egy oklevelet ad ki II. Ulászló, Budán, Gerendi Miklós előterjesztésére, melyben elrendelé, hogy újra lakottá tegyék; s hogy lakóinak kedvezzen, hét évre adómentesekké tette.

Segesvár roppant sok vihar, sok ostromnak volt kitéve, mint-hogy a völgyet tökéletesen dominálta. És e kis vár az ostromoknak mit se engedett. így látjuk alatta 1528-ban a Zápolya J. sergét, 1530-ban ismét, 1603-ban a tronkereső Székely Mózes, 1605-ben Gyulafit Bocskai részére, 1662-ben Kemény Jánost. Mindenik ostromolja, de egyiknek se sikerült bevenni.

Elérte mégis Segesvárt is a szerencsétlenség 1601-ben. Miután Báthori Zs. Goroszlónál veszt, a Bástá katonái aug. 3-án Segesvár alá jönnek, nagy öszveg pénzt követelnek, s mire nem adtak, egy kapuját ostrom alá vették; de csakhamar kielégítve elmennek.

Ugyanez év novemberében Báthori Zsigmond Moldvából visszajő, serget gyűjt Bástá ellen. Ennek egy része Makó György alatt Segesvárra jő, hol az alvárosba be is eresztik. De a seregnek a vár is kellett volna. Hadi cselhez folyamodtak. Haller Gábornak,

ki a császárral tarta, a várban borai voltak, ezt a katonák magoknak kikérték, a város kiigérte. Dec. 14-én, reggeli templomozás alatt a szekereket beküldik, a borokat felrakják, s leindítják. Azonban, mire az alsó várkapuhoz érnek, a szekereket egyszerre csak megállítják úgy, hogy a kaput tőlök betenni nem lehet. Erre a már kész sereg a várba berontott. Utánok beront a sereggel volt közság, kik neki estek a nagy templom kincseinek: a kehelyek mellett, az akkori művészeti emlékek vesztésére, elrabolták a tizenkét apostol életnagyságban ezüst szobrát. S a sereg e naptól más év júliusáig a várban marada. *)

Segesvár palládiuma alatt később nagy fordulatát vett Erdély története. Miután Ali pasa I. Apafit fejdelemmé emelé, őt Segesvárra hozta, hogy Kemény János, a volt fejdelem ellenében bátorságba helyezze. 1661. oct. 2-kán tartá bemenetét, ágyulövések közt. Nem sokára bejött a fejdelemné is. Azonban Kemény János, német segélyyel ellene indul, de azért Apafit nov. 20-án, Kiseselyken beigtatják. Az új fejdelem 1662. jan. 12-én beveszi magát Segesvárra, hova Szenpáli, Kemény csapalvezére is azonnal megérkezik január 16-kán a Kemény Írásával Apafit kikérte. Jan. 18-án maga Kemény is már Nádasnál van, honnan Segesvárhoz más felkérő iratot intéz. Jan. 19-én megérkezik, főhadiszállását Fejér-egyházára tévé. Jan. 20-án Kemény Segesvárt körüllovagolja, vizsgálván, honnan lehetne sikeresebben támadni. Apafinak serge csekély volt, nem érezhette magát bátorságban; Keménnyel pedig szép német sereg. De még az nap megérkezik a döntő hír, miszerint a várbeliek segélyére, a török már Medgyesig érkezett. Apafi a hírt nem tudta. Kemény az ostrom helyett, jan. 21-ét minden haszon nélkül eltöltötte, S 22-én az érkező Kucsuk pasa elől elvonult Nagyszőlősre, hol 23-án megtámadlatott: ott veszté fejdelemségét, sergét, és életét. S Apafi e naptól vetélytárs nélkül uralkodék.

A Rákóczi forradalma hozta rá a legterhesebb csapást. Csáki András 1706-ban elfoglalta: bástyáit kőfalait lerontatta; s alkalmasint ő juttatá mostani állapotjára.

Országgyűlései közül négyet emelünk ki:

*) Deutsch. Fundgruben. II. 94—6.1.

notáztatá s fegyvrezteté le a székely nemzetet János Zsigmond, lefejeztetvén a Nagy György féle lázadás főnökeit. J. Zsigmond legyőzvéen őket, Segesvárra jött, mint olly erősségbe, melly a székelyekhez legközelebb esett; itt mulata egy évnegyedet. Ez alatt hirdté a híres hongyülést, melyre a székelységet is salvús conductussal meghívta. A jámbor székelyek semmit se kértelkvede, megjelentek. A gyűlés folyt, színhelye volt a várbeli alsó templom. Egy napon Csáki István cancellár csak belépett, fel—olvasá a székely lázadás főnökei nevét. Azonnal megfogattak, s kegyetlenöl kivégeztettek. *) E gyűlés adta az első halálos dőfést a székelység jogának... Ezen kívül itt három fejdelem-választó hongyülés volt:

1630. nov. 14. Bethlen István helyébe megválaszlák Rákóczi Györgyét;

1657. őszén II. Rákóczi György helyébe a török feltolja Rédei Ferenczet.

1658. oct. 10. Barcsai Ákost teszik meg, miután Mehemet pasa már kinevezte volt.

A közelebbi forradalomban Segesvár nagy szerepet játszott. A mint a mozgalmok kitörlek, császári őrséget, később ágyukat kapott. October végén az itt levonuló székely tábort már ágyúval idvezli.

1849. febr. 16-án. Miután báró Heydte, dragonyos százados őrsége kivonulna: Forró, a forradalmiak részére elfoglalta. A megyesi csata után, mart. 3-án Bem egész sergével belévonul. A várostól nyugotra b. Puchner ellen hét ágyúra redoutteot hányat. A főhadi parancsnok báró e positiot kerülve, délről megakarja kerülni. Bem észreveszi: mart. 9-én korán reggel kivonul Szebennek. A császáriak délután 2 órakor Bemnek csak hült helyét találják, s utói nem érhetvén, Szebent elvesztik.

E napok óta Segesvár a forradalmiak kezén maradt, az osztrák-orsz sereg be és előnyomultáig. Mígnem Segesvár alatt, tőle keletre

1849. jul. 31. napján Bem a székely föld felől jöve, három zászlóalj, és 11 ágyúval csatát rögtönöz. A csata délelőttől estve

*) Chronica Civit. Schaesburgensij. Fundgruben. II. 93.

feléig változó szerencsével folyt. Scariatin, orosz tábornok ágyútól elbukik. Végre a kozákok rohannak, s a forradalmiakat, mire centrumok négy ágyúja már elpattant, elszórják, szétverik.

52. §.

Szász-sebes.

Németül Mühlenbach, románul Sebis.

Fekszik a Sebesvize partján, mely nyugoti külvárosán által foly. Nevét is e folyóról vehette.

Ha valaki Szebenből Fejérvárnak, akár Szebenből Bánságnak tart: az Szászsebest el nem kerülheti. Honnan e város harczos időkben tán minden város közt leginkább ki van a vésznek téve. Kedves fekvése van, a kenyérmezei térség délkeleti szegletében.

A szászok beköltözése után azonnal épülni kezd, 1150-ben. Szászsebesi jegyző, Conrad József, 1784-ben a város történeti eseményeiről egy hivatalos jegyzéket szerkesztett, s ebből látom, hogy egyelőre csak sánczozat és favár tévé erősségét. De meghallván a törökök beütni akarását, 1388-ban két emberöket felküldék Budára, Zsigmond királyhoz, hogy a városnak kőfállal leendő körülkerítettése iránt engedélyt nyerjenek. Az engedélyt megkapták, s a várost azonnal kőfalba vették. S mikor Amurath, török szultán beütéseit elkezdé, már Szászsebest kőfalban találta.

Nem sokat használt; mert, miként a brassói nagy templom faláni krónika fenhagyá, Amurath 1438-ban e várost bevette, kirabolta, felégette, várfalát földig rontotta.

Szászsebesnek azért ma vára, még pedig a legépebb vára van. úgy hogy még koronája is kevés helyen hiányzik. Azonban e vár nem az első. Ezt Izabella királyné alatt, a XVI. század közepén emelék, még pedig fejedelmi költségen.

Az első vár kettős fallal volt; a mostani csak egygyel. Anyagja kő, s még keményen áll. Mint váraink mindenike, úgy ez is 4—5 öl magasra nyúlik fel a föld színétől.

Alakja tojásdad. A legkisebb városkerítések közé tartozik. Csupán két kapuja van, melyek egyikén mint belép az útas, a vele szemben levő más kapun kilát. A belváros is tulajdonkép csak egy fő utcából áll, melyen az országút áthalad. Ezen fő utcát egy más metszi keresztül, mintegy kereszt alakban: ezen kereszt-

utczák végén is bástyák állanak, de csak gyalog kijárók számára. A belváros hossza 600—700 lépésnyi. A két fő kapu körét kettős fal védi. Víztartója is ott mélyed kereken a vár egész környezetében; de ma nem víz hanem csinos veteményes, mit benne láthatunk.

Úgy kell lenni, hogy e különben gyenge vár, nem sok ostromot fogadott el, másként ily ép nem maradhatott volna. Alkalmassint minden fegyveres erőnek megnyitotta kapuit. így látunk például a XVI. században egy évtizedet, melyben ötször cseréltetik benne a hatalom.

1551. jun. Izabella királyné van benne.

1551. octoberében már Castaldo, Izabella ellene tüzte ki benne Austria lobogóját.

1556-ben ismét az Izabella vajdáját, Petroricot látjuk bele vonulni.

Az osztrák vezér kezét ismét mindjárt ráteszi, mígnem

1562-ben Orbai Miklós és Keserű István végre, a János Zsigmond, Izabella fia kezére kerítik.

Mint ily önállástalan erődítmény, sokat vesződött. Szenvedett is gyakorta, s tán legtöbbit a II. Rákóczi Györgyét tronából kivetni akaró török seregtől. Valamint

1706-ban Csáki András, kurucz vezér is keményen sújtolá.

Szászsebes Fejérvártól egy órára fekszik. Honnan a fejdél—mek, mint székvárosukból igen szerettek ide kijöni, mi végre itt szállást is tartának. Zápolya János, e városban hala el 1540-ben. Izabella, neje, 1551. jun. míg Fejérvárt ostromoltatá, e városban tartá szállását. S mikor gr. Steinville, Erdély főhadiparancsnoka Fejérvár mostani várát építtetné: az építés ideje alatt lakhelyét Szebenből ide tette vala. Szállásául a város egy épületet rögtönöztete, mely ma katonai laktanya.

Korunk forradalmában Szász-sebes kevés, de nagyszerű jeleneteket látott. Ellenségét, a forradalmiakat, legelőbb 1849. febr. 6-án látta, megveretve, szétszórva, a vízaknai csata után. Puchner, főhadi kormányzó, a császári egész erővel benne őket utólérte. Bem magát bezárta, s míg sergét rendbe nem szedte, a császáriak 6 fontosairól, mik a keleti kapura most is látszó nyomokat dörgé-

nek, hallani sem akart. Belőle még az nap kivonult, s lett a piskii csata.

Ugyancsak ez év aug. 6-án, Bem, Szeben alatt aug. 4—5-én újra lesúlytatván, Szászsebesen ismét átvonul. S lett a fegyverletél.

53. §.

Szeben.

Melléknévvvel Nagy-szeben, németül Hermanns tadt, románul Szibi, latinul Cibinium.

Mint az erdélyi szászok fővárosa, s így a szász kormány és egyetem székhelye, s mint a műipar második gyúpontja: mindig nagy szerepet játszott. A lutheránus vallást, mit most az egész nemzet vall, innen kezdék, 1522-ben terjeszteni.

A nemzeti fejlődések kora után, az osztrákház ide tévé a katonai főparancsnokságot; ide a főkormányshéket, mit azonban később Kolozsvárra hoztak volt, s mit félszázad múlva jelenben újra Szebenbe visszatevének. Ide tétetett volt le a hazai kincstár, s több hivatal: mi Szebennek nagy politikai fontosságot szerze. Az itt néhány évtől állított jogacademia a szász nemzet összpontosulásának veté meg alapját.

Mikor kezdődött e város valósággal építtetni, bajos megmondani. Némelyek úgy hiszik, a szászok bejötté után, 1160-ban.

Azonban a történeti hagyományok ez állítást megzavarják. A hagyomány szerint már Szent István király korában, Hermann, azon német lovagok egyike, kik e király nejét Gizellát Bajorhonból bekísérték: itt telepet állíta. E telepet nevérol Villa Hermaninak hívák, s később hogy várossá lett, e Hermannról Hermannstadtnak nevezék, így szól a hagyomány.

És ma is úgy vélekednek Szebenben, hogy a Villa Hermani, hol most a katanai kóroda van, a kaszárma körében lett volna. Hallottam olyat is, ki Hermann villáját ép azon ponton gondolá, a piacz délkeleti szegletén, hol a templariusok, apró tornyocskáktól csodálatos épülete jött le korunkig.

Tartson a hagyomány valót vagy költeményt, elég, hogy Szeben kis alapjából nagyszerű város, s tekintélyes erősség ke-rekedett: oly erősség, mit a török soha bevenni nem tudott.

Szeben kényes helyt esik, a verestornyai szoros torkában;

de fekvésének mivolta a legerencesebben van választva. Ponkra épült, s körüle szép térség.

A vár a ponkról lenyúlik a térségbe. Alakja nem tiszta négyszeg. Nyugot-északról, honnan a megtámadás inkább jöhet, ketős várfal övedzi. Régebben viztartója volt, hol ReychersdoríTer a XVI. század elején halastót látott.

A tulajdonképi várfal, ma nem a régi. A hajdoni, mit köből emeltek, földig omolt; maradványa ott látszik sok helyt az új fal alatt. E köböli alapon emelkedett újabb fal téglából van építve. Sőt van oldala, mint a déli, hol merőbe építetlen maradt; s helyén ma lakházok állanak. Keleti oldala igen ép, négy bástyával. A nyugoti is erős, s rajta át a belső várba hosszú boltíves két kapu viszen be. Délkeleti szegletén pusztá; forradalmunkban pallissadokkal volt kiegészítve.

E tekintélyes erősség igen sok viharral daczolt. A török többször megkísértő, de mivel tán erejét kímélte, ostromát mindannyiszor félben hagyta. Történt, mint 1442-ben, hogy ostromolni meg nem szűnt, míg Hunyadi alája nem jött, s az ostromló Mezech beget, alóla el nem verte (mart. ig.).

Szeben csakhamar az ostromok egy szomorító sorát költötte fel maga ellen. Nézetei az ország többségétől külön váltak, s e miatt gyakran látjuk a hazai sergeket ellenében. Mint Erdély Magyarhontól külön vált

1531-ben Báthori István vajdát látjuk alatta, ostromolja a Zápolya részére.

1535- ben Majláth Istvánnal löveti. Annyi áldozat után

1536- ban, minthogy I. Ferdinánd segélyt még se küldé, magát Zápolyának feladá.

1599-ben Báthori András, Mihály vajda elől ide fut. Előtte a várkapui becsapattak, minek következtében a fejedelmet futtában agyon verék. Ezért aztán

1610. dec. 10-kén, Báthori Gábor magát Szebenbe csellel bevette, s a Báthori András be nem eresztéséért annyira súly tol á, hogy, mint Kemény József Fundgrubenében írva van: Szeben pusztá lett, lakosai úgy oda hagyák, s népetlen maradt utczáin szántottak, s kölest természetnek. *) Innen járt a lázangó Barczaság

*) Fundgruben I. 264. l.

csatázni, míg végre 1613-ban a porta megsokalván büneit, serget küld be, hogy a Bethlen G. részére székéből kivessék.

1613. Mert a fejevári fejedelmi palota le volt égve, Bethlen Gábor fejd. benne telet, s lakosaival kibékül.

1659-ben Barcsai fejd. veszi bele magát télire, török segélylyel; II. Rákóczi György, volt fejdelem, alája érkezik, s egész télen löveti.

Szeben ezen legnagyobb ostroma, megérdemli hogy bővebben elmondjuk. Barcsait behozta a török, s II. Rákóczit kiüzé. De beállott a tél, s a törökségnek téli szállásra vissza kelle vonulni. ír tehát a vezér Szebennek, hogy Barcsait a vele volt nemesekkel, s 1500 jancsárral fogadja be; mert ha II. Rákóczi ostromolni jó, 8 nap alatt benterem. Ha pedig be nem fogadja, a jövő évben vissza tér, s Szebent eltörli. A szcbeniek hosszas tanácskozások után, jó választ adnak. így érkezik bele Barcsai 1559. dec. 18-án. Azonban dec. 23-kán II. Rákóczi is megérkezett. Azonnal Szeben körül, minden major, csűr meggyujtatott, hogy Rákóczi általok hasznót ne vegyen; s minden gyümölcsfa kivágatott. Rákóczi Sellenbergben üté fel tanyáját.

Az új év 7-ke éjjelén sánzat vonat, bele 5 ágyút, s 8-kán elkezdé ágyúzásait. Golyói 5 8 12 26 28 fontosok valának. Jan. 14-kén a városból kicsapásokat kezdetek a sánzokra. Jan. 28-kán Rákóczi tüzes golyókat kezd behányatni; de ágyúzása kevés kárt idéze elő. Kemény tél volt, a mellett a vizet a városba folyhástól elrekesztette, malmait elrontotta; hogy ben kásaörlő kézimalmakra szorultak. Éjjenként a várost felágyuztala, fellármáztátá; mindenkép nyugtalanítá. Fejevárról elhozatá Erdély legnagyobb ágyúját, a híres farkast, s febr. 20-kán 40 fontos mély hangjával indul, az apróbb ágyuk hangjait kísérni. Alig volt nap, melyen néhányat ne lövetett volna. Máj. 14-kén tévé utolsó lövéseit, s erre megszűnt. Jött a budai vezér ellene, s ő sebes léptekkel ment Kolozsvár felé, hol még azon hó 22-kén megütközött, mi életébe került. S Szeben, miután 1290 ágyúlövést kiállott, 23 héti ostrom után felszabadult. *)

1688. Erdély élete legnevezetesebb napjai itt folynak le.

*) Siebenb. Ruin. Fundgruben II. 174—209.1.

Életbe léptették a rendek azon határozatukat, mi kép a töröktől végkép elszakadva, hazánkat a kétféjű sas szárnyai alá bocsássák. Mire aztán Caraffa tábornok, a meghódító, kiment Erdélyből, s gr. Veterani maradt parancsnok. Új párok módjára hazánk is csakhamar összezándoradott vala kormányával a Rákóczi forradalom által; de

1705-ben a zsigóói csata után itt hongyülés leve, a fejdelemmé választott Rákóczi Ferenczről lemondtak, s új fogadást tettek. Azért a forradalom még 1711-ig folyt.

A Kossuthféle forradalomban Erdélyben Szeben vitte elől a császári lobogót. A főhadi kormány, és a békitő comité innen adá rendeletéit, innen a szászok grófja. A város falait megerősítette, magát védelmi állapotba helyezé, s a forradalmiak 1849-ben jan. 21-kén intézett megtámadását visszaverte. S élvezé is nyugalomát 1849. mart. 11-eig, mikor is Rém csellel a főerőt kikerülvén, a tartalékkal alatta megharczolt, s a várost elfoglalta. A forradalmiak kezében maradt e naptól ez év júliusa elejéig; mikor aztán ezek az osztrák-orosz erő közeledtére a várost ott hagyák. Bem aug. 4-kén, miután most az egyesült erőt kerülte volna ki, utczai véres csata közit, újlag elfoglalta. De másnap, 5-kén belőle kinyomatolt. S Szeben felett a béke ismét helyreállt.

Szebentől fel a déli havasok felé, egy máig is látható sáncz vonul: ezt némelyek romai sáncznak tartják; de biztosabb azon vélemény, mikép Szeben vára építésekor azért vonatott, hogy a beléje vett Szebenvizén a várhoz anyagai szállíthassanak.

ÖTÖDIK FEJEZET.

HASZNÁLHATÓ VÁRAK.

54. §.

E l ő z m é n y .

Volt egy idő e haza felett, hol alig nézhetett el a honfia, hogy tekintete várral ne találkozott volna. A folyamok felett elvonuló heglánézok csúcsait, mindenfelé lovagvárak koronázzák. Mi szép, mi szabad, s mi erős lehele akkor e haza.

E várak ma többire romban hevernek; a csigaúlatat, melyeken fel s alá járt a harezos dalia, százados erdő nőtte be. S a várkörnyéke, melyen egykor a magyar hölgy tekintete büszkén nyugodott, Köleseiként többé nem a régi. A várok leomlásával köre is kihalt; népe nem hordja többé oly magasan fejét.

Száznál több várerősségre támaszkodott egykor e hon: belőlek 9 gyenge vár maradt ránk. A többi rom, vagy helyén ma gabona terem.

Meddig csak a történet visszaemlékezik, nincs egy kor, nincs egy század, mely e hon erodítésében ne fáradozott volna. S mégis minden századdal csak gyengülénk.

A dák, romai, és a régi magyar sásfészkeiket égbe emelkedő hegyormokra, a szabad légkörben rakták le: szabad légkört óhajtottak.

A mint a harcziás szellem törpült, aként kezdék őseink mind alantabb helyeken váraikat. Míg nem eljőve a kor, hogy völgyekbe szálltunk alá. S ma szédeleg az utód, ha a költőként — ősei saslakára néha felpillant.

Eleitől fogva voltak váraink. Azonban mégis azt hiszem, a német rend Erdélybeni fellépése, epochát hoz a várak építésében.

II. András király a Barcaságot 1211-ben a német rendnek adományozta (Cruciferis de hospitali Sanctae Marine.). Őket, hogy Erdély délkeleti pontja védelmére alkalmasokká tegye, több szabaddalmakkal látta el. *)

E rend erélyesen hozzá is látott feladatahoz. A Barczát várakkal kezdé megrakni. A Heldenburgot Krizba, Kreulzenburgot Nyén felett, ők emelék. Törcsvárat ők fogák fel; Feklehalom és Földvár általuk bírja erősségét.

Úgy kell lenni, e rend divattá tévé azon korban a várépítést.

Azonban az ügyet csapás érte. A lovagrend nem akará magát az erdélyi püspöknek alávetni. Magát egyenesen a pápával tévé érintkezésbe: ki nem szőne meg a rendet még a királyi parancsok ellen is ingerelni. Következtében még II. András, az adományozó, tőlök a Barczát 1222-ben visszavette. **) S bár egyelőre a királyi parancsnak nem engedelmeskedtek, három év múlva, 1225-ben, kénytelenek voltak engedelmeskedni a királyi fegyvernek.

A várak később, hatalmaskodó urak, sőt rablók tanyáivá váltak: se tény nagy veszteséget hoz a rájuk. Sok várat mint a csi-csóit, kecskekőit királyi parancs ontatá le.

A várak még a fejedelmek alatt is nagy szerepet játszanak. Különösen a zászlós uraságok középpontjai, még mind kis királyságot képeznek. Álladalom valának az álladalomban. A megyei ispánokat váraik vidékére be nem bocsáták. Rablót, szökött jobbágyot ki nem adának, ők hozának rájuk ítéletet, milyet tetszett; a megyéken velők perelni nem lehetett. Kivczelék bandériumaikat a csatákra, s aztán nem sokat függőitek. Innen a fejedelmi kor a zászlós uraságoknak irtó háborút izent. így látjuk, hogy 1607. jun. 10. Kolosvárt tartott hongyülésben új végzést hoznak ellenük; elmondják, mikép jóllehet az ország a liberbaronatusokat eltörlötte, mégis Görgény, Vécs, Déva, s több hely nem tartja magát, az artículushoz; tehát eltörlötetéseket újra kimondják. Bár Fogaras még so-káig tartá magát; de a várak fényének mégis szárnya szegedett. ***)

*) Lásd. Fejér Cod. diplomat. Tom. III. volum. I. pag. 117.

**) Fejér. Cod. dipl. Tom. III. pag. 370-4.

***) Érd. Történeti tára. II. 105—6.1.

A második nagy csapást a török, a harmadikat a németek hozzák. De alig volt gyászosabb korszak felettük, mint a Bástácé és a Rákóczi forradalmáé: e vizsályok közt sírva nézünk utána, mennyi sok szép Váraink omlának porba.

Mik még állanak, vegyük betűrendben.

55. §.

Csik-szereda vára.

Németül Szeklerburg.

Első és utolsó erődítvénye a székelyföldnek. Tulajdonkép igen gyenge valami.

Esik Csíkban, azon szép térségnek, melyet a csíki hegyek az Olt partján begyűrűznek, keleti részén. A keleti határhegyekből hegyfok nyúlik a völgybe: ennek lábán épüle, csekély emelkedésen. Azonban a hegy, melynek kifolyásán áll, magasabban fekvően dominálja.

A vár négyszegletű, s újabb erődítvényi szabályok szerint, felemelkedő kőfal nélkül van állítva, de csillagszeglerei nincsenek. Mikó Ferencz, csíki főtiszt és történetírónk tévé le alapját 1620 körül, s róla Mikó-várának is nevezik. Mostani alakját gr. Steinville adá.

A Mikó halálával, és nem noláztatásával, mint sokan gondolják: Csikszékre visszaszállott. A törökök 1661-ben összeronták: s úgy senyvedelt, míg 1714-ben, gr. Steinville erdélyi főhadí kormányzó, helyre nem állítá. Végre a székely határszéli katonaság felállítatásakor, 1764-ben, az 1. székely gyalogezred ezredesi szállásává tétetett.

A vár erősségét, egy 30—40 lépésnyi széles sánczozat képezi; melynek azonban kőfalai igen omladozottak. A sánczon belől derék földtötemény. Négy szegletén négy földvár-fok. S az így körülkerített erődítmény közepéből egy laképület emelkedik ki, mely más oldalain egy, az északon pedig két emeleteş.

A vár egy egy oldala 100 lépés lehet. Északi oldalán a tölteményen fákkal árnyolt sétány van.

Az épületen belől négyszegletű udvar; rajta kút.

Hogy e vár valaha ostromot állott volna, arról nincs emlékezet. Korunk zavaiba mint erősség nem játszott.

Felmerül ugyan Csikszereda, mint népzendülési középpont; de ekkor még vára nem volt. Báthori Zsigmond mikor 1595-ben a törökre indula, hogy a székely népet megnyerje, a János Zsigmond által elvett jogaiba visszahelyezé. De a hadakozás végével a szabadságnak is, még azon évben vége lett. A nép ezért felkelt, Szcredába gyülekezett. De mielőtt magát szervezte volna, rájuk küldők Ravazdi Györgyét, s nemcsak szélyelverte innen őket, de so kákát kivégeztetett, másokat orrban, fülben megcsonkíttatolt. *)

56. §.

A dévai vár.

Németül Schloszberg.

Erdély délnyugoti felében, a Maros bal partján terül a kis Déva városa. Belőle nyugolra kerek hegy emelkedik a magasságba, előfoka egy előnyuló hegygerineznek: ezen vagyon Déva-vára. E vár gyönyörű látványt nyújt, hazánk legszebb tájképei egyikét. A Marosparttól messze fen, mint egy oda ejtett korona, mint sasfészek setélik. Alatta országút megy el.

E vár őskora ismeretlen. Azon városok közé tartozik, melyeket a nép tündérek által épített. A néprege szerint a tündérek itt most is minden hét évben megjelennek.

A hagyomány Decebal, dák királyt tartja építtetőjének. A tán utolsóinak nevezhető sáncz-káplárné 1849. tavaszán egy titkos fa-») Istvánfi. Libr. XXX.

lázat mutatott kelet felől, azon megjegyzéssel, hogy Decebal Trajanustól legyőzete után, midőn e várban is körülvétnék, e titkos úton akart menekülni. S miután látta hogy nem sikerül, magát itt meggyilkolta. Ezen hagyomány akkora hitellel bír, hogy azon helyen egy a köszirtbe simított kőtablát is mutala, mint a melyre mérnök-örnagy Görő ezen hagyományt akarta volna korunkban metszteni; de halála meggátolá.

Vannak olyak is, kik romai várnak tartják. Egyébiránt rajta semmi régi felirat, semmi építészeti styl nincs, miről keletkezése korára lehetne következtetni. Bethlen Farkas I. Lajos és Zsigmond korára teszi keletkezését.*)

A történet műzsája sokáig hallgat róla. Legelőbb a Hunyadiak korában említetik, mikor is Erdély erősségei közé számították. úgy tartják, hogy magyar származású királyaink idejében a vajdák lakhelye lelt volna. Legalább 1553-ban I. Ferdinánd Dobó István egyik vajdája lakhelyül Dévát jelelte ki; más vajdája Kendi Ferencnek pedig Gyergyót, minthogy azon gyanúja volt felőle, mikép Izabella királyné pártjával egyetértésben él.

A nemzeti fejedelmek korában az első erősségek közé tartozott. Sokszor látjuk, mint nagyjaink menhelyét üldözőik ellen. Basta osztrák tábornok Báthori Zsigmondot, lemondása után elakarta fogatni: az üldözött fejedelem sokáig itt tartózkodott.

1612-ben Bethlen Gábor is, mint Báthori Gábor elleni pártos, egyelőre ide menekült. Innen mene ki 50 barátjával a temesvári pasához, honnan mint fejedelmi jelölt téré meg.

1659. sept. 2-án Barcsai Ákos fejedelem fut bele Fejérvárról, II. Rákóczi elöl. Maga csakugyan kimegy a temesvári pasához; de nejét egész télire itt hagyá, mint erősségben. Bethlen Miklós és az ifjú Barcsainé közt igen naiv jelenetek folytak ezen idő alatt; mit Bethlen életírásában láthatni, valamint a vár akkori állását is.

1662-ben, Kemény János, Nagyszöllösnéli csatavesztése után, várnagya Keresztesi Ferencz, a győztes I. Apafinak feladja.

1695-ben August Frigyes, szász herczeg, a Lugos és Káransebes közt elvesztett csata után, az osztrák serget e várba vonta vissza telelni; maga Kolozsvárit szállásolt.

*) W. Bethlen Histor. Libr. XII.

Legelső, ki e váron tudtunkra igazított, Gezti Ferencz, kinek Bálhori Zsigmond fejdelem adta. Tőle egy északra nyíló ajtón e felirat maradt: Franciscus Gezti de eadem.

Bethlen Gábor fejd. a vár belső kerítéséhez egy kerek bástyát ragaszt; hihetőleg azt, mely délről most is áll, s mit ma börtönnek, s a tortúrák helyének szerelnek tartani,

1713-ban az országra 50,000 forint rovatott ki várak építése s javítására. Innen

1719-ben gr. Steinville, erdélyi főhadi parancsnok, többek közt kútját is kijavíttatja, s ajtajára ezt iratá:

Me aedificat Steinville, illis ut porrigam undam,

Sincere qui cupiunt Turcas arcemque tueri

Forlitter indomitos quoque dcellare rebelles.

Ugyan csak Steinville a vár keleti és nyugoti felére egy egy bástyát ragaszt, kaszamákat, lakházokat, és sütőházat állít.

Az északi épület ajtajára, mintá chronosticon mutatja, 1751—ben, ezt iraták:

OVae teMpora DestrVXerVnt VLIsses TransILVanlae GeneraLIIs soLertla restaVraVIt.

így fáradozott körüli a XVIII. század, így gr. Steinville, ki maga is 1720 oct. 21-én itt hala el.

1800. csapással kezdé Dévát köszönteni. Akkori főhadi parancsnok, Mitrowszky, az udvarhoz azon nézetét jelenté fel, miszerint e várra kár a fen tartási költséget vesztegetni. Erre felhatalmaztaték felhagyására, s a főhadi parancsnok a várbeli használhatóságok elárveztetését elrendelé. Pogány Francisca kisasszony juta birtokába 150 bankó forintért, ki azonnal kapuit ajtait, ablakait, vasdarabjait lehordatá, s a várat átadá az enyészet kezébe.

I. Ferencz császár fejdelmünk 1817—ki Erdélyben jártakor, megtekinté Déva várát is; a vár főleg felséges neje, Károlina Augustának annyira megnyerte kegyét, hogy felépíttetését kieszközlé. Úgy rendeltetett helyreállítására évenként 1800 forint. A javítás, miként a kapu feletti felirat bizonyítja: 1830-ban kezdeteit. S már annyira vitetett volt napjainkig, hogy a keleti épületek, s az északinak is egy része, már lakhatóvá lett, s benne egy sánczkáplár s 7 közvitéz tartá az őrséget. A várjavítás meglehetősen ízetlen alakban exequáltatott, de azért köszönet a felségnek.

Milyen volt a vár hajdon, milyen most, meg nem mondhatom. A régi korból nem maradtak teljes leírásai; mióta pedig a Kossuth-forradalom utolsó perceiben aug. 9—10 tájt egy része puszkapor által a benne örködött magyarság vigyázatlansága következtében, légbre repült, azóta nem láttam.

Az 1849. év következőleg találta. A magas hegyre csigaút s három kapu vezetett. Ezen csigaút mekkoraságára megjegyzem, mikép csupán a legkülső kaputól a másodikig 856 lépést keringe ... A vár falához felérve, nyugotra egy mélység felett az ut mintegy 50 lépésnyi hídon vive át, hol felvonó hídja volt.

A kapun belépve, pár ölnyi előudvar nyílt fel, hol az őrség várdázolt. Bclebb egy négyszegű, körül épített tágosabb udvara volt, melynek földje simitallan szikla. Ezen udvar hossza 50 lépésnyi, szélessége jóval kevesebb. Az épületek fekvése nem tökéletes négyszeg. A déli épületek felvalának építve, az északiaknak is egy része; más két oldala rom volt. A déli keleti és északi oldal fedél alá volt véve, még pedig úgy, hogy az esővizet róla mind befelé vezeték, s kútba fogák fel. Következőleg a várépületből kívülről egy 10 öl magasságú falnál egyéb nem látszott. A vár épületén kívül, kereken, egy 3 — 4 öl szélességű tér foly körül, mit egy törpébb várfal övedz, melynek kör alakja nem egészen tojásdad. Ezen várfalon kívül, a csigautakat is kőfal védette.

Visszatérve az épületekbe, északkeleti szegletében, még ott romladoztak a rendetlenül összeépített apró szobák. Mutatták még a kincstár szobát; a déli oldal alatt a földben ben a kápolnát; tovább az álladalmi börtönt, hol többek közt Dávid Ferencz az erdélyi reformatio korának typusa, ki mint katolikus született, azután lutheránus, később református végre unitárius lett; s mint első unitárius püspök, vallásbeli újításiért a tordai és fejevári zsinattól halálig való rabságra ítéltetve, 1579. jun. 6-án elhalt.

Mondják, hogy egy alagútja is lenne, melyen át a hegy alatt fekvő katonai sütőházhoz lehetne kimenni.

Ótalmi tekintetben, mostani löszereink ellen nem volt valami nagy fontosságú. Mikor a császáriak 1849. tavaszán Erdélyt idehagyák, benne egy 200 főből álló őrséget hagynak, három ágyúval. Előbb b. Bánfi János cerniroztatá, később Forró épen ostromolni kezdte. A várbeliek sokáig fentarták magokat; mígnem annyira

jutottak, hogy vizök mosásra már nem is juta; élelmükben, főleg sóban is megfogyatkoznak. Forró végre apró ágyúii helyébe egy 18 fontost vonata délfelől azon hegyre, melynek e hegy fok kifolyása: s erre az őrség magát szabad elmenetel, de lefegyverzés feltétele alatt, pünkösdben, máj. 27-én megadta. A puskapor pár hónap múlva augusztusban, fellobbant; s a vár, mely a Maros partjának oly sokáig kulcsa, s mely a zászlós uraságok (liber baronatus) egyik sasfészke volt: ismét romba süllyesztetett.

Déva gyakran láta az ősidőkben nagyszerű jeleneteket.

1550. a budai pasa Izabella királyné segítségére Erdély felé közlgetett, előcsapatját Fervagán már Déváig vezérletté. Itt Török János, kinek atyja Bálint, konstánczinápolyi fogságban hala el, atyjáért boszut állandó, éjjel a török táborra csap; Fervagánt serge nagy részével lemészárolja. — Mit a budai pasa hallván visszavért, a dolgot Izabella részérőlí árulásnak tulajdoniá.

1551-ben Izabella királyné újlag behíjja a törököt. Az ekkor már Izabellától Austriához áttért Martinuzzi bibornok és kincstárnok, Erdély népét ellenök felkölti, s a felkeltekkel a törököt Dévánál, a velök jött oláhhoniakat Hátszegnél, a moldvaiakat Kézdivásárhelynél széllyelvereté.

Báthori §. Erdélyről Rudolf részére többször lemonda. Mire ő kiment, Erdély 1603-ban Székely Mózes alatt kele fel; de saját vesztére, mert legyözetett.

Vége volt a csatának: Székely elesett, főnökei Tömösvárra futottak. Bástá sept. 9-én Déván országgyűlést tart. Az erdélyiek egy része még az erdőken lévelygelt, kevesen jelentek meg. A gyűlés helye a vár alatti udvar. Benne Bástá azon kérdéssel lép elő: kegyelmet akarnak-e vagy igazságot? Időt kérnek, s feleletjökben magokat bünösöknek nem ismerék el; s kimondák, hogy miután Bástá öket fedezetlen hagyta, csak a kényszerűségnek engedelmeskedtek akkor, midőn a Székely Mózes győztes sergével tartotak. E hang a vezér haragja minden mennyköveit felkölté. Jól van — szólt indulatjában — mivel igazságot akartok, tehát legyen igazság. Négyszer esküvétek Rudolf császárnak hűségét, s négyszer szegélek meg. Hóhér! kötelet és bárdot elő.

A termet katonaság vette körül, s a bakók megjelentek. A rendek halálra készültek.

Azonban Senyei Pongrácz, Básta tanácsosa, az ajtóöröken át a vezérhez tör. így lássam-e elhullani azokat — szolt a derék tanácsos — kiket a harc megkíméli? Hohérbárd alatt lássam-e kimúlni hontársaimat, kiket a köz temetkezés fenhagya? ez embereket nem csak kegyelet, nem csak rokonság, hanem a haza szent neve is lelkemhez fűz: ha ők buknak, velök akarok meghalni. Híven szolgáltam Rudolf ö felségét, ha azzal jutalmazza meg szolgálatomat, ám legyen, de hazámiai vére ontásába bele soha sem egyezem.

Básta e férfi fájdalmaira meglágyult. Látom — úgymond — emberekkel van bajom, kik séma szabadságot, sem a szolgásgot nem hordozhatják; kiket sem jutalom, sem büntetés korlátok közit nem tart. Felmentem tehát őket, ha jók lesznek jószágom, ha roszak büntetésem utol fogja érni. *)

Pár év múlva, 1605-ben, Bocskai elényomult. Erdély várai kezére jöttek. Déva őrsége küldöttséget küld, hogy e várat is vegye által. Nagy Albert mene fel, az osztrák őrség főnöke elébe lépett, s fegyverét átnyújtván szolt: vedd e fegyvert, melyet e várba léptemkor vettem kezemhez. Jó katona vagy; de ne viseld nagyobb hűséggei fejedmed, mint én hordoztam császárom iránt. A katonai becsület e szavaira Nagy fővege ékét nyújtá át emlékül, s ünnepelesen váltak el egymástól.

Itt folyt le 1849. aug. 18-ka is, mikor a forradalmi erdélyi sereg Beke alatt a fegyvert a muszkáknak letette. Bem és társai Dévától a hegyeknek vagának lóháton, s úgy menekültek ki.

57. §.

Fejérvár.

Németül Carlsburg, románul Belgrád, latinul Alba Carolina.

Sok az öröm, de sok a fájdalom is, melylyel e hely a honfi szívét eltölti. Mint régi nagyságunk temetője: áll Fejérvár a gondolkodó képzetében. Ki Erdély múltját nem ismeri, s nem tudja, hogy Fejérvár nyolczszázad óta a kath. püspökség székhelye, hogy a vajdák korában zászlós uraság, hogy a fejedelmi kor székhelye,

*) Wolf d. Bethlen. L. XII.

**) Libr. XIV.

temetkezője volt; s feledi a sok fényt, pompát, mi annyi időn el-
özönlölte; nem fogja érteni, ha valaki köveit tapodva tán elso-
hajtja a költővel: régi dicsőségünk hol késel az éji homályban!

Fejérvár, míg csak a történet emlékezete felmegy: mindig
nevezetes pontja volt Erdélynek.

Történetbúváraink azt tartják, hogy itt már a dákoknak Thar-
mis nevű városa volt.

S miután Roma Dacia urává lett, úgy vélik Apulum épült
reája.

Roma után a népvándorlás romboló kora jött, s Fejérvár is
romba dült. Legalább a néprege. azt akarja tudni, mikép a magya-
rok bejöttével, Gyula vezér vadászat közt talált erdőtől benőtt
romjaira; s hogy úgy építtette fel, s nevezte önnevéről Gyula-fe-
jérvárnak.

Annyi történetileg kimutatható, hogy a magyarok bejötté u-
tán csakhamar lakhatóvá, később erősséggé tétetett: s alája város
kerekedett. Milyen volt a régi erősség, megmondani nem tudjuk;
de bár milyen volt is, a IV. Béla király alatt dúló tatárok 1242-ben
bevették, leronták. S miként Rogerius váradi kanonok írja, mikor
a tatárok rabságra hurczolásából megszökve ide került, itt nem ta-
lált egyebet, vérrel festett romot, fejetlen holttestet, embercsontot.*)

Bethlen Miklós koraltnok életírása szerint, Hunyadi János
alatt ismét felépült. De 1658-ban a Rákóczi fellázadásait meg-
boszúlni jött törökség és tatárság Fejérvárt tűzzel vassal majd fe-
nekestül fel forgatá: az erősséget lerontá, s a fejdelmek sírboltjai-
nak sem kegyelmezett. Úgy hogy I. Apafi fejdelem alatt alig tu-
dák országos költségen valamennyire helyreállítani. S Bethlen
Miklósként alig neveztetett erősségnek: magát a fejdelmi kas-
télyt is csak rongált töltés és két bástya oltalmazá.

Még csak azt jegyezzük meg, mikép két kapuja volt, egyik
Szentgyörgy, a másik Szentinihály nevééről nevezve. Egyébiránt
Bethlen Farkas is leírja. **)

Az a vár, mely jelenleg Fejérvárt áll, a régi vártól egészen
megkülönböztetendő. Ez VI. Károly császár és fejdelem alatt épült;

*) Carmen Miserabile super destructione R. Hungar. Cap. XC.

**) Histor. Libr. XI,

még pedig a réginek alapjából lett kihánytatása után, egészen új terv szerint.

A vár tervét a híres hadvezér Eugenius herczeg adá. Végrehajtója gr. Steinville István erdélyi főhadparancsnok és gr. Kornis Zsigmond főkormányzó vala. Bevégezte pedig b. Weisz, mérnök.

Alapkövét gr. Steinville roppant pompával, felgyült úrirendek örömmünnepe közt tette le. Az alap 1715. nov. 13-án vette tette meg; s 1738-ban a vár a jelen alakjában egészen készen áll. Az alapkö a következő 1715—löt jelelő chronoslicont horda:

LUCe saCra CaroLI sIMILes ALba aCClptI ortws
In soLIDA pRIMUs ponllUr arCe Lapis.

Délfelől egy bástya küloldalán márványtáblán ismét ez áll:

SVb Deo, et IMperante CaroLo scXto Lapis Is te bono slgno
optatVs posItVs. Tehát 1730-ban.

Ezeken kívül emlékére egy nagyobb és egy kisebb emlékpénz veretett, melyeken meg vala írva, mikép azon Steinville építeti, ki Déva és Csikszereda várát helyreállítá; valamint az, mikép eddig Gyula-fejérvár volt, de ezután Károly császárról, Károly-fejérvárnak fog hivatni. Az utolsó felirat így hangzik:

IULla nata fül CaroLUs VIM robür et aUXII

IULIa sí LIbcat nUnC CaroLIa VoCer.

A vár egy kis hegyen fekszik, a szomszédos hegyek nem dominálják. Nagysága $\frac{3}{4}$ órai kerületű. Kettős, néhol hármós sáncezozat teszi erősségét, melynek szélessége 84 láb. A sáncezozat falazó kőfal szélessége alapjában 12, magassága 33 láb. Újabb építészeti styl szerint fenálló kőfal nélkül, csillagszegletekben van építve. Hét bástyája van, kapuja kettő, egy keletről, más nyugotról. Kapui kemény redoutteokkal vértévezék. A keleti kapun, a város felől, kőfaragványban ott ül Károly császár délezege lovon, lábainál letiport törökök, maga pedig lenéz a vár alatt terülő városra. Ezenkívül láthatók többek, közt még királyi pálezát tartó sas, és több hadiszerek.

Fejérvár városa a vár mellett alant fekszik; ez erősség, mint emlitém halmon. A város és vár különböző fekvéséről egy hitrege él. Szerinte, mikor itt a keresztény vallást terjesztenék, a pogány nép a kereszténynyé lettek megtámodta: ezek a térítő barát háta mögé vették magokat; ki midőn szabadulásért imádkoznék, isten

azon helyet, hol a pogányok álltak aláülyeszté, s ők a várhelyén fenmaradtak.

Fejérváron kívül, Erdély több várait nem lehet erősségnek tekinteni. Mint ilyenek, sánczai tele vannak kaszamátákkal. Benne van Erdély fegyvertára, pénzverőháza; benne van az ország káptalana, levéltára; s itt van a katonaság ruha, s egyéb hadi készletei rakhelye.

A régi és új vár sok nagy esemény gyűpontja volt.

Szent István, első magyar király, ide alapítá az erdélyi püspökséget. Fejérvárt s több falut adományozd hozzá, s zászlós uraságra emelé. Mikor alapítá, nem mondják az oklevelek: történészeink 999-ben gondolják. De csak gondolják, mert 1106 évig, Kálmán király idejéig, azt sem tudjuk, kik valának a püspökök, ekkor jó elő legelőbb Simon püspök neve. *)

Miután Erdélyben a katolikusok száma a reformatio által kisebbségbe jött, s Izabella királyné alatt a papi javak világiakká tétettek: Fejérvár az álladalomra szállott. A püspökség épületét a fejedelmek lakták. S bírta az álladalom egész 1715-ig, mikor is Károly császár az erdélyi kalh. püspökséget helyreállttá, s jószágai egy részét új alapítvány cízzel, visszaadd.

A régi Fejérvárt nemcsak a püspökség, de gyakran a vajdák is lakák. Hunyadi János, Erdély legnagyobb vajdája, 1456-ban még holttestét is ide hozatta Zimomból.

1541-ben, mikor Budát Izabellától a török elfoglalná, s Erdélyt jelelné ki a királyné birtokául, Fejérvárra jött: fejedelmi székvárossá tévé, s az maradt nemzeti fejedelmeink egész korán; mígnem II. Apafi az utolsó nemzeti fejdelem innen Bécsbe kísértetett. A szűk és kényelmetlen lakot Izabella fia, János Zsigmond, megneveltc, s királyi fénynyel önté el. **) Ugyancsak e palotát Bethlen Gábornak is ki kelle a rombol emelnie, mert ő úgy találta, hogy első telét Szebenben kelle laknia.

1551-ben még akép állt a régi vár, hogy midőn Martinuzzi Torda felől serget hozna alája, húsz napi lövetését, bojnicsei Horváth Ferencz visszaverte. De fala majd mi se maradt. S úgy kapja

*) Antonii Szeredai Series Episcoporum. 2. I.

**) Wolf. Bethlen Histor. Lih. XII.

a parancsot Izabellától, miszerint a várat adja fel. Izabella erre lemondott, s kiment a honból.

1556-ban Izabella ismét visszahivatott, Balassa Menyhárt 800 moldvaival, s magyarsággal ellene jó. S jubilate előtti vasárnapon Izabellának a vár magát feladja.

1558. sept. 1. gyilkosság színtere lett. Izabella parancsára Bebek Ferencz, Kendi Ferencz és Antal pártfőnökök ide hivattak fontos tanácskozmányra. Éjjel Balassa Menyhárt vezérlete alatt rájuk tört katonaság által szobájokban legyilkoltának.

1559. sept. 15-én, az előbbi esemény után nem sokára, Izabella is meghal itt, 38 éves korában.

1571. mart. 13—14-e éjjelén hal el Izabella fia, János Zsigmond fejdelmünk.

1571. máj. 25-én választák cl itt helyébe Bálhori Istvánt, ki lengyel trónra juta.

1575-ben Báthori István fejdelem, mikor látná, hogy Békés Gáspár, mint trónkövetelő, ellenében serget gyűjt: ő is ide azt gyűjtte. Ezen sereg vezérei Hagymási Kristóf, Gyulati László, Bánfi Farkas és Kristóf, s szebeni királybíró Hedvig Ágoston valának.

1595. aug. 6. tarlá itt menyegzőjét Báthori Zsigmond fejdelem Mária Kristina hercegnővel.

1598. apr. 10. hongyülés volt, hol a változó cszű Báthori Zsigmond fejdelem Erdélyt Rudolf császár s magyar királynak átadja. A király meghatalmazottai Miksa főherczeg, és Básta tábornok valának.

1599. nov. 1. Mihály oláhoni vajda, miután Báthori Endre bíbornokot és fejdelmünket pár nap előtt Sellenbergnél megverte: Fejérvárra diadalmi bemenetel tart.

1600. júl. 10-én az Erdély kormányát magához ragadott Mihály vajda hongyülést tartá, hol magának az országtól hódolati esküt csikar a ki.

1602. Székely Mózes, Báthoriért Fejérvár alatt 5000 székely élén Bástával szembeszáll: de csatát vesz. Székelyeiből sok a Marosba fül.

1603-ban Székely Mózes folytatván harczait: Fejérvárt 18 napi ostrom után Bástától elfoglalja. S Segesváron kívül, mely

magát ellene keményen oltalmazta, a hon minden erősségét kezére keríti.

1613-ban Báthori Gábor fejedelem itt áll 10,000 emberrel; de Bethlen Gábort 80,000 török hozzá Erdély trónára. A fejedelem tehát e sereg elől Kolozsvár felé elhúzódtott.

1613-ban Bethlen Gábor megkezdi Fejérvároni működését, benne egy református főiskolát, nyilvános könyvtárt, könyvnyomdát állít, hol egy oláh bibliát nyomtat.

1642. febr. 19. válaszlácl itt a hongyülés I. Rákóczi György fiát Györgyét fejedelemnek, azon esetre, ha atya elhalna.

1657. oct. 25-én II. Rákóczi György kényszerítetett a török által fejedelemségéről lemondani. De Rákóczi nem nyugodt meg, a fejedelemséget újra magához ragadta, honnan 1658-ban a porta nagy török-tatár serget küldte Erdélyre, kik a hazán a legvandalabb kegyetlenkedéssel vonultak át, Rákóczit keresve. A mint Fejérvárhoz érnek, benne őrségül csak köznépet, s néhány tanulóval találhatnak. Igen könnyű vala rohammal bevenni. A mint belejutának, rombolnak, rabolnak, pusztítanak. S mily állapotban hagyják el, azt már említők.

Ily nagyszerű jelenetek színtere vala eleitől fogva Fejérvár; de soha se mérkőzött azon kor nagyságával, mit reá a fejedelmek derítének. Hogy azok korát rajzoljam, nem bányászom ki a kebel meleg szavait, hanem csak egyszerűen jeleneteket tárok fel ezen nemzeti pasák életéből. Elmondom, hogyan lépett egy fejedelem trónra; el, mi fénynyel nőszült azok egyike; s minő pompával ebédelt a másika. Hogy beszéljenek tények Fejérvár akkori keleticségéről.

A mint egy fejedelem meghalt, az ország rendei összegyűltek, s szabad választás alapján más fejedelmet választának. A megválasztott nevét, az ország akkori védurának, a török szultánnak, felterjeszték: a porta, mely beligazgatásunkba nem elegendett, azt rendszerint megerősítő, s megerősítéséről alhnámét, egy oklevelet küldte, s egyszersmind fejedelmi páleztát, kaftánt, vagy Bocsakaink épen koronát. *)

*) W. de Bethlen Libr. XIV.

Az így megerősített fejedelmet egy más országgyűlés beigtatá. A beigtatás következő ünnepélylyel mene véghez. Hongyü-
lést hirdetének, hová Erdély minden nagyjai, hölgyei felgyűltek.
A beigtatás napján Fejervár hemzsegett a néptől, melynek közepette egy díszmenet rendezteték, hogy a fejdelem beigtatása helyére, a nagy templomba, kísértetnék.

Az ágyuk megdördültek, jelentvén, mikép a fejdelem indul. Erre a fejedelmi palota lépcsözetein látható lett az ország fővezére. Utána jött a beigtatandó fejdelem, nehéz nemzeti öltönyben, kócsagtollas süveggel. A fejedelmet az ország cancellára követé, az országtanács tagjaival. E jelenetre képzelní kell a nép örömvöl-tését, melynek folyta alatt a fejdelem skofiumos aranytól ragyogó kocsijába felült, jobbján a cancellár, balján a fővezértől segítettve.

A díszmenet a templom felé indult volna, de mivel a fejedelmi palota és a nagy templom közötti tér csekély volt a díszmenetnek mozgást engedhetni: előbb egy fordulatot tettek a vár tere felé.

A mint a fejdelem palotájából a kocsihoz lépett: ágyuk, hangászkarok, harangok zudulának meg.

A díszmenet a következően volt rendezve. Legelől ment egy csapat válogatott katonaság. A katonaság után a fővezér, hozva a portától megerősítésül nyert díszjeleket; többek közt buzogányt. Utána vezetőnek néhány jól választott, keleti gazdagságban pompázó hadi paripát.

Itt következett a fejdelem kocsija, benne a nap hőse.

A fejedelmet nyomban cancellára követé, ki a porta oklevelét, aranyyal áttört selyemmel takartan hozá utána.

A fejedelmet és a cancellárt az udvari nép vette körül fényes nemzeti ruhában.

A cancellár után következtek az ország nagyjai: a tanácsosok, fejedelmi tábla ülnökei, főispánok és főtisztek, megyék székek városok követei, kittelhetőségig fényes fogatokkal.

Mint látók, a fejdelem előtt a had, utána a törvény vala képviselve; s miként megnyitá, úgy katonaság zárá be a menetet.

Így érkeztek a templomhoz. Ott a fejdelem leszállt, hasonlóan segítve le, miként fölsegítetett. A templomba menetelt megnyitá. Őt nyomban a porta küldeményeit vivő országhivatalnokok kísérek.

Elfoglalván számára állított trónát, a templomban csend lön. Mire a külhatalmak követei megjelentek.

Megjelenésük után a cancellár beszélni kezdett, utána a fejedelem. Erre felolvastaték a megerősítő oklevél.

A fejedelem részéről tett beszédekre az országos elnök felelt, üdvözölvén a fejedelem felléptét a haza nevében. S felolvasá a feltételeket, miket a hongyülés igazgatása sinormértékeül elébe szab; s felszólítá a beigtatandót nyilatkozni: elfogadja-e a feltételeket vagy sem, s szándéka-e a három nemzet s négy vallás jogai, szokásai szerint kormányozni az országot?

Mire a fejedelem rendesen annyit felelt: ígérem, esküszöm.

A beigtatás ezzel meg volt, s kinek tetszett, szónoklatot larta.

Az ágyuk, hangászkarok, harangok ismét felharsogtak

A hazamenetel az előbbi pompával megkezdődök ... Otthon gazdagon terített asztal várt reájok ... Hol miután kezüket keletiesen megmosák, a követek, főurak jobbfelől; a fejedelem, főhivatalnokok, főpapok pedig balfelől leültének ... Ebéd után táncz s a vigalom egyéb nemei kezdődtek... így folyt le egy fejedelmi beigtatás.

Hogy fogalmat adhassak már egy fejedelmi ebéd ünnepeyreiről, I. Apafi Mihály ebédlési módját írom le, miként azt Apor Péter fenhagyá. *)

A fejedelmi asztal, arany és ezüsttel singnyi szélesen kivarrott színes abrosszal térítettett be, mellyre aztán egy más sima abrossz jöve.

Mire az ebéd készen lett, a konyha-mester darutollas süveg-gel, felékítetl paripán a konyhához lovagolt; hol az étel se-lyemmel varott kendőkkel fedve, étfogók kezében készen várta. Előllovagolván az ételt felvivék. A lépcsőnél leszállt, felment udvarolni.

Ekkor jelenték be a fejedelemnek: mire az ajtó felnyílt. Elöl jött az udvarmester, kinek diszöltözetét egy magánál magasabb ezüstes nádpálcza egészíté ki; mire megjegyzendő, hogy ekkortájban ezüstes nádpálczáat csak egyedül neki szabada hordani.

Az udvarmester után jött a fejedelem és fejedelemné; a fejedelem fejét nyusztos zöld bársonysüveg fedé. A fejedelmi párt a főpo-

*) Metamorphosis Transilyaniae. Kézirat.

hámok fogadd, ki mély meghajlás után kezeiket megmosá; mialatt az udvari pap, vagy jelen nem létében a pohárnok, az asztalimát fenhangon előlmondá.

E szertartások után asztalhoz ültek. Legfelül a fej del mi pár foglalt helyt; rajtok alól kevés üreg hagyott. Azon túl mindjárt ült az udvarmester, ha óit ebédelt; s úgy következtek a megmarasztott vendégek; kik fen nem marasztalának, azok az udvarmesternél terített asztalhoz voltak hivatalosak.

A mint a fejdelem helyt foglalt, a fegyverhordozó aranyos buzogány s más díszfegyverekkel, háta mögé állt: s olt maradt egész ebéd alatt.

Az első fogás elkeltével, a főkonyhamester étfogyóival együtt mély meghajlás után, eltűnt: paripájára ült, s más éleiért lovagolt. Mit minden fogásnál végig ismétele.

Sülnél a pohárnok megkezdé szerepét. Kezében ezüst tányérral jött, poharat és bort nyujta, előbb a fejdelemné azután a fejdelemnek, ki borát a pohárnokkal előbb mindig megkóstoltatá. Azután megkínálta az asztal minden vendégét. De ha ő nagyságának kedve kerekedett, mint Apor mondja, a poharak megsűrűdtek, s vele mindennek versenyt kellett innia; s magas jó kedvében gyakran német gyalogjait az udvaron felállítá, s minden poharra lövele.

Ebéd után az asztalalás ismét elhangzott. A vendégek megkezdők a bemenetelt, s most a fejdemi pár maradt leghátul. S ha kedve jött a fejdelemnek, az író kifejezése szerint, dudára csendesen, magyarmódra tánczolt. Mely táncz alatt az urak fel szoktak vala állani. . . így ebédelt egy erdélyi fejdelem.

Hogy végre lássuk Erdély fejdelmét nejével szemben, előadom Bethlen Gábor nászát, úgy miként Kemény János fejdelem önéletírásában rajzoló, hol fejdelmünket egyszersmind a külső udvarokkal szemközt is látni fogjuk. *)

Bethlen Gábornak, mond a történetíró, 45 éves korában kedve jött másodsor házasodni. 1625. júniusában cancellárát s főkomornyikát illő kísérettel leánykérni indítá oly útasítással: hogy előbb kérnék meg a romai császár kisebb leányát; s ha azt nem adnák,

*) Lásd Rumynál II. kötet. 63—84.1.

mennének a brandenburgi válaszló fejedelemségbe, a mai porosz királyságba, s kérték meg a fejedelem hűgát.

Kordivat szerint a lóháton, kard és lódingosan, vagy is tarsolyason indult nászkövetség Bécsbe ért; de a császár kisebb leányát a nagyobb előtt, főleg református embernek adni nem volt hajlandó: azért csak röviden Berlinbe vevék úljokat.

Megérkeztek. Az udvarnál jelenték magokat, s az elfogadtatás órája kitűzetett. A mint kihallgatásra mennének, a főkomornyik darutollát a szél kiveié sűvegéből, honnan nem sokat reméltek. De nem úgy lón: mert követeinket az egész fejedelmi család köre fogadd. S a leány nem csak mcgígértelet; de a kéroket gazdagon meg is ajándékozák.

Fejedelmünk a követség eljárásával meg lón elégedve; mert Brandenburgi Katalin is királyokkal hozá sógorságba. De leginkább tetszett, hogy kora leghíresebb embere, Gusztáv Adolf, svéd királylal rokonságba jó. Azért a fejedelmi ara behozatalára fényes küldöttséget indita, küldvén a menyasszonyajándék oklevelét, melyben számára Fogaras, Tokaj és Munkács vára volt kijelelve.

A küldöttség felért, s szívesen fogadtatott. A völegény személyese, id. Rákóczi György, a fejedelem nevében az esküt letette, s a fejedelcnnétől is elfogadta. S a nösülés árnyékát — mint írva van — a fejedelcnnével menyasszonyi ágyra üléssel véghez is vitte. . . . S ezzel a nász Magyarország felé útnak indula.

Mire a nász kísércet Felsőmagyarországon Kassához ért: Bethlen Gábor fényes kísérettel elébe ment. A fejedelem férfias természet virágos vont ezüst köntös, nyusztal béelt galléros mente boritá. Mind maga, mind drágán ékített lova felelt kócsagtoll lenge-dezett.

A téli idő daczára a fejedelmi pár találkozását, mikor egymással csaknem szemben volnának, egy kis komoly tréfa pár óráig feltarloztatá. Ugyanis a bajor és brandenburgi válaszló fejdelmek követei nem tudtak megegyezni egymás közti a felett, melyik legyen előbb szemben fejedelmünkkel. A bajor követ elsőseget követelt onnan, mert fejedelme a birodalmi ülésben előbb ül; a brandenburgi elsőseget onnan, mert ő a násznál atyát képvisel. A vitát a több hatalmasság kísérc követei elé terjeszték. S miután az elsőség a brandenburginak ítéltetett: a nász útját tovább folytató.

Mire a két nász kíséret a Hernádvíze partján találkozott, a fejedelmi ara leszállt hintájából, a fejedelem le lováról: kezét szoritottak, s a kíséret dob, trombita, puskadörgések között, csókot váltának.

Hol találkoztak gyönyörű sátor emelkedett. A fejedelmi pár, királyi kíséretével a sátrakban pár percig megpihent. .. Honnan útjuk folytatására egyik szekere, más lovára ismét visszaült.

A fejedelemnő fogatán, mit Bethlen Gábor küldte utána, minden szem elbámult. A hintót bársony boriára, mit a fejedelem skofium arannyal Konslánczinápolyban varratott ki; a vas utolsó szege arany és ezüstben ragyoga. Hárait bársony ékíté, arannyal vegyes selem rojtokkal. Kocsis, felejlár bársonyban veresle; veres bársonyban körüé minden kengyelfutó. Fogatul a hintóba oroszlán módra üstökig festett, hat fejkék török ló kevélykedett. S a hintó két ablakában két lantos gyermek pengeté húrjait.

Az ünnepélynéli tűzjátékok, ökölviadalok s kelevéztékeket hosszas volna leírni. A többek közt egy önmozgásu diadal-szekér mulattatá a közönséget.

A lakomát lánczvigalom köveie. Az első táncz a fejedelmi páré volt. A másodikat a fejedeleinnével a romai császár követe tánczoló, ki pap lévén, egy zsebkendő két végét fogva, tánczolóának.

A lakoma végével a fejedelem az idegen hatalmasságok köveivel ajándékokat cserélt. S lölök elválva, számos hercegck, hercegnök kíséretében Erdélybe indult, hol FejérvárU a vigalom újra megkezdődött. . .

Ily ünnepélyeket látott Fejérvár. Hogy mily pompával temetkeztek a fejedelmek, azt is leirhálnók Bethlen Farkas története után, ki a Báthori Kristóf *) s Bocskai temetési szertartását fenhagyta.

De leeresztem a kárpitokat. Hol ezek eljátszatának, idővel sok minden megváltozott. S az ős emlékeket, mik fenmaradának, még korunk is segítette rombolni. A forradalomban e vár a császáriak kezében maradván, 1849. jun. 23- és 24-én a forradalmiak b. Stein által bombáztatták. A 30 és 60 fontos bombák, egy 18 fontos ágyú, röppentyűk, Portus felől, azon hatóság emelkedé-

*) Wolf de Bethlen. Libro VI.

nek, miszerint az antik nagy templom, s a püspöki lak jun. 23-án meggyült és leégett. Azonban az egyesült császári seregk már benn valának, s a vár az ostrom alól csakhamar felszabadult.

58. §.

Fogaras vára.

Németül Fogarasch, románul Fegeras.

Erdély délkeleti felében, egy kies síkságot nagyszerű hegylánczok övedzenek: ez Fogaras földje. E síkság közepett fekszik Fogaras városa, s a városban Fogaras vára.

A mint az úlas Brassóból Szebennek tart, az országút jobbján ott áll még hazánk egyik zászlós uraságának sasfészke, azon vár, mely mind régisége, mind épségére és erősségére, hazánk várai közt Fejérvár után azonnal sorozható.

A mint a vizsgáló feléje közeledik, körüüé egy lövésnyi beépítetlen tért talál, a vár körében fasort, mint sétányt. Ezen belől olt mélyed kereken a mintegy 100 lépés szélességű víztartó; mely azonban most nagy részt veteményes kert; a víztartón belől emelkedik aztán a várfal.

Olvasóink a déli oldal képét veszik.

A várba hosszú híd vezet be keletről, mely darab helyen felszedhető. Ezen híd a víztartó árkán vezet át, mely veteményes ugyan, de szükség esetére a déli hegyek vizeit bele lehet vezetni. Ezen víztartó külső oldalának kőfala, fájdalom, sokhelyt omladozik.

A várba érve egy keskeny térre lépünk, mi a vár főépületét kereken folyja. Ezen körudvar egyrészt három ölnyi széles földtöltés fogja el, mely a várfal mellett kereken megy; s melyről a védelem inléztlett.

A várfal négyszegű; szegletein négy bástya, mindenik hat hat ágyúra számítva. Kőfala ép, s kívülről 5—6 öl magasai mulat*, egy egy oldala 150—200 lépés hosszú lehet.

A kis körudvaron belől van a vár főépülete. E négyszegletű épület közepében van a belső udvar, melynek átmérője 50 lépés.

Lehetlen, hogy e nagyszerű antik épület a figyelmet el ne ragadja, s a kebelben fel ne költse a múlt idők emlékeit. A roppant épület ott áll előttünk ó modorában, sima oldalak, s apró ablakokkal, két emeletben. Bár az újabb idő kimeszelteté, kiújítatá, tornyait meglőrpilé; mégis megtartott annyi ószerűséget, mennyi a vizsgálót tiszteletre serkentse. Délről áll még a terjedelmes folyosó, kerekded oszlopokon; s áll mögötte a nagy terem, hol az ősök tanácskoztak, s máig is országházának nevezik; állanak alatta a szobák, termek, hol nemzeti fejedelmink oly örömet mulatának; hol egy I. Apafi fejdelem, mint kedvencz mulatóhelyén 1690. apr. 15-én elhalt; ott állanak még a nagyszerű konyhák roppant tűzhelyei. Minden, minden visszaidézi még a múltakat. Ott áll még a kápolna is, hol a fejdelemnék körében Erdély legszebb gyermekei imádkoztak. De ott sötétlenek északkeleti szeglete fenekén a börtönök is, ablaktalan koromfekete oldalaikkal, melyek hatszögű falaiban annyi megszakadt szív sóhaja megtörött.

Azonban a nagyszerű ösemlék nem bírja többé régi fényét. Elnémult benne a fejedelmi zaj: most fegyver, s egyéb hadi készletek raktára.

E vár építőjének Erdély leghatalmasabb vajdáját, Opor Lászlót tartják, ki azt 1310-ben építtette volna. Még pedig a hagyomány úgy beszéli, mikép építői fapénzt, fagarast kaptak estvénként jegyül; szombaton e fagarasokat ércpénzzel cserélék be:

s hogy innen lenne neve Fogaras, vagy miként ma ejtik, Fogaras vára. *) Ötszáz éven át természetesen csak nevezetes javításokkal lehetne fenlartani. Majláth 1538-ban nagyszerű újítást vitet rajta véghez. De alig javítottott valaki alaposabban rajta, mint Bethlen Gábor fejedelem 1613-ban, kinek czímere falain most is látható; valamint láthatók a Báthorik sarkányfogai, angyaloktól tartatva.

Úgy látszik, a mint Fogarasvidék lakhatóvá tétetett, e vár azonnal épülc. Fogaras földét IV. László király népesíté be 1285-ben egy oláhoni seregből, mely neki segélyére volt, s mely Erdélyben letelepedhetést kére. Fogarasföldre kezdőbe ment, s csakhamar úgy elszaporodtak, hogy már 1310-ben belőlök Rádul, a fekete, egy telepet visszavezete Oláhországba. Látjuk továbbá, hogy 1395-ben, Zsigmond király Oláhhon fejdelmét, Mircsét, Fogaras urává nevezi. így jelenik meg 1431-ben, Vlad, a Mircese fia, Oláhhon vajdája, mint Fogaras és Omlás ura.

Mily tekintélyes erősség volt a n. fej delinek korában, annak kimutatására, néhány ostromot fogok lejegyezni.

Majláth István és Balassa Imre erdélyi vajdák pártot ütnek Zápolya János király ellen. Majláth Fogarast, mint birtokát, megerősíté, s magát belevonta. Zápolya alája küldi Török Bálintot és Bálhori Andrást 5000 emberrel: ostromollak, de Majláth 300 emberrel a várat megvédé. Azonban Zápolya, mint Budáról Fogaras ellen útban lenne, 1540. jul. 21-kén Szászsebesen meghal. Nejét és fiát a porta kegyébe veszi. Majláthék erre Izabellától kegyelmet kértek, s az ostrom megszűnik. De alig szabadult fel a vár, Majláth ismét fellép Izabella ellen. A szultán le akarván sulytani a pártost, Erdélybe küldi nikápolyi pasáját: mire Majláth ismét Fogarasba húzódik. A pasa, táborát a vár alá szállítja s ostromot kezd. Azonban csakhamar átlátta, mikép ostromszerei hiányában, csak roppant véráldozattal veheti be. Hadicselhez folyamodott. Majláthtal alkudozásba ereszkedik, szép Ígéreteket tesz neki, csak menjen ki hozzá tanácskozásra, biztosítván, míg nap lesz az egen, semmi bánlódása nem lesz: Majláth hitt ellensége szavának, kezest kérve magáért, hozzá kimene. A pasa jól fogadá, vendégeié; de mihelyt a nap lement az égről, s nem vala nap az

*) Jóš. Benkő Milkovia II. 300.

egen megkötöztette; s a portára küldé, hol 10 év múlva börtönben halt el. *) A vár pedig júl. 22-kén Izabella királyné birtokába jött.

Majláth István fia, Gábor, Magyarhonban tartózkodott, nem mert Erdély földére lépni. A János Zsigmond fölléptével, 1560-ban, sógora, ifjú János közbeveté magát, s a fiatal fejdelemtől nem csak a hazatérhetést nyerte meg; de egyszersmind minden atyai örökségét, s köztök Fogaras várát.

A gyönyörű zászlósuraság Békés Gáspárnak megtetszett. Ez ember, ki apró nemesből a fejdelem legbelső tanácsnokságáig emelkedett, nagyravágyásának már se akart határt vetni. Czelullüzé, hogy Fogarast, az ország első erősségét s uradalmát kezére kerítse. Haza jön egykor a portáról, nagy titokban Majláthhoz megy, azt súgja neki, hogy a szultántól azon szomorú parancs érkezett, mikép őt, mint atyja bűnének részesét a fejdelem fogassa el, ő pedig kísérje ki. Előadá mi szorongatott helyzetben van a fejdelein miatta: s tanácsold, hogy mindnyájok megnyugtására, Fogarast adja el, s menjen ki Magyarhonba. A megijedt Majláth 1566-ban a hét mérőföld hosszú fogarasi uradalmat 30,000 magyar forintért a fejdelemnek eladta, s kiment Erdélyből.

S csak hamar bekövetkezett, hogy Békés magának adományoztatá. **)

E szerint J. Zsigmond alatt, legkedvesebb tanácsosa Békés Gáspár kezére jö. Zsigmond után, 1571-ben, Báthori István foglal el a fejdelmi széket, Békés azonban nem akarta elismerni, sőt mint trónkövetelő lépett fel. Reményt helyezve a prágai udvarba, magát Fogarasba vont. Báthori 1573-ban serget küld el-lene, s ostromoltalni kezdi. A vár tartá magát, de Békés még se akard életét kockáztatni: egy éjjel titkon kiszökött. Kiment Prágába.

E szökését némelyek úgy vélik, hogy lova lábát posztóval bevonatá, s azon menekült suttomban; mások szerint hordóba vitette ki magát, s az Óltan egy halász csónokon evezett keresztül.

Békés meghagyta volt, hogy a várat oltalmazzák, a Zápolya

*) Wolf. Bethlen Histor. Libr. III.

**) Wolf de Bethlen. Libr. V.

háztól feles kincse lévén benne. Gyulai Pál, kire bízta, még néhány napig tartá; de nem akarván a fejedelmet elkeseredett ostromra kényszeríteni: saját emberei számára kedvező feltételeket kötö, s a várat feladta. S Báthori István nem csak egy szép vár, de roppant kincsnek is jöve birtokába. *)

1605-ben Gyulafi László csaknem egész Erdélyt meghódítá már Bocskainak. A mint Fogaras felé tartana, Kaczánál egy katonai küldöttség jó elébe, mely jelenti, mikép a fogarasi német őrség, parancsnokát, Glantz Jánost segédeivel együtt megölte, s ha hátralévő díjját, mit azok nem fizettek, kifizeti, s mellette 300 forintot ad — a várat ezennel feladják. Gyulafi jul. 10-én ért Fogarasba; másnap a várat átvette. **)

1631-ben Rákóczi György fejedelem, Brandenburgi Katától Fogarast, mit férjétől nászajándékba kapott, elvette.

1661-ben, midőn Kemény János, Barcsait fejedelmi székéből kivetette volna: ide küldö, hogy Barcsai Andrástól, a lemondott fejedelem testvérétől, a várat vegyék át. Barcsai nem igen volt hajlandó reá; de miután testvére több ízben ráírt, csakugyan feladá, s ő is Görgénybe ment. Egy nap Kemény vadászatra híjjá: a két testvér kijö Görgény várából. Honnan gyanítottak volna vészt, mikor Kemény mind kettő életét hitével biztosította. De máskép történt. Kemény Barcsai Andrást megfogatta, Fogarasba visszahozatta, s felakasztatá.

Azonban még az év nyarán Ali pasa Barcsai segélyére jö, de mert már a fejedelem is meg volt ölve, Keményt Erdélyből kiszorítja. Vásárhelyre ér, ott Apafit fejedelemmé teszi. Onnan a Keménynyel tartó Csíkra megy, azt legyilkoltatja. úgy érkezik Fogaras alá.

Felkérelí a várat, de parancsnoka, Bethlen Gergely, fel nem adá. A tél a (örökségnek nyakán volt, ki akarának már vonulni; de mégis ostromot kísértének. A vár jól fel volt szerelve, víztartója vízzel tele. Elrendeli Ali a rohamot; de a nagy és apró golyóknak oly záporával fogadtatt, hogy jancsárainak hátrálniok kellett. Felszedte tehát sátrát, s Szeben felé kihúzódott a honból. ***)

*) Istvánfi Historiarum. Libr. XXV.

**) Fundgruben II. 105-6. és W. Beth. L. XIV.

***) Joannis de Bethlen Commentarii. Libr. III.

1662-ben, miután Kemény Nagyszőlősnél csatáját és életét elvesztette: Bethlen is feladá a várat.

1688. máj. 9-ke adá vissza Fogarasnak nyugodalmát, mikor is itt országgyűlés tartott, benne a rendek a portávali szövetségről lemondottak; s aláírták az oklevelet, melynélfogva magokat I. Leopold oltalma alá bocsáták. S ezzel Caraffa tábornok Fogar as várában Erdélyt Austria kezébe tévé.

Pár év múlva, 1690-ben, Tököli még egy kísérletet tesz Erdélyt a porta alá visszavinni; de egy nyári uralkodás után Lajos, badeni herczeg ályt, októberben kinyomatott. A rákövetkezett 1691. jan. 18—28. közt Fogarasban országgyűlés lesz: hol Leopold hűségére ismét megesküsznek. Benne az ország kormányát is szervezék. Minthogy II. Apafi még kiskorú vala, az ország főhivatalait így oszták el i főkormányzó lett Bánfi György, a lefejezett Bánfi Dénes fia; Teleki Mihály helyét, az országtábornokságot Bethlen Gergely; az országos elnökséget Székely László töltötte be. *)

1704-ben a felkeltek és császáriak alatta megharcoltak. Ugyan e forradalom miatt újítások is tétettek rajta.

A mostani forradalomban Fogaras ostromot nem állott, egyik fél a másnak lövés nélkül adá kezébe. Magyar kezekben volt 1848. octobere végéig; ekkor jött Gedeon altábornagy Szebenből: s parancsnokát, Lukács Károly honvédet elfogatta, s a várat átvette. Kezükben maradt 1849 mart. 17-éig, mikor is előtte tártott kis csata után a császáriak odahagyák; míg végre az osztrák-orosz erő benyomultával a forradalmiak belőle végkép kivonultak. Egyik se próbálta védeni, de a 18 fontosokat nem is állaná sokáig.

Kútja vize is igen rősz.

*) Des Gr. Tököli Einrall. Fundgrub. II. 270—3.1.

59. §.

Hunyadi vára.

Egy szellem-óriás építményéhez vezetem olvasóimat, a Hunyadi János várához. Oldjuk le saruinkat, mert e hely szent.

Hunyadmegye erdőborított hegyei közt, a Zalasd és a Cserna vizek összefolyásánál parányi tér vagyon, ezt foglalta el a kis Hunyadi városa. A mint a város felé közeledünk, a város déli szélén kiemelkedő hegy oldalában, egy roppant épületet pillantunk meg, fekete veres színnel tarkítva, s bástyákkal körül szegélyezve: ez maga a vár.

A vár nyugoti talpát a Zalasd vize mossa, melyen a várba a mély vízmeder felett, egy 60 lépes hosszú vas híd vezet. A Ind felőli rész azon meglepő képet adja, mit olvasóink metszvényünkben vesznek: mint a melyen két legpompásb szárnyát, egyiket délre, a mászt keletre terjesztve, elünkbe ragyogtatja.

Nincs Erdélyben egyetlen épület, sem új sem régi korból, mely annyi pompát, fényt, nagyszerűséget, s több ízlést hordana magán, mint e vár; de különösön a vár nyugoti oldala. Kőfal kerítése nincs. Erőssége: nyugatról a Zalasd vízmedre, északról egy

40 lépésnyi sánczozat, mely ma veteményes. Épen azért a pompás nyugoti oldal szabadon, óriásilag emelkedik fel a Zalasd partja szikláiból. Külsője a legszebben faragott kő. Fenn emeleténél, apró szegletes bátyák ülnek ki, goth ízlésben, művészileg faragva.

A mint az udvarra lépünk, melynek földje maga a szikla, jobbra, az említett pompás szárny alsó felében, nagyszerű ajtón roppant terembe nyitunk, melynek boltíveit közepén öt márvány oszlop emeli. Ez az országtértem. Hossza 15 öl. A közepéni márvány oszlopok átmérője négy láb, magassága 3 öl.

Ezen oszlopok elsején ott feketéslik goth betűkkel: Hoc opus fecit fier(0 mag(nific)us Johannes Hunyad Regni Hung(ariae) Gub(e)r(n)a(t)or A(nno) d(nO MCCCCCLII.

Ezen szárny felső felébe lépcső vezet, melynek ajtaja a legvirágzóbb goth slylben van faragva. *) Felmennén egy terembe lépünk, melyben kereken ott vannak körben a magyar vezérek, királyok, Ethelétől korunkig. A festvény e század újításával jött bele; mikor egyszersmind az emelet egykori nagy teremét három szobává szaggalák. E teremből egy erkélyre mehetni, mely a vár külső felén folyosókép fut végéig, veres márvány padlazzattal. A többi hely benne lakszobává van foglalva; s most benne a bányagazgató lakik. E szárnyban született Hunyadi László.

A másik szárny, melyet a hídról keletre folyni látunk, széleyesebb; de nem faragott kő, s nem hordja a gyönyörű ízlést. E szárny alatt ott vagon még épen a kápolna, hol egy Kapistrán szónokolhata; még ott setétlik falán Hunyadi hollója, s neje, Szilágyi Erzsébet vadkecske czimere. A kápolna karzata, goth stlylben, gyönyörű metszvénynyel van előntve. S e szárny alatti, most hivatalos szobákban, a vár fénykorából még fen van egy vasláda, melynek nyolcz ütközös zárja, most is használható.

A vár csekély tere, 60 lépés hosszú, s 30 lépés széles lehet, s négszegletben egészen körül van építve. A főhídon kívül, még két úton lehet a várból kijutni. Egyszer északra, egy pallón sánczozat-felett; másszor egy délfelé fekvő őrtoronyba, mely á várral folyosó által van kapcsolatban. Ez őrtorony neve Neboisza, miszálá-vul ennyit tesz: ne félj! Ezen őrtoronyból ott látszanak egy várfal

*) Lásd festve Szathmáritól: Erdély Képekben V. füzet.

maradványai, mit a templariusok építettek volt, s mi 1310-ban romla le.

E várat, mint feliratából láttuk, Hunyadi építteté 1452-ben. Legalább a közvélemény azon hiedelemben van, hogy az említett pompás nyugoti szárny a Hunyadi építménye. Íróink gyanítani akarják, mikép már a húnok itt erősséget hagytak, s neve is a hönokról származnék. Bethlen Farkas is úgy tartja, mikép itt Hunyadi már várromot kapott, mit még a vezérek építtettek volna. Szerinte Hunyadi keveset épített benne; s a palotát Mátyás királynak, a várköri erősséget Korvin Jánosnak és Brandenburi Györgynek, a Korvin János özvegye új férjének, tulajdonítja. *)

A kapu felett ott vagyon írva 1480; hihetőleg újítási év.

A hídtól balra nyúló szárnyát Bethlen Gábor építményének tartják. Annyi igaz, hogy egészen más modor; s a felső bástyán olvashatni 1629, alább G. B. 1624. Bár elvitathatlan, hogy e számok és jegyek Bethlen Gáboréi; de azért mégis csak az hihető, mikép ő e részt csak újíttatá. E szárny alatt egy kútja van, mi 30 öl mély.

A vár nemzeti fejedelmeink kora után elhagyatottan romladozott; míg nem I. Ferencz fejedelmünk 1817-i erdélyi útjában, itt harmad napig mulatván, figyelmére méltatá, s felépíttetésére 30,000 forintot rendele. A helyreállítás, miként egy felirat mondja, 1827. végeztetett be. **)

Így áll jelenleg a vár, hol 1456-ban Erdély legnagyobb fia, Magyarhon főkörmányzója, azon vészleljes hírt vette: mikép Mahumed szultán a napkeleti romai birodalomnak véget vetett. . . . Konstantinápolynak ura lett . . . s most 400,000 emberrel tart Magyarországnak. Itt vette e gyászos hírt, s vele együtt azt, hogy az ifjú király e hírekre Bécsbe futott. E várból szállt ki Nándorfejérvár alá, hol a magyar történet legóriásibb győzelmét aratá. A terme- ket, hol a nagy férfit e hír meglepé, most hivatalosok lakják; s az országterem ma vaskészletek rakhelye; s az egész vár, mely egykor oly harcziás színt viselt, most vasáru hely a kincstár kezében, így változnak az idők.

Miként jött Hunyadi e vár birtokába, a történéstet még nem

*) Wolf, de Bethlen Histor. Libro XII.

**) Kovácsóczi Arpádijája I. 68. 69.

hozta tisztába. Búváraink véleményét nem feledjük előadni; de e tárgyra előbb egy regét mondunk el, mi így hangzik.

Zsigmond magyar király, ki a német császárságot is viselte, egykor Erdélybe jöve. Eshetett, mikor Oláhhonban járt az ellene fel—
lázodt vajdát engedelmességre téríteni, 1392-ben.

Hadjárataiban menet és jövet kiszállt Hunyad megye aranykalászu földére, a szép oláh leányok hazájába. Álrühába öltözött, s álnév alatt magának kalandokat szerze. Kalandjai között Csolnokos nevű faluba ér, hol megpillant egy oláh eredetű nemes leányt, Marzsinai Erzsébetet. A leány fiatal és szép volt. Mint magyar előkelő család gyermekéhez, milyen volt minden megnesmesített nagyobb oláh család, a deli lovag igen közel fért. A kalandor király szerelmet színlelt, minthogy egy nemét érezte is; mindent ígért, mi egy gyenge hölgyet kecsegtet. A leányka szerelmes lett: s mint szokott fiatal gyermek, feláldozta volna mindenét szerelmének, mert hitt és bízott, nem ismerve még a csalódást.

Zsigmond könnyelműsége igen messze ment: elrabolta a lány legszentebb kincsét. Erzsébet epedve kezdé várni a megígért nászt; de a lovag nász helyett egy nap csak búcsúzik, mert, úgymond, kötelességei elszólítják. A leány sírt, zokogott: az ifjú részt vett bánatában, de már nem segíthetett. Hanem levont ujjáról egy gyűrűt, általadta azon meghagyással, ha tán meg nem térhetne, menjen fel Budára a királyi várba, olt mutassa elő a gyűrűt, s hozzá fogják vezetni.

Ekkor ismerte a leány, csalatása egész terjedelmét. Vigasztalhallan lett, mert éreznie kelle, hogy könnyelműségének nyomait el nem foghatja titkolni, bárha eltitkolná is bánatát.

Idő telt, Erzsébet anyává lőn. Szomorúan nézett az apátián szép fiúra, s két év múlva azon gondolatra jő, megkísérteni a gyűrű erejét. Gáspár nevű fitestvérével felindul Budára.

Nyár volt, meleg idő. Egy napon útjok fáradalmát pihenni, a hőség elől zöld gyepre, faárnyba vonulnak. Elköltik úti ebédjüket, s engednek a kínálózó álom hatalmának. Csak a fürge fiú vala ébren, gondtalanul játszodozott: játékszerűl a talányos gyűrűt használá. így folynak a csendes perczek, mire a gyermek egyszerre ijedten felsikolt: az alvók felrebbennek. Mit látnak? A gyermek egy holló után emeli félénk tekintetét, mely épen tőle látszott fel-

repülni. S keserű látvány: a holló szájában maga fénylett a jegygyűrű.

Végtelen volt a kétségbeesés, mi Erzsébet kebelét kezdé szaggatni. Egy perez alatt elvesztve látta szerelmesét, el gyermeke apját. De testvére megtartá lélekjelenlétét, ívet ragad, jól irányoz; s a falombok közt büszkélkedő holló lábaihoz esik, s a gyűrűnek ismét birtokában valának.

Ily veszélyteljes jelenet után Budára érnek. A királyi várban embert keresnek, kinek a gyűrűt előmutassák. Találtak ki megismerte, s bevezeté őket. Szerelmesét találta ott, a kalandor vonásai-
val, de koronával fején. Helyzetét felfogni nem bírta: öröm és fájdalom majd megrepszte kebelét. A nő bánat- az anya örömköny-
ket hullatott, mert mit ő elvesztett, túl felől fia szerencséjében fel-
találni vélte.

Zsigmond jól fogadta őket, mindent igyekezett kárpótolni. A gyűrűt visszavette, s hogy egész értékét megmagyarázza, a fiú számára egy adománylevelet nyujta át, melyben Hunyadat hatvan faluval neki adományozza; s az alapítandó család czimereül a gyűrűt örökíté holló szájában. S hogy a kaland helyének is emléket emeljen, Csolnokost minden közteher alól kivette, s asyli joggal látta el.

Így hangzik a rege. Annyi vollakép áll, mikép Hunyadi címere gyűrűt tartó holló volt; s hogy Csolnokos ezen kiváltságot egész korunkig élvezé. Azonban Csolnokosra tiszta adataink vannak: azt Hunyadi maga kiváltságossá 1448-ban. Adta pedig, mint az adománylevél mondja, osztályos atyafiainak. E kiváltságot Báthori Gábor, I. Apafi is megerősité. *) De úgy tartják, mikép Erzsébet Búitól özvegyen maradván, Jariszlóhoz férjhez ment, s ettől születtek a Hunyadi anyjáróli testvérei. Valamint azt is meg kell említenem, mikép e rege nem a nép ajkán jött le korunkig: meg van az elég hosszason Bonfiniusná), tehát oly történetírónál, ki Mátyás király korában és udvarában élt. Közölvén, csakugyan megjegyzi, hogy Cyllei Ulrik gróf költötte, mint a Hunyadi gyűlölöje és vetélytársa.

Nem czélunk, megfejteni akarni Hunyadi eredetét; azonban

*) Lásd az oklevelet Benkő Trans. Specialis III.

ha a regét közlöttük, jö közlünk a történelmi véleményeket is. Tudunkkal négy vélemény uralkodott eddig a nagy férfi eredetéről; e véleményeket alapítóikkal együtt megnevezem.

Bonfinius, Mátyás király historikusa, mint említém, elmondja a regét Zsigmond királyról és Erzsébetről, de azt költeménynek nevezi. Mindazáltal ő is beleegyezik, hogy eredetét homály fedi. Apjának Buth nevű bojárt, anyjának egy császároktól származott görög nőt ad. S hogy a családnak fényt szerezhessen, Buth őseit Roma fő családjaival hozza atyafiságba. *)

Thuróczi, ki Mátyásnak hasonlóan kortársa volt: Oláhország egyik főcsaládjából származtatja, honnan később szerinte csakugyan Zsigmond király hozta be. **)

Heltai Gáspár, XVI. században irt krónikájában, olly emberek szájjavallomása után, kiknek atyjok Hunyadiat szolgálta: Hunyadiat csakugyan Morzsina Erzsébet, oláh nemes leány fiának állítja, Zsigmond királytól. Következőleg a nép ajkán, a rege mellé nyilatkozott. Heltai mind a mellett, hogy Bonfint tükrözi vissza, e regét kora népmondáival vegyíti. Szerinte Oláhország fékezése indult Zsigmond; inig az erdélyi hadak felülnek, Hunyadban mulat, s úgy ismerkedik meg Erzsébettel. S négy hónap múlva, mikor visszatérne, már értesül a következményekről. Ily állapotában férjhez adja Buthhoz, egy oláhhoni menekülthez; s miután ez meghal, indul Gáspár testvérel Budára. ***)

S nem lehet tagadni, mikép e regének annyi közönsége van, hogy Bonfiniust több történetbuvár a rege feletti kétségért megtámadta, őt csak stult de igazságot nem szerető szónoknak, hízlekedő kegyenezeknek, pártos és az oláhok- és olaszokra fényt deríteni kívánó olaszoknak nevezé.

A negyedik vélemény e háromtól, mely egyre látszik kimmenni, merőben különbözik. Már Bonfinius megemlílé, hogy vannak, kik Hunyadiat székely eredetűnek tartják: ezen véleményhez korunk igen méltánylandó adattal járul. Az Erdélyi Híradó mellett, 1841-ben feliratot közöltek, mely szerint egy elefántcsont nő-mellkép hátlapján a következő irat olvasható:

*) Bonfin Hist. Dec. III. Libro 10.

**) Thuróczi Chronic. IV. 30.

***) Magyar Krónika. CXI—XIII.

Ad
 Similitu-
 dinem N. Ac
 G: F: Elis: Zilaa-
 ghi de Horog-
 zegh coni: Sumi
 Viri vai: Joh:
 Zeechel D. Hun-
 jad. F. 0. ve-
 netus op:
 man.

Azaz: Ad similitudinem nobilis ac generosae foeminae Éli—
 sabelhae Szilágyi, de Horogszegit, Conjugis Summi Viri Vajvodae
 Joannis Székely de Hunyad. Az írás új goth betű.

Ezen elefántesont képet a hírlap egy erdélyi báró birtokában
 lenni állítá. A kép tojásdad és négy ujjnyi magaş. A nőkép keblén
 átnyilazott növekedő hold van, s holló gyűrűvel szájában. Melyek
 mind kétségtelenné teszik azt, hogy e kép a Hunyadi János neje
 képe: sőt azt tartják, hogy azt Hunyadi keblén hordozta volna. S
 Hunyadit Székely Jánosnak nevezvén, az előbbi mesés véleménye-
 ket végpusztulással fenyegeti.

Ily zavart vélemények közepette, nem fogunk a Hunyadi és
 vára eredete története megoldásához; hanem kiemeljük mégis azt,
 mikép a történeti valószínűség oda mutat, mikép Hunyadi e várhe-
 lyet és a hozzá tartozott 60 falut Albert királytól 1438-ban kapta
 vilézségiért. S úgy építette e várat.

E helyet Hunyadi után családja bírta, le Korvin János özve-
 gyéig. Utána jött az enyingi Török családra. Bocskai alatt a Bethlen
 Gáboré leve; s családján által a Bethlen István vejére Tököli Ist-
 vánra száll. Később a Tököli Imre notáztatásával, II. Apafi alatt
 fiscalitás lett; s utána úgy szállt az álladalomra, mely jelenleg is
 bírja.

60. §.

Marosvásárhelyi vár.

Marosvásárhely, mint a székelyföld egyetlen nagy és királyi
 városa, több tekintetben nevezeteş. Jelenleg csak vára érdekel ben-
 nünket. A város a Maros bal partján, épen a folyó mellett terül. Be-

lőle délkeletre hegy emelkedik ki, lapályos oldalakkal: ezen hegy előfokán, a város közepette van vára.

A városnál magassabban áll. Délről és keletről, hol a hegygyei összefügg, 40 lépésnyi sáncza van. Ezen sánczozatból emelkedik ki négyszegre vont téglakőfal, mely öt hat öl magasság. Négy szegletén négy bástya: azonban a városra néző, északnyugoti oldalán, a szegletbástyákon kívül több bástyái is vannak.

Belé a város felől visz az út. A mint kapuján belépünk, tagos várudvar nyílik fel, mekkora Fejérvárt kivéve, Erdély egy várában sincs. Tágosságra nézt tehát a márosvásárhelyi vár jó váraink közt másod helyen, mint a melynek körmérete 900 lépésnyi, s 200 lépés az átmérője.

A vár udvarának délnyugoti részét egy reform, templom, a délkeletit emeletes várparancsnoki lak foglalja el; egyéb épületei a várfalhoz vannak ragasztva. Mindazáltal annyi tér marad fen, hogy rajta egy pár század kényelmesen teheti mozgásait.

A várba a főútan kívül, ugyancsak a város felől, gyalogul is vezet fel az egyházba, hol a város e felekezete isteni tiszteletét jelenleg rendesen tartja. Azonban a múlt században Mária Teresia azon megszorítása következtében, miszerint a protestáns egyházokat újítani nem lehet, e templom, a goth ízlés egyik műve, szinte összedült vala.

A mostanítól valamivel alább, e vár előtt is volt Vásárhelynek egy kis erőssége. Miről az a vélemény, hogy Báthori István vajda, a XV. században emeltette volna a lázgó székelység ellen. A mostanit a város építetté, vagyona megmentetése tekintetéből. Mire nézt, a várfal építése ezéhek szerint rovatott ki a polgárookra. Mint Borsos Tamás írja, a Bástaféle zavarokban Brassóba szorulván, falait addig nézegeté, hogy hazajövet, vár építését terjeszté a nép elé. úgy kezdék el, egy leégett kolostor alapján, 1602. augusztusában; s már szent Mihály napjára kapuját is felvonák, s bele rekeszkedének.

Más évben, 1603-ban Básta György Dézsre országgyűlést hirdet, hol e várat a székelyek lerontatni kívánják, törvényük szerint azt igényelvén, hogy székelyföldön várnak létezni nem szabad.

Két napon át mind sürgetők lerontását; de alapítója, Borsos, ékeszólásával megvédte. *)

Vásárhely és e vár körében sok sajátágos történeti esemény vonult el. Itt folytak a mesés ökörsütések a magyar királyok korában, miről Vásárhely nevét is vette.

Mint tudjuk, régen a székelyföld minden szabad polgára, az elsőtől az utolsóig, nemesi kiváltságban élt: pénzdót nem fizetett. Hanem minden adójuk abban állt, hogy mikor a király trónra lépett, nősült, vagy első fia születelt: számára ökörral adóztak. Ezen adószedés ökörsütés nevet horda. Ilyenkor a székelység, hogy királya iránti hódolatát bemutassa, Vásárhelyre hajtá minden ökrét, királyi adószedők elébe. A kihajtott ökröket a tulajdonosok négyenként az adószedők elé állíták. Ekkor a birtokos elválaszta kettőt, a harmadikat elválaszták a király számára, negyedik ismét a székelynek maradt. **)

Mások szerint c választás nem négy, hanem hat ökör közül történék. A mely székelynek csak egy vagy két marhája volt, az másokkal állítá össze. Az így beszedett ökrökre azonnal bélyegzet sütének; s e bélyegzéről nevezték az egészet ökörsütésnek.

Ezen adózás színtere a város azon része volt, mely régi baromvásárutezának hivalik, a város keleti részén. Mivel ily alkalommal vásár és cserebere folyt, a város Vásárhelynek nevezetett.

Mily jövedelmes adónem vala ez, onnan gondolhatni, hogy történészeink 30, 40,000 ökrét is említenek mint elbélyegzettet. Ezen ökörsütésből 1506-ban gonosz lázadás kerekedett. Minthogy se Zsigmond se V. László se Mátyás királynak nem vala fia, s mire ekkor a II. Lajos születésére ökrét kérnének, a székelység megtagadta. S midőn a királyi adószedők keményebb eszközökhöz nyúlának, a nép fegyverre kelt. Tömöri Pál jöve Budáról ellenök; de az ellenök jött hadat itt a város alatt bevárták, s megverék. S csak nagyobb erővel lehete őket rendre hozni. ***)

Ezen megtagadási eset Izabella királyné ellen, midőn János

*) Érd. Történetei Tára II. 6. 31—32.

**) Kovačiči Scrip tores minores II. 387—89. 1.

***) Istvánii Historian Libr. IV.

Zsigmondja született, még egyszer megújult. S e volt az utolsó ökörsütés.

1551-ben csatát látott. Izabella segélyt kér vala a töröktől ellenei elébe. A közelgő sereg azon részét, mely Moldvából jött, Martinuzzi árulásából I. Ferdinand javára alatta megverék.

1556-ban mégis épen az itteni országgyűlésen határozatotk el az, hogy az ország mégis csak eláll I. Ferdinandtól, vissza a török pártjára: mert igen messze lévén, Erdélyt kellően nem védelmezheti.

Izabella halála után, az ifjú János Zsigmond ellen, a székely nép 1562-ben ismét felkelt: a vajai rétre vona táborát. A 40,000-re növekedett néplömeg a birtok szentsége ellen kezét emelt. A fejedelem hozzájuk küld, kérdeti mit kívánnák: ők minden hajdani kiváltságaikat követelték. Nem lehete tovább túrni: Majláth Gábor sereggel jön ellenek. Megütköznek, a győzelem a népé lett; maga Majláth alig mentheti meg életét. Vásárhelyre fut; a mostani vár helyén állt monostorban serge romját megerősíti. Azonban segélyére jött Radák László ezer lovas, ezer gyaloggal, s a székelyeket megverék. Erre lett azon híres segesvári hongyülés 1562. jun. 20. hol a székely nép kiváltságaiból annyit vesztett; s hol e felkelés főnöke Nagy György s társai oly kegyetlenül végeztettek ki. *)

1669. sept. 24-én a várban hongyülés van, mely a radnóthi kastélyban táborozó II. Rákóczi György volt fejedelmet székébe ismét visszatette; s sept. 29-én onnan a városba nagy pompával behozta. Történt, miután Barsait, a helyébe tett fejedelmet, Temesvárra küzte.

1661. sept. 3-án épen Vásárhely vala ismét színhelye annak, hogy Ali pasa ide érkezett, s innen fej delein-tevést intéze el. Táborá Koronka felé feküdt. Elküldé Apafi Mihály után, Ebesfalvára, ide hozatá; s sept. 14-én meg is választatá.

1707. apr. 5-én ugyan csak itt igttatott be a kurucz világ vezére, Rákóczi Frencz, erdélyi fejdelemségbe. Az ünnepély a postarélen, a várostól északkeletre eső rétségen folyt le. ügy tartják, a rét zöld posztóval volt bevonva. Remény színnel bár, mégis uralma még azon fák leveleit se láthatá elhullani, melyek a beig-

*) Wolf, de Bethlen. Libr. V.

tatáskor rügyökbe indultak volt. Az itteni országgyűlés 26 pontban kelt t. cikkelyeit a Szebenben tartott főkormányzók által b. Tige tábornok érvénytelenségre nyilatkoztatta. Erre Rákóczi májusban Magyarhonba ment, hol az önödi gyűlést tartá. Azonban még azon év szeptemberében Rabulin bejövö, s Erdélyt tőle egyidőre elfoglald.

1848-ból is maradt Vásárhelynek csataemléké. Berzenczei idehozd az Agyagfalvadra összehívott székelységet. Gedeon altábornagy a csdszdrakkal megjött, s nov. 5-én az dgyu nélkülieket néhány perez alatt szélágyuzá. A székelység elfutott, a város és vár a győztes hatalmában maradt. E nap óla a kormány tartá e várt 1849. jan. 13-dig, mikor Bem elényomula, s ezen év aug. 2-áig kezét rajta tartá.

61. §.

Szamosújvár.

Hazánk északi felében, a Kis-szamos jobb partján fekszik Szamosújvár királyi városa: azon városok egyike, melyeket Erdélyben az örmények alapítának. Benne vagyon Erdély legépebb s nagyobb várainak egyike.

Mikor e vár ide épült, Szamosújvárnak egyéb neve lehetett, főfaluja lévén uradalmának. Csak 1726-ban VI. Károly császár engedé örmények kezébe, s tévé várossá. Az egykori faluba Marlinuzzi György, Izabella királyné kincstárnoka építtette e várat 1540-ben. Még pedig minta hagyomány mondja, az ide néhány órára feküdt Bálványos-vár romjaiból.

Vára a város szélén, a Szamos partja terén vagyon. A mint hozzá közeledünk, azonnal a várfal alatt, kereken egy víztartó mélyedését látjuk, kőfalak között. S hol néhány tízed előtt csak mocsárt s vad növényt látánk, most csinos kert futja körül a várt. Az egészségtelen mocjrtányát kertté mostani várnagya, Rác Péter alakítá; mit külső oldalában egy felirat fog fentartani.

A víztartó felett hídron megyünk a várba. Az egykori felvonó híd karikáit még láthatni a falban. Belépvén, négyszegletű várban látjuk magunkat, melynek négy szegletén négy bástya, s körüie jól megőrzött kőfal.

Belépőinkkel, az első udvarra jutunk. S mire itt szemünk legelőbb esik, az egy emeletes épület szemben, a Rákóczi épülete.

Jobbunknál egy más nagyobb épület, mely a vár udvarát ketté metszi úgy, hogy a belső nagyobb udvarra kapuján átmehteni. E nagy épület tartalmazza a palotát, kápolnát, s egyéb díszépületeket; velem szemben apróbb épületek.

Egy várunkban sincs annyi felirat, basrelief, mint itt. S mivel mind a régi időből maradtak, figyelmet fordítunk leírására.

A várfal külső homlokzatán a híddal szemközt faragott köven, falba vakoltán, ez áll:

PAULVS BANK VNGARVS DE COMITATV BACIENSI
PROCVRANTE HOC OPVS CEPTV. ET PERFECTVM. 1540.

E felirattól világos, mikép 1540-ben végeztetett be bácsmegeyi Bank Pál által. Ezen felirat felett faragott köven féldombor metszésben egy felmászó helyzetbeni oroszlánkölyök áll.

Ezen felirattól fennebb, az alsó és felső emelet között, hasonlóan köbösen féldombor metszéssel, két angyal egymással szemben, koszorút tartva; mind kettőt tenyérynyi széles szalög fonja össze derékon. A szalag jobbfelöli végén ez látszik: Anno MDXL. Balfelöli végén a betűk elkoptak, csak C. E. látszik még.

Az angyalok által tartott koszorúban felül püspöki süveg; alább paizsban csillag és újuló hold, melynek szarvához egy farkas kilátott szájjal kapkod.

A bástya első emelete két ablaka alatt két egymással egyező metszvény; féldombor metszetű két oroszlán ül szemben tátott szájjal, farkukat derekukon felfelé facsarva, első lábokkal paizst tartanak. E paizson új holdat felfalni akaró farkas, két lábra emelkedetten.

Csakugyan ezen bástyán az első emeleti ablakoknál látható a Martinuzzi címere, összeromladozva. Látszik még belőle felül a püspöki süveg, a paizsban a holló eledelt tartva szájában, s nyújtva a két lábra állott egyszarvúnak, mely nyelvét az eledel után kinyújtá. A címer alatt köbe vése olvasható:

FRÁTER GEORGIVS ... NFANS CROVACIE EPISCOPVS
VARAD. . . SIS ET TESAVRARIVS ET CONSILIARI EGIE
MAIESTATIS. MDXX. . . A többi kiporlott.

Mi magyarul így hangzik: György barát, horvátfi, váradi püspök, a királyi felség kincstárnoka és tanácsosa 15. . .

A vár külfelén, keleti bástyáján ismét a Martinuzzi címere,

mely egészen ép: püspöki süvegén lánczok, gyöngyökkel és drága kövekkel; ott van a holló is az egyszarvúval czimborálva.

Bemelve a várba, a főépület, az úgynevezett püspöki lak kapuja felett e felirat van, köben:

DOMINVS ADIVTOR ET PROTECTOR MEVS QUEM TIMEBO.

Magyarul: Az ur az én segitóm és gyámolom, kit félek.

Ezen kapu baloldalában, hol régen feljárás volt, most azonban be van vakolva, a már ismert Marlinuzzi czímer tűnik elő. Paizsát két szárnyas angyal tartja.

Ezen metszvény alatt versben a következő mondatok olvashatók:

QVESIVIT PRESVL VIRTUTE GEORGIVS AM PL A
HEC ARM A ET TITVLOS NATVS DE STIRPE CROAT A
HIC VINICORNO VT CORVUM PREBERE ALIMENT A
CERNIS SIC FIDE ET CVRIS VIGILANTIBVS APTVS
ASSIDVE REGI STVDVIT SERVIRE IOH ANNI ET
POSVIT IMPENSIS LONGEVE HEC PREMIA FAME.

M. D. XL. II.

Magyarul: György főpap ki horvát eredetű, e pompás czímer s czímeiket erényével szerezte. Miként itt a hollót az egyszarvúnak eledelt szolgáltatni látod: aképen ő mint hív és folytonos gondoskodásra alkalmas, szünet nélkül törekedett János királynak szolgálni. S költségesen állítá fel hosszas hírének e jutalmát.

A belső udvarra belépve, balra, az épület alatt, fűikében, basrelief metszéssel, a Martinuzzi mellszobra áll. Feje hosszukó szegletes ábrázatra mutat, magas homlokkal, melyen ott látszanak a gondolkodás redői. Haja sűrű, szemei nagyok és hosszukok, orra rendes, szája nagy, s hasonló az álla is. A fő jobb felé ügyel, parancsolólag. Nyaka meztelen; alább palást fedi.

A püspöki lak külső ajtajánál az ismeretes czímereket látjuk ismételve.

Ennyi feliratot, czímer-metszvényt hagyta fen Martinuzzi e várban. S mégis hiányzik benne egy, mit legméltóbban fel lehet vala reá írni, például: Congeries lapidum multis congesta rapinis.

Azonban vannak későbbkori feliratok is: ilyen az, mely a püspöki pinczegátor oldalában így hangzik:

REST: HOC POMER. FELIC. REG: SEREN PRIN: - DO.
 GARRIELE: II: D. G. P. T: PP. H: D. ET §. C CAPI: GIO
 GIEROFI: PROVI: 10. ZOLIOMI: CASTEL: . . . STEP VÁMOS:
 ÉT-FRANCISCO BORZÁSI EXISTEN: . . . ANN: M. D. C. X. IX.

E felirat egészen kiírva így hangzik: Restauratum hoc po-
 moerium feliciter regnante serenissimo principe domino Gabriele
 2-do, Dei gracia Principe Tranniae, partium Hungáriáé domino et
 Siculorum Comitc, Capitano Georgio Gyeröfi, provisore Ioannc Zó-
 lyomi, castellanis Stephano Vámos et Francisco Borzási exisitentibus.

Magyarul ezt teszi: Megújítottat ezen kőfal melléke, dicsó-
 ségesen uralkodó fenséges fejedelem második Gábor ur, isten ke-
 gyelméből Erdély fejedelme, magyarországi részek ura, és széke-
 lyek ispánja alatt; lévén kapitán Gyeröfi György, felügyelő Zólyo-
 mi János, várnagyok Vámos István és Borzási Ferencz. 1619.

A mint a hidról az első udvarba léptünk, egy emeletes épü-
 letet említünk, a Rákóczi épületét. Rajta, az emelet ablakrámája fe-
 lett, kőben a következő betűk vannak:

A. D. 1653. Ezzel egy irányban jobbra ez: §. B. P. I. Balra:
 G. R. P. t.

Az ablak alatt pedig e van írva:

REGNAN SSO AC CELSISSIMO TRANNIE P .. E
 GEORGIO RAKOCI D. DM NOBIS CLEMENISSO ANO 1653.
 I EMFORE PROVIS STEPHANI FABIAN DE MARUS SZ.
 IMRE.

Magyarul: A mi legkegyelmesebb urunk Rákóczi György Er-
 délynek fenséges fejedelme uralkodása alatt 1653-ban, maros^szt-
 imrei Fábián István felügyelő idejében.

Ez irat aiat későbbi korból: Ren. Ano 176 ... Az utolsó
 szám nem ismerhető. Csak annyit látunk belőle, hogy 1760 után is
 megújíták.

E vár legfényesebb korát kétségkívül Martinuzzi teremtette.
 Itt tartá kincsét, s mikor meggyilkoltatott 1551-ben, itt 250,000
 magy. forintot, 889 mark veretlen aranyat, 2453 mark ezüstét,
 4000 Lysimak aranyat, négy magyar arany értékűeket, s 300
 díszlovat találtak. Ezekon kívül feles arany ezüst edényeket arany
 lánczokat, drága öllönyeket, s egy asztalterítéket, mi királyt is
 megilletett volna.

Pár év múlva, 1553-ban, Ferdinándnak két vajdája van Erdélyben: Dobó István és Kendi Ferencz. A két férfi közit gyűlölet fejük ki, s a hon köztök pártra szakad. Kendi, a honból kiment Izabellával kezd szövetkezni; Dobó Ferdinándnak maradt híve. Ezért az ellenpárt Dobót üldözöbe veszi, ő Szamosújvárbá húzódik; s az ostrom elől feltételek melleit magát feladja. De a feltételeket nem tárták meg, hanem megfogák, s ugyancsak itt nejével gyermekeivel elzárák. Ő tetteté magát, mintha lába fájna, nem nagy gondot fordítottak reá. Honnan 1557. nov. 15-e éjjelen kötélén a várból leereszkedett, s kész lovakon Prágáig meg sem állt. *)

Ezzel szinte elhagyhatnék a várat, ha egy borzasztó emlékezet nem újulna meg emlékünkb. A vérszomjas Báthori Zsigmond, mint tudjuk, 1594. augusztusa végén azon főurakat, kik a töröktől elhajló politikájába nem egyezlek, elfogatta: Kolozsvárit belölök lenyakaztat, s kettőt Gyaluba küld; Báthori Boldizsár unokatestvérét pedig, és cancellár Kovacsóczi Farkast elküldi ide. Kivégeztetvén a haza főbjeit, Fejérvárra indul; s Tordáról Ravazdihoz, e vár parancsnokához megírja: hogyha azon reá nézt kedves munkát, melyet Benkner küldötte nyilvánítani fog, végrehajtja, mentői nagyobb titokban vigye véghez; s róla kötelessége teljesítéséért egész életén megemlékezik.

Ravazdi értette mi legyen kedves, zsarnoka előtt, a setét tervhez azonnal hozzá lát. Vasárnap volt, sept. 11-e. Ravazdi Báthori Boldizsár börtönébe lép, s inti, hogy készüljön halálra. A szerencsétlen férfi reá emlékezett, hogy az általa elbukott Gálfinak is, kivégeztelése után a kegyelem megérkezett: időt akar nyerni. De három fegyveres férfi rohant be, s — megfojlatott. Azon éjjen Kovacsóczit is azon sors érte. **)

A vár, hol e setét tény véghez ment, még jó karban áll, kivéve egy puskaporos bástyát, mely a Szamos felé mintegy külön feküdt; ez fel vagyon adva az enyészetnek.

E várbán, mint Erdély egyetlen álladalmi börtönében, 1787 óta az ország foglyai tartatnak. Felügyelőjük egy várnagy.

*) Istvánfi Libr. XIX.

**) Wolf, de Bethlen Histor. Libr. VIII.

62. §.

T ö r c s v á r .

Németül Törzburg, románul Bran, latinul Lapis Tidrici.

Erdély délkeleti szögében, két nagy útszoros visz a határszéli hegyek közt Oláhországba: c két használtabb ötszörös másodika a törcsvári. Tájéka igen festői. völgyüélet néhány száz öl hosszú sziklarepedés, kőszírlbc metszett országút, az alatta csörgedező Törcs vize, mögölte a roppant hegyek, s vámházok: a legfestőbb képpé várazsolják.

Törcsvár eleitől fogva egyik végszéli erősségünk. A csiki krónika traditioi szerint, Szt. László idejében már erősség, s minden hozzá tartozóival a vitéz Sándor Istvánnak van adományozva. S egy oltalmazási jelenetet beszél, miszerint a Sándor István halála után, egykor a vár oszromoltatik; oltalmát hős neje, Erzsébet, intézte; s annyira védette, hogy saját kezével öt ellenséget leszűrt, s csak a hatodik kezétől esett el. A szülők elhunytával a vár fiók kezébe ment; s ez is e vár oltalmában tatár kéztől esik el.

A mesés krónika utáni időkről tiszta történeti adataink vannak. Szerintök II. András, magyar király, Barczaságot 1211-ben a

német lovagrendnek adományozza. Ezek itt öt várat alapítanak, s köztök Törcs várat is. Ezt Ditrik nevű nagymesterök építményének mondják; azon Ditrikének kinek egy 1212-i oklevél teljes nevét és czimzetét így adja: Fráter Theodoricus crucifer hospitalis s Máriáé de Acaron. *) Építette, s az ő nevről aztán sokáig Detrichsteinnak is nevezetett. De miként felebb megjegyeztük, e rend a Barczát, s vele Törösvárt, tiz és néhány év múlva a királyoknak lett nem engedelmesség miatt, elvesztette.

A Ditrik által épített várról azt tartják, mikép csak fából lett volna; s hogy nekik ide a köből építést meg nem engedék. Történetíróink szerint, ide a legelső köbölí vár, csak I. Lajos király idejében épült, 1377 körül.**)

Épíle pedig a Barczaság, saját költségén. ***) Miért I. Lajos király nekik régi szabadalmaikat megerősíté, s még új adományokkal is tetéző. A vár fentartására, s ótalmára Fejérmegye kilencz faluja csatoltatott. E kilencz faluból hetet Hétfalu név alatt ismerünk, saját nevök azonban Bácsfalu, Türkös, Csernátfalu, Hosszúfalu, Tatrang, Zajzon, Purkerez; a nyolczadik Krizba, a kilenczedik Apácza.

A lörcsvári királyi várparancsnokok Barczaságot sokszor sanyargaták. A panasz királyainkhoz mindegyre ment. S főleg ezen szempontból, II. Ulászló király 1498-ban e várat a vajdák hatalma alól kivette, s Brassó kezébe adta zálogjára, 3000 forintért. Vele együtt a faluk is Brassó kezébe mentek, de azon feltét alatt, hogy a város javítsa s lássa el őrséggel. E zálogosítás, melly előre csak 10 évre kötöttet, csakhamar 25-re szaporítottat, s a zálogösszeg is 6300 forintra pótoltaték.

Törösvár birtokában Brassót a következő királyok is meghagyák, megerősíték.

János Zsigmond 1568-ban reá évenként 200 forint törökadót vet. Mígnem bekövetkezett 1651-ben az, hogy II. Rákóczi György

*) Geschichtliche Darstellung d. Deutschen Ordens in Siebenbürgen. v. A. gr. Bethlen. 74.1.

**) Thuroczy Chron. Hung. P. III. Cap. 29. és Bonfin. Decad. II. Libr. X.

***) Ioan Archidincontis de Kikullew. Cap. 38.

fejdelem Törösvárt és falvait, Brassónak örökös birtokába adá.*) S egyszersmind törvénybe igttattott az, hogy a várat Brassó tartozik fentartani és oltalmazni. S így a vár és falvai a megyéktől elszakadva, Brassó vidékbe kebeleztetének.

Törösvár a régi időknék sok szolgálatot tett. Az útszorost melynek védelmére épült, sokszor megvédette. Folytonosan fentartá magát. 1612-ben is Báthori Gábor fejdelem, mikor az ellene fellázadt százokat ostromolja, s a Barczaság várait bevette: Törösvárt csak úgy vehette be, hogy parancsnokát Hans Heklicheszert megvesztegette. Miért Weisz Mihály is, a feladót leölette. Tököli beütésekor 1690-ben benne német várórség marad. Cernirozó sergetküld alá, s szinte éhhalálra juttatá őket; a vár magát mégis megtartá.

Ez ószerű vár annyi század után, meredek csúcsán ma is áll, és használatban van. Régi váraink legszebb példányai egyike. Nagy része azon alakban áll, mint századok előtt. A fél gölh fél byzanczi stylben épült falak, még mind daczolnak az idővel. Ósz tornyát a byzanczi faragványok két sora, golyóktól rongáltan, ma is körülfolylja. Vassal bélelt kapuja az ősidőből, ma rs lánczon jár, mint hajdonában; a kis udvar, s az udvart körül folyó apró szobákból több meg vagyon még... S a lovagkort, apáink harezos korát, mintegy elünkbe varázsolják.

Most egy várkapitány, s 12 katona teszi rendes őrségét.

63. §.

Verestorony.

Németül Rothenthurm, románul Turnu-rossu.

Verestorony, a csinos kis vár, a hason nevű útszoros torkában emelkedik. E szoros, mely Szebenből vizs Oláhországba, eleitől hazánk legjártabb útszorosai közé tartozott. Itt jött be legtöbb ellenség, itt volt legtöbb szorosbeli csata: honnan Verestorony igen sok vihart látott.

A vár, a szoros innenső torkában van, az utolsó falu déli végen, minek neve Boicza. Egy országút megy ki rajta Oláhhonba, s menőleg ép az út jobbfelén emelkedik, lábán egy roppant hegynek, mely tőle aztán a fellegek felé nyúlik fel. Tája gyönyörű. A

*) Approb. Const. P. 82. III. Titul.

vár alatt az út, azon belől az Olt vize kigyószik kifelé; az Ottan túl ismét a ketté metszett hegylánc kezdi folytatását; s belől rajta mindenfelé csak erdő.

A vár inkább bizarságával, mint nagyszerűségével lep meg. Beléje kis oldalon lépdelünk fel. Udvarán jobbunknál a várparancsnok szép laka nyúlik úthosszában; a kaputól balra apróbb épületek. S ez épületek közepette emelkedik ki a torony, mely zsindegyétől kezdve, tetőtől talpig veresre van festve; miről nevezetét vette. E torony magassága 6, átmérője 5 ölnyi; földszint több apró szobát, emeletében pedig egy használható kápolnát tartalmaz. S mind a szobák, mind a kápolna ablakai, csak egy félláb szélesek s két lábnyi magosak.

Ezen különöz torony, az Olt mentére néz Oláhország felé. Előtte hat ágyúra való bástya, mely az utat ágyulövésre könnyen dominálja. Annyira, hogy Bem 1849. mart. 18-án, mikor a muszkákat itt kinyomta, sa várban a LV. honvédszászlóaljzat olt hagyta: az ágyuk első kerekeit, lovait, mint tökéletes feleslegest, magával elvitte.

Verestorony erőssége, az Olt felől, a meredekségre könyöklő épületek falaiban áll. Többi oldalát nem fenálló kőfal, hanem csillagszegletekben környező sánezozat, s a sánczból kiemelkedő kőfal teszi erőssé. Honnan láthatni, mikép csillagszegletes, fenálló várfal nélküli várak dolgában csak úgy állunk, hogy Fejérvár mint ilyen első, s Verestorony az utolsó: a többi mind antik modorú. Sánczában most vélemény terem.

Az egész vár nem nagy. Oláhország felőli oldalából kőfal foly le, épen az Olt partjáig, mely az országotat átmetszi, s rajta csak kapun juthatni keresztül. Ezen kapu felett felirat áll, hirdetvén mikép Mária Teresia alatt épült.

E helyen régi idóktól vár volt. Azonban nem mindig ez, s nem mindig e helyen. A régít 1533-ban az Olt árja elseperte. Régi várát 1453-ban V. László király a szász nemzetnek adományozta volt, Talmács és Latorvárral; de 1678-ban I. Apafi fejdelem egyezmény útján ismét fiscalitássá tette; s az mai napiglan.

HATODIK FEJEZET.

FELLEGVÁRAK.

64. §.

Előzmény.

Erdélyben két fellegvár vagyon: egy Brassóban, a más Kolozsvárit.

Szebennek is van úgy nevezett citadellája, de a valóságnak csak pusztá nevét bírja. A külváros déli részében a kaszármán túl, sánczozatok nyomai maradtak fen: e helyet nevezik Szebenben citadellának. Ide I. Leopold 1701-ben fellegvárat akart építeni*, de a Rákóczi forradalma miatt, az elkezdett munka félbeszakadt. Innen maradt a név, innen e hely sánczai.

65. §.

Brassó Fellegvára.

Brassó, mint említők, egy völgyteknőben fekszik. Mögötte roppant hegyek, előtte nagyszerű térség, s csak e térség felől megy bele országút. Ezen síkság torkolatában, a város előtt áll Brassó fellegvára. Jobbján és balján út vonul be a városba: ezt feledezi a fellegvár, egy magas hegy tetejéről.

A várt hordó hegy, a rónaságból ezukorsüveg alakban emelkedett ki. És oly magasra, hogy oltalmi tekintetben tán igenis magga§. S oldalai annyira meredekek, hogy a város felől lépcsőzcten járnak fel, s e lépcsőzetek száma 270; pedig egy negyede lépcső nélkül vagyon.

A mint felmegyünk, a hegytetőn előttünk áll egyszerre az egész vár. Legelőbb is egy töltés folyja körül; e töltésen belől sánczmélyedés, s e sáncz belső oldalából emelkedik ki a várfal, mely kívülről ugyan négy öl magasnak tetszik, belőlről azonban csak fél ölnyi magasságú, annyira fel van töltve.

A váron kívül, kapuja közelében, egy kiboltozott üreg me-reült a hegy oldalába; most azonban be van omolva.

A sánczozat feleli hidon jutunk be, dél (előlről).

A vár négy szegletű egy egy oldala 100 lépés hosszú lehel. Négy szegletén négy várfok, mindenik hat hat ágyúra készítve.

A vár teréről emeletes nagy épület nyúlik fel, mely az udvart úgy elfoglalja, hogy tőle a várfalig alig marmi kereken néhány öl. Ezen épület négyszegű s közepén egy kis udvari képez. Az épület, természetesen, hadi készletek raktára.

E hegycsúcsra, melyet a természet maga Brassó pajzsául emelt ide, mint mondják, már a német lovagrend erősséget tett le (1211—25); de ez csak fából volt, földhányás és sánczozattal. S mégis e gyenge védbástya is sokszor mególmazá a város becse-sebbséjéit. De jött Péter, moldvai vajda, Zápolya János alatti beütésével, s ezek egyikében, 1529-ben e várat szétrombolta.

Pár tized múlva Brassónak ismét megfordult fejében e hegycsúcsát használni. Azon viszátkodás, mely Izabella és az ausztriai ház között Erdély felett támada, a vár helyreállítása eszméjét létrehozá. A mint az I. Ferdinand rövid erdélyi uralma a csendet megalapíla, 1554-ben, a régi favár helyére kőfalat búzának. *)

Szörnyű mély kútját 1623-ban ásták, Bethlen Gábor idejében. S az így helyreállított erősség rendszeren a kereskedők raktára volt egész addig, míg álladalmivá nem leve.

E vár inkább az utolsó időkben szerepelt. A nemzeti fejedelemiség utolsó perczeiben némelyek, kik fejőket meg nem akarák hajtani, ide vonták vala 1688-ban magokat, s a várt elsánczolák; de jött Carafia tábornok, néhányat lölet, s a vár magát feladta.

Pár év múlva Tököli Brassó közelében Oláhországból beüt, s az általa meglepett német-magyar serget Zernyestnél szétszórá. E csata hírére a brassói parancsnok, gr. Gutlcnstein alezredes, 1690. aug. 22-e éjjelén a fellegvárba veszi magát. A városnak megparancsolja, hogy várkapuit zárja be; de a város, közelében látva a győzelmeket, nem csak neutral maradt; sőt hódolatát követeli által Tökölinek kijelenté. A fellegvár tehát csaknem magára volt hagyatva; de mintha nem is létezett volna, Tököli még csak nemis czerniroztatá, ostromról szó se volt. Azonban a várbeliek elég merészek voltak, minden a vár körében mozgó kuruczságra

*) Istvánfi Libr XVII. és D. Fundgruben. I. 53.

reá ágyúzni. Tizenhat ágyú volt velök. De egyszer csak azon kedvetlenség merül fel, hogy a kútból a víz kifogya: az erélyes parancsnok azonnal hordókkal a városból töltet meg. S azon remény fejében, hogy a Bulgáriában harczoló osztrák sereg győzni fog, s onnan segély érkezik, egy perczig se engedé magát zavartatni.

S reménye csakugyan teljesült. Lajos, badeni herczeg, meg is jöve, s a vele volt 8—10 ezred lovasság elöl Tököli jónak látta Oláhországba húzódni. Oct 11-én haladt el Brassó alatt; s a herczeg oct 24-én érkezett meg. S a fellegvár az ostromállapotból felszabadult. *)

A forradalomban is ágyúnak volt kitéve. A muszkák a Tömösön 1849. jun. 18—19-én tartott csata után, betörték. A brassói forradalmi helyőrség hirtelenében bele jött, s oltalmat kísértett. De jun. 20-án megkezdődött ágyúztatása, azon napi ostrom után, mire felkérték, feladák.

66. §.

Kolozsvár Fellegvára.

Kolozsvár a két Szamos völgyületében fekszik. A Szamos folyását két hegykar kíséri. Ezen hegykarok jobbikán, a Szamos és Nádos összefolyása által képzett hegyfokon épült Kolozsvár fellegvára.

A város felelt magasan fekszik, s errőli oldala oly meredek, hogy lépcsőzet segélyével juthatni fel. Szekérútja a hegyet megkerüli.

Kőfal körüle nincs; földhányás, és nagyszerű sánczoai teszi erősségét. Jókora tér vagyon felfogva: több lakházat s több rakhelyül szolgáló épületet foglal magában.

Kútja igen mély s úgy tartják, hogy az alatta folyó Szamosból venné vizét. S szeretik beszélni, hogy a bele vetett kácsa a Szamosban fogna kibukni.

Emeltette e fellegvárat főhadi parancsnok gróf Steinville István, 1721—23-ban. Rendes katonai őrség vagyon folytonoson benne.

*) Des Gr. Tököli Einfall. Fundgruben. II. 246—59. 1.

HETEDIK FEJEKET.

VÁRROMOK ÉS VÁR HELYEK.

67. §.

Előzmény.

Mintegy száz várrmot és várhelyet fogok elősorolni. Nem mintha csak ennyi volna, hanem a többiről hagyomány és történet nem igen emlékezik. Alig van hegycsúcs, melyet egykor vár nem koronázott volna. Emlilellen hagytam Csikban: Dán, Máté, Gümöz, Csikó és Gyimes várát; Gyergyóban a Gyilró, Hiribné, Kóhinc és Gyergyót; valamint Háromszéken: Csonkavár, Almás, Sombor, Gahány, Gerebicz és Rakatyást, Oltszem fölött a Semesi, Szentgyörgy fölött a Gein várát; a magyar és szász földön: Aldorf, Dobra, Kékes-nyárló, Bátos, Bedecs, Bokaj, Folt, Mikes, M. Bogát, Noszoly, Nagydemeler, Nagypeslyén Nagyiklód, Paszmos, Petres, Romlott, Sajgó, Szilvás, Szarvaskend, Szászfenes, Szászlóna, Száspéntek, Sárvár, Tasnád, Tihó és Vármező várhe-lyeit. Hogy állanak ezek, nem mondhatom meg. A leirandók közül csaknem mindeniket tapodtam, s lelkem mindeniket külön külön is elfájlalta.

A régi emlékek vizsgálatában van is valami szomorító; oly érzelmet költ fel, mintha temetőben, síremlékek között járdalnánk. Egy ösvár dűledékénél fáj a szívnek egyszerre a múlt, jelen és jövő.

Ha csak Bécs körét járjuk, a hegycsúcsokon mindenfelé jól conservált romok, melyek a keblet inkább büszkeséggel töltik el.

A mi romjaink igazán romok. A mi hazánkan átvonuló fegy-

veres csapatok tán gyönyör-élvezetet találtak váraink földig rontásában. S mit azok szét nem dülának, szerteromboltuk s romboljuk kövéért mi magunk, mintha még romot se akarnánk hagyni utódainkra.

Foszd meg az erdős bérceket várromjaitól, annyi mintha az eget fosztanád meg csillagaitól. Lerombolni a várakat annyit tesz, mint szertehánynii a hon oltárait, feldúlni őseink szent emlékeit: minden várom lediülése, a nemzet szívmelegének egy egy kihalt dobbanása.

Töröljétek el e hon ős emlékeit, s kioltálok a honszerelmet. Gyaluljátok le a romot, melyre melegen emlékezik a honfi, bár hol jár a világon; s majd a kopasz hegyekre gondolva, nem fog úgy fájni, ha szülőföldét elhagyja. Mint minden hegyi szülött, az erdélyi is vitte magával eddig a honvágy fájdalmát; ontsátok le az emlékeket, s a szivet a hontól elmentsetek.

Maholnap eljön Európa műveltebb utazója, nyelvünkön érteni nem fog, csak álkocsizik a hazán, tekintete nem lesz min megnyugodjék, r.em lesz, mi figyelmét magára vonja; kimegy a hazából, s fel fogja jegyezni naplójába: miként se új se régi emléket nem látott, s azt hiszi hazánk barbárok hazája.

Pedig alig van várrom, s a romokon egy szöglet, mely történet, szó hagyomány, vagy népregétől ne volna megszentelve. A mint ezeket szerteduljuk, szertedultuk velők a népköltészet drágaköveit; s tűzbe dobtuk a históriai traditiók sybilla könyveit, melyet a történetbuvár tisztelettel nyitott volna fel olt, hol a történészet lapjai homályban vesztek el.

Nem igénylem, mintha költészetünk e drága gyöngyeit mind összefűztem volna; de gondolom eleget hozok arra, hogy felmutassam, mennyi ereklye rejlik e romokon.

68. §.

Aranyi vár.

Arany, Hunyadban a nyugoli havasok lábain, épen a Maros jobb partján fekszik.

A falu mellett hegy emelkedik, mely egyenetlen, mintha valaha elsüllyedt volna; e szikladombon van az aranyi vár alapfala.

Többi falaiból az arany birtokosok házat építettek, s a vár terén ma már a falu veteményes kertje van.

Ki építette e várat, nem tudni. A nép tündéreknek tulajdonítja. Említettük már a regét, miszerint három tündérléány egykor azon gondolatra jött, hogy mindcnik valamit építsen. Egyik féltévé magában a kaláni fürdő, másik a dévai vár, harmadik e vár, létesítését. A más keltő midőn tervét előadá, szerényen így szóla: föl-épitem egy nap, ha isten engedi; az aranyi tündér, ha segíti ha nem, kimondá felépítését. Fel is építék, s az aranyi vár is elkészült; de még azon éjen összeomlott, elsüljedett. A inás két tündér műve most is áll.

69. §.

Árokalján,

Besztercze felé, a Sajó jobb partján van egy hely, mit ma is c s e t á t y e, tehát magyarul várnak hínak. Nyoma nincs; hihető, még a kún vagy tatár ronlá le.

Határán egy halom pedig, Tattero Kirchének neveztetik; ki tudja, melyik tatárjárás hagyta ezt is itt. Megjegyzésre méltó még az is, hogy 1793-ban két darab kocsikerék nagyságú réz kereket szántottak ki, melyek négy küllői egymással keresztben valának alkotva. *)

70. §.

B á g y i vár.

Brassóból Udvarhelyre menőleg, az országtúttól balra, a hegyek oldalában egy falut, s a falutól még magosabban egy romot pillantunk meg, ez a Bági vár.

András Mátyás hagyományai egy lakadalmi jelenetet tária-nak fen, hol tán Szt. László is jelen lett volna. Tartá pedig Sándor István, Drusilla leánya és Kálmán László között. A lakoma foly-tán beszéd tárgya leve az akkor tájt a Rákosmezéjén hozott fiu-leányságróli törvény, mi a székelyeknek nem tetszett. A mint a vita folyna, a menyasszony a nemzet áldozó poharát felkapja, s

*) Dobokamegye Ismertetése. Hodortól. 782. I.

fel akarja köszönteni. Egy azon vendégek közül, kik a nőnem e szabadalmát nem szivelheték, a poharat kezéből kikapta. Mire az apakardot ránt, s vendégét levágta. . . E jelenet színhelyének e várat gondolják.

71. §.

Bereczk várai.

Bereczk egy kis székely város, az ojtói ötszörös torkában. Rajta lul már csak hegy és havas, s közepette a vámhivatal, s e város prediuma Sósmező.

A mint a várostól az Ojtoznak tartunk, két várhely tűnik fel: egyik az úttól balra, lapályon, a más jobbra, czukorsüveg alakú kis hegyen. Az elsőnek neve: Veneturné vára; a másodiké Leányvár.

A Leányvárnak, ma már semmi nyoma; bokrai közt állat legel.

A Veneturné vára a lapályból kiemelkedik, s jókora terét vársáncszerű mélyedés és ormó folyja négyszegben körül. Elpusztulását a néprege így adja.

Itt élt egykoran e vidék leggazdagabb úrnője, Venelurné. Vára az ojtói útszoros torkában esvén, sok ellenségnek volt kitéve.

A büszke úrnő megunta félelmét, s egy időben, míg fiahosszas hadjáratban lávol maradt, föltette magában, hogy egy erős várat fog építtetni. Itt a keleti határhegyek alatti térségen meg is veté alapját, s rövid időn oly várat emeltete, mi az akkori erősségek közt tekintélyt vívott volna ki magának.

A fiú, hihetőleg oly soká az ábrándos kereszthadakban maradt. Venelurné várával annyira meg volt elégedve, hogy alig várta fia hazajöttét. Híre jön, hogy közelget: lóra kap, messzire elébe lovagol. Kifejezi lálásáni anyai örömét; elbeszéli mit miveit mióta nem látta, elmondja, hogy új várat építtetett.

A régi várat a fiú fájlalta, s kételkedett az új vár erődítési czélszerűségén. A büszke úrnő, ki önmagára s művére kelleténél hiúbb volt, főemelé hangját, s merészen szól: fiam! a vár, mit építtettem oly erős, hogy maga az isten sem fogja bevenni.

A hit melegével megtért fiú, szörnyen megbotránkozott az

*) Tudom. Gyűjtemény 1835. III. kötet. 17.1.

isten-káromló szavakra: s a vár felé lovagoltában megállt. Megcsókolta anyja kezét s kijelenté, hogy bár teljes szívéből szereti, várába még sem lép, nem akarja kitenni magát az isten bizonyos haragjának. Megfordítá lovát, s anyját elhagyá.

A fiú elment, az anya visszalovagolt. De alig lépett várába, mit fia megjósolt, borzasztóan beteljesedett. A vár egyszerre csak megrendült, dörgések és villámok közt lesüllyedt, összeomlott úgy, hogy a vár feneke fordult felül. Veneturném pedig isten, hogy példát adna, mikép nőnek a vallásosság egyik legszebb erénye, kő-békává változtatta. Most is mutatja a nép a vár terén.

72. §.

Beszterczen, a Hunyadi vára.

Besztercztől félórányira, Bukovinába menőleg, balra hegy emelkedik, ezen is volt Hunyadi Jánosnak egy vára.

Beszterczt és vidékét V. László magyar király örökös főispánsággá változtatván, Hunyadinak adományozta. A beszterczeiek azonban úgy tartják, mikép csak a regálék voltak neki adva. De az erröli oklevél, mely 1452-ben kél, tisztán kifejezi, mikép Besztercze-vidékét megyévé változtatva, mint örökös főispánságot adja neki és maradékinak. *)

Besztercze tehát a Hunyadi kezére került, s ő az úgynevezett várhegyre várat építtete magának. Milyen lehete, elgondolhatni onnan, hogy Mátyás király idejében a haza erősségei közé soroztatik. Mátyás király 1456-ban e várat főispánsággal együtt anyja testvérének Szilágyi Mihálynak adja. De miután köztök a barátságos viszony felbomlott, s a beszterczeiek is kihágásai ellen panaszt emeltek: a király a beszterczeiek azon kérését, miszerint e várat leronthassák, meghallgatta, jóvá hagyta, s 1465-ben a leronthatási engedélyt ki is adta.

Köveiből a város várfalát húzák. Ma csak pinezéje jeleli, hogy hol álla egykor a szép vár.

*) Lásd az oklevelet: Pray. Annalejs

73. §.

A Bethleni vár.

Ha a vándor e falun, a gr. Bethlen család ez ősfészke űrlakjai közit halad: lehelten hogy fel ne keljen keblében a borzasztó tragoedia emléke, mely itt a mámoros I. Apafi fejdelem nevében elkövetettet; lehetlen hogy ne óhajtsa látni, hol feketett a vár, melyben korának leggazdagabb, legkitünőbb férfiat, tanácsos és főispán Bánfi Dénest lefejezték.

Ott áll a várhely, jobb partján a Szamos vizének: kőfala többé nincs; csak alapjának itt ott kiálló romja, víztartójának ovál medyedése jeleli a helyei, hol a sok emlékü vár összedölt.

Az épület, hová I. Apafi Bánfi Dénest, féltvén tőle fejedelmi süvegét, 1674-ben bezáratta; a szoba, melyben dec. 13-án bakója felkölté éji álmából, s alvó nejét a férfi nyugodtan ulószor megcsókolta; a setét falak, hol reá verpad és pallos várt, hol a nemes fej elbukott: mindezek nincsenek többé, mindezek helyét most nyomorult kunyhók fogják el. Csak a kapu, hová a kegyelmet hozó hírnök néhány Perez múlva megérkezett, csak ennek helyére ismerhetni még.

A parancs aláírására a fejedelmel délután vették rá; mire eszélyes neje észrevette s a parancsot visszahúzató, már késő volt: hírnöke repült; de repült a Bánfi ellenségei is. A fejdelemné ha tán első hírnöke későn érne oda, egy mást is indita el, szemfedélnék egy vég bársonnyal: csak ennek veheték már hasznát.

A vár ekkor a Béldi Pál, a hon második olygarchájáé volt; ki várnagyának Bánfi éleiet lelkére kötötte. Hihetőleg sejté, hogy utána neki kell buknia.

A vár nem volt nagy, kerülete 200 lépésnyi. De minthogy a Szamos völgyületét domináld, sokáig kulcsa vala e vidéknek. S ha sánczait az épen alatta csörtető nagy Szamosból megtöltők, szép erősséggé vált. Fekvése a vízpartra dülve, minden esetre gyönyörű volt.

Ösztönt alapítására alkalmasint az 1437—i jobbagylázadás ada. Így látjuk, mikép György, a Bethlen János fia, Albert királytól 1438-ban engedély-levelet vesz, hogy magának bethleni jó-

szagára erősséget építhessen; mely oklevél máig is meg van a család levéltárában. *)

Az ország szívéből kiszorított pártvezéreknek mindig ked-Vencz menhelye.

1553-ban, az Izabellához ragaszkodó székely és magyar urak ide menekülnek. Dobó, Ferdinand vajdája ostrom aláveszi; kétségbeesett önvédelem után magokat feladják. **)

1575-ben Békés Gáspár a Szentpálnáli csatavesztés után belefut; de Bálhori István fejd. nyomban követi. Békés elhagyja a hont, Báthorinak jul. 12-én a vár megnyílik.

1601—2. telén Básta ostromoltalja, mint a Báthori Zsigmondal tartott Csáki István birtokát. Miután Besztercze be volt véve, 400 ember jön alája: benne 100 székely tarlá a fedezetet. Az akkor özvegyült Csákiné bálorságosabb helyre vonla magát, s rájok bízta várát. De alig vonalá fel Básta ágyúit, az őrség elmehtés feltétele mellett, magát feladta: azonban mihelyt a kapu megnyílt, nem vala számokra kegyelem. A várát pedig lángba boríták, s puszkaporral megrongálák. **#)

1662-ben Kemény Péter hívei vonák ide magokat, miután testvére, Kemény János, Nagyszőlősnél elesett. S innen küldenek Bécsbe segélyért.

1705-ben zsibói csatavesztése után Rákóczi Ferencz is itt pihen meg.

74. §.

Bibarczfalván, Tiburczvár.

E falu ős hangzású nevével a székelyföldön, Erdővidékén fekszik, patak völgyében. A falu és völgy felett, északra, hegy-csúcson áll Tiburczvár romja. Falait legyalulta az idő; csak a népegyelet tartja fen emlékét.

75. §.

A Bodolai vár.

Bodola falu, Brassó közelében, a Tatrang vize partján.

*) L. Magazin v. Ant. Kurz. II. B. III. Heft. 373. I.

**) Sieb. Wiurg-Engel. 51.1. és Fundgrub. v. gr. Jóš. Kemény. I. 53—4. I.

***) Wolf de Bethlen. Libr. XI.

Benne egy eltöröltött vár hirdeti újlag I. Apafi fejdelem gyengeségét. E várat Béli Pál építtető, a hatalmas férfi, kitől Bánfi Dénes elbukta után kezdé féltetni bíborát. Cserei írva hagyta, hogy ha az Apafi kegyenczei valakit üldöztetni akartak, elég volt annyit hírlélni, mikép ez és ez fejdelemségre vágyik: s azt Apafi azonnal ellenségének nézte. Béli Pál, és e vár is e gyengéjének lelt áldozata.

Béldire féltékeny lett a fejdelem, a szép Béldinére irigy a fejdelemné. Apafiné szikár, beteges lévén, nem szerete öltözni; Béldiné pedig, a gazdag és hatalmas úrnő kevésszer, de akkor fényben, aranyban jelent meg a fejedelmi udvarban. A kegyenczek ismerők a szív hiúságát, felhasználák.

Béldit ürügy alatt, mintha a hon csendét meg akarná zavarni, csak hamar elfogák, börtönre veték. Apafiné nem bánta, de azért férje felett szüntelen örködött, nehogy a Bánfi sorsára juttassák. Bár nem szívelhetta a Béliházat, de a végleteket nem ohajtá. S úgy lón, a mitől félt bekövetkezett. Apafi egy jókedvében Béli halálos ítéletét aláírta. A gondos nő az ítéletet kezére keríté, s másnap férje elébe tartá, hogy lálná mit irt alá. A jámbor fejdelem neje gondosságát megköszönte: s Béldit reversalis mellett szabadon bocsátotta.

A Béli család egy széles vasbékól tart, mint ereklyét, azt hívén róla, mikép Béli Pál hordozá: hihetően e fogságának lesz emléke.

Azonban némely lelkeket a börtön szándékukban még szilárdabbá edz, így volt Béldivel is. Kijött, s azonnal pártot kezdé gyűjteni, hogy az érdemetlent trónáról letaszilja. Köztudomássá lett: Teleki Mihály, saslelkének elővigyázatával a vésznek elejét veendő, Bethlen Gergelyt sereggel Bodolára küldi. Béli Bethlent nem várta be, Oláhországba futott. A főnök leléptévc lpartjának is vége lett. Az országgyűlés Béldit számúzta: nejét és gyermekeit pedig a szamosújvári várba fogságra hurcolák, s ott halának el. *)

Várára is kimondatott az eltöröltetés. 1678. aug. 24-én kezdék ontani; s oct. 14-ére földdel lett egyenlő. **)

*) Cserei Mihály Historája. Kézirat.

**) Mart. Ziegler In Collectaneis.

Sáncza meg van. Köveiből házakat építettek.

Ez eseményre Bélinek jószágait is confiscálák. S miként Cse-rei megjegyzi: Béli volt az első székely ember, kinek lázadásért nem csak fejét keresék, de jószágait is elvevék.

76. §.

A Bolyai kastély.

Bolya Szebentől északra esik. Benne szép kastélyrom vagyon.

Eredetét homály fedi. Biztos adatot róla 1542 januárban kelt törvényczikkelyek hoznak, mint a melyekben rendeltetik, hogy azon hatalmaskodás, mit a bolyai várnagy némely szebeni polgáron elkövetett, kellően egyenlítették ki.

Mihály, oláhoni vajda is bírta. így látjuk 1598. mart. 23-áról hongyülésileg elhatározva, hogy Bolya kastélya, a hozzátartozandókkal, a vajda hazánk iránti érdeme jutalmául, adómentessé tétessék. Ez érdem azonban növekedő befolyásában álla, melylyel a Básta kora ruháza fel.

77. §.

Borbereken, az Ebernyik vára.

Németül Burgberg: hihetően innen lett Borberek.

Városocska a Maros jobb partján, épen szemben a balparton eső Alvinczczel.

Tőle északra, mindjárt kezdődnek a nyugoli havasak. Ezek egyik előfokáról várom néz le a völgyre, a Zebernyik, vagy mint a nép itt mondja, Ebernyik vára.

Az alvincziek és borberekiek közösen bírták, s a két hely - ségnek viharos időkben menhelyeül szolgált. S miként az itteni családok levelesládái fentarlják, minden jobb családnak volt ha nem több, egy szobája, hová az ellenség elől magát megvonta.

Magas meredek hegyen fekszik. Még 1723-ban oly használható állapotban volt, hogy várdarabontok lakták. B. Josinczi József ité lő mester is, (f 1750. körül), még benne születik. Korunkra is ép szobák jöttek le; szobák, melyek magából a szirtből látszanak kivágva. Most már naponként pusztul.

78. §.

Boros-bocsárdon, a Kecskékő.

Elmondottuk felebb (13. §.), mi szépen fekszik Kecskékő, s rajta Tündér Ilona vára; el a regét, el azt, hogy e vár keletkezéséről adatunk nincs.

Annyi bizonyos, mikép e vár legrégebb váraink egyike. Történészed nyomozások után, már 1272-ben Kun László király reá zárdát építtet. Hogy később őrhely, s várnagy van benne: arról a fejevári káptalanban, adatok vannak. 1469-ben Csupor Miklós, erdélyi vajda bírá a hozzá tartozó falvakkal együtt. S ekkori oklevelek Castrum Kecskésnek nevezik.

A XVI. század elején rablók vették belé magukat, s ezért 1515-ben királyi parancs következében leronlaték.

Romjai 1603-ban még oly karban valának, hogy egy csapat oláhság Básta katonái ellen rajta menhelyet keres, s magát megkísérté oltalmazni.

Végre engedniük kelle, s felkonczoltatának. Meredek oldalán gyenge ellenséget kövel is vissza leheté seperni. A hegy, aljától csúcsáig egy órát tart.

79. §.

Brassóban, a Czenki rom.

Brassó felett a Czenk 3136 láb magasságra emelkedik. A város felőli oldala oly meredek, hogy mintegy a városra látszik borolni. Mikor oldalán az erdő zöld, egész búskomolylyá teszi a nézőt. Ezen hegy tetején volt Brassó legelső vára.

Mikor épült, nem tudni. Az AmurathXV. század elsőfelébeni beütéseinél, Brassó népét ide látjuk menekülve. E viharoknak bizonyosan áldozata lett, mert már 1450-ben, Hunyadi János erdélyi vajdától, a város engedélyt kér, hogy a czenki vár falát, a város körül építendőhez felépítés végett lehordhassa.

Később, a Sieb. Quartalschrift közleményei szerint, egy óriás kígyó tévé innen magát félelmessé, mely egy borjút egyszerre elnyelt, s az ott tanulni szerető fiatalságot vésszszel fenyegeté. Sokképen kísérték elpusztítani: végre valaki egy borjút megtöltete oltatlan mésszszel, s kitevé a kígyónak. A félelmes szomszéd úr el-

jött, és felfalá: a mész melegülni kezdte gyomrában, vízre futott, s a megoltódott mész életének véget vete.

80. §.

Bréden, a Mojgrádi vár.

Bréd első postaállomás Zilahiei Kolozsvár felé, a Meszes aljában.

Felelte, a Meszeş. hegy erdős oldalában volt a Mojgrádi vár, szép térségű hegyen: ránk csak alapjának nyomai maradtak.

81. §.

Bükszád várai.

Bükszád a székelyföldön, az Olt jobb partján fekszik. Oly fris falu, hogy él még az ember, kinek nagyapja, mint udvari bíró alapítá; s ma legnagyobb falvaink közé tartozik.

Három vármaradvány van határán.

Egyike a Solyomkö, egy ezukor alakú hegyes sziklán emelkedve ki az Olt partjáról. Őrtorony lehetett, várnak igen kicsiny. Még meg van kevés fala. A hagyomány szerint egyike azon helyeknek, bol a portára küldözött solyomakat szokták befogni.

Második a Vápavára, n faluval szemben, az Olt túlsó partján, egy erdő oldalában. Csak sánczai maradtak korunkra.

Harmadika alább van, neve K i n c s á s.

E tájék gyönyörű képet ad. Az Olt partján felnézve, jobbról a falu, balról erdős hegyláncz; szemben az Olt, s partján Solyomkö sziklatornya; mögötte óriás sziklák fenyvesekkel, melyek közül az Olt kígyózik ki.

82. §.

Csicsó vára.

Csicsó Dézstől nem messze, a Nagy-szamos jobbán esik, ben hegyek között.

Csicsó-keresztőr nevű falu határán van; de aljában Csicsó-újfalu áll. Á mint Újfalu felé megyünk, hegyek tömkelegébe jutunk. Az erdős hegyvidék fenékerén, mint nagyszerű sószikla fejérik ki egy meredek szirt: rajta volt a híres Csicsó vára. Fájda-

lom, maholnap csak volt, mert azon sziklából, melybe a sasfészek bemetszve van, malomkövet vágtak. Vághatták volna azt úgy, hogy a vár megmarad; de a mostani kezelés mellett nem sokára fenálló szeglete is le fog oda a messze völgybe zuhanni, hol többi darabjai pusztulnak.

Mikor építék, hallgat róla a hagyomány. Apró kerek kövei, mesze, mely a hegyyei egygyéolvadott: régiségét tanúsítják. A történetet nem tudja adatait felebb vinni a XV. századnál. Ekkor úgy látszik királyaink azt, Moldva fejedelmeinek adományozák. Történetészeink azt hiszik, hogy Mátyás király adományozta. *) Némelyek ez adományozást a következőképp regélik.

Mint tudjuk, azon időben Moldva Magyarhon védelme alatt élt. S az így védelmezett Moldva érdekében egykor Mátyás király Mahomed török szultánnal egyezményre lép, s kikötnek egy néhány várat, melyekben egyik se tarthasson őrséget. Mint e várak az oklevélben számlálatnának: Moldva két vára, Albanetzter és Chilia, Péter cancellár fclejdékenységből kimarad. A szultán kapja magát, s mind két várt elfoglalja. Miért Moldva fejedelme, Mátyásra szörnyen megneheztelt, s az adót megakará tagadni. Hogy e vesztesége kárpótolassék, Mátyás Küküllővárt és Csicsót a moldvai fejedelmeknek adományozta. S hogy a moldvaiaknak megmutassa, mikép a kihagyás nem akaratából történt: Péter, érseket és cancellárát, Árva megyébe számiizé ezen szavakkal: Árva fuisti Pelre, arva eris, et in Árva morieris.

Mások szerint II. Ulászló 1495-ben adta volna István moldvai vajdának, ki magát királyunk védelmébe ajánlotta; s azon esetre kapta e két várat, ha idehajlásaért a török, trónjából kivetné. — Ugyancsak Ulászló e két vár birtokában István vajdát és fiát Bogdánt, 1505-ben is megerősíti.

Elég, hogy Zápolya Jánosig, mind a moldvai vajdák birták. Még I. Ferdinánd is meghagyja Pétert benne, 1535-ben. Megerősítő oklevele Csicsó, Küküllővár, Bálványosvár és Besztercze városa birtokában erősíti meg; de megjegyzi, mikép e birtokokat részint a vajda, részint a vajda elei nyerték a magyar királytól. **)

*) Nic. Istváni Histor. Libr. XIII.

**) Pray Commentar d. Jure Regum Hung. in Valachiam, Mold, et Besarab. 1787.

Pétert 1538-ban Szolimán Moldva trónáról száműzé, s nem vala más menedéke, mint erdélyi várai. Feleségét gyermekét szeptemberben Csicsó várába kiküldi, maga pedig lóháton egyedül akart ide menekülni. Mint a két hon közötti határszéli hegyeken vezetné lovát, süvegét egy ág kiveri, lóva megijed, s őt ott hagyja. A gyalog maradt Péter vajda, ott bolyonga az erdők között, míg az ojtózi szoroson álló vajdának, Majlálh Istvánnak, értésére esett. Tüstént székelyeket indít felkeresésére, kik fel is lelték; de a helyett hogy Majlálhhoz vezessék, Csicsóba vezették. De nem soká nyughalott; mert Zápolya Szolimánnak kegyét igyekezett keresni, nehogy a Ferdinánd-dali szövetségért megharagudják: megígérte tehát, hogy Pétert fogva a portára küldi. Martinuzzival a várat ostromlatni is kezdi, s négy havi ostrom után meg is fogatá, s elküldé. De azért a várat neje birtokában hagyta. *) Azonban Pétert Szolimán ismét visszahelyezteti székébe, s ő ismét beüt Erdélybe rabolni: honnan Izabella alatt, 1544-ben, a Péter ellen felgerjedt néppel, a rendek lerontaták.

E vár benne volt Belsőszolnok megye czímerében.

83. §.

Dézs négy vára.

Dézs városa épen a Nagy és Kiszamos összefolyásánál esik. Szembe néz a Bukovina felől jövő Nagy-szamos völgyével, és országuittal.

Dézs hegyek közit épült, a Kis- és az egyesült Szamostól képezél! háromszögen. Előtte zug el az említett folyó: s e folyóra három hegyfok könyököl, melyek mindenikéről egyegy vár nézett hajdan szembe a jövő ellenséggel. Fedezte a Kolozsvár felé menő utat. Negyedik vára, a Belahegyről, ezekkel összemunkálva, a nagybányai útról szorítá le a pusziitni akarókat. Igen nevezetes positio annak idejében. Most már e vároknak csak nevét ismerjük, s pusztán maradt helyöket tapodjuk: azért mindeniket feljegyem.

Déztől Kolozsvár felé van a Rózsahegy, rajta most egy kápolna és temető. A kápolna körében 70 lépés átmérőjű csil-

*) Wolf. Bethlen Histor. Libr. II. és Libr. III.

lagszegletes sánczozat mélyedése és ormai látszanak. E hegyen feketett a vár, mit a XIII. századbeli oklevelek Castrum D é z s-várnak neveznek.

Azonban igen fognának azok csalatkozni, kik e sánczolatot Dézsvár sánczának tartanák, mert ha jól tudom, a várak csillag'—szegletekbeni építése, a XVI. században kezdődik. Hanem e sánczon belől, ott vannak eltemetve egy régibb vár téglái és kövei, melynek kapuhelyét a nép még mind vaskapunak nevezi: elehetett Dézsvára. A nyomok nagy várra mutatnak. Erről emlékezhetik a megye levéltárában az 1236—beli oklevél is, mely rendeli, mikép a megye-tisztek a várba szálljanak, s ne alá a városba.

Heltai azt mondja, hogy azon hét földvár egyike, melyeket Almosék, Erdélyben megpihenésökkor emeltek, Dézsnél volt, a hegyen. *) Ha e várak építése nem mese, s egy azokból Dézsen volt, úgy kétségkívül e vár helyén állt.

Egyébíránt a néprege szerint Rózsakirályné vára volt.

Benn a városban, a Szamos egy hegyfokot mos, tetején egy földhányásszerű orom megy be a pap kertjébe, mely egy vár alapfalát fedi. E helynek neve ma is Óvár.

A harmadik Nagybánya felé vagyon, ugyancsak hegycsúson. Itt kőfalak is vannak még. Neve e hegynek Cziczhegy.

Negyedik a Cziczhegy gyei szemben, a Szamoson túli hegyfokon állt: neve Belahegy. Helyét az idő simává gyalulta. A városi levéltárban egy oklevél, róla 1261-ben emlékezik.

A városon kívül eső három várban, a rege szerint egykor három királyné lakott.

84. §.

D i o d v á r a .

Diód Enyed táján esik. Porba omlott vára, egykor e hon vezetősebb várai közé tartozott.

Keletkezését megmondani nem tudjuk. Legfényesebb korszaka a XVI. század, mikoron mint birtokukból, a Balassák folytonosan éleszlék a forradalom szikráit.

Zápolya alatt egyik vajdája, Balassa Imre, kezén látjuk. A

*) Heltai Krónikája N. Gyér. XXVI. Rész.

vajda 1540-ben I. Ferdinándhoz hajoltában pártot üt, mit Zápolya budai királyi lakában hall meg. Nem szerette volna Erdélyt elveszteni, azonnal személyesen lejő: sergét Erdély nemzeteiből megerősíti, s működéshez kezd. Diód alá ér, ostrommal beveszi; s lerontatja.**) Innen indult aztán Fogaras ellen, mely útjában Szász-Sebesen meghala.

A vár tovább is a Balassák kezén marad. 1556-ban, Balassa Menyhárt van birtokában, s ez időben, mint helyreállított vár jelenik meg ismét. Diód újra fészke lesz a pártoskodásnak; s 1562-ben viszont ostromló sereg van alatta. A vár parancsnokai Nagy Ágoston és Szegedi Miklós, harmad napra magokat feltétlenül feladák. János Zs. pedig a várat egészen lerontatja.**)

85. §.

Doboka vára.

Doboka falu Dézs és Kolozsvár között. Benne vár volt, melytől Doboka megye nevezetét vette.

Milyen volt a vár, alig tudjuk megmondani, pedig helyét a népmesék is várnak nevezi; már csak a körötte mélyedéit kettős sáncz tartja nyomát. E vár, mi Dobokamegye czimerében tornyokkal ábrázoltaiig e várnak vala képe.

Szép teret foglalt el. Úgy gondolják Doboka, a szent István veje építette. Bonifác a XI. századból már emlékezik róla, azt mondja, hogy Salamon király innét ment a kunok ellen a kerlési csatára. S megjegyzendő, mikép kerített városnak cziemezi. Azonban az várerősségek 1459-i összeírásakor, az erős várok közé már nem soroztatik.

Mint regélik, Izabella királyné e várban igen szerete mulatni, tán mert Marlinuzzi vára, Szamosújvár, ide nem messze esett. Az Izabella által kedvelt szobák romjaira a gr. Telekies egy új lakot emeltek.

A bádoki, kidői, csomafai nemesek valának a vár rendes őrei, miért királyi tizedjök el volt engedve. Utolsó ismert várnagya Bá-

*) Nic. Istvánfi Histor. Libr. XIII.

**) Sieb. Würg-Engel v. M. Mile§. 82 l.

doki Mátyás, Izabella alatt. A felhagyott vár aztán, a Basta zava-raiban omlott össze.

86. §.

Az Ebesfalvi kastély.

Ebesfalva, más névén Erzsébetváros, 1738. óta az örmények második királyi városa. A Nagyküküllő völgyében esik, Segesvár és Medgyes között. I. Apafi korában még uradalmi középpont. Az Apafi család kihalta után végre Bethlen Gáborra jött, ki azt az örményeknek eladja, s úgy leve várossá. Apafi kastélyának szép romját bírja még.

E kastély Apafi fejedelemsege előtt is áll; s 1660-ban Kemény János előtt Bethlen János bele fut, mint erősségbe. *)

Év múlva, 1661. szeptembere elején sajátóság jeleneinek színtere. Apafi Mihályné éppen gyermekágyba esett. A családi élet ezen fájdalmas örömei közit, török csapat robog az udvarra, s elmondja Ali pasa azon üzenetét, miszerint Apafi azonnal induljon marosvásárhelyi táborába. Apafi, ki nem rég téré haza a talár rabságból, megjed: betegágyoni nejtől elbúcsúzott úgy, mintha új rabság várna rá. Alig haladnak újtokban, vágat utánok a hírnök, jelentve, hogy a fiú világon van. Apafi, mint apa boldog vala.

A táborba ér, hol nem mint foglyot, hanem mint kinézett fej—delmet köszöntik. E regényes jelenetet Kemény János fejedelem Erdélyből kifutása idézte elő. A pasa a megürült fejedelemiséggel előbb Petki Istvánt kínálta meg, de ő oly méltóságot, mit csak a hon adhata, tőle el nem fogada. Mi tevő legyen, a kezénél volt hongyülésszerű testületet felkérdezte, ajánlanának valakit; a vásárhelyi két polgárkövet ajánlá Apafit. S ily véletlenség hozá fej—delmi székbe az embert, kit bárha a hon is megválaszta, még se tölté be helyét.

E kastély vidéke ma is beszéli Apafi vadász jeleneteit, mint a melyeken egy szép lövésért magas jökedvében nemesite, jószágot adományozta.

A négyszegű kastély egy része, a város-piaczhoz közel, ma is fenáll. Keleti és északi szárnya városházáá van alakítva. Nyugot

*) Joannis Com, de Beth. Com men tar. Libr. III.

felől áll az emeletes fal, de fedéletlen. A dél felőli rész apró szobái kis ablakokkal épen úgy állanak, mint I. Apafi korában; hasonlót jó karban mellette egy bástya. Mint mondják, a Küküllő akkor körülfolyá; víztartója egy része most is ott mélyed.

Néhány év előtt a homloképület újítása közben, falba rejtve, II. Apafi nejéhez írt szerelmes leveleire találtak. Hol vannak a levelek, nem tudni; a pohár, melybe rejtve voltak, s mi művészileg van dolgozva, egy ebesfalvi polgárnak van birtokában.

Gyulafi László, Bocskai vezére, 1605-ben e kastély mellett üte fel táborát. Áldozó-csőtörtök hajnalán csak azon veszi észre, hogy Rác György Medgyesről, a berelhalmi erdőken át seregére csap. Négyszáz ember, 3 ágyú s 60 tonna puskaapor vészé oda. Maga Gyulafi is alig szabadula meg.*)

87. §.

A Feketealmi vár.

Feketealom kis száz város Brassó közelében. Felelte nyugotról egy tekintélyes hegy sötétlik: ismeretes neve Kotla, mely egyszerűen a városnak is oláh neve. E hegynek, melyt erdő fed, egyik szikla csúcsa úgy nyúlik fel, mintha várfal volna. E csúcsot németül Schwarzburgnak, vagy Räuberburgnak nevezik. Az itten állt várat a német lovagrend alapítá; ma várnym semmi♦, csupán egy sziklába lejáró 4—5 ölnyi mélyedés adhatna menedéket; s ez is úgy be van már telve, hogy egy ember benne fel nem állhat.

Történetíróink, hagyományok után tudni akarják, mikép István erdélyi herceg, 1262-ban, míg apjával IV. Béla magyar királylyal versengése folyt: e várban tartózkodott, s az ellene Kemény Lőrincz által intézett ostromot feltartotta. S 1267-ben, egyik hívének, ki vele e várt oltalmazta, adománylevelet ad, melyben atyjától üldöztetését s Feketealom várába szorulását tisztán megemlíti. **) Ez időben oly erősség, hogy Robert Károly trónra léptével, nem akarván e királyt elismerni, húsz évnél tovább daczolt, s csak 1331-ben jött a Károly kezére, akkor is alkalmasint árulás útján. ***)

*) W. Beth. Libr. XIV.

**) L. az Oklevelet: Geschicht. Darst. d. D. Orden§. v. Gr. Bethlen. 109—10 1.

***) Fejér Cod. dipt. VIII. 3. 527. 1.

E vár mellett Feketehalomnak van még egy templomkastélya is, mi alatt a város mellett fekszik: régen víztartó sánczozattal volt körülvéve, s ma is úgy áll, hogy a város rakhelynek használja.

Mikor Báthori Zsigmond 1595-ben Sinán pasa ellen készült, s indult Oláhországba, sept. elején ideér; innen a székelyeket az 1562-ben elvesztett jogaik visszaadása mellett táborába hívja. A székelység örömet felkelt, kiment vele, Girgio várát neki bevette: mégis az Ígért szabadság csak karácsonig tarta. *)

E kastély 1612-ben még oly erősség, hogy bevárja a Báthori Gábor ostromló ágyúit. S annyira jól lőttek benről az ostromlókra, hogy csak csellel sikerült bevenni. Az őrséget benne főleg a Brassótól kikért 32 fiatal tartá; s minthogy a fejdelemnek egy igen kedves emberét lelövék: a bevétel után közölök húszat nyársba vonat, tizenegyet felakasztat; s a harminczkettődiket, ki mindezt véghez vitte visszabocsátá Brassóba, hol Weisz Mihály, a nagy királybíró, gyalázatosságáért halállal bünteté. **)

88. §.

Felvinczen, a Zsidóvár.

Felvincz afféle amphibium, falu és kis város között. Torda és Enyed közt országutban esik. 1575-ben Báthori István fejdelem, Fejérvárról Békés ellen indultában, darabig itt táborozott, kémlel-vén a pártos mozdulatait, ki Tordától a Maros felé vette vala útját.

Báró Tige főhadparancsnok is itt hala el 1729. sept. 14-kén; úgy vívék Szebenbe, hol sept. 26-án temelék el. 1848. nov. 13-14-én pedig az oláhok merőben porrá égélék.

Határán egy várnak van maradványa, mit a nép Zsidóvárnak nevez.

89. §.

F ő l d v á r .

Németül Marienburg.

A kis város épen az Olt balparlján fekszik, Brassó közelében. Tőle egy kis emelkedés hegyfokszerűleg jó az Oltra; ezen fekszik

*) Boros Kronik. Érd. Történeti Tára I. 177. 1.

**) Miké Ferencz Histor. kézirat.

vára, vagy inkább kastélya. A kastély mély sánczczal, s kőfallal van ma is erősítve. Benne a lakosok tartják féltőbb holmijokat*, s felette éjjenként rendre örködnek.

E kastély előtt földbőli vár lehetett itt, mit alkalmasint a német lovagrend alapította. E rend, azon kevés idő alatt, míg Barczát bírta, az Olton hajókázást folytatta, ennek védésére építhetett e várat. Földből épült, mert a kőből építést bukásuk előtt csak pár évvel, 1222-ben kapák meg. S ők nevezték Mária várának. 1345-ben a mongolok összeronlák.

Akkor a helység is virágzóbb volt. Zsigmond király egy 1421—i oklevelében mezővárosnak czímezi. *)

Alatta több csatára emlékeznek. Többek közt 1529-ben jul. 22-kén, Péter, moldvai vajda, I. Ferdinánd magyar-székely-szászból álló seregét, kiket Gerendi Miklós püspök, Török, Majláth és Pemphlinger vezettek: a Zápolya részére megverte.

Székely Mózes megveretése után, 1603-ban Brassóban 300 katona marad, azok az egész Barczát nyomorra juttatják. Földvár lakosai a kastélyba vették magokat, ott éltek; de csak terhes pénzfizetés mellett tarthaták meg tőlök javaikat. **)

1612. oct. 16-kán Báthori Gábor fejd. verte meg itt az ellene felkelt Weisz, brassói királybíró seregét.

1848. novemb. 29-kén, a császáriak és székelyek közt mellette egy ütközet volt.

90. §.

Garádon, az Ungleberg.

Garád, németül Stein.

Garád, Kóhalom és Fejéregyház határai központján hegy emelkedik, az Ungleberg, rajta egy várhely. E vár az Ungler család birtoka volt, s utószói* egy leány laká, ki előkelő családjá fáját pár század előtt bezárta.

Az utolsó Ungler leány soha nem ment férjhez, aggszűz maradt. Nem tartozott azok körébe, kik szerelem nélkül is bárkihez elmennek, csak pártában ne maradjanak. Fiatalkora hasonlítja az

*) Geschicht. Daistel. d. Deut§. Ord. 45. 1.

***) Wolf de Beth. L. XII.

ibolyához, mely elvonultan virágozik el, pedig ha útszélen virul, ezer kéz hajolt volna meg utána.

A világ nem kereste fel őt, hogy megnyerje; ő is megvételé tehát a világot. Egyetlen nőcselédével ide vonta be magát, nem ment senkihez, óhajtá hogy senki ne látogassa. Élt mint remete. Terjedelmes birtoka hasznosbérét a szomszéd falusiak pontosan beszolgáltatták: szükségét csak világi örömeiben látta.

Élete, mit imádkozásban tölte, már alkonyára járt. Nem volt rokona, mert utolsó ivadék; nem barátja, mert a világot gyűlölte, nem ismerte senki, s ő se ismert senkit, csak a jámbor népet, mely jószágait mivélé. S mikor megjött, hogy haláláról gondolkodjék, s kérése, hogy javait kire vég hagyományozza: nem érzett közelebb senkit, mint a szomszéd falusiakat.

Elkészíté tehát vég hagyományát, mely szerint azon falut hágyá örökösévé, mely halála esetére hamarabb ideér, és eltemeti. E vég hagyomány hosszú elhagyatott betegségtől fílelemre volt alapítva. S célét ért, mert azon naptól a kél falu igen szorgalmasan kezdé látogatni.

Egy reggel egy feje regyházi felmegy, látja, mikép jóltérvő-jöket a gutta megütötte, s csak kevés percze van hátra. Sietve le-rohan falujába, hogy szekeret hozzon, s a leányt elvigye.

De egy garádi polgár is arra hajt ekéjével, az is felmegy látogatását megtenni: s mire felért, a leányt kimúlva találta. Keveset gondolt a czeremoniával, a holtat felveszi, hogy ekéjére vigye. Nőcseléde eleget ellenzé bánásmódját; de ekéjén mégis csak elvívé. S mikor a feje regyházi ember a falu véneivel, papjával ünne-pélyesen érte megjelent, már csak hült helyét találák a vár asz-szonyának.

A garádiak szépen ellemeték, s a birtok övék leve, és az a mai napiglan.

Azonban a feje regyháziak mivelik, s róla a garádi papnak adják a tizedet. S hogy a más falu földesúri jogát elismerjék, Mik-lós napján, mely névre van a garádi templom szentelve, a feje-regyháziak évenként Garádnak egy kakast küldenek, s négy magyar forintot borra. A falu küldöttsége összeül Garád véneivel, s barát-ságosan elköltik. *)

*) Sieb. Volkskalender v. 1845.

91. §.**A Glogoviczai vár.**

A két Küküllő között, a két folyam mentében hegyláncz nyúlik le végig: rajta, Glogovicza nevű falu felett, erdőktől benőve, várhely vagyon. Köveiből Bethlen-szentmiklós egyik kastélya épüle, I. Apafi korában.

92. §.**Görgény-vára.**

Görgényvára, az erdélyi zászlósuraság e nevezetes sasfészke Szászrégentől egy órára, Görgényszentimre felett állt. A czukorsüveg szerűen kiemelkedett hegyecske szépen dominálja a völgyet, mely Régenből Gyergyóba, a székelyföld belső felébe visz; a csigaút most is felkavarog a vártetőre; de a vár többé nincs, romba dült.

Nevezetes a szerep, mit e vár hazánk történetében játszott; s nagyszerű az esemény, mely között porba omolt.

A királyok korában, Görgény volt a vajdák egyik székhelye. *)

Befolyását nem mutathatom ki biztosabban, mintha három évet felveszek e vár életéből. Ezen három év: 1660, 1661, 1662.

1660. őszén Kemény János Barcsai Ákos fejedelem ellen serget hoz. Barcsai testvérét, Gáspárt, elébe küldi; de mint Örményesen mulatna, egy elűcsapat meglepi, s megöli. Hasonlóan esik el Lázár György tanácsosa is. Ily körülmények közit az üldözött fejedelem magát Görgénybe veszi: ostromot készül elfogadni. Kemény megelőzi a bajt. Régenből Bánfi Dénest hozzá küldi, hogy jöne le a vár alatti udvarba, s olt intézzék el az ügyet. Barcsai ajánlatát elfogadta, s egyfelől Barcsai, ipjával Bánfi Zsigmonddal, másfelől Kemény segédeivel a kijelelt helyen megjelentek. Hosszas tanácskozás indul, sikert senki sem remélt. Magokra hagyják tehát a két alkudozó!, s mire behívtak: Barcsai fejedelemségéről lemond, országgyűlés hirdető rendeletet irt alá, s megesküdt, hogy ezen országgyűlés végzésének hódoland. Ily ingatagga tette e férfit ifjú neje iránti határtalan szerelme.

*) Heltai Krónikája. I. 1 Rész.

1661-re Barscai, mint e vár ura virad fel, tizenegy faluval udvara tartására lévén átadta.

Azonban a fényvagy nem aludt ki lelkében: míg Keménynek mindent ígért, titkon török segélyért küldte.

Kemény a várakat átvette: Görgényt is megraká katonáival: következőleg őrizet alá vetette. Februárban hongyulás van, Kemény már elfogott leveleket mutat fel. Juniusban ismét összejönnek, s ekkor Barscai álkodásait leleplezi: s gondolhatni, hogy Görgény erre inkább foghelye, mint uradalma leve a volt fejedelemnek.

Azonban a török csakugyan megjött, de Barscai szerencsétlenségére. A mint Vaskapunál belépett: Kemény Barscait fedezet alatt innen Kővárba indíttatja; mely fedezet az útban őt — megöle. *)

1662-ben Kemény János elesik, hívei két pártra szakadnak: osztrák és török pártra. A német párt a bethleni várba gyűlt, s Kemény Péter részére tanácskozott. A török párt Görgénybe, s a már megválasztva volt I. Apafi mellé nyilatkozott. S a néhány évtől dúló beháborunk véget vetének.

Ily befolyással van e vár még hanyatló éveiben is. Hogy mi befolyással volt a Rákóczi-forradalomra, s mint omlik porba, arra Csereit kell hallani.

1708-ban, Görgényvára alá 500 gyalog és 500 lovas érkezik, ágyukat, bombákat hoz; s a várnak szegezi. A várban Rákóczinak 100 palotás hajdúja, s kevés erdélyi nép, szükében a golyónak, de bővében a lelkesültségnek. S élőkén egy férfi rendtellen jellemmel: Rátoni István.

Az ostrom kitört. Golyó, bomba a várba mint fergeteg hull. A várbeliek is visszafelelnek. De nagyobb gond van arra, hogy a kis várban semmi meg ne gyűljön: Rátoni leszedeté az épületek fedelét, a szénákat bcföldelteté; hogy vízben meg ne szüküljenek, a kút elébe földtöltést emeltete. És hogy golyóját pótolja, makkot főzete, pokróczokkal beteríté az udvart, s azokon szárilá.

Az ostrom szakadatlan folyt. A falak, épületek, golyók záporától gyúlnak, omlanak. De Rátoni mindenütt jelen van: a falon ejtett réseket vasboronákkal egészített ki; s a leeső bombákat vizes marhabőrrel térített be. Már 300 bomba repült be, épület majd

*) Ioan, de Bethlen Conimantar. Libr. III.

semmi, a vár csaknem rom. Rabutin a császári fővezér, saját fia által kéreti fel a várat: Rátoni feleletül a várfokra áll, poharat ürit, s izéni, hogy kérjék fel Rákóczitól, mert ő utolsó csepp véréig fogja védeni. Válaszolt a kurucz vezér.

Így válaszolt, mert miként mondják, Rátoni még feladott egy várat, s azzal gyaláztatott meg, hogy mint lefegyverzettnék, kötés ellenére, a győztesek előtt defilíroznia kelle. Ekkor tanulta meg, miként kell magát tartania.

Rabutin újból elkezded az ostromot. Nappal löveti., éjjel ásat a vár alá, honnan a cernírozást intézhesse. Éjjel nappal megkísérti a rohamot, de a makkal tölt ágyúk a labanczokat visszaseprék.

Végre sikerült, mit nem reméltek. Rátoni egy éjjel, mint a várat körüljárna, az udvaron égő őrtűz világánál látható és kivehető lón: apró fegyver villana reá; nehéz sebet kap.

Azonban a vár alá újra 30 gránátvető, 500 muskatéros s egy ezred lovasság érkezik. A várat három felől kezdik bombáztatni, s főleg szórni a követ, hogy a bombákat beborogatni rettegjenek. Rátoni, tán kétségbeesve a siker felett, — megholt.

Az ő szellemével az őrség szelleme is megtört. Feladásról gondolkodtak, de nem megadásról. A palotás hajdúknak csak egy gondolatjuk volt, menekülni: de az ezred lovasság úgy őrizte éjjelenként, hogy titkon nem teheték. A szükség minden perczen növekedett: egy éjjel kirohantak, átvágták magokat, s elmentek.

Másnap a benmaradt erdélyi nép feladta a várat . . . S Rabutin — lerontatá. *)

Ez esemény még nincs másfél százados, s a népajka már áttette az óriások korába. Egy rege költ róla, mely ilyszerűleg hangzik. A várat hajdan óriások bírták, s az óriásokat egykor ellenség támadja meg; de oly keményen tárták magokat, hogy velők sehogy se boldogulhattak. Egy bűvös vénasszony, mint mindenüvé ide is megérkezett. A labanczok tábornokához viteté magát, s megjósolá, mikép e várat be nem veszi, míg az óriások kapitánya el nem esik. De minthogy a kapitányt a golyó nem járja, így adá tanácsát:

A kapitány minden nap imádkozni jár a várfoki kápolnába:

*) Cserei Mihály Históriája. Kézirat.

s ott czélba lehet venni. Azonban csak oly egyén ejtheti el, ki az anyjának hetedik fia, s mind a hat testvére él.

Egy ilyet kerestek fel a táborban, s ehez folytatá: végy tisztabúza szalmát, s az újhoid első sugára feltetszésekor, e szalmánál önts golyót, s az át fogja jární az óriást.

Úgy tett mint mondatott... s az óriások kapitánya elesett.

A főnök nélkül maradt óriások nem védheték tovább a várat. Egy része, mi lovas volt, kirentott egy éjjel, áttört s kiment Magyarhonba, hol óriás utódjok a síkságokon ma is él. A más része szárnyra kelt, s kirepült a székelyföld felé, a hegyekre. így véte-tett be Görgényvára. . . így teremti a nép regéit.

Ott gyászolja most régi nagyságát a csupa 200 lépésnyi hoszszu vár. Az épületek helyén öreg fák, a hősök véréből vadrózsa és kásea nőnek.

Hol egykor fejedelmi pompában ragyogának fegyvereink, olt most ló legel, s kőhalmi között bokrok töviseznek; de a vár csigautját máig se merete benőni a fű.

Nehány ölnyi várfal, s a várudvaron egy tágas pincze mind az, mi a régi korból fenmaradt. Mikor épült, nem tudni. Némelyek János Zsigmondtól vélik emeltetni, mikor a székelyek két meggyalázó vára építé. De ezen romai styl, még bolthajtásaiban is kerek kövekkel, nem mutat az újkorra. Téglá sehol; a várfala nagy kerek kovács; a pincze négy oszlopon, kerekded: s mind ez kovácsból. Ki tudja ki veié meg a nevezetes vár alapját.

Bethlen Gábor s az egyik Rákóczi György építtetett rajta. Korunk fölibe egy kápolnát emeltete. Leomlott kővéből az alatta épült kastélyt emelék.

93. §.

Gyalun, a Gelu vára.

Mint Kolozsvárról Nagyváradra utazunk: Gyaluban, balra az úttól, gyönyörű kastélyt hagyunk el. Ez épületet a kastélyok rovata alatt fogjuk adni: itt csak a Gelu váráról emlékezünk.

A magyarok bejövetelekor, mint Anonymus beszéli, az oláhok fejedlenc innen ment Tuhutum elébe; s miután csatáját elveszté,

ide akart volna visszaszaladni, de a Kapus vizénél utolérték, s levágák.*)"

Szerintem ezen vár nem a faluban, a mostani kastély helyén állott; hanem a havasok között, hol máig is fen van egy rom.

Erdély régi várait a nép mind tündérek- és ördögökkel hozza érintkezésbe, ez eset fordul elő e várral is.

Azon más várhely, Gyalutól főlórára, a Hidegszamos felé esik. A nép ma is Várhegynek nevezi. A sáncz és töltés nyoma, a lörhetlen régi falmaradvány, hely, anyag, minden oda mutat, hogy e vár lehetett a Gelué. Erre mutat a rege, mit ős koráról fogok említeni.

Nem messze ide volt az ördögnek egy leirhatlan szépségű kertje, mi máig is áll a nép szerint; engem is hajlandók lettek volna reá vezetni. E kert négyszegű sziklaüreg fenekén oly mélyen feküdt és fekszik, hogy a beleereszkedő előbb egy pokoli setéten halad át, s csak ha ezt áthaladta, kezd neki megviradni. Hol aztán minél alább megy, mind vakítóbb fény és világosság jön elő. Ezen föld alatti fényárban volt az ördög kertje, földi nyelven le nem írható virágokkal.

Történt egykor, hogy az ördög kertésze meghalt. Elment a várhegyi vár urához, kérte, hogy leányát adja kertésznek. A vár ura nem gondolta meg, hogy Ördöggel van baja, megtagadta kívánóságát. De nem is maradt boszuzatlanul: az ördög nemcsak hogy a szép leányt elragadta; de mérgében várát is összerontá.

Ily regéket csak legrégebb várainkról hallunk, a milyek lehetek a Gelu korabeliek. Valamint a Darius kincsét is keresi itt a nép, a Czigányhavasán, mit oroszányoktól hisz őriztetni.

94. §.

A Hadadi vár.

Hadad a Szilágyban esik. B. Wesselényiek fészke, kiknek Báthori István fejedelem ajándékozta.

Azon időben szép vára volt, minek azonban ma csupán helye. Azért e vár mégis nyomát hagyá történetünkben.

1562. mart. 4-én Németh Ferencz és Báthori István, János

*) Anonym. Belae Reg. Notar. Cap. XXVII.

Zsigmond vezérei, e vár körében tábort ütnek. De már 9-kén jött Balassa Menyhárt és Zai I. Ferdinánd seregével: Báthori a csatát a vár alatt elpróbálja, de veszteségére; mert maga megsebesedett, sergéből pedig 4000 székelyt, zászát, oláhot elfogtak, lefegyvereztek, ágyúit elvevék, s a várat is elvesztette. *)

A vár magas hegyen feküdt, cserjétől s szőlőhegytől körül-fogva: a nép alatta táborozott. Balassa őket reggelinél lepte meg; csak hamar széljelszórtá. Szerencsétlenségökre az nap épen kevés hó esett, s így az erdőre futók nyomot hagyának. Sokan elesetek, sokan sebesültek. Schmidt Simon, brassói százados, itten szélvagdalt pánczélát később a brassói tanácsházhoz emlékül tette le. Balassa pedig Kinizsit majmolva, estve holtakból terítettett asztalt.

1564-ben, pár év múlva, most már nem a János Zsigmond, hanem a Miksa király emberei kívánják megtartani. Szenyesi Mátyás belé indul, de sergét Báthori az útban szétveri: azért a vitéz százados csakugyan a várba jut. Báthori is nyomában Hadad alatt terem, s ostromlatni kezdi. Falait csaknem lelöveté: Szenyesi magát még se adá meg. Végre szénával, fakazalokkal körülrakatja, meggyújtatja, s belőle kiperzselé. Az így elfogoltakat János Zsigmond elibe vivék.

A kifüstölt Szenyesi bár háromszorosan szenyes volt, büszkén lép elébe. Mindenki várta, hogy a győztes láhaihoz fog borulni, nem, ő megtartá magyar jellemét. S mikor kérdezők, miért nem adta meg magát? Férfiasán szolt: engemet felséged vitézei most se fogtak volna el, ha Báthori István katonáimat embertelenül el nem csábítja; miért magamat sergém átvágva, e szarkafészekbe kelle húznom. . . János Zsigmondnak a vitézség e szavai annyira megtetszetek, hogy Szenyesit szabadon bocsálá. **)

1585-ben várnagyja Kopaczi Ferencz, kinek ez év máj. 9-ről hívségeért a fejdelem Oláh-karát adja.

95. §.

Ikafalván, az Ikávár.

Háromszéken a falutól nyugotra eső hegyek erdős oldalából rom látszik ki: az Ikávár romja.

*) Nic. Istvánfi Histor. Libr. XXI.

**) Sieb. Würng-Engel v. Mileş. 83. és 98. 1.

A hagyományok a magyarok kijötte előtti időkre teszik építettségét. Egy hagyományokra épült krónika szerint, a székely rabonbánok korában építette Ika, a kinek fia volt azon Gázon, ki Kászon székét alapította. *) Régi korát egy óriás kígyó tévé regényesség; melynek rettenetes tetteiről, s végső pusztulásáról a nép máig is beszél.

96. §.

I l y e v á r a .

Erdély nyugoti szélén esik, Magyarhon felé, a Maros partján. Vele szemben van a dobrai vár; s kelten ázon völgyet dominálák a törökök ellen.

Ma már egészen rom; de mint egy összeírás mondja, benne 1714-ben az észak felőli szobák még épen álltak. A vár falán sokáig látható volt a felirat, mely elmondja, mikép Bethlen Gábor fejedelem, mint apja várában, 1580-ban itt született. E követ 1794-ben innen az enyedi kolégyom könyvtárába vivéék, falba vakoltaták. A kő Bethlen fejedelemében, és igen nagy gonddal faragtatott. Rajta angyaloktól tartott korona, a két hon s Bethlen címcre, s hosszas felirat volt, melyigy kezdődött: HONORI AC MEMORIAE SEMPITERNAE CASTRI ILIÉ NATALIS SER. SACR.ROM. IMPR. ET TRANNIAE PRINCIPIS GABRIELIS QUI IN* DICTO CASTRO PATERNO AN. XTI 1580. FELICITER NATUS EST CLAR. FAMÍLIÁÉ BETHLENIANAÉ ANTIQUISSIMAE SIDUS §. t. **)

1686. jun. 2-kán Tököli Imrét, mint lázadót, Bethlen Gergely az I. Apafi fejedelem részére itt megverte.

97. §.

Kis-disznódon, a Michaelsberg.

A disznóéi posztó, s még híresebb disznóéi cseresznye házája, Szebentől délre, a határszéli hegyek aljában fekszik. Kisdisznódtól egy órára a Michaelsbergen, mások szerint Götzenbergen gyönyörű várom.

Igen régi lehet. II. András király ezt Götzelin nevű papi era-

*) L. Székely Nemzet Constitution 279. t.

**) Nagy-enyedi Ritkaságok. Benkötöl. 7*8. I.

bernek adományozta; Gözlélin pedig az innen nem messze eső kerzci apátságának, mit a király is 1223-ban jóváhagyott.

Reichersdorfer, I. Ferdinánd király titoknok, a XVI. század harmadik tizedében bejárván Erdélyt, Chorographiájában írva hagyta, mikép négyszegű kövekből e várat fenállani látta. Még 1658-ban a bejött törökség ellen a nép magát bele veszi; de csak váltságdíjjal menté meg a várat.

98. §.

Kissebes vára.

Mint Kolozsvárról Váradnak megyünk, a Körös balpartján, a hegláncz oldalában, nagyszerű várom látszik le az országútra. Benn van a faluban, sziklára építve. Alatta a Sebes vize csörg a Körösbe.

Az egész vár fala épen áll, csak a fedél hiányzik róla. A lakszobák, istállók még ismerszenek. Csonka toronyba most is felvisz a lépcsőzet. Udvara egész négyszegletben be van építve, két oly hosszú, mint széle. Mikor épült, bizonyost róla nem tudunk. Báthori Gábor idejében meg volt: mikor 1613. Bethlen Gábor elől fut, Erdély rendétől azt kéri, hogy bár Sebes váráig kísérjék el. *) Régibb történetíróink mit se emlékeznek róla. Szobái nem boltívesek, csak gerendások.

99. §.

Kisselyk.

Medgyesről Fejérvárnak menve, a Nagyküüllő jobbpartján, mint egy patakól a hegyfokra emelkednénk, az út várhelyet metsz ketté. Minden nyoma kevés várfala, s kettős sánczozata az erdő felöl; más két oldalát e patak és a Küüllő mossa. Nem csak mossa, de a Küüllő el is mosta.

1661. nov. 20-án e faluban hongyülés volt, melyben I. Apafit fejdelemiségébe beigtaták. E gyűlésre Ali pasa is megjött. Erre Ali, Ibrahim alatt 2000 törököt, s néhány zászlóalj oláhot hagy Apafí védelmére; maga kimegy Temesvárra, teelni.

*) Érd. Történeti Tára. II. 268.

100. §.

K o l c z v á r, M a i o i n v i z e n.

A kies Hátszegvölgy déli részében, a Relyezát erdős oldaléból szép várróm fejírlík messzire: neve Kolczvár.

Nem annyiban történeti nevezetessége, mint gyönyörű szép fekvése teszi érdekessé. Az erdők lombjai közül, mint a mull idők síremléke néz le a völgyre.

Magas sziklacsúcson épült, lábait a Sebesvize mossa. Szép nagyszerűnek tetszik. Benne egy felhagyott kápolna áll, melynek belső falára e van írva: Tobias Décsi, de Boronya, hic fuit Paedagogus Nicolai Kendefi, 1692. Továbbá 1707-ből az, hogy a Kendefi fiúk egyik nevelője e kápolnának papja lett volna.

Gyaníthatólag a vár és kápolna akkor még állott, s a Kendefi család még lakta.

E rom nem beszél hőskről, nem regél tündérek és orjá-sokról; hanem igen is hoz egy hagyományt, a föld legszebb tündére, az isten legszebb gondolatjárói — a nőről. E képet a magyar nők legszebb erénye, háziasságuk emlékére mellékeltem.

A nép máig is beszéli, hogy úrnője kiült a vár párkányzata, s oly finom szalokat font, hogy azt a vár alatt fekvő mélységbe eregeté.

101. §. Koppádon.

Torda mellett, az udvarban egy várnak látszanak csekély falai. Még a XVII. század vége felé lakható állapotban volt. Cserei még emlékezik róla, mint akarák itt egy keresztelőben elfogni Bánfi Dénest, kit 1674-ben lefejeztek. Még e század elején is fenállt, s be volt fedve. Most fala alig egy öl magas, az is csak 5 vagy 6 öl helyen. Pinczéit az udvar most is használja.

102. §. Kozárvár.

Kozárvár, Dézsről Besztercze felé indulva, az első falu. Dézs felőli végén, az országúttól jobbra, kerek domb emelkedik, rajta gyümölcsfák, s a fák lombjai alatt a reformátusok temetője; de egyszersmind a nevezetes Kozárvárnak is helye.

A domb, melyen feküdt, három négy öltre emelkedik a Szamos tere felett. S kerülete nem nagyobb 200 lépésnél. A téglafal egész kereken jól látszik még; valamint a sírok is mind veres téglaföldbe ásatnak. Sehol semmi kő, sem tégladarab: hanem az égett föld kenyér nagyságban hanyódik.

E vár körül semmi történeti nyom. Hanem a miveltebb osztálynál azon vélemény uralkodik, hogy az még a kozár népfaj hagyomány. Azon népé, kiről Anonymus azt írja, hogy a magyarok bejövetelekor a Szamostól a Marosig, bírta Marout, s lakta a kozár nép. *) Következőleg eleink e népet is meghódíták, s földjét elfoglalák. Azonban meg kell említenem, mikép a kozár népnek, e vár nevén kívül Erdélyben semmi nyoma. Miféle népfaj volt pedig, az máig is kérdés alatt van. **) Hogy tehát e nép, s korában e vár mi szerepet vitt, ismeretlen.

Mikor Békés 1575-ben Szathmárról Báthori István ellen be-

*) Anonym. Belae Reg. notar. Cap. XI.

**) Új magyar múzeum. I. Füzet.

jött, itt üté fel táborát, s szólítá fel Erdélyt, hogy siessen táborába, míg a fejedelem készületlen. Csalatkozott, Báthori várta .-megverte, s ismét kiüzte Erdélyből.

103. §.

Kőhalmi vár.

Kőhalom németül Reps, románul Kohalm. Egyik kis városa a Szeben táji szász földnek.

A város felett, sziklacsúcson igen festőileg áll egy várrom, mely annyira ép, hogy pár tornyát ma is raktárul használja a város. Ezen vár egyik bástyájában 1812-ben két roppant vasbilincs még fel volt akasztva. Ki viselte, ki akasztotta oda, senki se tudta meg' mondani. Csupán egy kőmetszés ad némi világot, melyre azonban nem sokat lehet építeni. E köbe a következő szavak vannak bemetszve: EN BANFI ANDRAS IT FOKVO VOLTOM 164-. A szá-mok utolsóját nem lehet kiismerni.

Úgy kell lenni, gyakran használák álladalmi börtönül. így látjuk 1616-ból, hogy Bethlen Gábor az ellene összeesküdt Orend Márton segesvári consult ide záratá, mint olyat, ki észgyengeségen szenvedett. Azonban másfél év múlva csakugyan megszabadult. *)

Hol a történet ki nem segít, segít a népmonda.

Elmondom a regét, mint termett e bilincs ide.

Török dúlt a hazán, s beütött Kőhalom székibe. A királybíró, Helvig, srgert rögtönöz, szembeszáll az ellenség rabló csoportjával; de szerencsétlenül, mert a csatát elveszti, s többed magával fogságra jut. Konstánczinápolyba viszik, hol mély tömlöczbe záratott.

Kevés az örömvirág, mi a börtönben nyílik. Nappal epekedés, hasztalan remény, éjjel álmatlanság a rab mulatótársa. Helvig se vala máskép, szüntelen búsúlt, rabtársai nem tudák megvigasztalni. Míkor így búsongana, Menenges, egykori szék-darabont áll elébe. Mít adsz uram — szólt vigasztalóig — ha ma szép nőd s gyermekeid ölebe vislek? — A királybíró elmosolyodott a jámbor ember ajánlatán, s tovább folytatá bánatát.

*) Funtlgruben, II. 110—1. 1.

Eljött ismét az óra, hol a börtön vasajtói megnyíltak, s a rabcsoport szabad légre bocsáttatott. Uram — szolt újra a darabont — fogadd el ajánlatom, bízzál bennem, én nem akarok nálad nélkül hazamenni, mert jó uram voltál: tedd mit mondok, s még az éjjel haza érünk. Helvig mosolygott, de megemlékezett, hogy Menengesnek búbjáros híre vala otthon. Ez szeget ütött fejébe: mert a rabnál inkább senki sem tud remélni.

A szabad óra ismét eljött: Menenges újra meglevé ajánlatát. A királybíró most biztatá a hív embert, hogy követendi tanácsát. Kik Erdélyből fogva voltak, mind kün valának a börtön udvarán. Egy helyen, hol kevésbbé figyelték rajok, Menenges avatag kék köpenyét földre teríté, reá ült s kérte Helviget, üljön ő is mellé, fogódzék bele, hunyja be szemét, s bár mi történjék körülé, ki ne nyissa, míg nem mondja. A bús rab úgy tett mint embere mondá: a kék köpenyre ráült s szeméit behunyta.

S mi történt? Repülni kezdőnek: szél sebességével elhagyák a török földet, el a sok hegyet és völgyet. Helvig szerette volna látni, mi történik vele; de nem volt szabad. Elmúlt a nap s repülősökben ki nem fáradtak.

Jött az est, s vele hazájuk földé. A kék köpeny földreszállt, s vele rabjaink. S mire szemét Helvig kinyitá, a köhalmi erdő szélén találta magát. Minek fessesem örömet, kevés embernek mondanék most újdonságot. Betértek e várba, rabbilincseiket levétették, s ott a bástya mélyében emlékül fölakaszták. És haza mentek kedveseikhez.

Így hangzik a rege, mely azonban a valóságban egy szép kis megszökés lehetett. *)

104. §.

Körösbánya.

Németül Altenburg.

Zaránd e kis bányavárosának, hajdan erőssége volt, melynek alapromjai ma is látszanak. Innen nevezetik e város régi oklevelekben Altenburgnak.

*) Sieb. Volkskalender v. 1843.

105. §.

K ő v á r .

Miről Kővár vidék nevét vette, az nem város, nem falu, hanem ezen vár volt. Kővár nevű helység nem létezik.

Kővár Butyásza nevű kis falu határán fekszik, tőle egy órányira, Szerny nevű hegy oldalában, a Lapos vize balpartján.

Mind magas hegycsúcsom fekvése, mind építészeti alkotásánál fogva, sokáig egy volt legtekintélyesebb végváraink közül. Kettős várból állott: egy felsőből és egy alsóból. Innen latin neve Arx duplex. A felső várban voltak az urasági laktermek, börtönök: az alsóban a hivatalok és a várórség.

Kővár most lakhatatlan rom, csak alapfalai jelelik helyei, ki építette nem tudjuk, modora igen régire mutat. Sokáig a Drágli család birtoka volt.

Az első oklevelet róla Benkő József 1424-ből látja, neve ez iratban Kuvar. *)

Mily erősség volt, egy 1567-ben ellene intézett ostrom kezelésfogatólag rajzolja. János Zsigmond, Erdély fejedelme Miksa magyar király ellen, atyai örökségéért hadat viselt. Kővár alá jó: benne Yiczmándi Tamás van, kit Svvcndi teve oda pár év előtt. Kemény ostromot kezd, tüzesen ágyúztatja; de az őrség magát vitézül taria. A külső várban végre szép rést lövet; Bebek a gyalogságnak rohamot parancsol; a roham órákon át foly; de visszavertnek. Ágyúzáshoz fogtak ismét: a rés mind nagyobbra nő: napok múlva újra rohamot kísértének. Mi itt történt, azon kor hadi taktikáját szépen jellemzi. Az ostromlók rohannak, de benről apró golyók és kövek zápora fogadja; mire ez nem segít, égő kén s szurok kezd leözönleni. Vissza kelle vonulniok. Csend lón várban és táborban; minden a nap fáradalját pihente. Két erdélyi, Somogyi Mihály és Dégi János a vár alá lopózik. Észreveszik, mikép az őrség pihen, s örök sincsenek. A hírrel János Zsigmondhoz sietnek. A fejdelem kap az alkalmon, sergét szép csendesen lábrateszi; s a már lőtt résen úgy bevonul, hogy az őrségből sok, a rövid álomból

*) Transilvania Speciális J6§. Benkő III. §. 184.

az örök álomra szenderült. Viczmánda maga is elesett, s az ostrom tizenharmadik napján János Zsigmond a várnak ura lett. *)

1605-ben újra hadi csel színtere. Bocskai várról várra száll, s győzelmesen halad Erdély felé. Kővár alá érnek. A sereggel néhány nagybányai lakos vala mint fogoly, rokonaik eljönnek, s kériki őket; de csak azon feltét alatt igérik oda, ha Kővárt kézre kerítik. A kívánság nagyon észszerű; mert a várban magyarhoni nép volt, kikkel ezek összeköttetésben álltak. A felső várban 150 magyar, az alsóban 32 német tévé a fedezetet. A nagybányaiak addig jártak a várba, hogy a magyarokat egy nap a felső várból lehozák, az ottani németeket velők megfogaták, s a várt kézre keríték. **)

I. Rákóczi György alatt, egy kebelrázó börtönjelenet merül itt fel. Zólyomi Dávid vala egyik, ki Rákóczit az erdélyi fejdelemségre segíté; miért is szép jószágokat kapa, s országtábornokságra emelkedett. Ez ember szerencsáját nem bír meg: felfuvalkodottságában fenről függeni nem akart, az alsókat pedig elnyomta; s az ország válogatott katonáiból magának mintegy testőrséget alakita. Mámora csak három évet tartott; mert Rákóczi 1633. aug. 21-kén notáztatja. Elfogják, Kővárba zárják, s itt hala el 1651-ben, 18 évi fogság után. Javait pedig a fejdelem ön fiainak adományozá. ***)

1613-ban Dóczy András szathmári várparancsnok, a magyar király részére, Kővárt ismét csellet veszi be.

1615-ben Bethlen Gábor fejdelem, Mátyás király (ól Kővárt ismét visszakapja, még pedig egyezmény útján.

A Rákóczi-forradalomban még erős vár. 1703-ban a császáriak kezén van: szeptemberben a forradalmiak keményen megtámadják, de Rabutin jó, s felszabadítja az ostrom alól. ****) Később azonban várőrsége a forradalmiakhoz áll. Minek következtében a vár lerontatott; s ma rom.

*) Nicol. Istvánfi Histor. Libr. XXIV.

**) Wolf de Bethlen Histor. Libr. XIV.

***) Ioannis de Bethlen Commentar Libr. I.

****) Fundgruben von gr. Jóš. Kemény, II. 304. I.

106. §.**Krizbán, a Heldenburg.**

Krizba egyike a Töröcsvárhoz tartozó falvaknak. Felette egy hegy a tengerszín felett 3510 lábra emelkedik: neve Várhegy. E kőszál igen gyönyörűen áll, magára; s büszkén néz le az alatta elmaradt apróbb hegyekre.

Ide a XIII. század elején, II. András alatt, a Barcaságot kevés ideig birtokolt német lovagrend várat épített. Neve volt Heldenburg, latin oklevelekben Castrum Heltvin. Hihetőleg a tőle három órára fekvő Hóltvény nevű falutól.

107. §.**K u d u n á 1,**

A Nagy-szamos partján, Bethlen szomszédságában, Besztercze felőli végén, jobbra, terjedelmes várhely vagyon. Sánczozatának mélyedése és domborodása jól látszik. Benne most gabona terem. Egy részét a Szamos már elmosta. A falusiak a helyet várnak nevezik.

108. §.**K u s a 1 y n á 1,**

Hadadhoz közel, hegycsúcs emelkedik, mit erdő fed: vár vala rajta. Régen le kellett omlania, mert birtokosai inár századok előtt a faluban lakhattak, mit a templomba temelkedésök bizonyít. A hagyomány szerint belőle földalatti alagút vitt le a faluba, s állítólag a templomba szolgált.

109. §.**M a g y a r - 1 é t á n, a Géczivár.**

Léta Kolozsvártól a havasok felé esik. Ezen falu és Asszonyfalva halára közt van Géczivára.

Nem sokat emlékezik róla a történet, pedig az árpádházi királyok alatt tekintélyes erősség. 1405-ben látjuk, mikép a Létai várhoz tartozott három tisztelő, két ványoló, s egy csertörőrmalmot Zsigmond Kolozsvárnak adja, hogy jövedelméből várfalát építse.

Magas csúcson feküdt, mely a Járatakat felőli oldalán meredek, túl szekérrel járható. A Jára vize felől ma is áll kevés várfala. Vízfogója faragott kövekből még olt van; gárgyáját Kendefi, Fenesre nem rég vitette el.

Még 1540-ben, Mindszenti naplójában, mint erősséget említi a pártos vajdák kezében*) Azonban a pártosság csakugyan e várnak meghozá halálos csapását. János Zsigmond Balassa Menyhárt ellen 1662-ben serget küld, ostromoltatni kezdi, s végre február 11-kén ez magát feladja. De a mint a győztesek bele vonulnának, elrejtett puskapor lobbant fel s a várat elhányta. Mások szerint magok a győzelmek ejtettek tüzet a rejtekekben talált puskapor közű. **)

G baját ki kellett épülnie; legalább a történeti hagyomány pártized múlva Géczi főkörmányzó kezében látja, (f 1589. jan. 7.), s azt hiszik, hogy róla neveztetik Géczi várnak. ***)

Asszonyfalvát s a két Füléi, a vár körül fekvő e három falut, ma Kolozsvár bírja, hogyan kapta azt Géczi kezéből, a népmonda beszéli el.

Géczi bele szerel egy kolozsvári polgárnőbe, kit várába magához hoz. A szép nőt férje is szerette, de a rettegett liirtü Géczi ellen nem mert követelőleg fellépni. Egyszer mégis csak ráveszi magát: eljön oda. Géczi, mint meglátja, elébe áll, s kérdi kit keres? A politikus csizmadia kerülőleg felel: egy asszonyt, két füllel. Géczinek tetszett az elmézéség, mely nem tett egyebei, mint azt, hogy ha nejt nem adja vissza, adja neki három faluját, Asszonyfalvát s a két Fülét kárpótlásul. Géczi megadta: e polgár gazdag leve. S a város oda egyezett, mikép válassza tanácsosnak, s végghagyományt csináltata vele, melynél fogva e három falut a városnak adá, és ma is bírja.

110. §.

Magyarosnál, a szt. László vára.

Mellékneve Sajómagyaros; a Sajó jobb partján. Felette hegykar vonul, ennek egyik ormóján van a várhely, mit sz. László

*) Erdély Történetei Tára. I. 9. lap.

**) Siebenb Würgengel v. Miles 82.1.

***) Deutsch. Orden in Sieb. v. Bethlen. 58. I.

várának neveznek. Sáncozata a völgyből is igen jól látszik; egyéb maradványa semmi. S úgy tartják, hogy a szt. férfi krlési ütközete után építtette és lakta.

Rajta egy kápolna korunkig állt. Miután elromlott, belőle egy fára festett szent képet lehozta vala az itteni oláh templomba. Onnan gr. Bethlen L. Kertesre vitette, mással kárpótolván.

111. §.

Magyar-zsákonon,

Mi a két Küküllő között fekszik, várhely van egy hegyen. Út megy el alatta, s ma is várútjának nevezik. Van mellette egy kút, melyben kincset vélnek rejleni.

112. §.

Makfalván, Makra vára.

Hová b. Wesselényi Miklós a székelyeknek népiskolát alapította, hol a Siklód vize a Küküllőbe szakad, várhely van. Gyönyörű fekvése volt, alapja még látszik. Neve volt: Makra vára.

113. §.

Martinuzzi kastélya, Alvinczen.

Alvincz kis mezőváros, Fejérvár szomszédságában, a Maros bal partján. Benne van romjaink szebb példányai egyike.

A várost az országút átmetszi; innen a Marosnak tartva, csaknem a folyó partján, ott találjuk a kastélyromot, melyben egy cancellárság, kincstárnokság s főkörmányzóságra emelkedett pórúri élt, uralkodott és árulta honunk.

A kastély várszerű s négyszöget képez. A körülré mélyedé víztartóban most is mocsár. Északi szárnya, nagyszerű homlokzatával, ma is lakható. Xyugoli és déli oldala, mióta Mártonfi püspök alatt utószor leégett, fedéltelenül sorvad.

Most északon van kapuja, hajdon keletről volt. Akkor a víztartó hídján bejutva, tágos, mintegy 140 lépés átmérőű tér nyílt fel, sőt magaslott szemben nagyszerű épülete. A környező kőfal, az északi szárny még áll, a többi rom.

Itt látta utószor lemenni napját a férfú, kiről a kastélyt most is nevezik.

A tordai országgyűlés 1542-ben öt s Petrovicsot tévé Izabella mellé a kormányra. A szelíd Izabella, s jó öreg Petrovics csakhamar azon veszik észre, hogy György barát az egész hatalmat magához ragadja. Hatalma közepette azon gondolatra jött, hogy Erdélyt kivévén a török pártfogás alól, I. Ferdinánd kezébe tegye. Alkudozásait megkezdette, s Izabellával meghasonlott; de a gyenge növel bár hányszor ki tudott békülni.

Végre tervét nem titkolhalá: nyílt ellenségeskedés ütött ki közöttök. Erdély pártokra szakadott, s 1550-ben Martinuzzi I. Ferdinánd serge élén jelenik meg, Fejérvárt ostrommal beveszi, s Izabellát lemondásra kényszeríti.

A királyné Kolozsvártt lemond, kimegy a honból, s az ország a magyar korona alá jö.

De Szolimán Izabella részére serget küld. Martinuzzi megijed, a portánál magát ki akarja menteni. Ez Castaldo, osztrák főparancsnok fejébe szeget üt, megírja urának, hogy Martinuzzi miatt Erdély felett a béke soha se foghat helyreállni. Tegyen mit jónak lát, volt fenről a felelet.

1551. dec. 17-ke hajnalán, mint György barát épen imádkozónék, Ferrari Antal, Castaldo litoknoka, az ajtón kopogtat s belép hozzá. Egy, a fejedelemhez küldendő sürgönyt nyújt át. Martinuzzi az iratot átveszi, átolvassa, tollat ragad, s az asztalra lehajol, hogy aláírja. Míg ő utólszor kísérté nevét alájegyezni: Ferrari két szúrást ejt rajta. Az élettelmes Martinuzzi ellenét megragadja, s leteríti. Azonban Sforcia, a spanyol katonaság főnöke, az ajtón kivont karddal beront, s csapást intéz a hűtelen fejére. Erre tusa kerekedett; a megtámadott kétségbeeső hősiséggel vív, míg Vas Ferencz udvarnoka is segítségére jött. S bár mindketten jól vívtak, Carrid János spanyol, a nagyravágyó keblet átdöfő. *) így végzé életét a férfi, ki ma a török, holnap Ausztria, s majd fejedelem aszszonyával gazdagillatá magát, s egyiknek sem vala híve.

A bástya délről ott porhad még, miként porhada benne Martinuzzi hullája, míg a fejérvári papok martiusban eltemeték. A vérevel áztatott falak ott sötéllenek, mint a három százados setét emlékezet, mit e férfi गया után.

) Istvánfi Libr. XVII és W. d. Bethlen. Libr. IV.

A kastély egy emeletes volt, de azért oldalai elég emelkedtek. Fala tetőtől talpig sima; ablakai keskenyek, de magosak, szépen metszett kőpárkányzatokkal. Hegyről gyönyörű képet adna, kár hogy lapályra épüle.

Felirat rajta nincs, kivéve mostani kapuja homlokzatát, hol olvasható, mikép e kaput egy sok címekkel felruházott báró kanonok építtette, 1733-ban.

Tulajdonosa a rom. kalh. püspökség, hova 4000 forintban van inscribálva, a fejevári kathedrale fentartására.

Keletkezéséről adatunk ninc\$. Annyi bizonyos, hogy e kastély régi időktől uradalmi főhely; s hozzá szolgált: Alvincz, Borberek, Borsómező, Korna, Ratkó és Tartaria. E helyek II. Lajos előtt a szászokhoz tartoztak; de miután ők innen kiköltöztek, 1526-ban hozzátartozóikkal együtt Rádul, oláhországi vajdának adományoztattak. Ez adományozásnak a szászok ellenmondtak. Később Majláth István erdélyi vajda, keríté kezére; de Zápolya 1540-ben mivelhogy ellene pártotított, tőle elveszi, s Rádul vajdának visszasaadja. Utána sok kézen megy át, milyenek: Marlinuzzi, Báthori András, Békés Gáspár, Józsika István, Ifju János, Báthori Gábor. Míg végre meghatározák a rendek, hogy legyen bárkinek adományozható. **) Ennek következtében a faluk egyesek, a kastély pedig a püspökség kezére került.

114. §.

Mezőbándon, a Pogányvár.

Marosvásárhelytől négy óra. Várhelye van, minden nyom nélkül, neve Pogányvár. A nép kincsről álmodozik; s azt hiszi, hogy minden kilencz évben felnyílik ürege, belőle két szép tündér leány jó ki a közel fekvő tóra vízért; az üreg ekkor nyitva marad, s ki elég korán oda ér, megrakodhatik kincseiből. De ha sokáig mulat, oda vész. A mai emberek még emlékezni akarnak egy emberre, kinek sarkát az ajtó oda csapta, s bele megsánlult.

*) Kovachicli Scriptoros Minores.

**) Comp. Const. II. R. I. tit. 4. art.

115. §

Nagy-almáson, Dezső vára

Kolozsvártól északnyugotra esik, az Almás partján.

Most csak egy szeglete áll, nyugoton. Szépen nézhetett le a magasból. Romjait e század második tizedében hordták le lóiskolának.

E vár sok pártütésnek volt fészke.

1540-ben Zápolya, mint a pártütő Balassa Imre birtokát, Török Bálint, és Petrovicszal ostromol tatja, s miután bevévék, lerontana. *) De helyre állott ujlag, mert

1551-ben Castaldo tábornokot alatta látjuk; de Izabella parancsára, a vár magát feladja.**)

1602-ben Básta, mint Báthori Zsigmondhoz hajló várat, ostromolja. A várörtség magát megkegyelmezés feltétele alatt feladja, a vár azért lerontatott.

116. §.

Nagyidán,

Teke és Besztercze közt, magas hegyen egy vár feküdt. Bár az erdő benőtte, csigautja, sánca, alapfala, még mind látszik. Azonban nem azon vár ez, hol a nagyidai vajda hősködött: az Magyarhonban van.

117. §.

Nyé n,

Brassótól öt órára fekszik. Határán várhely, mit németül Kreuzburgnak hínak; régi oklevelekben Kruzburg. Építék a német lovagok a XIII. század elején. Egy oklevél van fen, melyben II. András e várat, mint a mit újba építették, a mellette lévő réttel nekik adományozza. ***) A Rétynél említett Homárka e várhely mellett megy el, fáktól benőtt sánca még mind látszik, s itt már papsánca nevet visel.

*) Mindszenti Naplója. Érd. Történeti Tára. I.'14.1.

**) Wolf de Bethlen. Histor. Libr. IV.

***) Deutscher Orden. v. A. Bethlen. 76.1.

118. §.

Ojtoznál, a Rákóczi vára.

Ojtoz szorosa Kézdi-vásárhelytől megy ki Moldvának. Ezen szorosát egy napi járó földet tart, az Ojtoz-vize völgyületén.

A vám - házaktól óranegyedre volt erőssége. Állott egy várból, mit Rákóczi várának hínak, s egy előörsi sánczozatból, a Gyilkos nevű hegyfokon.

Az útszoros egyenes irányban megy keletnek: de a hol c két erődítvény van, ott a déli hegy mintegy benyulik az út elébe, s kavarakodást ad az útnak és Ojtoz vizének; ezeken emelkedtek az erősségek.

A vár igen kedvezően feküdt, 30 öl magasan. Két felől a hegy meredek oldalai vonulnak; alatta az Ojtoz vize csörgedez; a hegyeken a földdel egykorú erdők: az útát kényelmesen dominálják.

Jelenleg is szép rom. Várfalából néhány oldal 3 — 4 öl magasságban áll. Mintegy 50 öl hosszú, 30 öl széles lehet; szemben az úttal. A vártól fel a hegyre, s le a völgybe kőfal nyúlt el; mely mögül igen jól lehetett védelmezni. E kőfala csaknem földig van törpülve. A vár alatt kemény kapu, s mellette várda, mi éjjenként a vám érdekében bezáratik.

A vártól előbb, félóra messzeségben fekszik a Gyilkos: oly hegyfok, minek a váréhoz mindenben hasonló fekvése. Rajta most is sáncz, s mellvédül kőfal.

A hagyomány úgy tartja, hogy e várat II. Rákóczi György építtette: neve is ide mutat. Elpusztulásának körülményeit a nép következően beszéli.

Az utolsó török háborúkor, 1787—8-ban, a székelység ide őrségre járt: Horváth ezredes volt velök. Egy nap azoknak, kik a Gyilkoson előörsködtek, fegyvertakarítást parancsol. S alig szedik el, im a törökség a déli hegyvonalból álutakon özönlik reájok. úgy hiszik, árulás következtében. A fegyvertelen székelyeket meghorhanták, köztük dühös mérszárlást vivénck véghez. S innen nevezik e pontot Gyilkosnak.

Azonban a törökség erre, előnyömul. A várat is megtámadja, ostromolja, beveszi, meggyújtja, leégeti. S könnyű győzelme után elébb halada Erdély felé. A vár után kezébe jött a vám is.

A vámon innen, hegyre jő fel az út, neve e hegynek, Bóbits. Itt a török emberére talált: Yarini, harminczadi főnök, a visszavonult s visszavert székelységet a Bóbitson felállítja, harezra vezeti, s a törökséget visszanyomja.

119. §.

O r l á t o n,

Az egykori I. oláhezred stabhelyén, s hol Erdély legnagyobb papírgyára van: az erdőben igen szép várom porladoz.

120. §.

Rapsonné vára, Ilyésmezején.

Parajd és Szováta között, a Szék havasán, legeltető pásztorok időnkben egy telepet alapítának: neve Ilyésmező. Hozzá közel, a fenyvesek szikláin Erdély legrégeb, legmesésebb várai egyike dült romba, a Rapsonné vára.

A vár hollétét falak jelelik. Kövein a pünkösti róza még mind virázkik, a nép Rapsonné rózsájának nevezi.

A rege a vár asszonyát szépnek, fiatalnak festi, s neki lünderies jellemet ad. úgy tartják, mikép Rapsonné négy nővérrel lakta e várt, kiknek egyikét Firénének nevezék. A nép szerint Rapsonné hallá mikor Kolozsvárit a harangot megkondilák, s míg behuzák, nemcsak felöltözött, hanem befogata sugy hajtattott, hogy másokkal még templomba ért. Egyszer a szél történetesen kocsisa kalapját kifűtta; az le akart utána szállani, de nem hagyta, mert úgy monda: órákig gyalogolhatna már érette, úgy elhagyák.

Az útnak, hol Rapsonné a kocsikázást tévé, máig is látszanak nyomai. A várból aKaczatelön, Szováta sódombja felé ment. (Lásd a 30. §-ban.) A nép ördöguljának nevezi, s hiszi, mikép azt Rapsonné az ördöggel készítetté.

Készíté pedig az ördög egy hegy arany s egy völgy ezüstért. Rapsonné a kért díjt megígérte, s az út el is készült egész Kolozsvárig. Azonban mikor az ördög bériért jő, Rapsonné hallani se akart róla. S mire mégis sürgetné, Rapsonné összefogja jobbkeze hüvelyk mutató és középujját, ég felé emeli, reá tesz egy aranyat, tenyere völgyületébe pedig tesz egy darab ezüstét: ím a hegy arany s a völgy ezüst, szolt az ördögnek, itt van fizetésed.

Az ördög erre dühében elrohant, s az általa készített utat Szovátától egész Kolozsvárig elrontá, csak a vár közelében hagyta fen egy mértföldnyit.

121. §.

A Rikában, Huszt vára.

A felső-rakosi és vargyasi határok összenyúlásánál, magas csúcson volt Husztvára. Romja nincs; csak nyomai látszanak.

122. §,

Rozsnyó vára.

Rozsnyó német neve, Rosenau, mit hihetően azon három rózsáról vett, melyet czímerül is használ.

Szász mezőváros, Brassó szomszédságában. Feltete tekintélyes sziklacsúcs emeli fel kopasz homlokát; rajta mint korona áll ma is hazánk egyik legpompásabb váromja: a Rozsnyó vára.

Gyönyörű képet ad: előtte térség, alatta a város, mögötte a hóvonalt megütő Bucsecshegy, havasaival, fenyveseivel.

A várfal messze ellátszik. Feljárója, s benne a 76 öl mély-

ségű kút, ma is épen vagyon; s az egész oly karban, hogy a városiak rakhelyül használják.

Fuchs Markus tolla után szólva, 1612-ben, Báthori Gábor fejedelem, a fellázadt vidéket zaklatván, miután a fekelehalmi várat bevette: Rozsnyó alá jött. A vár, mint Írja, akkor megvehetetlen, s ostromát a szász férfiak két nap derekasan is visszaverték, de mégis csak fel kellett adniok. Egyik oka a víz szűke; más főbb oka mivel az őrségbeli oláhok annyira sürgeték feladását, mikép a bírót kötve akarák Báthori kezébe adni, s ennek következtében apr. 3-án feladák. Báthori felment, az őrséget kibocsátotta, s népének szabad zsákmányt engedett.

Rozsnyó határán más várnak is van nyoma, melynek neve: E d e n b u r g. Feküdt a Barcza vize partján. Edenburg nevű falué volt, mely azonban 1345-ben merőben elpusztult, s határát és várát Rosnyóra hagyta.

123. §.

Szárhegyen

Gyergyóban, hegyről messze lclátszólag senyved egy kastélyrom. Mint homlokirata tartja: építtette Lázár István, királybiróságában, 1530-ban. Hagyományok után szólva, e kastélyban Bethlen Gábor, mint anyja birtokában, gyermekségében sokat ült, s mutatják játékának kedvencz helyeit. Leromlott az 1707—beli tatárduláskor: a tatárral jött rácz és oláh csapat rablá ki s égeté le.

124. §.

Szász-csóra.

Olóhul Szeszcsor. Szászváros közelében.

Határán, kerek dombon, melynek egyik felén egész tetejéig szőlőhegy van, várrom emelkedik. Fala igen széles. Beszélük, mikép nem oly rég három svájezi jött, s egy régi iromány nyomán, benne kincs után kezdének ásatni; de mit se találtak.

125. §.

Szász-erked

Felett, a Nagy-küküllő partvidékén, magas hegyen egy várrom oly jó karban van, hogy a falusiak rakhelynek használják; s benne őrizetet tartanak.

126. §.**Szász-kézd,**

Egy kis szász város. Benne I. Apafi 1663-ban, mikor a török adó országgyűlést tarta, hol, mi addig szokatlan volt, a nemesség is megrovatott. Egy kis vára van mit rakhelyül használnak.

127. §.**Szász zombornál,**

A Rikate-tőről nyugotra, igen szép váromot pillant meg az útá§. A helységen kívül, erdős hegyoldalban fekszik. Ma is rakhelyül szolgál.

128. §.**A Szelindeki vár.**

Németül Stolzenburg.

Medgyes és Szeben közit esik. Egy felette álló hegyről, nagyszerű váromja kellemesen lepi meg az útast. Nagyobbszcrű romjaink egyike.

A várfal 5—6 öl magasságban a hegytetőt egészen körülfolyna. Kerülete 300 lépés lehet; terén egy roppant leégett templom. A várban felügyelő lakik, ki a lakosok raktárait őrzi.

A nép e várat 800 évesnek mondja, s a templomot még a reformatio ideje előttinek. Hanem ebben a jámbor lakosság kevés tévedésben vagon.

Hogy itt régi időktől vár volt, igaz. 1529-ben Báthori István, Zápolya vajdája, Szelindek várát ostromolta és be is vette. S a benne volt őrséget, mely a várat I. Ferdinánd részére oltalmazta, szétszórta. De a szebeniek Háhn Mártont segélyül küldik, s a vajda sergét még azon éjjel belőle kiverék. *)

1668-ban a Rákóczi ellen bejött török-tatárság ellen a nép bele menekül. A falu elégett; de a vár, a benne lévőekkel, megmaradt. **)

*) Sieb. Würgengel v. Miles 21. I.

**) Siebenbürgische Ruin. Fundgruben II. 152.

Hanem az a vár nem a mostani. Azt Pekri Lőrincz, kurucz vezér, a múlt század elején lerontatá.

Úgy építék helyébe téglából ezt, 1715-ben; de nem végeztek be, ma is félben áll. A benne látszó templom a múlt század végén égett le; úgy építéknek érette mást a faluban.

Bemnek a császáriakkal, 1849. jan. 24-kén, ilt kemény csatája volt; de a vár nem szerepelt.

129. §.

Szent-lélek várai.

Kézdi-vásárhelyről Csikba menőleg, Szentléleken nagyszerű rom tűnik elő. Épen a falu szélén esik, jobbra. Felette emelkedik a kopasz Perkő, rajta kápolna és egy zarándok-lak fejjelik: mind ez egy tömegben kellemes képet ad.

E rom egy erős kastély volt. Fedelét csak korunkban veszté el; falai most is tetőtől talpig állanak. A nép mutatja még benne a lümlüczöt, s felette keserű ellentétül a kártyaházal; igen a kápolnát. Ablakai faragott kövében ott látszik: M. M. B. D. 1715.

Sziklán épült. Egy egy oldala 50 lépésnyi; négyszeg idomú bástyákkal. Udvara majd mi sincs, egészen épületekkel volt zsúfolva. A rom 6—7 öl magas. Neve Mikes vára.

Azonban meg kell jegyeznem, mikép a Castrum Zent Leleuk, miről legrégebb okleveleink e névén emlékeznek, nem ez. Az a kastély fölötti hegyen, jóval hátrább feküdt, ott hol Csikba menőleg az utas egy völgyet lát a hegyre felcsapni. E völgy neve ma is Várpalaka. A vár terét ma kaszálják, de kútja mélyedését jól ismerik.

Hibás tehát azon vélemény is, mely a Perkő homlokán véli a régi várat: ott ilyesminek sem hire, sem pora.

A Szentléleki vár egyike hazánk legrégebb várainak. Mint tekintélyes végerősség a királyok előtt figyelemben állt. A IV. Béla alatti tatárdúlás alkalmával elpusztítaték: s 1251. januárjából a hazajött IV. Bélától parancsot látunk, melyben Lőrincz, erdélyi vajdának rendeli, hogy a várat helyreállítsa, várnagygyal és őrséggel lássa el.

1271-ből látjuk, mikép V. István király alatt, a fenebbi parancs következtében már fenáll, s benne őrség vagon.

1465-ben már csak rom. Hihetőleg az Amuráth szultán e szá-
zadi becsapásai tevék tönkre.

Mátyás király e században, a vár alatti kastélylyal Bályogi
Lörcinczet ajándékozza meg, s a várról, már csak mint voltról, emlé-
kezik. E nemzetség kihaltával, II. Lajos, 1517-ben, Zápolyaéknak
adja.

A XVI. század vége felé a kastélyhoz tartozó falvak felosz-
tanak, s a kastélyt a hozzá szakadt részjóságokkal I. Apafí fej-
delem Kálnoki Sámuelnek és Zsuzsánnának adományozza. *)

E kastély 1634-ben könnyelmű kalandnak volt színhelye. Mi-
kes János, Tarnóczi Sebestyén, a vár birtokosa leányába Sárába
szeret. Megkéreti, de kosarat kap. Mikes erre fölveszi két rokonát,
szolgáit, beront ide a kastélyba, s anyja honn nem létében a leányt
elrabolja. A leány Mikest nem szerette, erővel vitetett. A fájdalmas
anya, Károlyi Zsófia, Zabolára jő, leányát törvényesen kikéreti,
de nem adják. I. Rákóczi György fejedelemhez megy, s mint leány-
rabló ellen a keresetet elrendelteti. Mikes kifut Moldva fejedelmé-
hez, Lupulhoz; s bár a leányt leányfővel kapák is haza, mégis
csak nótázák, s jószágait elvevék. Nehány év múlva pedig a fej-
delemhez folyamodik, kegyelmet nyer, s úgy téré vissza honába,
1639-ben. Mikor hazajött, a szép Sára még hajadon volt, azután
ment férjhez Haller Péterhez, ki már nem volt fiatal ember, Sze-
benben lakott, s mint nő magának torkát metszé, szomorúan végzé
élete végperceit. **)

130. §.

Szered falván, a Rózsavár.

Szeredfalván, Beszterczére menve az országútitól jobbra, egy
dombon várhely van; neve Rózsavár. Úgy látszik kerek volt.
Alapköveit korunkban hordák el. A nép óriások várának tartja, s a
kutat mellette óriások kútjának nevezi. A gyanítások és szóhagyó-
mányok úgy hiszik: végtére rablóvárrá változott, s ezért Mátyás

*) Lásd az okleveleket: Arpadia I. 170—5.

**) Szalárdi Siralmas magyar krónikája. III, könyv, 6—12. rész.

korában, parancs következtében rontatott volna le. Valamint azt is igénylik, hogy Mátyás király benne mulatott volna. *)

A forradalomban e hely nevezetes positio volt, honnan meg lehet mérni, mi szolgálatokat tehetett e vár.

131. §.

Szilágy- cseh.

Várának omladványa egy hegytetőn még ott van. A múlt században még több szobája állott. A török többször dúlt alatta: így látjuk 1670-ből, hogy Szilágy-cseh adója, harcz miatt szenvedett károk tekintetéből, három évre elengedettett.

132. §.

Szilágy-somlyó várai.

Ezen Somlyó, Szilágy egyik városa: épen a Moguráhegy tövében, a Kraszna partján. A fejedelmi Báthori család ős fészke. A családra Báthori László állal jött, még 1351-ben, ki azt Pók Annával, mint nejevel, kapta.**)

ügy tartják Báthori István, a lengyel király, valamint Báthori Zsófia, az egyik Rákóczi anyja, itt születtek.

Három várhely van határán. Egyik benn a város piacán. Bástyás romjai katonai sülöház és rakhelynek vannak idomítva. Ajtaja felett a Báthori család czímerének sárkányfogai most is agyarkodnak. II. Rákóczi György ellen jött budai pasa 1660-ban előbb kirabolatja, azután leégeti.***) Most is igen szép rom.

A második vár a Mogura oldalában volt, a Várhegyen. Kiterjedése nagyszerű várra mutat. Báthori István építtette. A romok között egy földalatti út nyomai látszanak, melyről azt tartják, hogy az alsó várba vezetett volna le.

Egy Pogányvárról is beszélnek. A hagyomány úgy tartja, hogy soha sem volt egészen felépítve; mivel a vár ura ezt a nép kínzásával építtette, mit szelíd neje ki nem állhatott. Azért mit

*) Doboka Ismertetése 780. lap.

**) Budai Fér. Polgári Lexicona I 157—8 1.

***) Joannis de Bethlen Commentarii Libri II.

pogány férje nappal építtetett, neje éjjel lerontatá: elhitéte ve-
le, hogy az angyalok rontják le, s rávette, hogy építésével hagy-
jon fel.

133. §.

Talmácsi vár.

Német neve Landskron.

Talmácsot a Szebenből Verestoronnyhoz vivő országút átmet-
szi. Mellette magas hegytetőről, Erdély legszebb váromjainak
egyike néz el a messziségebe. Öt hat öl magas várfala, melyen né-
hol még a lőrések is látszanak, tágas kapuja, s kapujának mellék-
falai: meglepő nagyszerűséget mulatnak, s a lábainál folyó Olltal
gyönyörű képbe olvadnak össze.

E vár az egész hegycsúcsot koronázza. Várfala tojásdad, s ke-
rülete mintegy 600 lépé§. Udvarán épület nincs, bokrai közti csak a
kincskeresők ásásai domborulnak. Kapuja melléke északkeleten még
áll; előtte a Szeben vize az Oltba szakad.

A várat szászok építették: miért is I. Lajos király, 1370-ben,
engedély-levelet ad nekik, melyben felmenti őket a további fentar-
tás és hozzá teendő szolgálattól.

1453-ban pedig V. László király Talmácsot, Verestoronny és
Lalorvárral együtt, a szász nemzetnek adományozza. Az oklevél
maig is meg van.

A népmonda azt tartja, benne egy vajda élt, kinek azon vaj-
dával, ki a Verestoronnyáni trójai toronyban lakott, találkoznia
nem szabadot'.

134. §.

Tartód és Firtos, Korondon.

Hol Korond szép fürdője áll, a völgy felett, két hegycsúc
emelkedett ki: mindeniken várom, mindeniken agg bükkök setét—
lenek. A két hely neve Firtos és Tartód.

Mikor Erdély földét még ős tenger borította, s hullámai
közül alig emelkedtek ki legmagasbb hegyeink: Firtosan már tűn-
dérek laktak.

*) Jós. Benkő, Transylv. V. §. IX.

Firtos a jó szellemek tündére volt. De minthogy a föld a jóttal rosszal vegyeesen termi, vele átellenben Tartód lakott, a rossz szellemek egyik tündére. Két szép nőnek mindig szűk ugyanazon vidék. S mint mikor több nap ragyog az égen, két melléknaphoz udvar-szivárványa mindig vizzáson áll egymáshoz: így e tündérekkel se lehetett máskép.

Firtosnak szép gondolatai, remek művei valának. Tartod, mint pulya lelkek szoktak, mindent utánozott. A mit amaz birt, azt neki is bírnia kellé.

Fejlett a chaosz, Firtos elhatározá, hogy várat fog magának építeni. Összegyűjté tündereit, s tudokra adja, hogy gondolatának ma létesülni kell. Tartód megtudja, ő is kimondja egy vár építését, s megizeni Firtosnak, mikép ő nemcsak hogy szebb várat építend, de egyszersmind oly sebesen fogja végrehajtani, hogy éjjél előtt még időt nyerend Firtos várába menni, s várának szegletkövét kifeszítve, saját várába vihetni.

A szelid lelkű Firtos nem írgylé társnéja vágyait: azért az építésről le nem mondott. De hogy büszke feltételében ne boldoguljon, a vidék legnagyobb kődarabjaiból rakatta le vára szegletköveit.

Firtos vára éjjél felé pompában ragyogott, építője elégűlten legel tété rajta szemeit; s örvendeze, hogy ellene gúnyos terve dugába dült. De keveset tarthata öröme, idegen tündérek repűlnek várába, élőkön Tartód.

Egy pillanat, s az új vár roppant szegletköve ki vala döntve, átfűrva; s két tündér vasrudan karára emelve, repűlt vele Tartód vára felé. Utjok Korond felett vitt el, s már már örvendettek reptőkben a sikernek, mire Korondon a kakasok éjjélre megszólaltak.

Éjjélre fogadta volt Tartód, hogy beérend a kövei várába. Szóla a kakas: s im a vasrúd kelté repedt, a követ leejtették.

S Tartódnak, mert igényeit túl feszítette, lakolnia kellett. Nem volt elég, hogy fogadását elvesztette: az istenek büntetésből várat is összeronták. Mire visszaért, napimunkájának csak romjait találta.

A nép a szegletkövet most is látja a falu határán: egy nagy kő hever ott, olyszerű, minlha fűrva lett volna.

Tartód romja, még mind érdekes kép, Korond fenyvesei kö-

zött: a Tartod vize alatta szakad a Kis—küküllőbe. Mi történt azután rajta, nem szól róla a krónika.

Mi folyt a Firtosan, arról is hallgat az íráş. Az újabb időben Mária Terézia alatt a jezsuitáknak látjuk ajándékozva; s ők bírták 1773-ig. Ezen szerzet eltöröltesével, a szent ferencziek birtokába jött; kik csakhamar ráuntak a felhőkkel szomszédságba: a várat felhagyák, földét egyes székelyeknek eladák; s lejöttek lakni az Árcsóra, a Firtos aljába. *S* így a vár rommá leve.

A Firtos az ország legszebb hegycsúcsai közé tartozik, épen a köröndi borvízfürdő felett, honnan a fürdő vend égek nyaranként látogatni szokták. Róla majd fél Erdély látható, s oly út vizz hozzá fel, mikép öreg úraink, hogy a székely szekérén hányát ne bujjanak, megkötetik magokat a lajtorjához.

A hegyteteje, délfelől szántókká olvad, északról csak amúgy nézhetni le a mélységben setétlő öreg bikkokre. Ott van tetején a várhely. Falából néhány őlnyi még áll: s benőtt udvarán egy templomnak romja. Még emlékeznek a köröndi vének azon időre, mikor a vidék asszonyai ide győnni jártak.

A várán kívül egy kápolnácska romja pusztul. Kőrében, 1831-ben, egy öreg fa kidőlt, gyökereivel töméntelen régi aranyat fordíta ki. A nép, mint a minek értékét nem érté, olcsón elszórta. Mit összegyűjlhetének a még fületlen gomboknak is elke-resztelt aranyokból, odamutatnak, miszerint kilencz császárnak voltak közte pénzei: legtöbb volt a Justinianus, Theodosius, Pulcheria és Marcianus korából. Ezen aranyok ismét életbe léptették azon hagyományt, mely szerint, Elhele Udvarhelyt lakott, s ezen aranyok azok volnának, miket a neki adózó Theodosius császár Konstanczinápolyból küldé; s azt hiszik, hogy Ethele ide, mint erősségbe rejtette azokat.

135. §.

Torda várai.

Tordának mindig meg volt maga vára. Kulcsa lévén a völgynek, mely az ország szívéből Kolozsvár felé visz, minden kornak gondja volt erődítménnyel ellátni, hogy ellenségét illően

A dákok Diernáját, a romaiak Salinaeját, a 32. §-ban már előadtuk: most a későbbi várakra leszünk figyelemmel.

Az oklevelek, évezredünk elején egy Aranyos nevű várról emlékeznek. Egy határjárásról oklevél, 1116-ban, Castrum Aranyosnak mondja.

Az Aranyosszék adományozó oklevél, 1289-ből, Thurda Oronos néven említi, ezt tevéen Aranyosszék itteni határául. Hol feketett, már nem tudjuk bizonyosan megmondani: hihetőleg a Tündérhegy alatt, a malom felé, hol nagyszerű alapromokat ásnak mai napiglan. Annál kevésbbé mondhatjuk meg, mikor épült, s mikor romlott el.

E várból Torda még az első századokban kifogyott. S úgy következett, hogy Zsigmond király, mikor az erdélyi városok bekerítését elrendelte, intézkedett egyszersmind, hogy Torda is erőiséget nyerjen.

Úgy épült Torda negyedik és utolsó vára, mit ma k a s t é l y-nak hínak. Hogy Zsigmond százada emelte, abba mindenki beleegezik; csak abban van egy kis eltérés, mikép némelyek 1445, mások 1455-ben kezdik építtetni. Épüle pedig a Salinae romjaiból.

Ezen kastély valami nagyszerű volt. Az ótordai piac mellett, óriási várfalának két oldala, egy kapuja, s két bástyája most is fenáll. Keleti oldalából fen lehet mintegy 50 öl hosszúságú. Magassága 7—8 öl: oly magas fal, milyen Erdélyben kevés vagyon. Terjedelmes udvarát, most a reformátusok temploma, s 10 polgárház foglaltad. Hogy a mellette levő álladalmi épület akkor beleesett-e, megmondani nem lehet.

136. §.

To r j á n, a Bálványos.

Háromszék felső felében négy falu egyesült, s általános nevek Torja. Mögötte fenyők- és bikkekkel fedett roppant hegyiség. E hegyek közül patak jó a faluba, melynek völgyén ha felindulunk: hazánk legmagasabban fekvő, s legszebb várromjai egyikére találunk. Neve Bálványos vár.

A völgytől jobbra esik, égbe nyúló hegyes sziklatetőn. Kerülete két száz öl lehet; modora német eredetre mutat. Romjaiból

egy tornya most is kiemelkedik; ablakából fel Csikra, s le Háromszékre a legmeglepőbb kilátást nyújtja.

A nép tündérekkel építteti. És még azon időben, mikor a kövek még meg sem valának keményedve: a vár felépült, s kövei csak azután szilárdultak meg. A nép azt is tudni akarja, mikép benne oly óriási tündérek laktak, hogy a tündér leányok egy-pár lépéssel Háromszék rónáin termettek, s az ökröket, mint apró csibéket szedek fel kötényeikbe, s repültek velek vissza magas várukba.

Honnan magam is valószínűnek látom történelbuváraink azon gyanítását, mintha itt már a dákoknak várak lett volna.

Történeti hagyományok, s a csíki krónika szerint, c várat Uopour Sándor rabonbán fia építi. Os hitünknek híve lévén, midőn Gyulát, Erdély vezérét, szt. István pogány hitéért legyőzte s fogságra hurcolta: ő e várat emeltető, s ide a hegyek magányába vonta magát, hogy scylha isteneinek háborillanul áldozhasson. S ezen bálványozó építőjétől híjják Bálványos várnak.

Itt e sziklaasúcs fellegekoszorus tetején, szent bercek, sziklák és források középeit, áldozgata a család Hadúrnak hosszas időn át, míg nem a vár biralma három fitestvére juta. A fiák felnőttek, szerelmek lettek; de a kereszténységhez hajolt székelységből, senki sem akart nekik nőt adni.

A legnagyobb fiú egy Miké leányba szeret, egy tekintélyes család gyermekébe. A szép fiú megnyerte a szép leány hajlamát; de a leány hajlama gyakran nem elégséges a célhoz, még azon túl sok akadályt kell leküzdeni. így volt Uopour is. Megkérte a leányt, de anyja, mint bálványozónak, keresztény gyermekét teljességgel nem akarta adni.

Ha két szív egygyé lángol, rendesen csak kitartás kell: a vár urai is így gondolkodtak. Sürgetők az anyát; de hajthatatlan maradt. Elhozzam elevenen az ójtozi rémes góliátot, idevezessem meglánczolva az emberfaló ikavári kígyót, asszonyom: — szólt végre a fiú, — kívánj bár mit, csak őshitemet ne. De az anya semmi mást, csak hite elvetését kívánta.

A három fitestvér egy estve komolyan tanácskozik. Reggel már hajnalban fegyverek zörgenek az udvaron, tombolnak a

harczi ménék. A várban minden készült; de hol lesz és kivel a csata, csak a fiák tudák.

Vasárnap volt. Ünnepi ruhát ölte minden, s tudtul adaték a vár darabontjainak, hogy az urak Torjára vásárba szándékoznak, s minden fegyverfoghaló kövesse őket. Miként tudjuk, az időben országunkban a vásárok vasárnap tartatának, míg királyaink e napról el nem tevék.

Leszálltak a várból, s a pár órára eső Torjára siettek. A nép egy része vásárolt, a más épen templomozott; a templomban egy gyönyörű gyermek imádkozék, kiért a nagyobb Uopour szíve be vágyott volna; de nem akarta ős isteneit megbántani. A más két fiú, két csapatra osztolt táborával, bátyjától messze maradt.

Az imának vége lön: a templombóli kijövetel megkezdődött. A nők koszorújában a Mike leány is kilép. A néptömeg árja között férfias kar ragadja meg: pár pillanat, s a hölgy az ifjú keblén s harczi ménen van, mely ura szép zsákmányával büszkén száguld tova.

Az anya sikoltása, s vallásos esdeklése a székelység férfiak föllelkesíti; gyalog és lovon utána erednek. Táborrá vált a nép, de elibök is tábor állt. A kisebb fiú fogta fel rohanó árjokat a vár darabontjai egy részével: összezsapnak, hull mind a két rész, a fiú elesik, a székelység áttör, s minden perczen nyomában yan a repülő párnak.

S mikor már csaknem utólérnék, az erdőség kanyarulatán a középső Uopour tartja elébök fegyverét: a harcz ismét megújul. A nagyobb fi az alatt száguld. A győzelem itt is a népé: a második testvér is elbukott.

A merész gondolat azért véget ért: a nagyobb fiú szép terhével várába jutott. S csak mosolyogta a föllegek szomszédságából a csigaúton hasztalan dühöngő népet.

A nászéjnek végtelen volt öröme, bánata. A szerelmesek mindent megnyertek; de egyik két testvért, másik egy jó anyát veszte.

Másnap, a mint a korány pirulni kezdte, a vár alatt ostromlók zaja viszhangzott: az ostromlók közepett egy amazon, az anya vitte a vezérletet. A leány letekints a szív két leghatalmasabb szerelmé

fesztté keblét: egyik levonta az anyához, míg másik a várban lett boldogsághoz kötő őt.

A szolgák, pandúrok, testvérek mind sírban valának már, csak agg emberek tárták a várat; künn pedig hatalmas volt az ellen, maga állt a kifogyhatatlan rohanó ár. A leány, szerelme legszivreszlóbb hangján kérte mátkáját: ne szálljon szembe nemzete haragjával, ne szakaszsa meg közte s anyja közt a szent kötetelket, hagyja el őt isteneit, térjen a keresztény hitre, s anyja áldással ajakán lépend a vár udvarára.

A fiú hajthatlan volt, az ostrom mind dühösebbé vált. Uopour felölté ősei pánczélját, s várát egy maga akará megvédeni. Már döngének a vár kapui, mire a szép hölgy ismét fölemelte szavát: de a férfi rendíthetetlen maradt.

A sértett anya, s boszus papok, kik jelen valának, végre győzelemhez vezették a népet. A vár sziklaterén állának már, s egyezkedésre kérték föl a vár urát.

A fiatal pár előlépett: Uopour karán vezette aráját. Megkeddött az alkudozás: Uopour maga meg nem keresztlekedett, de gyermekeire megegyezését adta. Bekövetkezett menyegzője: a harci nép nászszá vált. S szerelmök egy családot, az Apor-családot alapi tá.

E regét nem csak a nép emléke tartja, történetbuváraink is igaznak vélik. *)

A IV. Béla alatti tatárjárás alkalmával e vár nagy szolgálato-
kat tett; s ekkor új és nagyobb szerű erősítményeket nyert. Hason-
lókép a IV. László alattiakban is; s mind kétszer feltartá a tatá-
rok ostromát.

Hanem jövök e várnak leghatalmasabb urára, Opor Lászlóra, Hunyadi után Erdély legnagyobb vajdájára. Mint tudjuk, korában Magyarhon annyira bőviben volt királyainak, hogy számszerint három királya s ugyanannyi nádora volt. E trónkövetlési fejtelkedések zavarában, Erdély vajdája Opor, magát a királyoktól függetlenné tette: bányát, adót, fegyvert tetszése szerint kezelte.

A három király közül, a bajor eredetű Ottónak, azon ötlete jött: hátha elvonná Opor leányát, hogy hatalmas ipjával, a más

*) P. Szegedi Synopsis Regis Belae IV. §. 17.

két követelőt leültetné. Be is indula hozzá, 1306-ban. A mint Erdélybe ért, Opor elébe ment, hódolata jeleül előtte leborult; a király pedig felemelte őt, s kezét és ajkát nyújtá üdvezletül. A szászok azonban megsűgák, mikép Opor, Károly királylyal tart. S viszatért a nélkül, hogy a leányt látta volna.

A vizsály tovább folyt. Oltó tróna, ámbár a korona nála volt, mind ingatagabbá vált, segítséget sehonnan se remélhetett. Újra reá vetette fejét, megkísérteni a vajdávali szövetséget: ismét Erdélybe indult.

Ez útját 1307. májusában tévé. Fényes kíséretet vesz fel; s egyszersmind a koronát is magával hozta. Ottó a koronának nála létevel akarta a magyarokat részére nyerni, honnan, hogy Heltai szavaival éljek: Budán a koronát fejére tévé farsangolt az utczákon; s hozta magával Erdélybe is, hogy népének azt mintegy mutogassa.

A magyar korona, mint tudjuk, apró elszedhető részecskékből állt: — fatokba tette, s egyik kísérőjének nyeregkapájába akasztotta.

A hatalmas vajda, hallván királya jöttét, Péter testvérét, erdélyi püspököt, messzire elébe küldi, hogy ünnepélyesen fogadja. A szászok most se mulaták el Ottót figyelmeztetni; s erre annyira zavarba is jött, hogy lemondván a vajdánáli látogatásról, csak a püspök birtokába kíváná magát vezetetni.

Azonban Péter bátyja várába vezette.

S mit talált? pártfogás helyett, a vajdának azon kérését, mondana le trónáról. S mikor lemondani nem akarna, mátkakebelliyett, börtön nyílt számára.

Olt üle Ottó elhagyatottan, pártfeleitől elfeledve: s nem nyerte vissza szabadságát, míg trónáról le nem monda. Egy évi börtön, s teljes lemondása után, Opor 1308-ban kikiérteté Erdélyből úgy, hogy Magyarhon földét nem tapodta, s a magyarok többé nem láták. Haza ment, nősült, s 1312-ben elhala. **)

A korona Opor kezében marad. Robert Károly, ki Oltó után hatalomra vergődött, a koronát felkérte, de helyette csak kitérő

*) Heltai Krónikája Nagygyőr. I. 85. Rész.

**) Archiv de Vereins. I. B. 1. Heft. 31-37.1.

válaszokat nyert. Hosszas alkudozások után, két év múlva, 1310. júniusában csakugyan kézhez adta. S úgy koronáztatá meg magát Károly augusztusban.

Hogy ez esemény színhelye valósággal e vár volt, arról keszkesdni nem lehet. Elég hogy a hagyomány ide helyezi. Mások Dévára gondolják.

A vár azután is állt. Zsigmond király 1402-ben még megerősíti benne az Apor családot, mint a mikor annyira megújítaták s erősítették, hogy a Zsigmond diplomája újítóját, mint a vár új alapítóját említi.

Benkő József szerint a XVII. század elejéig állt, s lakták is. Ekkori birtokosát, királyi írnokok inegveréseért, üldözöbe vevők. Mire a vár pusztán maradt, s idővel magától romba dőlt.

E váron kívül Torjának még van egy várhelye, neve Dózsa vára. Van a falu közelében, az erdők alatt. Helye ma kaszáló.

137. §.

Toroczkón, a Székelykö.

Toroczkó Erdély leghíresebb vasbányászati helyei egyike. A nyugoti havasok aljában esik. Mellette, mintegy ráborulólág, magas sziklahegy emelkedik, rajta az ős időnek hatalmas vára volt, mit legrégebb okleveleink Castrum Turockon név alatt emlegetnek.

A vár többé nincs: fű nőtte be az agg vár helyét; csupán kapuféle áll még; s egy lejáró üreg nyomai látszanak, mely a sziklahegy oldalán Toroczkó felé vezetett ki.

A vár fénykora azon időre esik, mikor alatta a kézdi székelyek megverék a roppant tatár tábort, miért aztán ők Aranyosszékét nyerék jutalmul. Úgy tartják, hogy e nevezetes tatárjáráskor Toroczkai Celleus, nejével, gyermekeivel e várba szorult vala: a tatárok pedig körülvevék, s keményen ostromolák. Tüzes nyilaikat már annyira szórák be, hogy a várbeliek csak nem kétségbe estek. Ekkor érkeznek a harezos székelyek, a tatárokat a vár alól elverték, s a várat az ostrom alól felszabadnák. És e megmentés há-lájául Toroczkai Celleus e várat s vidékét megmentőinek, a kézdi székelyeknek ajándékozta. *)

*) B. Mikola László Genealógiája 33. lap.

138. §.

Toroczkó-szentgyörgy várroma.

Váromjaink hazánknak annyi felséges tájképet alkotnak, hogy alig vagyunk képesek közülök választani. Szentgyörgy magas sziklák, havasok, erdők völgyében fekszik, s kellemesen néz le a lábánál terülő falura.

Romja oly nagyszerű, hogy egy részén úgy látszik, mintha csak fedele hiányzanék.

Oklevelek nyomán állítják, mikép Toroczkai Celleus, erdélyi alvajda építtette, még pedig azonnal, hogy a Toroczkó feletti várból a székelyek megszabadiák. S csakugyan, a várral szemben egy kutat, ma is vajda kútjának, egy mást Loránd kútjának neveznek.

Ez idő óta a Toroczkai család ősfészke volt. A XVI. század elejéről tudni akarják, hogy birtokosa, Toroczkai Ferencz ellen a nép fellázadt, a várat ostrommal bevette, és leégette. Azonban ismét felépült.

Ezen várban volt aranykora egy kehelynek, melyet a család, mint emléket tart. Kokusdióból van, ezüstbe foglalva, nagysága félkupás. Egyik oldalán írva van: sub tempore Joannis Zápolya *, a más felén négy szív, s e más felirat: a ki tizenkét ilyenmel megizik, megrézegezlik.

Később itt sajtáságos esemény folyt le. Bocskai, magyarhoni győzelmei után Erdély felé nyomult. 1605. első napjaiban bizonyos Hoffchircher azt veszi fejébe, hogy ő, ha egy Básta féle csapattal elébe megindul, Erdélyt Bocskai ellen felköltheti. Megindul tehát Déváról, eljő Tordáig: mindenfelé irogat, sehonnan se gyűl népe. Tordáról megtér, feljő Szentgyörgyre, ott Toroczkaí Islvánné udvarába betül, s a farsang lakomáihoz kezd. A nép a hivatlan vendégeket nem tűrheté tovább: összegyűl, reácsap, s a félszázadra olvadt csapatot elfogja. Az eddigi tréfa komolylyá változott. A nép lekísérte őket Enycdre; ott nem vevék át, tehát visszahozd. De útközben bősziütségök oda ragadta, hogy mindnyájokat leölék. *)

A Rákóczi-forradalomban a nép e várat ismét megrohanta, ki prédálta. Birtokosa, Toroczkaí István, Rákóczinak tábornoka lévén, a forradalom után nótán elvesztette. Ekkor a vár leégettettet, s azóta rom.

A szentgyörgyi határon két kápolnának van maradványa. Egyikből bejárás látszik a föld alá: úgy tartják, e várral lett volna összeköttetésben.

139. §.

T ó tfal udon, S zt. Mihály vára.

Tótfalud Fejérvárhoz közel fekszik, az Ompoly vize mellett, aljában a nyugoti havasoknak. E havasok egyik meredek csúcsán várrom küzd az enyészettel. Okleveleinkben Castrum sancti Michaelis név alatt jött elő. Végső napjaiban benne a szentpál szerzeteseknek klastroma volt. Római maradványokat is találnak, honnan azt akarják gyanítani, hogy első alapját még a rómaiak vetették meg. A múlt század végén benne két szoba még ép. Az út nyoma, mely hajdan Fejérvárral közlekedésben tartá, az erdők között, máig is fén van. **)

140. §.

Udvarhely várai.

Székely Udvarhelyen két vár volt: egy a Budvára, a hegyetűn; más ben a városban.

*) Woir de Bettien. História Libr. XIV.

**) Nyelvmivelő tárş. munkálatai I. 155.

A Budvára eredetéről hagyományokat, a hún maradványok közt elmondám. Meddig áll a vár, nem tudni: gyaníthatólag Szent István alatt még állott. Ugyan is azt beszélnek, hogy a mint a keresztény vallás terjesztői Udvarhelynek tartanának, a várból reájok nyilaztak. S mivel azok Jesust kiállozának: innen neveznék Jézus kápolnájának azt, mi most a várral szemben áll.

A vár helyét az idő csaknem egészen simává tette. Csupán északi felén van kevés fala; s közte egy üreg, mely a földbe be-merül. Kincskeresők nyoma lehet, mert üregeiben azt vélnek rejtteni.

Udvarhely más vároma a város közepette vagyon. Oly nagy-szerű, hogy ha hegytetőn, szabadon emelkednék: legfestőbb romjaink egyike volna. Széles víztartója még ott mélyed, benne apró házak. A víztartó felett 4—5 öl magasságban, fala egész kerületében áll; állanak négy szeglet bástyái; igen, a vár udvarán egy derék laképület romja, melynek még felső ablakai is megvannak. Tere többi részén, árva gyümölcs fa s törökbuza tenyészik. Kör-mérete 400 lépés lehet.

E vár építése előtt, ugyan e helyen a szt. ferencziek klostroma és temploma állott. Benne volt a nemzet levéltára. E kolostor alakítottatott át várrá.

Építését történetíróink János Zsigmondnak tulajdonítják. Isi—vánfi, Bethlen Farkas, Miles Mátyás, mind 1562-re teszik építése korát; az udvarhelyi convent levéltárapedig 1565-re. Gyaníthatólag 1562-ben elkezdek, s 1565-ben bevégezik.

Hogy János Zsigmond építteté, arra mutatnak a várfal északi oldalába helyzeti czímerek: a János Zsigmondtól végig használt magyarhoni négy folyó, kettős kereszt, slb. Arra mutatnak ugyan csak az ő ott látható családi czimerei: úgymint apai czimere, a farkas; anyai czimere, a kígyó. Bizonyítja végre a rákövetkező felirat, mi ugyan már alig olvasható, hanem régebb másolatokból kiegészítve így hangzik:

HAEC QUICUNOUE VIDES ELECTI INSIGNIA DUCIS,
 PRO PATRIA GRATES HUNG ARE LAETUS AG AŞ.
 CUR VAGUS EXTREMIS TERR ARUM FINIBUS ERR AS?
 EN PROPE, QUEM MULTO SANGVINE QUAERIS, HABEŞ.

OUIPPE PEREGRINI QUAM SIT DAMNOSA POTEST AS
PRINCIPIS, ACCEPTA DISCERE CLADE POTEŞ.

FLECTE GENU DOMINO, FELICIBUS UTERE FATIS;
SAGVINE SUBLATO SICCA MANEBIT HUMUS.

Ezen felirat értelme igen világosan vonatkozik János Zsigmond korára. E feliratban inti honfiai, hogy ne hajoljanak idegen uralkodók felé, hanem hozzá, mint magyarhoz. Süt ha a történet kárpitját kissé félrebb vonjuk, e felirat értelmét még világosabban birandjuk.

Tudjuk, mikép a székelység szüntelen forradalmat folytatott a nemzeti fejdelmek ellen. Az elnyomott közrend, kiváltságai visszaállítását Austriától remélve, oda hajolt. S mikor a viszály János Zsigmond és I. Ferdinánd között kardra került: a székely nép Balassa és Székely Antal erdélyi vajdák biztatásából I-ső Ferdinánd részére nyilatkozott. S közülök 1562-ben vagy 40,000, pálfalvi Nagy György vezérlete alatt ki is szállt a vajai rétre: János Zsigmondra s a nemességre kimondák a halált, s az udvarokat kezdek zsákmányolni.

Azonban János Zsigmond sem szunyadott. Majláth alatt elküldé sergét: s a felkelteket Maros-vásárhelynél szélyelverle. Nagy Györgyét és főnökeit, a segesvári országgyűlésen halállal büntelé; s a székely közrend kiváltságait még inkább megszorítá.

S hogy további láz ongásokat féken tarthassa, Miles szerint egy *) , Istvánfi szerint két várat építtetett a székelyföldre. **) Miles azt mondja, a várat Székelytámadásnak nevezte. Bethlen Farkas pedig tovább megy, s a két várak egyiket neveztetí S z é k e l y t á r m a d , a másikai Székely bánja várának. ***)

Ez világosabb kulcsa a vár feliratának. Azonban, hogy e két gúnynevet valósággal János Zsigmond adta volna, nem mérnök állítani. Okleveleinkben soha se jönnek elő.

Bár ki adta e neveket, azok éltek a nép ajkán; s e két vár létezése száalka volt a szemében. Míg végre ismét felkapott

*) Siebenbürgischer W ürgén gel v. Math. Miles 90.1.

**) Nicol. Istvánfi Histor* Libr. XXI.

***) Wolf. Bethlen Histor. Libr. V.

a nép: s a két vár közül a várhegyit 1599-ben, dühében szélyelhányta.

Az udvarhelyi vár is feldúlott, legalább a Léczfalván 1600. oct. 25-kén tartott hongyülés azon határozata, mely a lerontók által új felépítését rendeli, ide mutat. Hihetőn felépült, túl élte azon napokat; de nem kerülhető ki a székely nép dúló kezét. A Rákóczi-forradalomban e vár a székelyeknek szolgálatokat tett. Miután Holdvilágnál a kurucok 1704-ben csatát vesztek, b. Tige ide jö, s felgyújtja. De úgy látszik Tige mégis használta e várat, mert Pekri Lőrincz, kurucz vezér neki fordul, s hogy többé igénybe ne vehesse, székelyekkel lerontatá, használhatlanná téné.

E várat egyelőre az álladalom bírta. 1657-ben II. Rákóczi György Bornemisza Susánna, Kemény Boldizsárnának adja át 5000 flban. Később Apafi fejdelem gr. Gyulai Ferencznek adományozta, s e vonalon bírja ma a gr. Kornis család. A nép Csonkavárnak nevezi.

141. §.

Zsábenyicza várai.

Zsábenyicza Szászrégen mellett esik. Sós fürdőjéről ismeretes. A falu felett hegy vonul a Görgény vize mentében. E hegyen két várhely nagyon: egyiket Szalonnavár, a mászt Leányvárnak nevezik.

142. §.

Valkó vára.

Valkó határán, Szilágyban, a Réz hegy oldalán, a zöld erdők közepéből Valkóvára, mint egy halálfő fejezik ki messzire. Emleke az őskorban vesz el, egykor sáncz és a bele vezetett Berettyó köríték.

A Dersffi, s később a losonczi Bánfiak kezére került.

Már rongált állapotban l-só Apafi fejdelem korában őrség vala benne, de ez nem menthető meg Ali pasa tatárai kezétől, kik egy kirándulás céljául tűzve ki egykor, fölégeték; azóta romban hever.

143. §.

V á r a l j a .

Hazánkban több váralja nevű falu van, melyek mindenike vár alatt fekszik. E Váralja Szamosújvár szomszéda, a mezőség felé; melléknévvel Bálványosváralja.

Romja magas hegytetőn, erdőtől benőve pusztul.

Helye azon várak egyikének, melyekről az a hagyomány, mikép őseink rajtok a keresztény vallás behozatala után is folytatták bálványozásukat. A nép, Gyula vezérünk kezéből hozza le. Köveit Martinuzzi lehordatá, s Szamosújvár falaiba építteté.

Mint helye mutatja, nagy nem lehetett. Benne, minthogy döntött, kincset gyanítanak. Korunkban két kincskereső be is törte üregét, egy pinezébe értek, s azt hitték a jámborok, Dariusakká lettek. Találtak is vak ablakában egy kőfazakat, köfedővel. Mielőtt felnyitnák, egymásnak ünnepélyes esküt tettek le., hogy tartalmában illően meg fognak osztozni. Erre felnyiták a fazakat; s mit benne találtak egy majorság összeaszott csontja volt. — Most már e pincze is beomlott.

Megjegyzendő, hogy e várba csak egyfelől lehetne feljutni; s hogy a szomszédos hegycsúcsokkal őrségi összeköttetésben állhatott. Honnan szomszédai neve ma is: Vajda lesi, Ispán lesi, s más illy nevek.

144. §.

V á r h e g y .

Ezen várhegy Háromszék közepén fekszik, sík téren. A faluban domb emelkedik, melyen most a gr. Nemes udvar van: e ponton állt a várhegyi vár. Úgy tartják, mikép itt lett volna a János Zsigmond által épített második vár. Akkor 1562—5 között kellett épülnie.

Sőt mint említém, Bethlen F. nem csak a vár építtetése, de elnevezésével is tisztában akar lenni.*) Azonban ismét kikelünk a gúnynév hitelessége ellen, mert ugyan csak János Zsigmondieí oklevelet bírunk, egy adományt Sepsiszentgyörgy számára, s benne e várat Várhegy várának nevezi.

*) Histor, Libr. V.

A nép azt hiszi, hogy e hegyet a nép hordta össze, addig itt hegy nem létezett; s úgy építék reá.

Ma a várnak semmi nyoma. Miként Bethlen megírja, porba dült 1599-ben, azon kezektől, kiknek fékezésére építettet. Ugyan is Mihály vajda Oláhhonból, mint Básta szövetségese, bejő. Brassótól felküld a székelységhez, felszólítja Báthori András fejdelem ellen. A székelység hajlandónak nyilatkozott; de csak azon feltét alatt, hogy 1662-ben elvesztett kiváltságait adja meg, se várat engedje lerontani: Mihály vajda mind a kettőt megígérte. S mire a székelység táborba szállt, pályáját e vár fenekestőli felforgatásán kezdette meg. S innen mentek Sellenbergnek, hol Bátori Endrét megverék, minek aztán élete is áldozatul esett.

Újra fölépiését mindjárt más évben, az 1600. oct. 25-én Léczfalván tartott országgyűlés elvégezte, meghatározván, hogy a várhegyit Háromszék és Csík, az udvarhelyit Gyergyó és Kászon minden rangú lakosa építse *); de úgy látszik a végzés Várhegyre nézve nem teljesedett.

145. §.

Várhegy.

Ezen várhegy Marosvásárhely közelében van. Német neve is Schlosberg. Közte és Sárpatok közt, a hegy élén, mit jelenleg erdő fed, vár volt hajdanában. Épen a Marosra nézett, mi alatta foly. Mellette romai út megy el, rajta is sok romai maradványt találtak.

146. §.

Verestoronny várai.

A verestoronny szoros pár órát tart a hegyek közt Erdély határszéléig. Hol a vámházak jelenleg állnak, a Latorvárpatakának Oltba folyásánál, van azon vár, miről még emlékezni akarok.

A vámtól kifelé menőleg jobbra, fáktól fedett sziklatetőről várrom néz a völgybe: ez Latorvár. Mint sánczozata mutatja, hosz-

*) Erdély Történeti tára I. 252 l.

szükön nyúlt el az Olt mentiben. A népmonda óriásokkal köti össze.

Egy 1453-beli oklevél mint várat említi; mikor is László király Verestoronynyal együtt a szász nemzetnek, adományozza: ezen oklevélben neve Lothe vár.

Ezen váromon innen, az Olt partja és az országút között egy őrtorony romját látjuk. Valaha kerek lehete; de fele lehasadott; honnan a nép Hasadt-torornak nevezi, mások trójai torornak. Átmérője öt, magassága hét ölnyi. Falában a lépcsőzet, egy kis szoba, és ablak maradványok még mind látszanak; igen a torony felső párkányzata. Mellette több apró rom; s tőle várfal csap fel a hegyek oldalára.

Egy öreg harminczadi szolga azt állítja, mikép egy ezredes 1821-ben megvizsgálta, s úgy találá, hogy a torony építésétől az ideig 789 év tölt el.

NYOLCZADIK FEJEZET.

NEVEZETESEBB ÉP KASTÉLYOK.

147. §.

E l ő z m é n y .

Erdélyben a kastélyok nevezete alatt nem az egyszerű nemesi lakokat értjük: azokat udvaroknak szoktuk nevezni.

Itt a kastély értelmét eredeti jelentésében veszem. Mit latin történetíróink, okleveleink castellumnak címeztek: azokat sorolom e rovat alá.

Az előidőnek ezen másodrangú várai többnyire kőfallal, sánczczal valának erősítve, csakhogy rendesen nem hegyeken vagy sík mezőn, hanem a falukban ben feküdtek. Nem táborok feltartására, hanem csak portyázó rablócsapatok ellen látszának emeltetve.

Kastélyváaraknak is meglehetős bőviben vagyunk. Közülök még sok tartatik lakható állapotban: s most városon lakni szerető főuraink nyári mulatóiul szolgálnak.

A mennyi kastély, elő mind nem számíthatom; inkább csak a történetileg nevezetesebbeket tárgyalom. Pedig meg kell adnunk, hogy alig van kastély, mely legalább festőiségével a figyelmet meg ne ragadná.

Egy drági kastély, dombon, bástyákkal;
egy egeressi hasonló fekvéssel, négyszegén négy bástyával, körül folyva a Nádos két ágától;
egy geryeszegi, sánczokkal, töltésekkel, s a nép szerint annyi ablakkal, mennyi nap az évben;
egy pászmosi, hegycsúcson, kert közepette;

egy szentbenedeki, Dézsnél, egész hegyoldalt ragyogtatva nagyszerű épületeivel;
 egy ú z o n i, ószerűségével, lapályon;
 egy z s i b ó i, hegyoldalban, nagyszerű kert közepette;
 egy v á l a s z ú t i különcz, bizarr olasz modorával stb. stb;
 mint meg annyi érdekes pont merül fel szemünk előtt. Nagyszerűségével, belsejének fényével mindenik meglep, elbájol. De a történetben nem játszották azt, mit a következők.

148. §.

Alsó-rákosi kastély.

Ezen Rákos a székelyföld körében esik, az Olt jobb partján. Kastélya mintegy kulcsa volt e völgynek; most is erősségszerű. Elöl épületek, hátul kőfal teszük várfalát; az egészet mély sánczozat övedzi.

Déli bástyáján ez áll: Dei gratia ex fundamento fecit Georgius Sükössd. 1624. Csakhamar a Budai Péter kezébe jött. Róla Bethlen Sámuelre, ki 1760-ban már nevét rámetsetti.

A falutól északra, az Olt balpartján, egy czukor alakú szirtet, Tódor-szirtjének neveznek. Nevét egy rablótól vette, ki az előidőkben róla lelecsapott a vidékre.

149. §.

Bethlen-szentmiklós kastélyai.

Szenlmiklós Küküllőváron alól fekszik, a Kis-küküllő jobb partján, a folyam partja mentiben elvonuló hegykar aljában. Benne két kastély jött le a XVII. század közepéről.

Eredetileg e jóságot nyerte volt Bethlen Gergely, a hős, Zsigmond királytól.

Bethlen Miklós, a nemzeti fejedelmek végnapjaiban cancellár, önéletrátában ilyszerűleg ír e kastélyokról:

Bátyám, Bethlen Farkas, itten meglehető erősségű kastélyt építtetett, széles árkokkal, melyekbe a Küküllő vizét bele lehet bocsátani.

Mihelyt a jóságot atyám nekem átadta, azonnal feltettem magamban, hogy ide csinos, francia izlésű kastélyt építsék. Tehát

egy nagy kőépületet emeltem, melynek közepén folyosó, jobbról balról lakszobák vannak, s körében kert. Az épület körül én is sánczot húztam, melybe a vizet azon patakából bocsátottam, mely részemet a bátyámétól elválasztja. Egy külső udvart is csináltattam udvari tisztjeim számára.

Ezen nyílt építésmód — írja tovább — hazámfiainak, kik magokat épületeikbe be szokták keríteni, s mintegy bezárni, egyelőre különösnek tetszett. De később megbarátkoztak vele.

A cancellár fiatal korában, szerelme fájdalmai elől, sokáig Franciaországban bujdosott; onnan hozta ezen építészeti modort. Szerelme tárgya, Bánfi Agnes, Barcsai Ákos fejedelem neje. Később haza jött, Kun Ilonát speculatioból elvette. S azt írja, hogy e kastélyban lakván, hazafiait még egy más francia szokásba is belehozta. Ugyanis, azon ideig a magyar úrhölgyek látogatásokat tenni, ős szokás szerint, házuktól magokra soha ki nem mozdultak. Ő neje által a nők látogatásba mehetését, francia modorban, hazánkba is be kezdette hozni. *)

150. §.

Bonczidai kastély.

Bonczida Kolozsváron alól, a Kis-szamos partján fekszik. Bence a gróf és báró Bánfiaknak úrlakjai. A grófi kert mind szépsége, mind terjedelmére Erdély első kertjei közé tartozik: roppant helyet foglal el; szökőkút, tó, szobrok, feliratok teszik változatossá.

A török hadjáratok korában vára volt. Később kastély lett, mi századunkban omolt össze. Jelenleg épületei újak.

A kastély I. Apafi fejedelem korában Bánfi Dénes birtoka volt. Midőn el akarták fogatni, az e végre küldött székelység itt nevetséges jelenetet idézett elő.

Koppándon keresztelő van, Bánfit benne meglepik; de kivágja magát. A székelység tehát Bonczidára jó, mint a Bánfi Dénes kastélyára. Körülfogják, tövé teszik az egész épületet, de nem találják. Azonban találtak, mit a bel székelyföld nem terem, jó bort, s székelyeink az ingyen borméréshez derekasan hozzá láttak.

*) Gr, Bethlen M. Élete I. kötet.

Fel lévén Bánfi ellen izgatva, mámorosán minden szobát fel-törtek, kiprédáltak: bútordarabbal, felmetszett ágynemű tollal tele lett az egész kastély. A pinczében a boredények fenekét bevették, a hordó mézeket elbocsátották: az egész udvar prédára ment. S annyi utazás után vitézeink oly görbe napot csináltak magoknak, hogy a hadi tanyává vált udvar minden szegletében heverésztek.

Mikor a dolog javán folya, sajátságos alak jelenik meg. Egy székely, ki a pinczében előbb a mézbe keveredett, azután bele a tollúba: egyszer csak elé tántorog. Azon torz alak józan főnek is csodálatosan jöhetett volna. A mint meglátják, csak menni kezd szájról szájra: ni a Bánfi Dénes ördöge. A jó félben volthiedékeny székelyek megzavarodnak; s az ördögi alak oly mozgást, oly futkosást, oly nevetséges páni félelmet idézett elő, hogy Cserei, mint kora kedves anekdotáját jónak látta fenhagyni. *)

A Rákóczi-forradalomban egy mellette történt csata után, bevétetett, kirabolatott.

151. §.

Bonyhai kastély.

Bonyha a gr. Bethlenek kedvencz lakhelye, egy igen szép úrlakot, s egy kastélyt bír. E falu a Kis-küküllő balpartján fekszik, Vásárhely irányában.

A kastély mostani tulajdonosa gr. Bethlen Farkas, ki rajta nevezetes újításokat vitetett véghez. A csinos épület, szeglet bástyákkal, terjedelmes udvarral, szép kertel van körülveve.

A XVI. században épült. Mint templomábani felirata bizonyítja: Bethlen Farkas, Izabella királyné tanácsosa tévé le alapkövét, 1545-ben. Cserei is fenhagyá, hogy a kuruczvilágban, 1709-ben, egy császári ezredes a kuruczok elől a kastélyba vonult, s megerősítvén, védelmi állapotba tette magát.

152. §.

Fejéregyházi kastély.

Fejéregyház Segesvár szomszéda, a Nagy-küküllő partján: benne gróf Halleréknek igen szép kastélyuk van. Fenlévő nagy-

*) Cserei Mihály Historiája. Kézirat.

szerű sánczozata mutatja, hogy némi erősség volt hajdanában. Kertje terjedelmes, benne szép halastó, nagyszerű virágház és citromos; mely utolsót azonban, másokkal együtt, a forradalom tönkretette. A százados citromfákat kivágták, szerte szórták.

E kastély, fekvésénél fogva főhadiszállása volt csaknem mindenkinek, ki Segesvárt ostromolni jöve. 1605-ben Gyulafi László ostromolja innen, a Bocskai részére. Egy nap Rácz György reájok csap: Bedő István a bocskaiakat elébe vezeti, megütköznek, a győzelem az utolsóké volt. 1662-ben Kemény János is cerniroztató I. Apafit, ki magát előle Segesvárra vonta vala. Innen húzódott el Nagyszőlősnék, hol másnap csatát és éltet veszte. Alatta veszte Bem is 1849. jul. 31-kén az orosz tábor ellenében.

153. §.

G á l d i kastély.

Gáld, Fejérvár közelében esik. A b. Kemény Albert gyönyörű kastélya, magasból az országútra meglepően néz le.

Itt van a hős Kemény Simon sírboltja, ki Hunyadi Jánosért Szent-imrénél elesett. Amint a kastélyból kijövünk, jobbra egy kápolna romja van, abban fedezte fel porait az újabb idő.

Ezen sírboltot b. Kemény Simon 1780—85 táján kibontatá. A sírboltban nagy termetre mulató test maradványt talált: mi egészen el volt már porhadva. A test mellett rozsdától megemészített pallos hevert. Egyik lábvégénél vastag csizmatalp, s egy hosszú sarkantyú; a másik lábánál semmi. Fejét nem sisak, hanem fejér szélű selyem kendő takarta: melyhez midőn hozzá nyúltak, hamuvá lett. Mellette még egy pánczél.

Ezen pánczélta a harmadik kibontató, b. Kemény János, az enyedi kolégyom múzeumának ajándékozta: a könyvtár 1848-ki tönkre tételése után hova lett, nem tudni.

A sírboltban két követ is találtak. Egyik fejér márvány, s rajta golh fractur felirat volt; de olvasni nem lehetett. A más követ, veres czifrázatok közül ki lehetett venni: SIMONIS K.M.NY.*)

*) Öt szomorujátéll. Kemény Simon. 35. lap.

154. §. Gyalui vár.

A kastély, mit a nép várnak nevez, a faluban dombon fekszik, közepette szép kertnek.

E kastély egy régi vár omladványain újjátatott mostani alakjára. Épülete négyszegű, mindenik szegletén egy bástya, melyek akkorák, hogy egyik bástyájából a leggyönyörűbb kápolnát alakíták. Homloka és balszárnya a hajdani vár fala; többi újabb építmény.

E helyen legrégebb időktől fogva erősség volt. Szent László már a váradi püspöknek adományozza.

1538-ban Erdély erősségei közé beszámíttatott. 1602-ben Bástatól látjuk ostromoltatni. S mire őrei fentartani nem tudák, feladák az elmegetés feltétele alatt, de azért azt meg nem nyerték. Végre 1605-ben, Gyalu volt azon erősség, mely minden erdélyi várak között, legutólszor jöve Bocskai kezére. Ily események félszke e kastély nem lehetett; ennél nagvobbszerű erősségnek kellett a hajdani időben fenállani.

A szt. László adományozása következtében a váradi püspök birta a XVI. századig, mikor is Marlinuzzi az erdélyihez csatolta. Az erdélyi püspökség javai secularisaltatása után*), fiscus utján a Kendi család kezére került. A vár birtokosa 1594-ben Báthori Zsigmond által lefejeztetvén, isinél álladalmivá lett. Báthori Zsigmond fejdelein Náprági püspöknek adja, kinek számüzetettése után 1601-ben ismét visszazáll. Még ez évben Csáki István kezére jó. **) Báthori Gábor a szép Kata férjének, Kamuthi Farkasnak adja, ki Gyalu váráért a fejdelemnek nejenél igen sokat elnézett.***) A Rákócziak alatt ismét az álladalomra jó. Míg végre a Bánfi családnak, jelen birtokosának, bizonyos öszvegben átíratott.

Több nevezetes esemény vonult keresztül e vár belsejében. Báthori Zsigmond vérszomjának feláldoz látott urakból, 1595-ben Kendi Ferencz és Bornemissza János, ide hozatának: s itt fojták

*) Appokat. Const. I. R. 7. Tit.

**) Wolf. Bethlen. Histor. Libro X—XI.

***j Kemény János Önéletirataban. Ruminál II; k.

meg őket sept. 12-kén. Végrehajtója volt Óvári, a vár parancsnoka. *) Az újításkor börtönében egy rabvasat találtak, mit máig is tartanak a kastélyban. Úgy hiszik, e rabláncz valamely főurat terhele.

A két Rákóczi György fejedelem, igen szeretett e várban mulatni; minek itt több nyoma maradt. Egyik egy kőbeni felirat, mi a vár alatt fekvő, akkor a várhoz, most pedig Eszterháziakhoz tartozó részen van, ajtó fölibe vakolva. A négyszegletű kővön olvasható: Georgius Rákóczi Anno Domini 1639. 30. mai. Az a hagyomány, hogy I. Rákóczi maga véste.

Egy más emlékre kívánom a figyelmet felhíni. Ez emlék egy rutafa (juniperus sabina), a kastély alatt, az Eszterházi udvar kertjében, mely azonban régibb időben a kastély kertjével egy volt. Egy csodálatos fát neveznek ott ma is Rákóczi fájának, a Rákóczi fejdelmek emlékére, kik alatta igen szerettek ülni. A jó öreg fát megemészté az idő: öt öl átmérőjű széles lapos koronáját, meghasadozott törzse, ma már csak támaszok segélyével tartja; s lombja, alig foghat sokszor zöldülni.

155. §.

Homorod-szentpáli kastély.

Szentpált Udvarhelytől Brassóba menőleg, az út átmetszi. Az alsó falu végén setét kastélyon akad fen tekintetünk, mely távolról erősségnek látszik. A b. Wesselényi család birtoka.

E kastély a tatárfutásos előidőnek igen szép példánya. Elöl kemény ajtók, rácsozott ablakok. A szobákban rejtett lejárások a szobák alatt eső istállókba; hol míg elől a rablócsoport az ostromot tártára család lemenekült, lóra kapott, s rejtett úton nyílt terre ért. E kastélyt Józsika egyik regényében szépen felhasználta.

156. §.

Keresdi vár.

Keresd Segesvárhoz pár órára fekszik. A faluból domb emelkedik ki, e dombon setétlik festőileg keresdi vár. Az egész úgy el

**) Wolf de Beth. Hist. Libr. VIII.

van rejtve, hogy igazán keresni kell; s azt hiszik neve is innen: Keresd.

Régi Bethlen birtok; most gr. Bethlen Gáboré. Mint egy nem rég még látható felirat bizonyítja, építette Bethlen Markos 1300-ban. A jelen alakba Bethlen Elek idomíthatá 1683-ban, minthogy egy feliratot hagyta fen, melyben építtetését ez évről magának tulajdonítá. Tulajdonkép csak kastély, a nép várnak nevezi. Négyszög épületének két bástyája még mind áll, s erősségszerűleg veszi ki magát. Építészeti modora német. Régi alakban maradt lakházai padlala, hat szögű téglá.

Falához feltámasztva áll egy sírkő, a Kemény család czímerevei: azt igénylik, hogy az a Nagyszőlősnél elesett Kemény János fejedelemnek lett volna szánva. De hogy ide temették volna, nem bizonyos.

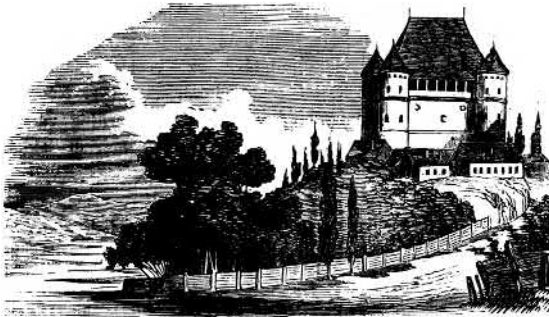
Kapujában néhány öl hosszú, kerek, s hegyesen végződő gerenda alakú kődarab van ledőlve: hinni akarják, hogy a jus gladii czímec volt. Valamint azt is igénylik, hogy a vár régi urai, úrberecsik nászánál, a jus primae noctis is bírták volna.

E vár történetünk irodalmában szép szerepet játszott. Bethlen Farkas, legterjedelmesebb történetírónk, ide nyomdát akar vala állítani, hogy irományát kinyomassa; de a halál 1679. dec. 30-kán életének véget vetett. Azonban testvére, Bethlen Elek országos elnök, tervét nem hagyá dugába dűlni: 1683-ban a nyomdát itten csakugyan felállttá, s a nagy munka nyomtatását elkezdeté. De oly hosszason folyt, hogy 1690. augusztus a Tököli által tett betűtés zavarai a mii folyamat még csak a negyedik kötet végénél találták; s minthogy a várat féltették, a sajtót Segesvárra szállították, honnan a nyomtatás félbeszakadt. Keresőnek ugyan semmi baja se lett, de a nyomdát többé működésben nem látjuk, holott e műven kívül több könyven bírjuk bélyegét. *)

A kápolnát, mely felett a sajtó állt, ináig is láthatni, a kapun bemenőleg, balra. Ezen kívül több antik tárgy vagon fenn: ősi kőcépek, egy terem goth boltívekkel, egy ágy 1578-ból; a kápolnában egy metszvényekkel ékített kőszék; melyek a várnak némi ősi színt kölcsönöznek.

*) Benkő: Woll. ti. Belhl. Hist V. kötete élőbeszédében 25 —32. lap.

157. §.
Küküllővár.

Németül Kukulburg, oláhuł Cselálye de Balta.

A Kis - küküllő balpartjára hegyfok nyúlik be: azon díszleg e kastély. Körüle tágas udvar, északról alatta százados kert, s lábainál a szőke Küküllő; délről egy falu, Majos, mitől azonban egészen külön áll.

Olvasóink előtt északi oldala áll.

A hajdan híres Küküllővárról e kastély is várnak neveztetik. S meg kell adni, hogy az udvarát környező kőfal kerítés, tornyos kapuja, a bástyás főépület, s körüle mélyedő, téglával bélelt sán-ezozata: valóban az egészet némi várszerűséggel önlük el. Az épület emeletes; négy bástyájában négy szoba.

Küküllővár régóta szerepel történetünkben, megyéje is róla neveztetett. Ki építette, nem tudni. Bonfiniusnál látjuk, hogy 1352-ben Veres Péter a várnagya. *)

Csiesónál említők, hogy Mátyás király két várat ad Moldva fejdelineinek: ezen várak másika e volt. S hogy az általunk előadott módon jutottak hozzájuk, Veráncz Antal, ki a XVI. században Erdélyben is püspökösködöll, egész terjedelmében elbeszéli. **)

*) Bonfinius Deciid. II. Libr. X

**) Kovachich Scriptores Minores II. 81—S2. 1.

Zápolya még mind tartá őket birtokában; azonban fia János Zsigmond, megtagadta tőlök. Basilik Jakab moldvai vajda, a jogot fen akarta hozzájuk tartani, s irt érettök a fejdelemnek; azonban kedvetlen választ nyere. A vajda erre tűzbe jő, mérgesen átír s a szavakat is jónak látta beszöni: hogy ha fejdelmünk szinte keblébe rejténé is a várakat, mégis visszaszerzi. A követelő vajda krétai születés lévén, János Zsigmond fenyegető levelére e gúnyos példabeszéddel válaszolt: cretenses sunt mendaces. S úgy lett, János Zs. eltalálta, hogy a vajda fillent, mert fenyegetődzései után csakhamar, pártos kezek által elesett. *) Ez események múltával erdélyi főuraknak adományoztatok

Hanem azon megjegyzéssel tartozom olvasóimnak, hogy a híres Küküllővár, nem a mostani kastély. E kastély új: styl, anyag, minden újabbkor építményének jeleli. A régi Küküllővár a falun alól, a Küküllő partlapályán feküdt, azon helyen, hol a rétség közepét most is látszik egy vár sánczozata, s melynek egy részét mind a máig se növi be kaszálható fű. Ide mutat e vár oláh neve, mi tói várat tesz magyarul; ide azon hagyomány, mikép e várat a Küküllő hajdan körülfolylta, s mint a nép magát kifejezi, bele vetőhídon jártak. E vár többé nincs; birtokát, nevét a kastély örökölte.

A kastély kapuja baloldalán egy kígyós-bethlen czímer van, s a Csákiak törökfeje. Alájok e van írva: Arcem hanc cum superaedificiis erexit, adornavit, stabilivit Comes Nicolaus Bethlen MDCCLXIX. Ez benne a legrégeb felirat; szerinte tehát gr. Bethlen építené. Ezen kastély és vidéke, a nemzeti fejdelmek korában a Geréb családé; utánok Tökölirc jött, kinek notáztatásával álladalmivá lett.***) I. Apafi fiának adományozta, kinek halálával ismét visszament a fiscusra, kitől Bethlen Gábor kapja kezére 1764-ben, de 1769-ben csere útján testvére Bethlen Miklós birtokába megy. Az épület homlokára már 1773-ban gr. Bethlen József íratja, hogy megújítatá.

Jelenleg is a gr. Bethleneké.

*) Wolf de Bethlen Libr. V.

**) 1686 kell országy. árt.

158. §.

Marosújvár.

A híres sóbányák felett, a Maros bal partján emelkedik ki a falu, s benne a nevezetes kastély. Jelenleg a gr. Mikések birtoka.

Szép fekvése van, a folyamra dűlve. Építtette Gálfi János, a XVI. század vége felé.

Gálfi tanítója, később tanácsosa Báthori Zsigmond fejedelemnek. Ő jött s hozá azon gondolatra Erdélyt, hogy fejedelmi székébe gyermeket, a gyermek Zsigmondot ültesse.

Báthori felnőtt, s 1588-ban a kormányt átvette. Közte s az ország nagyjai közit az egyenletlenség naponként nőtt, s az ellenzék élén unokatestvére Bálhori Boldizsár állott. Zsigmond hivatja tanácsosait, s felkéri, hogy adnának véleményt, mit kellene Boldizsár fékezése végett tenni. Az országtanács határozata lett: a fejedelem és rokona közti elkísértem mindent, mi kibékelteni; ellenesetben Boldizsára száműzetést vagy halált véleményezlek.

Báthori Zsigmond, kiről Kazinczi Ferenczként, nem lehet tudni, a bolondok vagy lyrannok közé kelljen számítanunk: esküt tett vala le, hogy mindent titokban fog tartani. A tanács, véleménye följelentésével Gyulai Pált és Gálfi Jánost bizta meg. A fejedelem hallgatott is, de papjának meggyóna: az megmondta Boldizsárnak.

Következése lett, hogy Gyulaira Abafaján katonákat küld, s összevagdaltalja.

Ez esemény éve 1592. Gálfi kastélyában van, nejével Pereszki Erzsébettel, s leányaival. December 30-ka estvéjén szobákban ülnek, hírnök lép be, barátai küldék, tudtára kívánván adni, hogy Boldizsár katonái útban vannak, s még az éjjen megérkeznek. Fájdalmas búcsót vesz szeretett családjától, elhagyja kastélyát, s fut Magyarország felé; de a máramarosi havasokon elfogják, Huszi várába viszik.

Gálfi sejté mi következik. Egykori neveltjénél mindent elkövetett; de egy második Néróval volt ügye, és ő egy áldozatra szánt Seneca. S 1593-ban, életírása folytatása közben megjelent a bakó, s őt vérpadra hurczolá. Tán gúnyból, később a kegyelem is megérkezett. *)

*) Wolf de Bethlen Histor. libr. VII.

A kastélyt a fejedelem Bodoninak adá, ki Gálfi legyilkoltalásának egyik tényezője. *) Mihály vajda 1600-ban Bán nevű bojárnak adományozza. **) 1601-ben Báthori Zsigmondieí Ribis Siegfried szamosújvári várparancsnok, Básta teremtménye, kapja el.

A kastélyból a Maros partjára föld alatti lejáró volt, mit közelebből fedeztek fel; azonban be van omolva.

159. §.

Radnóti kastély.

Radnót az első postaállomás Vásárhelytől Kolozsvár felé. A falutól egészen külön válva, a Maros balpartján, áll a szép kastély. Legnagyobb kastélyaink közé tartozik; oldalainak hossza 50 lépés, négy szegletén négy bástya. Épülete, mi egy kis udvart környez, emelete§.

Építtette I. Rákóczi György fejedelem, 1630 körül. Mestere volt Serena Ágoston, velencei építész, mint ezt a kastély északra nyíló ajtaja felelt a következő felirat mutatja: Geor. Rákóczi. D. G. Princ. Trans, et P. H. D. stb. Valamint ez: Augustinus Serena Architectus Venetus opera regit. Mit azonban csak a jelen épülete kell értenünk, mert itt azelőtt is erősség vala.

E kastély és urodalom teméntelen kézen ment át. A Báthoriak alatt a Rendiek bírják. 1575-ben Kendi Fercncz és Gábor kezén von, kiknek egyike Gábor a Békés, Ferencz a vajda táborában harczol meg Szentpálnál. A Geréb család a fejdelmek alatt potenlián elveszti, s megy a Bogáthi családra. A Bogáthiak fiágban Menyhárttal kihalnak, s Kornizs Boldizsárra száll. 1610-ben Kornizs Boldizsár és Zsigmond bírják; De Boldizsárt lefejezik, Zsigmond Moldvába fut; s így akkor álladalmivá lett.

I. Apafi fejedelem 1665. sept. és 1673. jun. politico-ecclesiastica gyűlést tartá itt. ***)

Az országút épen alatta megy el. Igen könnyen gondolhatni mennyi vizzályt látott e táj.

*) Mikola Genealog. 5*2.1.

**) W. de Bethlen Libr. X.

***) Benkó General. Transilv. I §.275.

1575-ben, Békés Gáspár Nyáradtön meghallja, mikép Báthori István nyomban követi, visszafordul, hogy a csatát Radnónál elfogadja. Júl. 8-kán a két sereg itt szembe áll: de másnap korán Békés sergét Szentpálig visszavonja; ott a csatát elfogadja, de vesztéssel.

1659-ben II. Rákóczi György, kit a török fejedelemségéből kitett, de ki azért fejedelemségét egy tábor élén mégis folytatá; e kastélyba jön. Innen M. Vásárhelyre gyűlést hirdet, hol magát újra fejedelemmé választatja, s innen nagy pompával Vásárhelyre bevonul.

1661-ben, mire Ali pasa meghallá, hogy tábornok Montecuculi Kemény Jánost Kolozsvárra hozá, Vásárhelyről Kolozsvárnak indult. Azonban jó a hír, mikép a tábornok visszament Magyarhonba; Radnóttól tehát visszatért, s a székelység ellen folytatá táborozását.

1848. oct. 23-kán a kastély az oláhok kezén van; jönnek a székelyek, az oláhokkal megverekedtek. A csatát és kastély a székelyek kezébe jut.

160. §.

Szentdemeteri kastély.

Szentdemeter a Kisküküllő bal partján, Vásárhely irányában esik. Egy a folyam völgyére nyúló hegyfokon, öreg fák mögött áll festőileg e kastély. Épületei jó karban vannak, s rajtok két bástya.

Építéséről csak a rege szól. Szerinte Balázsi és Nyujlódi, két népszarló, kezdé építeni. Azonban építési anyaguk csakhamar fogytára járt, s az építés megállót. A két építő bujában kifakad, s kimondják, mikép menybeli jogukat is oda adnák, csak fölépíthetnék. Erre az ördög elöptattan, a kijelölt áron az épület-anyagokat megígéri: megadja, s fölépült. A mint a kastély készen volt, az ördög azonnal megjelent, Balázsiékat minden éjjel ekebe fogta, s rézostorral sujtgatván, akkora árkot szántata velők, hogy ma is látszik, s a nép Balázsi- vagy ördög-árkanak nevezi. Az ekevasat meg is kapák később a jó székelyek, s mint mondják, akkora volt, hogy belőle kilencz szekeret vasztak meg, s mégis megmaradt egy fejszére való.

Egy más néphagyomány szerint csakugyan Balázi építeti a keze alatti székelyekkel, mint csapatvezér; s mire a kastély meg volt, s a népnek törvény szerint föl kelle hadra kelnie, blattomban arra ösztönzé, hogy ne keljenek. Ekkor fordult, a fejdelemnél bepanaszlá őket, s jobbágyaivá tétette, mint engedetleneket.

Annyi történetileg igaz, hogy a Balázsiak, a Báthori Gábor fejdelem adományából csakugyan bírták. Már 1647-ben gr. Gyulád László kezén van, neje Balázi Erzsébet által. Utána még két Gyulád László birta; az utolsónak egyetlen fiörökösét, fölbérelt dajkája az északi ablakból kiejtette. Azután Eszlerbáziak, Révaiak kezén át gr. Traunnéra jut, kitől néhány éve gr. Toldalagi Ferencz megvette.

1660-ban e kastély szomorú látvány tanúja. Lázár György, Barcsai fejdelem eszes tanácsosa, Kemény János elől ide fut Gyuláiméhoz; de Kis András csapalvezér a kastély alá jön, Lázárt belőle kiveszi: s helyben felkonczolják. *)

161. §.

V é c s i vár.

Vécs Szászrégenen felül esik. Kastélya gyönyörűen néz le egy halomról a Maros partjára. Épülete négyszögöl, négy toronynyál; nyugoti és északi oldala francia stylben ki van újítva. Körüle mély sáncz. Kemény János fejdelem kezén át a Kemény családra szállott: s ma b. Kemény György bírja.

Hajdan szép szerepet játszott. II. András egy adománylcveleében 1228-ban már mint várat említi.**) A XVI. századból hinni akarják, mikép Verböczi benne Magyarhon codexén, a tripartitumon dolgozott. 1537-ből egy latin felírás mutatja, hogy kiujulák. 1555-ből Kendi Ferencz vajdánk fenhagyá nevét, s jelszavát: Falu viam inveniunt.

Kendi, korának legnagyobb talentoma, azon férfi, kit I. Ferdinánd vajdává nevez, ki azonban titkon Izabellát segíté vissza fejedelmi székébe. A mint Izabella a kormányt átvette, úgy látszik e kastélyban visszavonulva élt.

*) Joann Bethlen. Ilistor. Ljbr. III.

**) Fejér Codex diplomat. V. 129.

A férfiás Kendi, a pazar s csak táncban gyönyörködő Izabella, s nőtársaságában növekedő fia kezében, Erdély jövőjét kockáztatva látta: a portára küld, s Őket a szultánnak bevádolja. A tény Izabella fülébe megy: lelkében bosszú kel, csak alkalom és esz-közre várt.

Az eszköz is megjöve. Balassa Menyhárt, kinek nővére, Török János férje iránti hűtlensége miatt a Kendiek végzéséből vérpadra jutott: kész lett a kettős bosszúra. Országgyűlést hirdetnek, s mint elkerülhetlenül szükségest, Kendit is meghíjják.

Kendi Fejérvártt megjelent. 1558. sepl. 1-je estvén Kendi, Bebek Ferencz és Kendi Antallal vígan vacsorái, s a három, ugyanannyi szobában lenyugszik. . . . Éjfélre járt az idő: a királyné aggodalmak közt viraszt; félt, nehogy tervének ő legyen áldozata. Azonban Balassa megjelent: fáklya világánál a Kendi szobájába tör, 200 katona van vele, s a beteges öreget hegyes törökkel leszúráják, szétvagdalják. Ugyan e sors érte a más kettőt is. Testét a Martinuzzié mellé tevék. Másnap a királyné a hongyülés előtt beszédet tart, melyben magát menteni kíváná, s előmutatá a mérget, mit számára Kendiék hozattak: a nép Izabellára zúgott, tettét rosszalta. Erre egy napon, mise alkalmával megnézte á felkonczolt bullákat: azon nap óta többé nem nevetett, lelkét búskomolyság fogta el; naponta gyengült, hervadóit. Kevés időre maga is elhalt.*)

De elég ideje volt még Vécset Kendi lesújtójának, Balassának adományozni.

Később Bálhori Zsigmond fejdelem Mihály vajda elől, ide szállíttatta kincseit; maga is 1599-ben, Bálhori Endre alatt, kevés ideig itt lakott, onnan rándult Lengyelországba, honnan Komába szándékozott, hogy barátta legyen.**)

*) Siebenb. Würngel v.Miles 70—72.1.

**) Borsos Tamás; Erd. Történeti Tára II. 23.

KILENCZEDIK FEJEZET

TEMPLOM-KASTÉLYOK.

162. §

Előzmény.

Szerencsétlen hazánk eleitől fogva Eris almája lévén a hatalmasságok szemében: népünk örök harczy zaklatásnak volt kitéve. Innen a sok vár hazánk bércein

Miként történetkönyveink megjegyzik, igen gyakran reggel táncz, eslve láncz volt szegény eldődeink sorsa. Jött a kun, török és tatár, s máig is él a nép ajkán a monda, hogy elől vetették be a kenyeret, s más oldalán szedték s futottak vele erdőkre, hegyekre, hogy életüket megmentsék. Innen van hazánkban annyi falu temploma kemény várkerítésben. Belé vitték kincseiket, családjokat, s egyes portyázó csapatok ellen élethálálra oltalmazták.

Őseink templomaikat bekenték, házaikat messze be udvarokra építék; falvaikat az országúttól földre, hegyek közé rejték: mindezt ellenségeik miatt. E szokás máig is véreben van Erdélynek.

A templomkerítésekről mégis meg kell jegyeznem, hogy az nem vala mindenütt honos. Oláh templomaink teljességgel nem mutatnak fel ily erősítvényeket; sőt az ország belső felén, távol a határszéltől, még a magyar templomok sem. A honnak inkább délkeleti szélén divatozott, mint a honnan a bécsapás leggyakoribb vala.

Így látjuk, miként a székelyek is, déli helységekben, mint Doboly, Sepsiszentgyörgy, Árkos, Maksa, Ózon, Ilyefalva gondosan bebástyázzák magokat: azon belül már nem igen.

Sőt maguk a szászok, kik a határszél felé, nem csak teinplomkerítéseket, de várakat emelnek: a széltől távolabb eső falukban, még ők is elhanyagolták.

Bár merről induljunk Szebennek, álnkban mindenütt temlomkerítéses szász falukat találunk. Vásárhelytől menve, a bogácsi, egerbegyi, Fejervárról menve a szászsebesi, nagyapoldi, keresztényszigeli, kistoronyi máig is mintegy erősségek. Melyek azonban már csak békés időknék lehetnek raktárai.

Ily feles számú, másodrangú dolgok elősorolására nem bocsátkozunk; elégnek tartjuk, némely nevezetesebbeket megjegyezni.

163. §.

A Berethalmi kastély.

Berethalom egyike a szászföldi apró városoknak. Szebenhez esik közelebb. Székhelye a lutheránus, vagy is mint Erdélyben mondani szokták, szász püspökségnek. Bírák pedig a püspökségei papjai 1572 óta, mint a mikor Unglerus nevű papját püspöknek választók; utána aztán Berethalom lett a püspöki lakhely.

Temploma dombon épült, régen várfala hármasan folyta körüi. Lehet, hogy többi várainkkal együtt ez is Zsigmond korában épült: Zsigmond királytól különben is kiváltságokat bír. 1522 előtt már állott, mert ekkor már megújíták. Sokszor volt a lakosság menhelye; többek közt 1605. martiusában. Ez időben Bocskainak Medgyesen őrsege van; a város egy éjjel kapuit megnyitó, s az ellenfél katonáit szépen rájuk bocsátá. Roppant mézszárlás lön elkövetve. A lesújtott sereg egy része, dühében Berethalmot megtámadja, a városban 132 lakost, papjával együtt leöl. A kastély azonban bántatlanul maradt.*)

1704. april 6-kán, Rákóczi kuruczai Ecsedi János vezérletében ostromolták, bevették: raktárait, templomát, sírboltját kirabolák.

*) Wolf de Bethlen Histlor. Libr. XIV.

164. §.

Enyed kastélya.

A szerencsétlen Enyed, Szebenből Kolozsvárnak jöve, országútban fekszik. Alig van az országban hely, mely a harczos időkben annyit szenvedett volna: minden erőssége kastélyában állott.

Enyed 1656-ig uradalmi jószág és falu. Ekkor emeli II. Rákóczi György fejedelem a három erdélyi nemes városok egyikévé. Alig kapta meg kiváltságát, jött 1658-ban a II. Rákóczit trónjából kivetni akaró török-tatárság: a város népe kastélyába vette magát, az ostromot férfiasán fogadta. De miután az ellenség roppant tábora megérkezett, s az egész várost felégeté: annyira megszorultak, hogy sept. 10-kén minden drágaságaikat váltságul kiadák; sőt többet, három szüzet is, mit a tatár cham számára kívántak. Ezen szerencsétlenség emlékére Enyed az augusztus 20-kát megelőző vasárnapon minden évben úrvacsorával élt, s azon napot megbúj tőle. Azonban a szent áldozat a népet nem oltalmazd meg. Az említett év után II. Rákóczira, mint tudjuk, a török ismét rájöve, s öt 1659. nov. 21-kén Vaskapunál megveré. Rákóczi onnan Enyedre fut, hol pár ezer segélyére jött hajdút talál: a törököt bevárja, megütközik vele; de a csatát ismét elveszti, s tovább vonul. *) Jött 1704, s a Rákóczi katonáit üldöző labanczok Enyednek ismét keservet hoztak: a várost, kastélyt, templomaival együtt porrá égették. S a protestáns Enyed virágvasárnapjára ezért is bőjtét fogadott. A nyomor és ínséges napokat a végzet még se hártá el Enyedről, megjött a harmadik csapás is: 1849. jan. 9 —11-dik napjaiban a felkelt oláhságtól egészen hamuba döntetett; lakosai egy része legyilkoltatott.

A kastély, melyben a polgárság mindig megkísérlé menekülését, a város közepén áll, és oly nagyszerű, hogy befoglalja a reformált és lutheran templomot s néhány lakházat. Derék bástyákkal volt ellátva. Építék az Enyedre telepedett, de már elmagyarosodott százszok, 1239-ben.

*) D. Fundgruben II. 168 l.

165. §.

A Holtzmányirom.

Néniéül Holtzmengen.

Szász falu, Szebentől nem messze. A falu felett, hegyen van kerítéses temploma. Róla a traditio a következő eseményt tartja fen.

A XVII. század vége felé a kuruczok ide törtek. A nők a vénekkkel és gyermekekkel, előlük az erdőkre futnak; a férfiak pedig felmentek a kastélyba, hogy becsesebbjeiket megoltalmazzák. Az ostrom folyt: első nap szépen feltárták.

Éjjelre az ostrom megszűnt, a beszorult lakosság szorongatott kebellet ült össze, s tanácsot tarta a teendőkről. Hol e tanács folyt, egy kőajtó vala, mely által a kastély a pap pinczéjével jött összeköttetésbe. A tanácskozmányban a várőr leánya, Lizi is ott üle. Azonban egyszer csak a kőajtón mintha kopogást hallana, s mintha nevét kiáltanák. A kőajtót erre felnyiták, s rajta a pap legénye, János búvik fel. A pap azon izenetét hozta, hogy még egy napig oltalmazzák magukat, mert segélyhez lehet reményük.

Jól van, úgy lett mint a pap akarta. Azonban másnap a kuruczok még kuruczosabban hozzá látták az ostromhoz. Már csak nem bevették a várat: s im a kétségbeesés a segélyt csakugyan megküldi. Lizi, rémültségének közepette, apja méhkasait megrohanja, s azokat a csaknem betörő kuruczokra kezdi szórni. E kartácsolás megtette hatását: az ostromlókat, futásra kényszeríté.

Elvonultak, de fájdalom, csak hogy kényesebb ponton folytassák harczukat. Az erdőkre mentek, az oda menekültek ellen. Mit hallván a férfiak, leszállnak innen: a kuruczokkal csatát állnak; de mind egyik elhulltak.

A falut is leégeték, úgy hogy csak 15 gazda maradt benne. A faluban azon ház, mely akkor végsőnek maradt, ma is végsőnek hívatik. S akkori Mihály nevű birtokosáról, most is, bár ki lakja, lakója Végső Mihálynak neveztetik. Mihály mellett akkor Tamás lakott, ki ez eset után Lizit elvette: ezen Tamásról a Végső Mihály szomszédját, ma is „az ifjú Tamásnak“ hijják, ha szinte oly vén is mint Mathusalem. *)

*) Siebenb. Volkskalender v. 1848.

166. §.**Höttövény kastélya.**

Németül Holdsdorf. Szász falu, Brassótól három órányira. Kastélya a falu közt van. Egyike legkeményebb ilyenmű erősségeinknek. Sáncz veszi körül s várfal, mi tornyokkal van erősítve.

167. §.**Medgyes kastélya.**

Medgyes nagy templomát kemény kőfal környezi. Mint egy felirat mutatja, mostani erőssége egy másnak nyomán, 1809-ben, emeltetett.

A régi kastély vérfagyaló jelenetet látott. Elmondók felebb, az 50. §-ban, mint öleté meg Cibak vajdánkat Gritti, a felméri papi lakban; el azt, hogy e kegyetlenkedésre a nép felkelt, s hogy Gritti Medgyesre futott. A mint ide ért, a magyar sereg már nyomában: ő a templomkastélyba veszi magát, mely sánczczal s háromszoros kőfallal volt övedzve. De csakhamar átlátja, mikép minden oltalom sikertelen: felölti leggazdagabb ruháját, jobbába veszi szultánja athnaméját, melyben e hon biztosává van nevezve, a kaput feltáratja s kilép. Azt hitte, lefognak hunyászkodni előtte; nem, a helyett Majláth megfogatta, s ugyanazon karddal, melytől Cibak elesett — lenyaztatta.*) Révai szerint előbb kezét és lábát veszté, s csak azután fejét.

168. §.**S z á s z - h e r m á n y kastélya.**

Németül Honigsberg.

Síkságon esik, mely Brassó és Háromszék közt terül. Fekvésénél fogva teméntelen harczi vizsályt látott.

Erősségének kettős kőfala van, derék bástyákkal. Még az utolsó forradalomra laraczkpuskák maradtak volt benne.

Úgy tartják, hogy 1117-ben épült; mit azonban már csak

*) Sieb. Wiurg-Engel v. Miles 24—28. 1.

azért is kétségbe lehet hozni, mivel a szászok ekkor benn se voltak Erdélyben. Hanem hogy bejövetelök után azonnal építhették, azt meg lehet engedni. S úgy látszik, mihelyt épült, a kemény ostromok ellene azonnal elkezdődtek, s majd egész napjainkig folytak.

1236-ban a tatárok,

1421-ben a törökök,

1552. júl. 11. a moldvaiak,

1595. apr. 21. a tűzvész,

1600, 1602-ben Mihály vajda oláhjai,

1603. júl. 18. Basta katonái,

1612. apr. Báthori Gábor, fejdelem,

1658. aug. a moldvaiak — rablák, égeték, pusztíták az öreg

szász falut.

S e kastély még az 1612-ki ostromnál is oly jó karban áll, hogy bár akkor már csak egy kőfal keríti, s abban több ölet lelőveinek, mégis Böhm Hans Báthori Gábor ostromát visszaverte. Böhm egyike lehete kora legügyesebb fejeinek: észrevette egykor, hogy az ostromló székelység eléhezett, kenyereket vettete ki, s mikor azok elkapkodák, csak akkor vevék észre, hogy röppentyűkkel vannak tele. *) A moldvaiak 1658—ki ostroma sem sikerült jobban, a kastély alól azoknak is győzelem nélkül kelle elvonulniok. A forradalomnak is valának körüle csatái. Sőt 1848. dec. a felkelt székelyek, főleg a Mátyás huszárok a faluval együtt a kastélyt is bevévék.

169. §.

Szászváros kastélya.

Szászváros németül Broos. Egyike a hét fő szászvárosoknak. Épülni kezd 1200-ban. Ennek kerítése nincs; elkezdték volt ugyan keríteni, de a nagy hadak miatt félben maradt. **)

Különben igen szépen fekszik a Maros balpartján, nagy országútban, honnan le az utolsó napokig számtalan vihar vonult felette keresztül.

*) D. Fumlgruben I. 261. I.

**) Heltai Kronik I. IV. Rész.

Nem lévén kerítése, magának egy sánczokkal, bástyákkal el látott erősséget vonata, benn a város közepén; Tágos udvarán a két protestáns templom, máig is kényelmesen megfér. Kőfala s bástyája ma is fenállanak, s szebb várromjaink sorába emelik.

1603-ban e kastély még egész erősség. Ez évben Basta Szászvároson 400 katonát hagy telelni, kik magukat oly mostohán viselék, hogy a polgárság előlük mindenét a kastélyba takarítá, magát belévévé, s a várost a katonáknak hagyá. De megjött Székely Mózes, török segélylyel: előcsapatát Bethlen Gábor vezérlé. A német katonák főnöke, Tccli Ilyés, a mint közeledtökről értesült, a kastélyba ment, megvizsgálta, s úgy egyezkedett, hogy veszély idején eresszék be, s ő megfogja védeni őket. Bethlen közelgett, s egy hajnalban talársággal önté el a várost; a német katonák félig öltözve futnak a kastély felé, de Nagy Albert és Gosztoni vezérlete alatta kapuk helyett karddal fogadják. Nem volt más menhely, mint a vár sáncza; mit körülfalazlak, beleszálltak, s ritka kirtartással egész nap tárták magukat. Éjjel elakarnak menni Szászsebesre, a kastélybcliektől vezetőt kapnak; de egy a népből a falon kötéllel leereszkedik, Bethlcnéknck hírül adja, után mennek, s csak 11-et hagylak életben a vitéz csapatból.

Azonban Székely Mózes a Barczán elesik, Bethlen kifut a honból; Básla kezét ismét ráteszi Erdélyre. Erre jó, Szászváros bíráját magához hivatja, s a kastély ki nem nyitására felakasztatja. Azonban a seregben nagy szükség támad. Értésökre esik, hogy e kastélyban feles ételmi szer van, reája jönnek. A kastély kapuit befalazva találják. A hajdúk ételmet kérnek, kapnak is valamennyit; de meg nem elégedvén, a kastélyt ostrom alá veszik. A polgárok, félvén Bástá katonáit megölni, csak kövekkel dobálák; s mikor ez sem használna, méhkasokat kezdenek a feltörök fejére hányni. A csel sikerült: az apró szuronyokat nem sokáig állhaták, s az ostrommal fel kellett hagyniuk.

170. §.

U z o n k a s t é l y a .

Uzon Brassó felé, csaknem véghelysége a székelyföldnek. A síkság, melyen fekszik, sok szerencsétlen napra viradott. Benne, az országot mellett, nagyszerű templom-várfal pusztul.

Sokszor menté meg a lakosságot. Még 1612-ben oly karban állott, hogy Weisz Mihály, Brassó főbírája s a Báthori Gábor ellen felkelt szászok vezére, csak ostrommal vala képes bevenni.

171. §.

Volkány kastélya.

Németül Wolkendorf. Szász helység, Brassó közelében.

Derék templom-kastélya volt, mi a Báthori Gábor fejedelem ostromát sokáig állta; de 1611. évi September 20-dikán mégis csak kaput nyitott. Oltalmazói közül még ekkor is sokan a toronyba húzódtak fel: a fejedelem boszújában szalmát és fát hordata, s a tornyot és kastélyt reájok gyújtatá.

TIZEDIK FEJEZET. SZENT ÉPÍTMÉNYEK.

172. §.

Előzmény.

E tárgyban mindent mi régi, elősorolni teljes lehetlen: csupán a nevezetesebb antik templomok, kápolnák, elromlott apátságokra szorítkozom.

Eleink azon szokása, hogy falvaikat, ha alant a völgyben fel-dúlta leégető az ellenség, felébb a hegyek közé költözének, c szokás elhagyatá velők régi fészüküket, ott hagyatá egyszersmind templomukat, s most azok romban hevernek. Példája ennek Árkos, Háromszéken, mely most harmadik települési helyén áll.

E mellett a régieknek gyakran kedvök jött templomaikat, ki a mezőre építeni. Ily felhagyott templomok nagyszerű romjait látjuk Háromszéken Kálnokon, Kolozsvár mellékén, Szt. Lászlónál, stb.

Sőt az újabb idő egy harmadik romosztályt is állít fel. Monoszterriák czíme alatt a görög vallás hívei, a faluktól messze, hegyek erdős rengetegébe templomokat, remetelakokat állítottak. E monoszterriák az újabb időben, újonozás idején, a fiatalság menhelyeivé emelkedőnek vala fel, hol papnövédekségi ürügy alatt kellenél többen vonák be magukat: honnan az erdélyi kormány eltöröltetésökre munkált. így töröltetett el többek közt András-házán, Dornán. De azért ma is sok helyt állanak: mint Füzés szt Pé-teren, az Almás vize mentén; Feleken, Kolozsvár mellett; s áll messze ellátászólag a tordahasadéki.

Sok regényes, sok ábrándos van szent építményeink törté —

netében; de elég még sincs. Erdély más országokhoz képest, e tárgyban szegény; építményeiben nincs meg a kellő nagyszerűség. Tán a magyar nemzet szelleme még most is mind scytha vallásán csügg, hogy vallásosságát építményeiben mind ez ideig kellő arányban ki nem fejezte.

Azon néhány nagy templomot, mit Brassó, Szeben, Fejérvár, Kolozsvár bír, azt mind a törökök elleni visszahatás, nem pedig a kebel kihatása emelteté. A mint vallásunkat az izlamtól mentve látuk, többé nagyszerű templomunk nem emelkedett.

A csint, mi templomainkon előmlik, azt Nagy Lajos király olasz táborozásának köszönjük. Legrégibb templomaink stylje fél golh fél bizanczi. A XV. századdal a byzánzi styl eltűnik; s mi megmarad, az a goth ízlés reminiscentiája. Ez is időnként mind hanyatlott; míg az újabb idő ízlésre nem sokat gondolt.

Napjaink az apák apáthiáját helyre kezdik hozni. E század építészeti modora nem csak ízlés, de nagyszerűségben is emelkedett. Kolozsvárit az új reformál templom valóban nagyszerű lesz; a piaczi templom mellé épülő golh slylű toronynyal hazánkban e nemben, semmi sem fog mérkőzhetni.

173. §.

Almakerek egyházai.

Almakerek Segesvár közelében esik. Benne a reformátusok kápolnája az Apafi márvány emléké, a lutheránusoké egy festészeti ritkaságot őrzenek.

A reformál kápolna a falu keleti szélén kívül esik. Oly kis-szerű, hogy az emlék piaczát csaknem egészen elfoglalja. A mint bele lépünk, a kápolna közepén egy félől magas, egy öl hosszú négyszeg sarkophagra esik tekintetünk; miről ha posztó takaróját félre vonják, egy férfi alak lepleződik le. Jobb oldalán fekszik, jobb keze feje alatt, balját kardján nyugtatja. Tetőtől talpig páncél fed; fővege nincs, állat szakáll árnyolja.

Ezen emlék körül sok tévedés van. A nagy közönség azon hibás véleményben él, mintha ez a fejdelem Apafiak emlékére emeltetett volna. Annyi alapja van e véleménynek, hogy II. Apafi fejdelem és neje, Bethlen Kata, Bécsből saját kívánságokra lehoza-

lának, ide temették volt egyelőre; de 1790-ben az itteni lutheran templom sírboltjába tétettek át. *)

De számukra semmi esetre sem állított. Mert felirata tisztán mutatja, mikép az I. Apafi Mihály atyjának, Apafi Györgynek van emelve. Csupán a körül támadhatna kérdés: ki emelte az emléket? Benkő József, nyomos búvárunk, azt írja, mikép I. Apafi állítá, 1666-ban. **)

A feliratok pedig azt mondják, mikép a fejdelem anyja, Pckri Borbála, tetette férjének, kit gerliczeként szeretett; ki több gyermekeivel maga is itt nyugszik.

A sarkophag anyaga szürke márvány. Mi technikáját illeti, művészi becsét nem sokat tulajdonítunk. A milyen gondolat, egy hősiességéről ismeretlen férfit, táblai ülnököt és főispánt, pánczélosan altatni el: ép oly gondolatok azon szám és vég nélküli vbrsfeliratok, ömlengések, mik annyira borítják, hogy olvasóimat kötelességemnek tartám megkímélni.

Az egészen minden van, csak egyszerűség ninc§. Elkezdve fejétől, hol mindjárt két családi címer van, le lábáig: az emlék felszíne, négy oldala, földig rakva van szőlő fűrtökkel, a legapróbb kanyarodásaiban is mesterségesen beirt szalagokkal, féldombor metszetű bábokkal. S meg kell adnunk, hogy Nicolai Ilyés, a mű mestere, igen jó kőfaragó volt, de gyenge szobrász.

Az emlék meglehetősen épségben jött le korunkra; ámbár, míg a kápolna ily jó karba nem hozatott, volt idő, hogy bivalok gyakorlák ott szarvaikat, hol csak a vésőnek lett volna helye. De még sem szenvedett annyit, mint 1848 őszén, mikor is a felkelt oláhok a kápolna feletti harangot magukévá akarván tenni: az emléket mű^teteleikkel, de különösen azzal, hogy a harangot reá ej.lék, igen megrongálák.

A más műdarabot a l u t h e r. templom tartalmazza, benn a faluban. Maga is goth styl s igen ószerű. Oltára, és az egész oltár köre tele van a falra festett ábrázolatokkal, melyek az egész fal magasságát elfoglalják és meglehetősen épek. A művész a szent hajdan Galgota körüli jelenetét vette ecsetje alá. Szarvas ördög

*) Lénk Lexicon I. 19. I.

**) Special. Transsylyv. III. §. XVII.

van rajta meglehetősen számmal. Oltárán egy pár gyönyörű arc. Mikor és ki által festetett, nem tudni. Egyike lehet a byzanci iskola műmaradványainak.

174. §.

Besztercze templomai.

A beszterczei piaczi luther. templom legnagyobb templomaink egyike. A styl goth, de pompában az első rangúak közé nem számítható: újításainál sokat vesztett. Mint felirata mutatja, épülni 1522-ben kezdett. Tornya kőfalát, fedele nélkül 36 ölesnek tartják; s valóban e roppant kötömeget a szem bámulva kíséri fel a magasságba. A tornyot fedelénél folyosó veszi körül, honnan letekinteni ritka élvezet. Legnagyobb tornyaiunk egyike, s tán a legnagyobb.

A minoriták kis temploma még régiebb ennél. De a reformatio miatt összemert; s csak VI. Károly cs. alatt újíták meg.

175. §.

Brassó temploma.

Brassóban két templomról kívánok emlékezni: egyik a piaczi, más a bolgárszegi óhitű egyház.

A piaczi a lutheránusoké. Goth styl, egészen faragott kövekből. Mind nagyszerűsége, mind kivitele tekintetéből hazánkban első rangúak közt áll. Oldaloszlopain a 12 apostol aranyozott szobra állt, melyeket azonban az 1689—ki égés összeronlott.

Belől a templom hajóját 16 toscanai oszlop tartja, két sorban. Épülni kezd 1380. körül. Adatunk van, mikép 1390-ben építtetésé keményen folyt, s 40 év kelle bevégezésére. Reá angolok, francziák és hollandok is ajándékoztak.

A templom belseje, temetkező helye több nagy száz férfinak, mennyiben itt nyugszik s itt van emléke egy Honterius Jánosnak, a lutheran vallás lelkes terjesztőjének, a tudós Wagner Bálint és Fuchsnak, valamint a Jósika által szépen jellemzett Weisz Mihálynak, stb. A templom oldalán a magyar királyok idejéből, nevezetesen országos eseményeket, s Brassó szomorúbb napjait jelelő krónika volt kőbe vésve, mit Schwandtner s másoktól kiadva bírnak is: de meg kell jegyezni, hogy az 1689—ki égéssel e vé-

setek is eltűntek. Belsejében Erdély legnagyobb orgonája, tornyában legnagyobb harangja van, mindkettő korunkból. A harang 100 mázsás.

A templom egyik oszlopáról gyermek kandikál le a mélységbe, kőből faragva. Azt regélik, hogy az egy lángész emlékére volna odatéve, kit mestere kenyér-irigységből felküldte oda, hogy a mérzsinórt neki onnan bocsássa le, s midőn azt leeresztette, lerántotta.

Más, miről mondandóm van, a bolgárszegi óhitű templom. Igen csinos építmény, Erdélyben e felekezet legszebb temploma. Első alapja fa kápolna volt, mit a bolgárok 1385-ben építének; úgy jött az oláhoni vajda segélyével 1495-ben helyébe ez kőből. Többször megújított: még pedig egyszer Erzsébet, muszka czárné kezéből, mit a főajtó fölött rősz latinsággal ily arany belük örökítének: Pia Liberalitate Elisabetha Petrosanae Monocratrix Totius Russiae Imperatricis Invictac Hie Sacer Locus est Renovatus. Anno 1751. Kívül több képek közt ott látható szt. Miklós. Tornya tetején a görög kettős kereszt, s négy apróbb torony, melyek orosz modorban vasrudakkal a főtoronnyal egybe vannak foglalva.

176. §.

Csik-somlyói kápolna.

Csik-somlyót eddig nagyszerű székház, kolostor és könyvnyomda tette nevéssé. Hazánk első rangú búcsújáró helye, hol a nép pár tized elölt magát még töviselte. Templomában csodatevő Mariakép van. Egyébiránt temploma fölött egy szobrászati műrészből verve, más a kolostorban kőből faragva, művészi becsselel bírnak.

Van egy kápolnája, a Salvátor, vagy mint a nép mondja, silátor kápolna: András Mátyás hagyományai szerint, még szt. István építtette, a Gyula vezér legyőzetésekor.

Róla azon hitrege él, mikép az angyalok itt a szent lajtorján fel s alájárdalni láttattak; mely hit még a múlt század végén falára fel volt írva.

177. §.

Czikmántor.

Németül Zukmantel. Szász falu, Segesvár irányában.

Tornyában egy harang vagyon a következő felirattal:

**ORAX + GLORIA +
VENI +
CUM + PACE +**

Azaz: O Rex glorie veni cum pace. Évszám nincs; de mint a belük vonalaiból következtethetni, keletkezése 1400 körüli időkre esik.

Ily régi harang, harangfelirat Erdélyben többfelé vagyon. 1847-ben a lutheránusok papi kormányrendeletből az ily feliratokat beszoigáltaták; igen érdekes lenne világ elé bocsátani. E vidékről a czikmántorin kívül még kettő ment be.

178. §.

Darlac temploma.

Darlacz, szász falu, a Nagyküküllő partján. Temploma igen régi festvények- és faragványokkal van előntve.

A festvény mesterkésztől van, s a XV. század végéről kelhet. S mikép eleven színezete s csoportozatáról ítélni, a byzanczi iskolának, a török elől ide menekült valamely festésztől maradt.

A templom goth stylú. Szobrászati faragványai közt szép Krisztusfőt láthatni. Az egész templom magán hordja még a művészeti egység kellemeit.

179. §.

Dézsi re f. templom.

E templom magosán, igen tekintélyesen fekszik. Várfal veszi körül. Épült a XV. században. Több felirat látszik oldalán az újabb

időből. Mellette magas karsú torony emelkedik, mely minden magasságra daczára, a földből csak négy oszlopon emelkedik ki, s minden irányban át lehet alatta menni. Merész gondolat.

180. §.

Dévai ref. templom.

Az itteni ref. templom legrégebbi templomaink egyike.

Belsejében, a falban több régi feliratos kő. Így látszik a XVI. században a várbeliek kedvencz temetkező helye. Ezen latin feliratú sírkövek közül egyik a Bánó Kataliné — mint írva van — a hegylakó dákok és géták kormányzója nejeé, 1554-ből. A más Sulyok Zsófiáé, a dévai vár Bálhori Zsigmond alatti birtokosa, Geszti Ferencz anyjéé.

A vártól délre a hegy oldalban Calvaria van, több szent szobrokkal.

181. §.

Enyed luth. temploma és kápolnája.

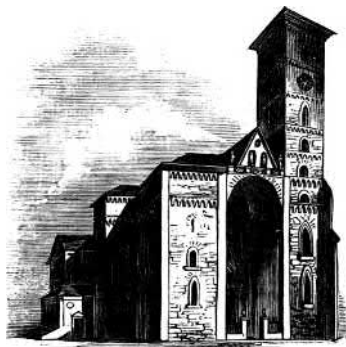
Nagy-enyed kastélyában két templomot említünk. A luther. templom egyik oszlopára ez van írva: Hoc opus inchoatum est anno dñni MCCCXXXIII et finitum Ilii. Tehát a templom fölött ötszáz év vihara vonult el, s ma is jó karban áll.

A városon kívül, a Miriszló-utczán kimenne, kápolnarom van. Építtette Püspöki Péter megyei alispán, azon 28 tanuló emlékére, kik itt 1704-ben a b. Tige katonái ellen viaskodva, a város védelmében estek el.

A néphagyomány szerint labanezok törtek Enyed városára. A nép s hurmincz deák bottal nyomult ellenük, s oly véres kézi harcz támadott közöttök, hogy a harmincz tanulóból csupán kettő maradt az elvonuló ellenség nyomában. A bátor két fiú, végső fegyverét, a két füzfa botot, honnan győzelmesen megtért, felíté az országút szélére.

Mindkettő megfogant, s Enyedről Tövis felé menőleg a belőle lett két terebély füzfát máig is mutatja a nép, beszélvén róla e regét.

182. §.
Fejérvári kathedrale.

Egy templom áll szemünk előtt, mely mind műbecse, mind történeti nevezetességére, csaknem e hon első templomának tekintendő. Ez volt temetkezője, hogy úgy szóljak, walhallája Erdély legnagyobb férfíainak; itt folyt le a nemzeti fejedelmek beigtatásának ünnepélye.

Tán mióta csak ember lakja Erdély földét, e hely minden időn istennek vala szentelve; legalább történetbuváraink hinni akarják, hogy a romai Apulum temploma is épen e helyt emelkedett, s megmutatására feliratokat idéznek.*) S felállítják a hagyományt, miszerint az első keresztény egyház, a romai kövein emelkedett.

Mikor épült, azt egész hitelességgel kimondani nem lehet. Úgy vélik 1003-ban, mint a mikor szent István király pogány hitünk hőstét, Gyula vezért legyőzve, ide püspökséget is alapíta. Ezen állítás hagyományon alapul; mégis mondáink XVI-dik században élt lejegyzője, Heltai, még azt is tudni akarja, hogy e templom a Gyulától lefoglalt kincsekből építettett.**)

*) Jós. Benkő Transylv. Special. III. §. XXX.

**) Heltai Krónikája I K. XL. Rész.

Milyen volt kezdetben, leírni nem tudjuk. Mostani alakját Hunyadi János vajdánknak köszönjük, ki szentimrei győzelme zsákmányából újbá építtető.

Alakja kereszt idomú Stylje félig goth, félig byzanci. Anyagja négyeszegű faragott kő; művészi metszvények, faragványokkal és szentek féldombor képeivel. Küljét byzanci czirádák öntik el; beljét 12 oszlop emeli. Mellőle pompás torony emelkedik.

Hanem nem az építmény külső szépsége, mi a magyar kebelt e templomnál borús elmélyedésbe hozza: a belsejét elöntő sírkövek, síriratok, sarkophagok azok, mik előtt az utód szent tisztelettel fog mindig megállani. Erdély legnagyobb fia, ki valaha földén született, Hunyadi János, azzá lelte volt e templomot, mivé egy Mirabeau Párisban a szt. Genovéva templomát: ő Zimonyból ide hozatá tetemeit, ide lemeték el, s építményét 1456-ban nagy embe-reink sírboltjává szentelék.

Hunyadi emléke egy faragott kő sarkophág, melyen egy szakállos férfi hányát fekszik; balkeze kardját fogja, jobbjá buzogányt tartólag melle felé emelkedik. Öltöne köpeny s mellén öszszeszorított felső ruha, fején főveg. A sarkophág oldalán harczosok csoportozata. *) Sokan a véleményben vannak, hogy az emlék fedélzete újabb mű lenne aljánál.

Ott fekszik Hunyadi öccse, János, síremléke hasonlít a fennebbihez, ennek is fedélzetén egy férfialak. Czimerei mellett felirata is van, melyben Joannes Miles fráter Gubernatoris-nak neveztetik. (†1434.)

Ott van Izabella királyné, Zápolya János neje († 1559.) Emléke fejr márvány: felette egy nőalak nyugszik a fenebb leirt helyzethez hasonlóan, öltönye régi magyar nőviselet. Mellette királyi s családi czimerei.

A János Zsigmond, Izabella fia emléke hasonlóan fejr márvány sarkophág, fedélzetén férfi alak hanyatt fekvésben, régi harcz ruházatban ábrázolva. Az emlék oldalán lovas és gyalog harczí nép, és hadi szerek. Mellette hasonlóképp ott vannak családi czimerei. († 1571.)

Még van egy sarkophág, férfi alakkal; de felirata, valamint

*) Rajzát lásd; Kovacsóczy Arpádijája III. kötet.

a Hunyadi, Izabella és János Zsigmond emlékének, ennek sincs; kié lehet nem tudhatni.

Fejedelmek közül emléket bírnak még Bethlen Gábor († 1629), fekete márvány sírkövet, s rajta hosszas síriratot; hasonló márvány sírköve van I. Rákóczi Györgynek is. (†1648.)

Ezeken kívül bírnak még sírköveit püspökeink közül: Lépes Györgynek 1442, Várdai Ferencz, s Martinuzzi Györgynek 1552-ből. Polgári állású nagy embereink közül, Géczy János főkormányzóé mellett, 1588-ból, ott van Varkóczi Tamásé 1566, Lenczies Györgyé 1593; ott van Szénás Péteré, Nagy Mátyásé. Ezeken kívül több nőnek van emléke, s több világi és egyházi nevezetes embernek a múlt századból.

Azonban távol van, mintha csak annyin temetkeztek volna ide, mennyinek emlékét számítánk. Itt nyugszik többek közt: Hunyadi János lefejezett fia, László, kit Heltaiként, Szilágyi Mihály, mihelyt Mátyást királylyá választák, az árulók közül azonnal kivétele, s ide apja mellé hozata.

Fejedelmek közül itt nyugsznak még: Báthori Kristóf, bíbornok Báthori Endre, Bocskai István, Rákóczi Zsigmond, Bethlen István.

Minő gyász ünnepélyeket látott e templom fejedelmek temetkezésekor, annak megismertetésére Báthori Kristóf fejedelem temetési szertartását adom, 1581-ből.

A templom falát s padlázatát, a nagy oltártól a prédikáló szélig fekete posztó borítja; s közepén nagyszerű, bársonnyal bevont emelvény, rajta a megholt címere s egy fejedelmi korona állt, jobb felől fejedelmi pálcza, bal felől egy tör; az emelvény körét félfontos viaszgyertyák világították; négy szegletén négy szék, papok számára.

A fejedelem és a porta követe számára hasonlóan feketére bevont karos szék, könyöklő párnákkal.

Eljövén a temetkezés percze: a fejedelmi udvarba gyűlt sokaság menetrendét két lovag nyitá meg, kik mind maguk, mind lovuk fekete bakacsint hordának. Az egyik fekete atlatz zászlót vive, melyen a fejedelem címere, s egy korona volt, alatta a megholt neve, méltósága, halála napja arany és ezüstben. A más lovag balkezén fekete paizszal, jobbában pedig egy fekete kopjával jelent meg.

A két lovag után a papság indula.

Itt jött a fejedelmi halott, fekete bársonytól takart zselyében; tizenkét fő ember emelé; mellette a fejdelem száz szolgája, fekete csuklyás ruhában, ugyanannyi fekete gyertyát lobogtata.

A temetendő után fia, az új fejdelem ment, hosszú uszályos palástban, reá mindjárt a porta követe, a fejedelmi család tagjai, a tanácsurak, mind gyászban, fekete gyapjas süveggel.

Mire az egyházhoz értek, az egyik lovag kopjáját a templom falába töré, a másik zászlójával a templomba nyomult. így értek ide, hol a vallásos szertartások után alamizsnát osztának, s a jetsuiták verseket szavaltak. *)

A templom, melyben e nagyszerű temetkezések folytak, sok nehéz időt láta ősz feje felett elvonulni. Az emlékek, melyek azon kor művészetét visszatükrözték volna, néhány barbar dűlásnak nagyrészt áldozatai lettek.

Ezen dűlások sorát 1601 nyitja meg. Miután Básta s Mihály vajda egyesült serege Báthori Zsigmond fejdelmet Goroszlónál megverte: győzelmesen vonult Fejérvár felé. A magyarok telhetlen ellensége, Mihály oláhoni vajda, Torda és Enyced magyarjait, Básta akarata ellenére legyilkoltatá; Rác Györgyöt pedig Fejérvárra küldé, a fejdelmek székvárosára. A kegyeletet nem ismerő csapatvezér idejött: a lakosokat gyilkoltatá, a fejedelmi palota ékeit le-tépeté; az ország levéltárát széljel hányatá; katonái, mikor több rabolni valót nem találtak, neki estek a fejedelmi sírboltoknak, a kopersókat feltörék, a sarkophagok ékességeit elrabolák, s belőlök a nemes hamvakat szél szárnyára ereszték.

Egy hajdú a Hunyadi jobb kezébe adott vezéri botol is magával vitte. Idő múltával a hajdúnak kedve jött vele Orsi Péter, esztergomi várparancsnoknak kedveskedni; s azon hízélgő szavakkal nyújtja neki, miszerint nem ismer, kinek méltábban adhatná. Honnan tudnád bizonyítani — szólta Orsi — hogy az valóban Hunyadié volt? A hajdú jutalmat remélve, három tanút állít elő, kik egyhangúlag bizonyíták, mikép előttük vette le az emlékről. Köszönöm — szólta a nemes bajnok — hogy oly messze földről nekem hozád; de mivel oly szent porokat háborgatál, nem vagy méltó

*) Krónika. Kiadta Kulcsár 47 - 50 I.

hogy szijjad e hon levegőjét. Szólt, s a hajdút megkötöztetve levezetteté a Duna hídjára, s ott az ősz Dunát felhíva, hogy a vezéri botot, mely őt a hódítóktól megoltalmazd, fogadja keblébe, s oltalmazza meg ily szentségtelen kezektől: hullámai közé dobá, s utána dobatá a rablót is. *)

Pár év múlva a templomot ismét veszély érte. 1603-ban a trónkövetelő Székely Mózes, törökök élén bejő. Előcsapatát Bethlen Gábor Fejérvár alá hozza, ostromlatni kezdi: ez ostromban a várvédők az alsóvárosnak tüzet adnak, de oly szerencsétlenül, hogy a várba is becsapott, s többek közt a kalhedralét is leégette.

Megjött a harmadik csapás is. A II. Rákóczira jött törökség, 1658-ban a várat bevette; s minthogy előlük minden rabolni valót eltakarítottak volt: dühökben neki estek a templomnak, sírboltjait fellörik, a koporsókból, kiket még olt találtak, hihányák, a márvány sírköveket összedarabolák, a feliratokat megcsönkíták, szóval a jelen leverő alakját adák az egész temetkezőnek. **)

S a faragványokat, metszvényeket, melyek korukhoz képest a legnagyobb gondnal voltak faragva, melyeken az ősidő viselete, fegyverzete maradt volna féldombor metszésben reánk: rommá tévők úgy, hogy alig lehet belőlök valami egészet kivenni; s csak a történet lapjairól tudjuk, hogy egy János Zsigmondot veres karmazsinban temettek, fekete paláttal betakarva***); mert ma már e sarkophágok mind üresek.

Így játszik a sors a legnagyobb halandók porával. Izabella és Martinuzzi, kik Erdély földén ketten meg nem férhetének: itt egymástól nem messze pihentek; porukat tán egy szellő röpíté el a pusztá semmiségbe.

B. Bajtai, püspök, 1766-ban felnyitattá őket, s szomorúan győződött meg, hogy e nagy férfiaknak még porát sem bírjuk többé.

Az emlékek feliratait én nem adom, nem ismétlem: többször ki vannak már adva. Legutolsó összes másolatukat 1791-ből

*) Wolf de Beth. Hist. Libr. XI.

**) Siebenbürg. Ruin. Fundgruben v. Gr. Kemény II. 154. I.

***) Erdély Történetei tára I.106 l.

birjuk, mint a mikor Szeredai prépost akkori állásuk szerint világ elébe bocsátotta. *)

A forradalom c nevezetes templomot új csapással halmozá. Az ostromló forradalmiak bombái 1849. jun. 24-én ismét lángok martalékává tevék.

183. §.

Földvár temploma.

A Brassó melletti Földvár várában, egy ódon luth. templom áll: róla azt tartják, hogy a XI. század elején, tehát a kereszténység behozatalánál csakhamar építtetett.

184. §.

Gerendi templom.

Gerend Torda mellett van, épen az Aranyos partján. Reform, temploma falában köbe metszve ezen évszám került korunkban napfényre: IST AM CAMERAM EDIFICAVIT STEPHAS SACERDOS ANNO DI ÖD CC XC. Honnan úgy vélik, mikép a templom akkor, 1290 körüi épült volna; stylje azonban nem mutatja. A felirat akkori kelése kétségkívüli, a betűk vonalai azon korra mulatnak, minek rajzát a Nemzeti Társalkodó közölte is. **)

Miként Kemény János fejdelem önéletírásában fenhagyá, Sarvaságiné, Gerend úrnője, a XVII. század elején, e templomban tartá légyottjait Marko vajdával.***)

185. §.

Höltövényi templom.

Németül Hheldsdorf, szász helység, Brassónál.

Temploma kastélyban áll. Tornyán ezen évszám látható: 1136. Mely számok vonalai azonban nem azon korbóliak. De nem is lehetnek, minthogy az arab szám csak a XIII. században terjedt el Európában. Egyébiránt kemény építmény. A toronybeli legnagyobb harang 1431. évszámmal van jegyezve.

*) Ruminál II. 33. lop.

**) 1840. második félév, 10. szám.

***) L. Antonii Szeredai Collectio Coalmens Tabulas monumentorum §. t. A. Carolinae 1791.

186. §.

A kerzci apátság.

Németül Kerz, románul Kircz.

Mint az utas Brassóból Szebennek megy, Fogarasföldén, az Olt partján, hegy oldalában látja Kerzset fejerlení. Csekély falu, de nevezetes szent régiség vagy on benne.

Az Árpádházi királyok alatt itt a Cistercita szerzetnek egy jól dotált, tekintélyes apátsága állt; mely alkalmasint a XII. század utolsó évnegyedében épült.

Már a IV. Béla király alatti tatárduláskor lerombolják; s ennek következtében látjuk róla az első oklevelet, melyben István, Erdély hercege, 1264-ből helyreállítását elrendeli. *)

1322-ben, Robert Károlynak az apátság panaszol, hogy vagy on és személyes bátorsága nincs eléggé biztosítva: azért, hogy védelmezve legyen, a szebeni grófsággal egyesíti. **)

Egy utóbbi tatárjárás ismét feldúlta, s miként a brassói templom oldalán volt krónika fentartá, 1427-ben Zsigmond király Brassóból rendelte el, hogy temploma helyreállítassék.

Hogy jutott a szerzet e birtokhoz, nincsenek róla adataink. II. András király korából látjuk, mikép a michaelisbergi, Kis-disznód melletti várat, a király engedelmével, Gözselin nevű pap, ezen apátságnak ajándékozta; mit a király 1223-ban jóvá is hagyott. S még ezután is folytonosan növekedett.

Végre, mint minden, ezen apátság is elérte tetőpontját. Mátyás király, az apátok kicsapongásai miatt, az apátságot 1477-ben eltörölte; javait a szebeni főtemplomnak adományozta. Ezen eltörölő rendeletet II. Ulászló is megerősíté, 1494-ben.

Következőleg az apátságnak vége lett.* Épületei attól fogva romlásnak indullak, s idővel összeomlának. Csupán templomának egy része áll, mit a százszok ma is templomnak használnak.

*) Fejér Cod. dipl. V. 1. 206. I.

**) Archiv des Verein§. II. B. I. Heft 40. I.

187. §.

Kistorony temploma.

Németül Neppendorf. Szebennel össze van forrva.

Temploma ószerű építmény: építtetése korát felírata 1548-ra mondja. Nevezetessé tornya teszi. A templom kereszt idomba van építve, s közepén, a templom piaczából emelkedik ki tornya, csupán két lábón; úgy, hogy ki a templom beljét tapodja, alig hiszi, hogy felelte egy torony emelkedik.

Templomának kerítése van; s benne a raktár nem a kőfal mellett foly el, szokás szerint; hanem föld alatti hosszú boltíves ürege van, ezt használják raktárul.

188. §.

Kolos monostori apátság.

A Kolosvárhoz ragadt Kolosmonostor oldalában, domb terén, egy kis templom, kis lak, s egy új készülletű feszület áll: ez a monostori Calvária. Csekély maradványa egy nagyszerű apátság-nak. Maholnap emléke úgy eltűnik, hogy e hegy nem lesz egyéb a sokaság szemében, mint egyike azon számtalan hegyeknek, melyeken a nép Krislus szenvedéseit jár ünnepelni, s melyeket Calvariának nevezünk.

E dombon a magyar korona két legelső apátságainak egyike állt. Mint IV. Béla okleveleiből kitetszik, még I. Béla királyunk alapítá, 1061 — 3 közt.

1. Béla csak Kolosmonostor jövedelmére fektet. Szt. László több faluval gazdagítá; míg végre 40 falu tévé birtokát. Ezen apátság úgy látszik a feji vári püspökségnek nem vala inyére, mivelhogy a pápa kitűnő kiváltságokkal látta el. Honnan Adorján püspök (1181 — 1202), egy apátját fogságra hurczolá, s kolos-torát elrontatá.*) Adorján egyik következője tovább ment, meghrohanta: a pápától nyert kiváltságát tűzbe, a királyoktól nyert vízbe hányatá. De mind ezek meg nem dünték; sőt az 1241-diki tatárjárás sem, ámbár épületeit leégeték, kizsákmányolák.

E romjaiból IV. Béla, 21 évvel később kivétette, helyreállít-

*) Fejér. Cod. dipl. III, 1.386. 1,

tatá.*) S ez idő óta mind emelkedett, míg végre Mátyás király 1463-ban Pécsváradi Pétert nevezi apátnak; ki erejében bizakodva, három év alatt oly erősséget vonata, hogy a környéket félelemmel tölté el. Ez erősség vesztére vált az apátságnak. Belőle kicsapásokat kezdőnek tenni, honnan Mátyás király az engedelmé nélkül emelt erősség lerontását szentgyörgyi és boznyi gróf János vajdának kötelességévé tette . . . S hihetőleg lerontatott.

Az apátság, mely ekkor fénye tetőpontján állt, hanyatlani kezd. Egy század alig múlik, Erdély Magyarhontól elszakad, a reformatio meglesz: mind azon javak, melyek a katolikus egyháznak voltak adva, 1556-ban az állad alom részére secularizáltak. Ekkor veszté el ezen apátság is birtokát; s a vagyon nélkül maradt szerzeteseknek el kelle költözniök. S azóta ez apátság, csak mint czimzetes apátság maradtott fen.

Mit bírt, a 40 falu, a korona és egyesek birtokába juta. Hat faluból, melynek feje Monostor, Báthori István a jesuiták kolozsvári academiájának veié meg alapját, 1581-ben; azonban egyidőre a hazából kirekesztettek, de I. Leopold alatt visszajövé, bírták egész 1773-ig, mint a mikor XIV. Kelemen pápa e szerzetet eltörölte. Ez által Monostor ismét a fiscusra szállott; honnan aztán ismét csak a kalh. püspökség kezére jött.

Az apátságnak, magához méltó nagyszerű temploma volt. Mint feliratából világos: 1508-ban nagyobbá tétetett, 1598-ban Maria Krisztina megújittatja; a XVIII. században az itt virágzott iskola Kolozsvárra betéttetik, s e templom üresen marad; 1787-ben a József császár alatti, törökkeli táborozás alkalmával raktáru használálták, mire aztán pusztulás kezébe jut. Végre, e században, 1818-ban Rudnai püspök, kőfalát a kolozsvári királyi lyceum építésére szánja, mire be is hordák. Sancluariumát, a hies apátság emlékéül meghagyva, templommá idomilák; s olt áll most is a goth stýlű maradvány.

A kolostor laképületéből semmi sincs meg, pedig nagyszerű lehetett. Itt vala hazánk egyik levéltára, mely most a piaczi templomban őriztetik. E kolostori lakban ünnepeletett a gyermek Já-

*) Fejér. Cod. dipt. IV. 3. 106. 1.

nos Zsigmond és I. Ferdinand leánya közt a mátkaság, képviselők által. Miből aztán semmi sem lett. *)

E kolostor kertjében, mely a Szamosra nézett, folyt el a vég-tanácskozmány Báthori Zsigmond elnöklete alatt, hol a kilencz ellenzéki főúr halála elintéztetett. Báthori Boldizsár is itt volt, s hogy észre ne vegye, azért vonultak a kertbe. **)

S ma a pompás épületek, derék erősség, nagyszerű templom, s fényes kertből, csak a kis templom maradvány van s egy őrlak, régi kőfalhoz támaszkodva; a többit csak kaszáló, s egyegy régiségbuvár ha tapodja; mert a templomot csak böjtnapokon használják.

189. §.

Kolozsvár templomai.

Kolozsvárit, hol templom dolgában minden vallásfelekezet képviselve van, úgymint katolikus, református, unitárius, lutheránus, egyesült s nem egyesült görög és zsidó vallás: több nevezetes templomot említék.

Legnevezetesebb a piaczi nagy templom. Goth stýlben, faragott kövekből, faragott czirádákkal ékítve. Benn hajóját 8 oszlop tartja. Épülni kezdett 1404. körül. Építeni Zsigmond király kezdi, mintegy áldozatul annak emlékére, hogy az ellene lázadt főurak kezéből, kik Siklós várában 18 hétig fogva tarták, felszabadult. Bc-végezték Mátyás király idejében. ***) Belsejében a sekrestye ajtaján e szám áll: 1554. Ajtófele mctszvényekkel van elhalmazva.

Az unitárius János Zsigmond fejdelem 1556. táján felekezete kezére juttatta. Azok bírták az óta 1716-ig, mikor aztán gr. Steinville tőlök elvette, s a rom. katolikusoknak adta.

Mióta a kolosmonostori apátság elpusztult, az ottan volt káptalani levelek e templomban őriztetnek. Most épül melléje egy torony, egészen faragott kövekből; igen nagyszerű mű: de a templomnak, terhe által, már is rokkantást idézett elő.

E templom sok örvendetes és bánatos napjain nyílt meg a

*) Kovachich Scriptores Mi no res I. 336. I.

**) L. Kovács Ist. Vándorlásait. Nemz. Társalkodó 1841. 18. sz.

***) Fundgruben von Gr. Jós, Kemény. I. 80 lap.

honnak. De alig van, mi a nemzet történetébe inkább bevágott volna, mint 1551-ke. Itt állt e templom oltára előtt, egyfelől Izabella királyné, tizenegy éves fia és Martinuzzi, másfelől Castaldo osztrák tábornok, Báthori és Nádasdi; rajtok innen ott álltak Erdély rendei. Ez ünnepély Izabella lemondása az austriai udvar részére. Magyarhon koronája, királyi pálczája az oltáron nyugodott, s könyhullalások közt monda le rólok fia nevében. Izabella ez ihlettségében, jóslélekkel beszélt; a hon őt is, új uralkodóját is megéljenzé; s a keblek aggódó dobogását harsogó zene nyomá el. A koronát azonnal Magyarhonba vivék, a trónvesztett királyné pedig Lengyelhonba utazott. *)

Régiségre utána a reformátusok várbeli temploma jó; ezt is Mátyás király alatt kezdék. Egyelőre a szent Ferencz kisebb szerzelié; kiktől idővel üresen maradt. Ennek következtében 1580-ban a jesuiták kezébe jut; s ők bírták 1603-ig, mikor aztán a reformátusoknak adatott által. **) Oly nagyszerű templom, hogy hívei csak előrészt használják. Művészi csín rajta nem sok.

Tovább jó a piaristák temploma. Méltóságos homlokzata, ketős tornyával igen jól veszi ki magát. Alapkövét 1718. mart. 13-án Mártonfi püspök telte le. A jesuiták építék; ezen rend eltörlöté— sével, a kegyesrendi szerzet birtokába jutott.

Az unitáriusok temploma is említendő. Épülni kezd 1796-ban. Roppant boltozatát egyetlen oszlop se tartja. Ezen felekezet 1716 óta, csak imaházra szorult volt. Imaházban tartá isteni tiszteletét, a a magyarság külön, s a Lengyelhonból vallásukért ide menekült lengyelek ismét külön. Ekkor a lengyelek annyira elmagyarosodtak, hogy lengyelnyelvű papságra senki sem készült: innen egyesültek, s együtt építék e templomot.

190. §.

Martonos és Fótosi templom.

E templom, a két falu közötti határon egy hegyen áll, Háromszéken. Itt eredeti a példabeszéd: megveszi még lelkén is, mint a fótosi a martonosin; még pedig a következőleg.

*) Istvánfi Histor. Libr. XVI., és W. Beth. L. IV.

**) Approbata Const. I. Rész. I. Titul. 6 art.

Egy szegény martonosi ember adása marad egykor a fótosi-nak egy poltrával. Ez eleget kéré pénzt, s mire nem fizetné, raeg-esküvük, hogy lelkén is megveszi. Igen jellemző adat a székelýföld pénzszükségére.

Az adós meghalt; s azon kor szokásából ide a temp lomba nyújtóztaták. A fótosi ember felpálinkázza magát, s ide jön, hogy esküjének eleget tegyen, s így a lelkén is megvegye poltráját. De mitől erőt remélt, épen ellágyítá, s a padok közt elaludt. Mire fel-ébredt, a templom népes volt, benne azon tájék híres vörös inges zsványai oszták prédájukat.

Történt azonban, hogy egy rubintos kard felett nem tudnak megegyezni, s azt a vezérnek adák; de csak úgy, ha elég merész, azt a halott szívében megforgatni. A rablófőnök vállalkozott: veszi a kardot, felmász a nyomorultul szerkezeti nyújtóztatóra. Már csak-nem hozzá lát embertelen mütételéhez, mire az állvány összerogyik s a tetszhalott talpra áll. A zsványok a különös látványra megijednek, elfutnak, rémültökben még leolvasott pénzöket sem merték összeszedni.

Halottunk és hitelezője a pénzt utolsó fillérig hirtelen felosztja. S mikor az osztálynak vége van, a lelketlen fótosi embernek eszébe jut poltrája, s azt is követeli. Huzalkodás lesz belőle. E közben az ablakon egy zsványfő tolódik be: az adós sipkáját hirtelen lekapja, oda veti: nesze poltráért.

A fő és sipka egy rablójé volt, kit főnöke küldé oda, hogy lássa, nem lehetne-e ott maradt pénzöket visszakéríteni. A megijedt rabló megtért, s főnökének azt mondá, mikép a templomban oly sokan vannak, hogy pénzökből egy poltra se jutott mindennek, honnan egyet saját sipkájával elégítettek ki. . . . így kapá meg a fótosi a martonosi lelkén e templomban poltráját.

191. §.

Martontelki templom.

Németül Mortersdorf. Medgyestől három órára eső szász falu, Szeben felé.

Templomában egy festvény van. Mely, miként Mökesch, a szebeni nagy templom ismertetője megírja: hasonlóan a XV-dik

századból, ugyanazon festőtől, Rosenautól van, kitől a szebeni nagy templom festvénye.*)

192. §.

Medgyes temploma.

Medgyes temploma, melyt kemény kastély környez, nagy-szerű régiség, 1483-ban végeztetett be.

Sajátsága, híres tornyában fekszik, mint a melyet fedelestől 48 öl magasnak tartanak, s melyről azt hiszik, hogy Erdély legmagasabb tornya. Építői a hagyományként, művökre annyira büszkék valának, hogy midőn a gombot reá feltevék, maguknak dedalusi szárnyakat csinálva, lerepültek. Az egyik a Küküllőbe, a más a szőlőhegyek karójába juta dicsősége mámorában.

E templomban 1561. febr. 6-kán, a lutheránus és keletkező református vallás hívei vitakozására, János Zsigmond szentgyűlést tartott. A reformátusok élén Dávid Ferencz jelent meg: tárgyuk volt az úrvacsora. S minthogy mind két párt ön véleménye mellett maradt, az ügyet, németországi akadémiák elébe terjesztették. **).

193. §.

Nagykászon kápolnája.

Nagykászon Csíkban van, egy falutömeg, mely több faluból egyesült.

Egyik falvát Feltíznek híjják. S ennek határán, kívül a falun, kápolna áll, miről az a hagyomány, mikép őscink itt, Ázsiából hozott vallásuk szerint még áldoztak volna. Ma szent Katalinnak van szentelve.

194. §.

Radna templomroma.

Radna Beszterczéhez néhány órára fekszik. Most kis oláh falu, mi egykor mint 40,000 embertől lakott város virágzott. Az árpádházi királyok kora e legnagyobb bánya helyéről szinte nem

*) Die Pfarrkirche zu Hermannstadt. v. Mökesch 1839.

**) Sieb. Wiirgengel v Mileş. 76.1.

mondhatunk egyebet: nunc seges est ubi Trója fűt. Új példája az emberi nagyság múlandóságának.

Ha a vándor Radna elhagyott úlczáin járdái, több romra vezet, melyek mint meg annyi síremlék, gyászolnak a múltak felett. De egy sem ér nagyságra azon templomrommal, melynek sanctuariumából oláh templom van alkotva. Ott áll a nagy város roppant templomának egy része még: tornya most is hét ölnyire nyújtja fel daczoló fejét; olt áll még mellette a templom óriási ajtaja; ott hajójának kőfala tíz öl hosszan; ott a sanctuarium, mit Bab János egyesült görög püspök csinos templommá idomíttata.

Az ó-német slylben épült colossáli *i* mű, hat század óta az enyészet kezében van, s vasfogaival ináig se bírta megemészteni. Tornya, temploma oldalívei, most is összefolynak. S a kőfal, mely téglával nem elegyedett, még sokáig fog az idővel daczolni.

És ez nem minden, mi a kebel fájdalmát itt felkölli. A torony mellett boltíves üreg tátong előttünk: az üregből fel, s a körében zöldelő gyom közül, mint a gyermek csigái, oly sűrűn hányódnak, hevernek a fejérré aszott embercsonlok, emberkaponyák. Tapodva e csontokat, a kebel mintegy alásülyedni látszik önmaga előtt.

Hat század év előtt, 1241-ben a szerencsétlen város épen husvétját ünnepeié. Hihetően a gyermek vidámon ette piros tojását, a férfi húsvétí bárányát: mire a Kukureásza erdeiből csak le omla a Kadan tatár cham tábora. Radna lakossága fegyverre kelt, elébe ment. A tatár félelmet tettévn, hálravonta magát: ezek vissza-jöttek a városba, s örömkben pohárhoz láttak. így lepte meg őket az ellenség. Nagy rész a templom erősségébe menekült, oltalmat kísértett. De oly vérfürdőt idéze elő ellenállásuk, hogy a feikonzoltak csontjait hat század se tudta eltemetni. S Radna megszűnt a fényes Radna lenni. *)

A radnai templom ó-német styljében még birunk egy templomromot Alvinczen, mi most reformat templommá van átídomítva. Oldalnyílásainak szegletben végződő ívei most is igen jól látszanak.

*) Roger. Carmen Miserab. Cap. XX.—Bonfin Hist. Dec. II. Libr. VIII.

195. §.**Segesvár temploma.**

A városból kiemelkedő hegy tetejét nagyszerű templom foglalja el: e templom a lutheránusoké. Igen festőileg veszi ki magát a magasban. 1492-ben épült. Mint feliratai mutatják, a város nagy részével, 1676-ban e templom is leégett; de két évvel később újra felépüle, s ekkor órával is ellátott. Leggazdagabbjaink közé tartozott: többek közt meg volt benne a tizenkét apostol életnagyságu szobra, ezüstből; s hogy 1601-ben mint fosztott meg tőle, felebb elmondók.

Régen belje művészi festvényeket birt, de a reformatio a művészet kárára bemeszelteté.

196. §.**Szász-hermányi harang.**

Szászhermán Brassóhoz közel esik. Kastélybeli tornyában egy harangja van, mely 1422-ben öntetett.

197. §.**Szász-orbó régi temploma.**

Német neve Urwegen. Szeredahelyhez közel fekszik.

E falu mellett, dombon, egy régi templom romjai senyvednek, mint a melyet a falu felhagyott, miután a XVII. század hadjáratai elpusztíták.

E rom karzatán reánk egy mátka-koszorú ábrája maradt, melyről a monda a következő eseményt tartá fen.

Egy szegény fiú s gazdag leány szerették egymást. A leány szülői gazdag vőt akartak; s bár miként ellenzék a két szív hajlamát, esküt tévének egymásnak, hogy másé soha nem lesznek.

A fiút elüldözik a faluból. Szerelmesét szülői kényszer anynyira vitte, hogy fájdalmára egyidőre fátyolt vete: s kezét egy más fiúnak oda nyújtá. A násznap eljött. A gazdag nászkíséret oltárhoz indítá a boldogtalan arát; de mire a templomhoz érnének, a leány keblében felkelt a lelkiismeret, fel a szerelem, mi kétségbe-cjté. A leány imát emele istenéhez, kérte a mennyet, szabadítaná

meg, hogy ne kelljen hitszegés bünébe esnie. Isten meg is hallgató: a mint nász kíséretével a karzat alá ért, s az oltárra pillantott: szíve egyszerre megrepedt, halva rogyott össze.

A nászkíséret halotti menetté vált; s a málkakoszorut, mit fején horda, az esemény emlékére, s intó például, a karzaton örökülék. *)

198. §.

Szász-sebes temploma.

A szászsebesi piaci templom ha nem is legnagyobb, de kivitelben a legtekélyesebb templom-példányaink közé tartozik. Csak kár, hogy eleje, mi újabb építmény, kivetkőzteté eredeti alakjából.

Épült Mátyás király korában, mint ezt az oltára feletti czímer, s akkori évszám bizonyítja. Tornyára 1661 van jegyezve, hihetőleg a templom eleje ekkori építmény.

Nem csak az évszám, de a styl, faragvány, szerkezet, minden Mátyás korabeli templomokra emlékeztet. Egészen azon modor bélyegzi, mi a brassóit, kolozsvárit. Anyagja négyesegű faragott kő. Külfelének oldaloszlopain a szobor két renddel folyja körül, egy sor az oszlopok tetején, a más közepén. Ezen szobrok, hol magyaros, hol görögös öltönyt hordanak; fejök hol korona, hol sisak, hol hosszú hajjal és fővegtelenül jön elő. Ördögök se hiányzanak. Kívánatos lenne a művészet érdekében, hogy e szobrok valamint egyébként faragványaink is lerajzoltassanak.

E templomban hosszasan állt egy Maria-szobor, mely kényével mindig megjósolta a vidék közelgő szerencsétlenségét. E szoborért itt sokáig búcsújárás is tartatott; sőt, mint jövedelem forrásért, miután a szobor és templom már lutherán kezekre került, még azután is folytak a búcsúk. Végre gróf Kornis Zsigmond fő-kormányzó, († 1731. dec. 15-én), a szobrot a várostól ajándékolta. Előbb Kis—küküllő melletti jószágára, Kórodra vitette; onnan a piaristák kolozsvári tordautzeai templomába került, hol most is van; de jósolni megszűnt.

*) Sieb. Volkskalender von 1844.

199. §.

Szeben luth. temploma.

Szeben lutheran temploma egyike legpompásabb egyházainknak. Minthogy nem egyszerre épült minden része, nincs benne művészi egység és öszhangzás.

Sanctuariuma látszik legrégebb részének; ennek építtetése a századok bejöveteléhez igen közel fog esni. Ez egy, Máriának szentelt kápolna volt, ehhez ragaszták aztán a többi építményt. Maga a templom, miként a torony aljáni felirat mulatja, 1431-ben kezdett épülni. Még fenn van festett ablaküvege.

Harmadik temploma Erdélynek, mely nagy embereink temetkezőjévé szenteltetett. Fejérvár a nemzeti fejedelmek, Szeben a szász ispánoknak őrzi porait, emlékeit. Ott lebegnek a karzat északi oldalán az ispáni lobogók, melyek a meghaltat ide szokták vala kiseráni. Ott vannak a karzat oldalán az ispánok emlék iratai, családi címerei: egy Franké (f 1694), Brauzneré (f 1742), Haupté Cf 1680); ott a Zabeniusé s másoké. Művészi tekintetben rajtok valami különös nincş.

Hanem van mégis két emlék, mi e tekintetben is érdekeş. Az egyik a Budai Margité, Haller Péter nejeé (f 1566.) Rajta többek közit két féldombor faragásu fiú áll magyarka és kalppaggal: rámutat azon hagyományra, mikép a szász előkelők díszöltönye régen, magyar szabású volt.

És van ezen kívül még egy emlék, a Lutsch Mihály szász ispáné († 1632). Ez a bementi ajtónál mindjárt jobbra esik, a padlázat alatt. Kötábla fedí, mit felemelvén, előttünk a legmunkásabb féldombor faragvány lepleztetik le; valódi kár, hogy úgy ki van téve a rongálásnak. Aligha nem ugyanazon mester műve, kié az Apafiaké Almakereken, a Nicolai Ilyésé.

E templomban a régiségbúvár órákig szívesen elmulat. De mi sem lepi meg úgy, mint azon festvény, mi a sanctuarium északi oldalán maradt fenn. A kép nagyszerű és ép: magassága 6, széle 2 y₂ öl lehet. Benne a Kristus megfeszítése van ábrázolva: megváltónk mellett a két tolvaj, s roppant néptömeg. Ezen kép azon részén van a templomnak, mely az új építményhez, a Maria-kápolnából csa-

toltatott, s mindjárt a templom építtetése első éveire esik festetése, 1445-re.

Hogy ki és mikor festé, alatta áll új goth belükkel, következő szavakban: Hoc opus fecit magister Johannes de Rozenaw Anno Dni Milecimo quadingentesimo XLV. Hogy e Rosnyai Jánostól még Martontelkén is van egy műdarab, már emlilem.*}

E templom Erdély történetében nevezetes epochái idézett elő: egyik tűzfészke volt a reformationak.

Luther hittani könyveit a szebeni kereskedők kozák legelőbb Erdélybe, s Szebenben oly hatalmas terjesztőkre talált, hogy csakhamar nem csak magán körökben beszéltek róla, hanem a szent Erzsébet templomban nyilván kezdék prédikálni. Erre 1524-ben az ottani papság felír II. Lajos királyhoz, hogy akadályozására szabályokat hozzon. Mart. 16-án mégis érkezik a parancs, hogy Szeben polgári főnökei tartsanak házkutatást, s a feltalált lutheri irományokat összeszedvén, a piacon égessék meg. Július 22-dikén az egyházi fenyegetés is leérkezett. S ezek következők lében Szeben piaczn a megégetés véghez vitetett.

Nem használt. Szeben 1525. febr. 18-dikán minden papot, szerzetest nyolcz nap alatti kiköltözésre szoríta. S e templom felett kitűzött vallási reform lobogója, az egész honban egyszerre elterjedett. **)

200. §.

S z é k .

Kolozsvártól nem messze van, sóbányáiról ismeretes. Régi épület nyomokat bir, miről a néprege azt beszél, hogy a német lovagoké volt, kik itt laktukban, a közel fekvő tavat jobbágyaikkal egész éjjeken át korbácsolták, hogy a békakurutyolástól alhasanak. **)

*) Die Pfarrkirche dér August. Confeß. zu Hennnnstadt von Sámuel Maliesch 1839.

**) Sieben. Würg-Engel v. Miles 1524—5.

***)) Deutsch. Orden in Siebenbürgen* v Al. gr. Bethlen 59.1.

201. §.**Tövis temploma.**

Németül Dreykirchen; kis város Fejérvár és Enyed közti. A hajdani háborús idők magyar lakosait annyira leolvasztották, hogy I. Apafi Magyarhomból bele ráczokat telepítet.

Három templomáról vette német nevét. E három templom egyikét Hunyadi János, Szentimrénél nyert diadala zsákmányaiból építteté. Benkő a múlt század vége felé még látta rajta ezt igazoló feliratát, mely így hangzott: Ao Dni 1445. Joann.de Hunyad Regni Hungáriáé Gubernátor. *)

A templom mellett pompás kolostor állt. Birták a szent Pál szerzetesek; kiknek szerzetét József császár eltörölvén, Erdélyben három kolostoraikkal együtt, ez is eltöröltetett; honnan ma romban hever.

*) Benkő Special. Transsylv. III. §. XLIV.

TIZENEGYEDIK FEJEZET. ANTIK VILÁGI ÉPÜLETEK.

202. §.

E l ő z m é n y .

Ódon világi épületek rovata alatt, kevés nagyszerűt mutathatunk fel. Még oly egyszerű sincs semmi, mint a szebeni tanácsház.

Ez épületeket városainkban keresnék, mert a falvak várait, kastélyait már elősoroltuk.

Volnának még valami őrtorony-romok, mint Homorod-almáson a kőlyuk felett; Kákován, egy sziklacsúcson; de elégnék tartjuk rövid megemlítését.

A földcsúr régen uradalma középpontjára várat vagy kastélyt épített: ott élte árkádiai napjait. Ha jött öröm, ha jött balsors, várában, kastélyában mindenikkel szembe szállott.

Az ur nem élt városon, a polgárnak nem volt miből építnie: ez egyik kulcsa ebéli szegénységünknek. Szegény egy ország volt Erdély, minden aranya mellett is mindig. Hol kereskedés nincs, ott csak nyomorban van gazdagság. Már pedig ha volt valaha kereskedés, pénzforgalom e honban, az oly rég volt, hogy korából építmény kevés maradt fenn. Ha volt Erdélynek a Jörcményfok felfedezése előtt transito-kereskedése: annak nyomául templomaink, Besztercze és Kolozsvár lábos házai maradtak. De feltalálták a Jóremény fokát, Európa levantei czikkeit többé nem vidékünkén át kapja már; s Velenczével, Olaszországgal együtt, hazánk is elveszté pénzforrását.

Ezen felfedezés után hátramentünk, szegényedtünk: építeni felejtettünk.

203. §.

Besztercén

Két antik ház vagyon.

Egyik a piac szegletén, Borgóra menőleg balra. Tekintélyleien rom. Nevezetességét az adja, hogy Hunyadi János házának tartják, azon korból, melyben ő Besztercze vidék örökös főispána volt. E megye falvait Mátyás, katonáinak adományozd, a megmaradt részt Besztercze váltá magához, a vidék ez úton keblesítettett a száz nemzethez.*)

A más egy hosszú házsor, Borgóra menőleg hasonlóan a piacz bal során. E házak most kis szállásokra vannak felosztva. S mindenik épület emelete küljebb áll földszínénél, lábokon, úgy hogy alattuk végig lehet járni. Ezt némelyek bazárnak tartják Erdély azon boldog korából, melyben a levantei kereskedés hazánkra is kisugárzott. Mások azt hiszik, kolostor volt.

204. §.

Brassóban,

Legnagyobb s ugyszólva egyetlen kereskedő városunkban is kevés, mit felmutathatunk.

Legrégibb épülete lehet a városház. Épült 1420 körül. Láthatni fala közit a magyar királyok és nemzeti fejedelmeknek a városhoz intézett több sajátkezü iratait.

Bazára elég nagyszerű, de ízlés- nélküli: annyira tágas, hogy benne minden ezéhnak meg van saját áruhelye. Építetté Hirschel Apollónia, egy városbíró özvegye, 1545-ben. Még pedig a hagyomány szerint, azon öröme emlékéül, hogy egyetlen leányát, kit eltemetett, a kirabolni akaró harangozó életre hozván, haza vitte.

Említendőnek vélem a hither, gymnasiumot; nem annyiban magát, mint könyvtárát. Jelenleg nem csak hogy minden tanintézeti könyvtáraink közt legnagyobb, több szobát foglalván el; de

*) Heltai Krónikája IV. Rész.

egszersmind tartalmára nézve is a leggazdagabb. Szakosztályok szerint van rendezve. Hazai történetet tárgyzó kéziratokban igen gazdag. Alapítá Honterus János, s láthatni benne egy Luther Mártontól kapott levelét, melyben a reformatio körüli fáradozásait méltányolja.

Brassóban még van egy, mi Erdélyben csupán az ő sajátja: ez vízvezetője, melyen a havasokból annyi vizet bocsát, hogy csatornáit folytonosan ellátja, s általa műiparát s a tisztaságot nagyon előmozdítja.

205. §.

C s ú c s a

Mellett egy malmot mutatnak a Körös vizén. Curiosumkép megemlítem róla a népmondát, mely azt tartja, hogy Kinizsi Pál, Mátyás legnagyobb hadvezérei egyike, itt e malomból ment katonának.

Heltaiként Kinizsi csakugyan pórfiu, s malomból csapolt fel. Esze mellett oly erős, hogy a hordóorból feltartva ivott, s a malomkövet felemelte. Szerinte Magyar Balázs alatt kézdte szolgálatát, ki leányát adá neki vitézsége jutalmául. *)

206. §.

D é z s e n

Több régiség vagyon. Azok közül azon toronyról, s a melleté heverő kődarabról, mely az óvárban van, hátrább a hadjárat emlékek közt fogunk emlékezni. Itt a Rákóczi épületéről teszék egy pár szót.

Ezen épület emeletes, a Szamos épen alatta zug el. Mikor épült, nem tudni; rajta semmi évszám e tárgyban. Udvara felöli oldalán a Báthori család címere, a sárkányfogak, s mellettük §. B. betűk, mi alkalmasint a Báthori Zsigmond neve első betűi. Látszik egy törökfő is, a Csáki címer. A dézsíek állítják, mikép valamelyik ajtaja homlokán nem régen még látszott e felirat: Franciscus Rákóczi, Princeps Transsilvanic. 1705. Ez időben a Rákóczi birtoka volt; buktával az álladalomra szállott, s ma is az bírja.

*) Holtai Krónikája II. CLXXV. R.

Az udvar most nem nagy, de terjedelmesebbnek kellett lennie, mert tőle pár száz lépésre egy épületből roppant kőkémény nyúlik fel, honnan a nép ma is Rákóczi konyhájának nevezi. Az épület jelenleg iskola.

Dézs előtt most épül egy köhid, faragott kövekből; hossza mintegy 1 20 lépés, s a vízben csak két lába lesz.

207. §.

E n y e d.

Enyeden, a tói utczában van egy ház, mit Atilla házának neveznek, s azt tartják róla, hogy Ethele ott született. Ezen mese eredetét onnan vehette, hogy Bonfiniusék megírák, azon ki tudja honnan merített tudomásukat, mikép a hún király Engandinban született.

Más épület van itt, mi figyelmünket megérdemli, s ez a reformátusok legelső tandája. Alapítá Bethlen Gábor fejedelem Fejérvártt 1627-ben; jövedelme alapjává az akkori enyedi uradalmat adá. Enyed 1657-ben várossá lett. 1663-ban I. Apafi a tanodát ide által hozá. Ez idő óta ez iskola naponként terjedett, mint ezt épületei nagyobbodása tanúsítja. Az új épület alapját 1826. sept. 16-án tették le.

De nem épületei, hanem a könyvtárában és múzeumában foglaltatott ritkaságok és régiségekről kívánok szólni. Ilyenek valának: a családi ezüst veretű czímerek; a fej delinek és más hagy emberek mellképei; a török porta s más eredeti kéziratok; természeti ritkaságok, romai régiségek, állat- fűvészs- ásvány- s többek közt a becses pénzgyűjtemény.

Enyed múzeumával semmi se ért a hazában. Legyen elég csak a történeti ritkaságokból sorolnom.

Régi nyomtatások közül említendő: Turotzi Chronica Morav. Brünni 1488, Verböczi Decretum. Tripart. Viennae 1517; Magyar versek 1201. esztendőből, nyomt. Kolozsvárt 1577. Kézirataiból csak a Benkő József eredeti kézirateit említem, Erdély legnagyobb történeti bűvárát.

Egyéb ritkaságai közti emlékezetes volt: Görgény lakatja, 1300-ból, Szilágyi Erzsébettől egy késtök 1441-ből, Kemény Si-

mon páncélja, Kinizsi Pál sarkantyúja és zászlója, Bástia korának kézi ekevasa, Redei János villája 1627-ből, Béli Pál pálczája, II. Apafiné bőrpapucs,*) s szám nélküli egybek, melyek a törté— netbúvárra mind érdekesek valának.

De fájdalom, a roppant könyvtár és a nálunk páratlan múzeum a forradalomban a havasi néptől hamuba döntetett, mi megmaradt, a hazában elszóratott.

208. §.

Fejérvár.

Fejérvárnak több nevezetes nyilvános épülete vagyon. Ilyen a pénzverőház, hol havonként mintegy 100,000 pft. arany és ezüst- tőrek, mint Erdély egyetlen pénzverő házában.

Legnevezetesebb mégis reánk nézve a püspöki épület, melyet most a rom. katolikus püspök, négy kanonokjával lakik. E volt másfél századon át az erdélyi uralkodók fejedelmi palotája.

Alapját Erdély első püspökei veték meg. Mikor Izabella királynét a török, Budáról 1541-ben kiszorította, e lakban telepedett le; fia János Zsigmond megnagyitá, megszépítteté, falait művészi képekkel önté el. Azonban 1603. májusában Bethlen Gábor alája jő, az alsó városból a várat ostromolni kezdi; az őrség egy éjjen az alsó városnak tüzet ad, s a palota is ennek áldozata lett. E pusztulását ugyanazon férfi által épülé ki, ki azt elhamvadni látta, Bethlen Gábor által, miután 1613-ban fejdelemmé lett. De nem hordá régi fényét, s hogy ezt se hordhassa, jött az 1657—ki tatár- dulás, mely utóbbi szépségeiből is kivetkezteté. **)

Ez épülethez annyi esemény emléke villan át lelkemen, hogy elősorolni sem kezdhetem. Terme sok nagyszerű egyházi és világi gyűlést fogadott magába, melyek a haza történetére oly nagy befolyást gyakoroltak.

Nevezetes benne a püspöki könyvtár, mely mintegy 25,000 darab könyvet, s a mellett számos romai régiséget, középkori kéz- iratot, s Mátyás király könyvtárabeli példányokat tartalmaz. Alapítója gr. Batthyáni József, püspök 1760-ban.

*) Benkő Ferencz Nagyenyei Ritkaságok. 1800.

**) Wolf de Beth. Hist. Libr. XII.

209. §.**Fogarason**

A hon legremekebb hídjáról akarok röviden emlékezni.

E híd még nincs száz éve§. Épült az Olt vizére. Hossza két partjáni töltésével együtt 144 öl. A vízben két oszlopa van; ezen oszlopok egyike egy a maga nemében: vastagsága 12 hossza 27V₂ láb, és az egész egyetlen egy darab kőből van faragva, az innen néhány órára eső persányi kőbányából. Ezen oszlopkő ki van fúrva, s belé érez öntve. Másik oszlopa faragott kövekből vagyon. Az egészen sok csín ömlik el; rajta II. József császár Erdélybeni utazása emlékére felirat és szobrászati faragványok láthatók.

210. §.**Kolozsvár.**

Kolozsvár több nevezetes nyilvános épületet bir, melyenek a volt jezsuita kolostor, a kir. lyceum, seminarium, convictus, a ref. és unitár főtanda, színház és kaszára: de többnyire az utolsó idő építménye. Benne a római katolikusok, reformátusok és unitáriusok tanodái szép könyvtárakkal bírnak. A városháznál több régiség közt egy vaskorona van, miről azt igénylik, hogy Dózsa György azzal koronáztatott volna meg.

A piacon és hídutezában, régibb lakházai közül több fenáll még, néhánynak roppant magas, utczára elékonyöklő zsindey fedelét, a jelen ostromállapot alatt parancsolák kisebbel cserélni. Nagyszerűsége azonban egy sem mérkőzik a Bánfi grófok piaczi lakával, mely a főkormányzók szállása volt.

Legnevezetesebb pedig azon ház, melyben Mátyás király született. Heltai, a XVI. század közepén kolozsvári tanár, ez eseményt így adja: „Kolozsvárban lőtt a felséges Mátyás király ez világra óvárban, egy régi nagyházban, mely a déli kapunak szintén ellenében vagyon.“*) Tovább más fejezetben folytatja: „Szülé pedig ezt a Mátyást Kolozsvárott Erdélyben, mikoron írának Kristus urunk születése után 1443. böjt második havának 27-dik napján, reggel 3 órakort. Mert Erzsébet asszony akkor Kolozsvárott szál-

*) Heltai Krónikája I. III. Rész.

lőtt vala jövéen Szilágyból, egy szőlőmíves gazdag embernél, ki lakik vala az óvárban, egyenesen arczul; mikoron bemennék az óvárba egy kőházban: és az ember szász vala, annál marada szállásán Erzsébet asszony szülésnek utána egynehány esztendeig, és ott vitték a fiát, Mátyást legelőször is az oskolába.“ *)

A krónika szerint, Mátyás, miután király lett, a várost mint születése helyét kiváltságokkal látta el, s az embert is megajándékozta. Még Heltai korában e ház ajtaján, s ablaka vastábláján ott volt Mátyás családi címere, a holló. Kolozsvár is bírta e kiváltságát egész János Zsigmond koráig.

E sorokat a balsors kegyéből épen ez emlékezetes házban jegyeztem ki. Az öreg emelet ház még mind régi felosztását bírja; benne jelenleg katonai kórház vagon.

E házzal csaknem szemben, a balszeglezen korunkra egy emelet nélküli ház jött le, küloldalára szarvas és szőlőfürt vala festve. 1843-ban emeletessé tevék s ekkor a festvény eltűnt. E házat hasonló esemény örökíti: itt született Bocskai István fejdclintünk. Kapuja közt, bemenőleg balra, kőtablán Bocatius Jánosnak egy hosszú versezete van, melyben meg van írva, mi nagy szerepet vitt Bocskai éleiben a péntek nap, mennyi minden történt vele ez ominos napon.**)

A fejdelmek korából egy kert maradt fenn, az úgynevezett fejdelmi kert: ma már elvan hagyva. A hét vezér: Árpád, Zabolch, Keve, Lehel, Verbulch, Gyula, Urs megcsonkított, nem igen művészi szobrai, még mind fenvannak.

211. §.

Maros-vásárhely.

Egy könyvtár teszi Vásárhelyt nevezetessé, mely legnagyobb a hazában: a Teleki-könyvtár. Alapítá a nem rég elhalt gr. Teleki Sámuel cancellár, s kötelei számát 60,000-re emelé.

A könyvtár egy e végre készült, 24 öl hosszú, s 8 öl széles teremben van csinosan elrendezve. A terem felső felét karzat folyja

*) I. Kötet, CXIV. Rész.

**) Wolf de Bethl. Libr. XIX.

körül, mintegy emeletet képez, minek egyik oldalát szép ásványgyűjtemény foglalja el. Mellette olvasó terem van, mely mindenkinek nyitva áll.

Leggazdagabb a hazai tárgyak és classicai irodalomban. Régi ritkaságai közé tartozik: egy antik földabrosz, egy növénylevelekre irt illuminált biblia, mi azonban nem papyrus, és egy írott Tacitus a Mátyás király könyvtárából. Szép fegyvergyűjteménye, melyben gyönyörű török fegyvereket láthatánk, a forradalomban az oláhok martaléka lett.

212. §. Ofenbánya.

Ofenbánya egyik bányavárosunk; esik a nyugoti havasok között, az Aranyos partján. Erdély négy olvasztó kohóiból egy itt van. Azonban nem erről, hanem a régi kohókról van némi megjegyzésem. írva van, mikép a magyar királyok alatt 32 kohója volt Ofenbányának: és ezen kohók nyomai a Hermanásze és Válye-csári nevű völgyekben máig is látszanak.

Utolsó főnökéről P. Fridvalszki egy mondat tart fenn. A monda szerint ezen főnök az aranyhegyek között annyira elgazdagodott, hogy többé a földre sem akart lépni; s hogy még is járhasson, e végre 12 arany tányért készíttete, azt rakdalák legényei előbb előbb, s úgy érinté felfuvalkodoltságában a földet.

Az ember bolondsága Mátyás fülébe megy. A király, hogy szemével meggyőződjék, népruhát ölt, s elmegy Ofenbányára. Beszáll egy oly lakba, mely előtt az aranytapodónak templomba mentében el kellett haladnia.

Mátyás hozzá kezd egyszerű reggelie elköltéséhez, s ím jött mit látni óhajtott, a kamarás az arany csészéken csakugyan elsétált. A király mit sem szólt, de a ház falán a következő feliratot hagyá:

Itt járt Mátyás király,
Megett három tojást;
S látta arany csészén
Járni a kamarást.

S a kamarás is úgy tett, miként Mátyás: ő sem szólt, hanem úgy eltűnt, hogy máig se látta senki. *)

Mondják, mikép itt egy rég elenyészett apátságnek is látszanak nyomai.

212. §.

Szász-sebes

A piaczkéletli oldalán, Szebenbe menőleg balra, egy öreg, emelet nélküli ház áll. Ezen házról azt hiszik, hogy Mátyás király építtette, s volt azon korban az álladalom kezén adó és áru rakhely, valamint az utazó fejdelmek s tisztviselők szállása; minek folytán maga Mátyás király is szállásolt benne 1467-ben, mikor a Veres Benedek által ellene támasztott lázadás után, Moldva fékezésére húzódtott.

Legnevezetesebb korszaka e háznak, 1540 júliusá. Zápolya király Budáról az erdélyi pártos vajdák ellen jó: egynéhány várat már bevett, s most ment volna Fogarasnak. Serge a város mellett táborozott, várták, hogy a király gutaütéséből, mi Fejérvárlt érte, gyógyuljon. De mind roszabbul lelt: hivatja Verböczit, Petrovichot, Török Bálintot és Martinuzzit, tanácskozik a dolgok folyamáról. Azonban a hírnök meghozza, hogy Budán hagyott neje, fiat szült: lovat hozat elő, s bár alig bír felülni, a táborban örömeben ágyuztat. Másnap ágyba esett, végrendeletét elkészíté. Ismét hivatá tanácsnokait, nejét s gyermekét ajánlá, s gondnokul Martinuzzit ki-nevezte. Erre 9 napon át szólni már nem tudott, tanácsnokaival csak fájdalmas nézésével beszélett. így hala el c házban 1540. jul. 21-én; s úgy vívék innen Székesfejérvárra temetni. **)

214. §.

Szebenben

Több épület magára vonja a figyelmet.

Említém, hogy Szeben alapítását Hermánnak tulajdonítják. S Heltai még azt is tudni akarja, hogy e Hermán a saxoniai herczeg

*) Fridvaldszky Mineralog. Trans. 55—58 l.

**) Joannis Regis Decessus. Kovachich Scriplores Minores I. 48. l.

fia volt, s azon német vitézek közé tartozott, kiket Nagy Károly császár küldé Erdélybe s Magyarországra, hogy őrködnének a magyarok felett, nehogy a római császárságtól elszakadjanak. *) Azt is említém, hogy e Hermán egy telepet és épületet hagyta fenn; de mely helyen, az maig is döntetlen. Némelyek a kaszárma körül keresik. Mások a piacz déli sora keleti szegletén, hol e század harmadik tizedéig egy csodálatos épület állt apró tornyokkal, s melyből egész az erdőkig kijárást tulajdonítottak; de ezen épület állítólagosan a templariusok klastroma volt. Ma a városi tiszték özvegyei nyugdíjazására lévén vég hagyományozva, hogy jobban jövedelmezzen, korunkban önték jelen alakjába.

Legrégibb, legnagyobb szerű építmenyi régisége Szebennek, városháza, faragott kövekből, faragványokkal, szobrokkal építve.

Mária Terézia korából maradt egy tágas álladalmi épület, a katonai árvaház. Építetté a Kárinthia és Kármoliából, némelyek szerint a szükség, mások szerint üldözött lutheran vallásuk miatt bevándorlónak számára. De ezen családok a helyett hogy elfoglalták: Kistorony, Nagypóid és Szásszebesen telepedtek le, úgy fordítottat a jelen célra.

Szeben, mely a reformalionak Erdélyben legtüzesebb apostola volt: a tudomány és művészet érdekében is bir épületeket. Színháza s tanodája melleit, emlitem a Bruckenthal-képtárf, mely ritka ásvány, pénz, régiség s egyéb gyűjtemény nyel, s 15,000 darabra menő könyvtárral van egybekötve. A képtárban néhány eredeti, s több jó másolat van. Értékét 200,000 pfrtra teszik. Alapítá Maria Teresia alatt főkörmányzó b. Bruckenthal Sámuel, s akkora áldozattal, hogy mint állítják, egy szent Jeromosért 30,000, a nevető spanyolért 15,000 forint fizete. Fentartására 36,000 frtot hagyta örököseinek.

215. §. Szökefalva,

Falu a Kis-küküllő balpartján. Benne egy porladni indult régi lak van, mely egy régibb fölibe látszik építve. Erről e vidék azt

*) Heltai Krónikája. I. XXX. Rész.

tartja, hogy Werbőczy István († 1541.), a magyar Codex írója, benne született. Hogy Erdélyben lakott, hivataloskodott, bizonyos, de hogy Erdélyben született volna, történeti adataink nem mondják.

216. §.

T o r d a.

A nemzeti fejedelmek előtt Kolozsvár szász város lévén, a magyar megyék középpontja Torda vala: itt tartattak rendszeren a tartományi gyűlések, ide gyűlt fel koronként a megyék hadi népe.

Torda azon fénykorából egy udvarház maradt fenn, az ótordai piac nyugoli során, mi jelenleg is álladalmi épület. Terjedelmes udvarán az emeletes lak ma is lakható, s elég nagyszerű a szerepre melyre építve volt, fejedelmi vendégek beszállásolására. Kapuja boltíve felett felirat áll, mely e kaput, s a mellette levő, mint a felirat nevezi, kamara keletkezését Géczy gubernátor korára helyezi. (1581 — 1588).

Mátyás király 1462—1467-ben több ideig mulat benne. Az utolsó évben Mátyás a Veres Benedek által támasztott mozgalom lecsendesítésére jött. Mire leért, Erdélyt a nagy adó s hadi terhek miatt, Brassón kívül feltámadva találta. A pártosság oda fejlett volt, hogy János vajdát királysággal kínálták meg, ki azonban elég eszélyes volt el nem fogadni; sőt a közelgő Mátyás elébe menve, kegyelmet kért és nyert. Erre Tordán oct. 4-én hongyülés lett, hol a pártfőnökökre száműzetés mondatott, s kimenetelőkre nap tüzetett. S miként Hellni írja, csak miután ki nem mentek volna, úgy fogatlatának el, s fejezteinek le. Veres, a főnök, Lengyelhonban halt el.

A fejedelmek korában is gyakorta gyűlések és táborok főszállása: 1528 aug. Zápolya, 1545. szentgyörgy napján a vallás dolgában országgyűlést tartó Izabella királyné, 1571-ben Bálhori Kristóf, 1575-ben Békés Gáspár, 1613-ban a török tábor élén közelgő Bethlen Gábor mulatnak c kastélyban.

Mint ily nevezetes pont, Torda gyakori pusztításoknak volt kitéve, melyek közül legnevezetesebb az 1601-ki, mit Mihály vajda intézett ellene. A mint Goroszlótól jöttek, Mihály egy múlt évi el-lene elkövetett merényért boszut akarván állani, a felgyujtatást el-

rendeli. Básta észrevén, ellenzé, mert úgy mond, nem czélja urának a pusztá Erdély ura lenni; de a vajda visszaizenvén, mikép van Rudolfnak elég országa — felgyújtatá, *) s úgy leégetteté, hogy 1619-ben a város pusztán maradt felerészét Bethlen Gábor palotás hajdúinak ajándékozod, s ebből lett Ujtorda.

*) Wolf de Bethlen Libr. XI.

TIZENKETTEDIK FEJEZET. HADJÁRATI EMLÉKEINK.

217. §.

E l ő z m é n y .

Sok csatát, sok ostromot elmondánk, még is maradt hátra.

Örök csatatér volt e szegény haza. Vérrrel lehetne legutolsó halmunkat festeni, annyi vér omla csatáinkon érette.

Négy óriási idegen nemzet villogtatá síkjainkon kardját; s bár ellenünk vagy mellettünk: azért minden nyert vagy vesztett harcز vérünkbe került, minden csatával gyengülénk.

Az árpádházi királyok férfi ágát a tatár és kun, a vegyes házi királyokat a török, nemzeti fejedelmünk korát török és osztrák harczi zajok nyugtalaníták. A király és fejedelem a harczon túl nem gondolhata: a hon felvirágoztatása, mit csupán állandó béke hozhat, e honban mind csak távol remény maradt.

A két első nemzet eljött, rabolt, zsákmányolt; de nem volt hódítási célja Miként öregeink hinni szerelik, összefűzők apáinkat, s elvívék diobéllel meghizlálni, honnan a nép előlök erdőkre futott: s a rabló csorda magát kielégíthető. Vagy ha még embert is vinni akart, azt mondják, libuzcot hozza, mi a nádos tavakba bűjttek felett el sivitá magát; s a tatár őket kézre keríté. Ilyeket beszél a két első nemzetről a történeti hagyomány.

Ellenben a két utolsónak már messzebb kiható politikai nézet, a hódítás volt céljok. A töröknek legfőlebb adó és

szűz, szabadságot ábrázoló szűz kelle: Ausztriának pedig tér, hogy polgárosodásával kelet felé nyomulhasson.

S e maroknyi nép mindenikkel megharczola. Ezer csatát állott: nyert vagy vesztett, új csatára készült; hitt, bizolt és remélt. Mi, a késő ivadék, csak sírdombjait látjuk, de nem a sikert, nem a bábért. A haza földje be van terítve harczy sírdombokkal: alig van tájék, hol a pásztor gyermek ilyekrc nem ülhetne, hogy nyáját legeltesse. A gyermek is tudja, hogy ő tatár vagy török csontokon ül, miket ősei ott lesúlytának; s még sincs egyebünk utána, fájdalmas di-csőségénél.

218. §.

A l p a r é t.

Alparét azon útvonalba esik, melly Dézsről Zsibóra visz. Egy kis falu, de négy századév előtt nagyszerű népfelkelés középpontja.

1437-ben Lépes György, erdélyi püspök s némelly hatalmas földesur, a jobbágyok három évtől felhalmazodott daciáit a legszigorúbban felkezdék csikarni: erre a jobbágyság megtagadta az engedelmességet, s Nagy Antal vezérlete alatt Alparéltre gyűlt, s kardot fent a földesurak ellen. Erdély nemesei fegyvert ragadnak, s a felkelt néppel ez év tavaszán megharczolnak. Mind két részről sokan esnek el, mire julius elején a két fél közt szerződés keletkezik. Azért a nép el nem oszlott, s innen Csák Miklós vajda, sept. közepén Kápolnán, a nép gyűlhelye közelében, a nemesek, széke-lyek és szászok közt gyűlést tart, s benne a három nemzet, melly az előtt mindenik önmagát külön kormányzá, a közös ortalom fel-tételén egységre lépett. Most az egyesült erő próbálta őket szét-zórni; de nem sikerült. Oct. 6-án fegyverszünetet kötének, s en-gedmények alapján egy előleges békeszerződvényt. A fegyver-szünet főfeltétele volt, hogy mind két fél bírójául választá Zsigmond királyt, s hozzá követeket küldé: de a királyi határozat addig húzódtott, míg dec. 9-én Zsigmond meghala, s így a táborozás 1438-ra is átment. Innen 1438. febr. 2-án Tordán tartott gyűlésen, a három nemzet unióját ismét megújítá: a népet még se tudák előbb lecsillapítani, míg le nem győz ék. Választott királyok, Antal,

Kolosmonostornál daraboltatok fel; kilencz társa Tordán huzatott karóba. *)

Az oklevelek fentartják, mikép a nép Alparéten, Bábolna nevű hegyen fészkel. A falu mellett egy czukor alakú dómból, Antal királyuk ottani trónusáról, most is Király-hegyének neveznek. A táborozás sánczai még láthatók.

219. §.

A bodzái sírhalmok.

A bodzái vámnál, Brassó közelében, a harminczadi kert székelly porokat fedez, s a kápolna hegyére 17 székely tiszt van eltemetve: az 1788-i osztrák-török háború alkalmával hulltak el. Esetüket a hagyomány így adja.

A háború kün folyt: székelység tartá e vámot a törökség ellen. Egy éjjélkor lángba borul a bodzái vám lármafája. A huszárság előszágul, recognosciroz: ellenséget sehol sem lát.

Ulásnap két török, mint parlamentaire jelenik meg. Azt mondják, Schulz ezredesnek görögdyinyét hoztak ajándokba. A törökök elmennek, az ezredes kilép sátrából, s parancsolja hogy kantározzanak le; a székely fiúk a parancsra lekantároztak s elszéledtek.

Egyszer csak az Agárkán és Dobion, egészen más irányban mint az előőrs felállítva volt, mint orv farkassereg ront elő a törökség: az elszéledt népet meglepi, s a fegyvertelen táboron lőn rémítő mészárlás, Barta kapitányon s két legényen kívül, mind elhullának.

A Bodza vize vértől pirosodva hozta a hírt Háromszék felé. A vérnél pirosabb veres csákós huszárság állott: a híre lóra kap, a nyomuló törökséget szemben kapva, megtámadja. Kemény csata lett, oíly kemény visszatárlás, hogy a törökségből is csak hírmondó mehet vissza. Maga Schulz is elesett: honnan nem lehet igaz, mintha a görögdyinyének arany magvai lettek volna. **}

*) L. Magazin für Geschichte Siebenbürgens v. A. Kurz II. B. III, Heft.
Kiskörét. 1844, év.

220. §.**A b r á d i s í r.**

Brád Zaránd kis mezővárosa. A reform, templom czintermében egy nagy sír, s kőkoporsó maradt fenn 1784-ből. Alatta az akkori horavilágban meggyilkolt magyarok tetemei nyugosznak.

221. §.**Csíkszentdomokos.**

A szt. domokosi rézbányákon alól, az Olt bal partján, völgy csap fel a hegyek közé. Báthori Endre bíbornok és fejdelem a Sellenbergnél elvesztett ütközet után, 1599. nov. 3-án e völgyen bujdosa kifelé, hogy Mihály Vajda elől, ki díjt tett fejére, Moldvába juthasson.

A fejedelmet száz úr és szolga kísérte, mind lóhátos nép. A mint e völgybe értek, egy kút mellé leülnek, hogy falatozzanak. Épen vasárnap volt, a fejdelem mint főpap, előveszi poharát, s mintegy szentséggel élteli kísérőit... Kipihenvén magokat útjokat ismét folytatnák, de nem lehet. Pásztor-bükké nevű havason túl, *) úljokat kaszára, kapára, cséprc kapott székelység állja el, azon nép, melly a Báthori nevet, s a fejedelmi czímet, mint szabadsága eltipróját gyűlölte. Meg kellett ütközni velők, másként tovább nem haladhattak: megütözköztek cs elindítanak. Maga a fejdelem is Mikó Miklóssal csak gyalog menekülhete meg.

És tovább bujdosnak, a százból, már csak kelten maradvá. Az éj beálltával Naskalat nevű hegy táján pásztorkunyhót pillantanak meg: benne hogy lankadó erejeket felélesszék egy egy pohár tejet megisznak. S mert az éj holdvilágos volt, fénye elől egy bükk alá vonták le magokat hogy pihenjenek.

Szomorú ötlet. Néhány perez múlva üldözőik a kunyhóhoz érnek, s a pásztorra fényezetődznek, hogy a futókra igazítsa reá. Nem volt menekülés: a fejdelem Mikót elejökbe küldi, hogy engesztelje ki őket; nem hallgaták ki, fejszével adtak feleletet. S még azt se nyerheté meg, hogy lesújtására elfogadják az ő élesebb fegyverét.

*) Bors Krónikája. Érd. Történeti tára I. 181.

Mikó után a fejdelem következett: bár oltalmazta magát, egy fejsze vakszemén találja. Elbukott. Kis-ujját egy gyűrűért, fejét hogy a vajda díját megkapják levágák, elvivék. Mihály vajda neje meglátván a nemes főt, künyeit nem tarthatva, elsohajtá magát: o szeraku popa! oh szegény pap! a vajda pedig nevetve s gúnyosan ismételte neje bánatos szavait; nem sejté, hogy neje fájdalom, előéztet volt az ő illyszerű halálának. A székelyeket díjtalan bocsátotta el.

Az üldözők többnyire szentdomokosiak voltak, főnökeik Ördög Balázs és Kristály András. Szentdomokost ezért a pápa kiátkozá, s Csíkszékre 100 éves böjtöt szab, pénlek és szombaton tartandót. *)

Hol a bíbornok-fejdelem elesett, most kereszt áll. Szenldonokos népe az eset napján, ma is búcsút jár hozzá. Az Ördög család kihalt, a Kristály még él. A kehelyt, mit Báthori a kútnál utószor használta, akarczfalvi templomból a rom. kalh. püspökök Fejérvárra vitették. Báthori kardja a Bogáti családnál van, Csíkszenttamáson, kik mint ereklyét őrzik.

222. §.

Dézs emlékei a magyarok kijöttéről.

Árpád Magyarhonba lett telepedését történetíróink kétképpen adják. Legrégibb történéseink véleménye következőleg oszlik meg: Bonfmius és Turóczi Mátyás király idejében azt írják, mikép Árpádék Moldvából Erdélyen keresztül mentek ki Magyarhonba; Béla király névtelen jegyzője pedig azt, hogy előbb Magyarhonba mentek, s úgy foglalák el legvégül Erdélyt. Hazánkban mind a két véleményre van emlék, s mind a kettőre traditio.

Dézszen egy kődarab, s toronyka áll Árpád emlékére: ez cinklék Bonfmiusékat pártolja.

Bonfmius és Turóczi csaknem egyformán beszélnek: szerintük a magyarok Ethele halála után 301 évvel Álmos alatt Európába indulnak. Bonfmius szerint 744-ben, Turóczi szerint pedig 704-ben kezdik útjokat. Átjönnek a mostani Oroszországba, s megakarnak telepedni; de olly feles sas kezdé reájok csapni, hogy asztalaikra

*) Wolf de Bethlen Histor. Libr. X.

felrakott edelük se volt tőlök biztosítva. Mikor itt aggodalmak közt volnának, elejökbe érkeznek a székelyek küldöttei, kik őket Erdélybe hívák. Őseink elfogadák a hívást, követék a székelyeket, s három hónapi erdős havasokoni utazás után, Erdélybe értek.

Itt míg pihenének, s hogy magokat az ellenséges nemzetek megrohanásától biztosítsák, a népet hét vezérség alá oszták: vezéreik neve, Árpád, Zabolch, Ke ve, Lehel, Verbulch, Gyula, Urs, minden vezérség alá 80,857 fő juta. A hét vezér mindenike, nők, gyermekek és öregek számára egy egy földből várat építtete sánczokkal.

Almos életében Erdélyben maradtak, nomád életet éltek. Sőt a krónikái rege tudni akarja Álmosról azt is, hogy őt itt Erdélyben leölték; mert róla a volt az istenek végzése, hogy az ígért földét, Pannóniát, meg ne láthassa. Azonban meghallak Magyarhon kanahánjának híret, elhatározzák, hogy kiküldjenek, megnézessék: s nagy áldozatok után a Kund vezér fiát el is küldik. A követ hegyeiről az áldott síkságra érkezvén, annak igen megörvöndelt: elmene Zvatopolughoz, a sarmaták királyához, s kijelenté neki, mikép a magyaroknak kedvük lenne országába letelepedni. Zwatoplug azt hitte, szolgálivá ajánlkoznak őseink, azért könnyedén elfogadta, s a követet még megajándékozta; ki erre megtérni akarván, a Dunából vizet, partjáról fiivei és földet kére.

Megérkezik Erdélybe, Árpádékhoz. Bemutatja mit hozott; s a magyarok mikor látnák a jó vizet, a selyemlágú fűvet, fekete földet, Turócziként háromszor felkiálták: Deus! Deus! Deus!

Erre Zwatoplughoz gazdagon felszerelt lovat küldnek, mit elég gondtalan volt elfogadni. Akkor megizenék neki, hogy a ló elfogadása, országától fosztá meg; mert a lován országának földét, kantarán fűvét, s nyergén vizét tevék magokévá . . . S mint lelt ebből háború, miként harczollak őseink, mint Attila birtokáért: leírnom itt nem lehet **).

Hanem átmegegyek a hagyományra, melly azt állítja, mikép ezen Zwatopluggali egyezkedés épen innen Dézsről történt, hogy

*) Joan. d. Turocz Chronica Hungarorum Pars II. cap. 3.

**) Bonfin Decad. I. Libr. IX. Joan de Turocz Chronica Hungarorum P. II. Cap. I. III.)

itt kiálták Deus, s hogy innen lenne Dézs nevezete, minek a XVI. században élt Heltai egész hitelt tulajdonit *).

Ezen történet és traditio öszhangoztatására, két emlék maradt fen Dézsen. Egy kő darab s egy kis torony. Mind kettő az óvárban mai napiglan látható..

A kérdéses kődarab a Szamos partján le van fektetve: át-mérője 1½, hossza 8 láb, mintha négyszögre lenne faragva. A múlt század elején a laboncok a Szamosba hengerítették volt; de minthogy az itteni nép úgy hiszi, hogy a hét vezér e kövön ülve tanácskozott Magyarhon elfoglalása felett, s hiszi hogy rajta még felirat is volt: e kő miatt a városiak közt zú-gás támadt, mi addig tarta, hogy Mária Teresia fülébe hatott; ki a kő kivételését elrendelte. Kivették, de sajnosan tapasztalok, hogy az ketté törött, s csak felit kapták meg.

A más emlék, azon toronyszerű maradvány, mit a nép csonka toronynak nevez. Ez is az óvárban, a Szamos pariján emelkedik. Igen csodálatos mű: magassága 5 öl; alól három öl hosszú s 1½ öl széles; rajta hegyes zsindey fedél.

Milyen lehete eredetileg, bajos elhatározni. Rajta semmi styl. A torony homlokzatán, mi keletre áll, alól két kis boltíves üreg; ezen íveken felül e felirat:

HUNNUS DE SCYTHICIS DIGRESSUS EDIBUS HOSPES
PANNÓNIAÉ GLEBAM TRANSFERT HUC GR AMINE TUND AM
TER CLAMANS DEUS HAC LICE AT TELLURE POTIRI
DESICAMQUE DIXIT DEI DE NOMINE TERR AM.

1578.

HAEC FABLUS RENO VAT IV. DE X. MONUMENTA NEPOTI
CUM LUCAS DÉSI V. §. PASCIT OVILE DEI.

A feliraton felül, a tömör falat egy ablak metszi át; főlebb a keskenyebb kőfal, más tornyok módjára üregeesen megy felfelé.

Más oldalai merőben simák, jelentéktelenek. A nyugoti azon-

*) Heltai Krónikája. Győr. XXVI. Rész.

ban kivétel, rajta hosszas latin felirat tartja, miképp Mária Terézia alatt, gróf Haller főispánságában, 1758-ban megújíták. E feliraton sacellumnak van nevezve.

Ez emlékekre sok minden vonatkozik. Vannak többen, kik a Siebenbürgen nevet az említett hét vezér várától származtatják. Heltai még azt is tudja, hogy a hét vezér egyik vára Dézscn vala. A latin versek is azt mondják, hogy Dézs neve, a Turóczitól említett Deusból keletkezett. Valamint Belsőszolnok megye címere is e mondákon alapult: rajta egy ló felszerszámozottan állt vízparton, alatta e szó: Deus.

223. §.

Ditrón, a Tatárhalmok.

Ditró Gyergyóban van, Borszék anyafaluja. Közelében, az országút mellett halom látszik, mit a nép Tatárhalomnak nevez.

1707-ben beütöttek volt a tatárok, Gyergyót keményen dúlák. A nép velők itt megharczott, vagy 3000-ct belőlök elejte, azok nyugosznak e domb alatt.

224. §.

Eresztevény neve.

Háromszék közepén, Brassóba menőleg, az országút balján áll Eresztevény. Nevét kétképpen származtatják. Egyik névszármaztató azt mondja, miképp régen a székelyek azon dombon hol a maksai templom áll, tárták népgyüleseit, s lovaikat ide ereszték ki: se kieresztlésről lenne Eresztevény.

Mások szerint egy tatárulás alkalmával, a tatárok annyi rabot fűztek vala fel, hogy alig haladhattak. Itt egy tatár így szólt urához: erezd a vént. A véneket tehát elbocsáták, s lett a hely az eleresztett vénekről, Eresztevény.

Gábor Áron e temetőben fekszik.

225. §.

Esküllön, az Esküvő-kő.

Kolozsvárról a Meszesnek menőleg balra, Felső- és Alsó-

Esküllő nevű oláh falu közit, kerek hegy emelkedik: az úgynevezett Esküvőkő.

A nép ajkán róla azon hagyomány él, mikép Tuhutum, Erdély elfoglalásakor, az általa legyőzött oláhokat, itt e hegyen állva esketteté fel önhűségére. Lássuk mit mond a történet e hagyományhoz.

Emlilém Dézsnél, mikép a magyarok bejövetelét történeteink kétféleképpen adják; hogy Bonfiniusék Árpádékkal Erdélyt járatják meg előbb; Anonymus pedig előbb Magyarhoni, s úgy hozza Erdélybe. A Bonfmíus véleményére vonatkozó hagyományokat, és emlékeket már láttuk; itt az Anonymus véleményére fogjuk olvasóinkat figyelmeztetni.

Anonymus szerint, kit I. Béla király jegyzőjének tartanak, a magyarok Scythiából 884ben indulnak ki. Az Etyl vizét átgázolják, Oroszországot vadászva, halászva hátrahagyják. Gallízia fejedelme mezlábbal elejökbe megy, hódotát bemutatja, s figyelmezteti hazánk dús földére. Úgy indulnak át a Heveson, s Munkács táján érnek be Magyarhonba.

Anonymus tehát nem vezetett a székelyek által Erdélybe.

Hogy Magyarhonba érnek, a vezérséget Árpád Almostól átveszi. Mint fővezér, 903-ban Salánhoz ajándékba 12 felszerelt fejér lovat küld, s kéret tőle vizet és fűvet. Salán a kértteket megadja, s ez adomány következtében Árpád a honhoz jogot formált. A foglalási harcot Anonymus is beszéli, igen azt is, hogy az a magyarok részére ütött ki; s hogy Salán az ütközettel birodalmát is elvesztette.

Árpád ura lévén már felső Magyarországnak, Erdély felé nyomult. A Szamos partján Menumarout birodalmát találja; ezt is Salán sorsára juttatja: ura lett e földnek egész a Meszesig. Egy tanácskozinyban elhatározzák, mikép ide tegyék le a magyar birodalom határát: minék emlékére a Meszesre kőkaput emeltek.

Azonban Tuhutum, a Zabolch vezér fia, kit mások Gyulának neveznek, ide ér apjához, ki itt táborozott. Meghallja mily gazdag ország terül belől a Meszesen; eltökéllé magában, hogy maga és családja számára elfoglalja. E végre előbb Ogmandot kémkép Erdélybe küldi, hogy hírt hozna a föld valódi mivoltáról; Ogmand

bejö kikémléli, azon örvendetes hírrel tér, meg, hogy hegyeink söt, folyóink aranyat tartalmaznak.

Tuhutum foglalási szándékában megerősödik. Azonnal Árpádhoz küld, elfoglalhatására engedelmet kéret magának, mit Árpádtól könnyen megnyere.

Sergét gyűjte tehát és beindula, egy nap a Meszes bérczén sergét által teszi. Azonban Gelu, a blaccok fejedelme, hallván Tuhutum szándékát, már elébe jolt volt táborával: a két sereg az Almás vizénél találkozott.

A völgy, mely egyedül vezetett akkor a hon szívébe e tájról, el vala állva; Tuhutumnak e sergcn át kelle utat törnie. Csatahoz készül: kora hajnalban serge egyrészt át küldi a vizen, hogy a támodást megkezdje. A csata megkezdődik, Tuhutum is át kél. A csata nagyszerűvé válik. A magyarok győztek: Gelu táborra elhullott, vagy rabságra juta. Gelu maga is futásban keresse menedéket, Gyalunál feküdt várába kívánván menekülni; késő volt, a magyar daliák a Kapus vizénél utói érék, s lesulyták.

Gelu táborra, mint fejedelme holt hírét véné, fegyverét letelte, a magyarnak kezet nyujta. Hódolati esküjüket itt e helyen tevék le; s mikép Anonymus megjegyzi, a helyet és falut, hol e szer-tartás véghez ment, ezen órától Esküllönck vagy Eskü-ülönck hívák, s hijják mai napiglan. *)

így adja elő a magyarok bejöttél az öreg törlénlirő, mit a hagyomány is támogat. A csata helyét Rákos nevű falu helyén gondolják. Az Esküvökérről pedig szerelik hinni, hogy az eskü elfogadásánál Tuhutum rajta sátorozott.

226. §.

G o r o s z l ó.

Pusztá-goroszló Szilágy faluja. Hegy oldalban fekszik, alatta egy keskeny völgy megy el. Egy templomrom, s szilvás maradványok állanak rajta alól, egy csata emlékéül, melyben a falu leégett.

E csata 1601. aug. 3-án volt. Egyfelől Báthori Zsigmond fejdelem állt 35,000 erdélyivel; ellene Bástá tábornok jött Mihály

*) Anonymus Belae Regis Notarius Capit, XII—XXVII.

oláhoni vajdával, Szathmár felől. Erdély biralma felelt volt a kérdés, mit Báthori Ausztria alá ajánlt vala, s most ismét kezére vett.

A két sereg itt találkozott egymással, egy egész nap szemben állának: a magyarságnak esze ágában sem volt, hogy Básta fáradt katonáit az nap csatarendbe állítsa. Azonban estve felé az ágyuk megdörögnének; Székely Mózes, a fejdelem fővezére, egyszerre felültetné táborát, de készületlen volt. A keskeny völgy mindenütt cngede látni egymás táborában: Básta lovasságával, gyalogságával egyszerre csak bevág, s a magyar tábor pillanatra tönkretette.

Feles zsákmány jött a győzelmes Básta kezére: köztük 130 zászló, 45 ágyú, *) s némelyek szerint a csatáiért 10,000 ember fedé.

E győzelem Báthori sorsát örökre eldönté, soha se tudta több ily scrgel gyűjteni; honnan a következő év júl. 26-án a honból végkép kiment, s Csehországban internálva halt el, 1613-ban. Erdély néhány évi sorsa is ott dőle el: Básta erre elényomult, Erdélyt elfoglalta.

A csatában Goroszló leégett, régi faluhelyét elhagyá, főlebb építette fel mostani lakhelyét.

227. §.

Hídalmási sáncok.

Románul Hida. A Meszes felé esik. Határán, szelíd emelkedésű hegy oldalában, dudva nőtt be valami sáncz nyomokat: a hagyomány szerint Gelu tábora sánczolta, mikor Tuhutumot a Meszes felől várta.

228. §.

Holdvilági sírdombok.

Német neve Halvelegen. Szász falu.

Segesvárról Ebesfalvára menöleg, midőn e nagy faluba ér-nénk, az országút jobbján nagyszerű sírhalmok emelkednek: harczy sírok a Rákóczi forradalmából, alatta mintegy 1300 székely alussza örök álmát.

*) Nicol, Istvántfi Histor. Libr. XXXII,

1704-ben Guti, néhány ezer székelyt vezetett b. Tíge táborára ágyú nélkül. A csatát természetesen elvesztette, s Gulit e gondatlan vakmerőségeért Rákóczi Tordán ki végeztette. *)

229. §.

Kentelki sírdombok.

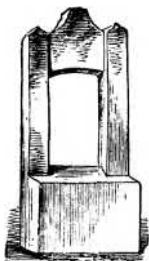
Kentelke a Sajó partján van, Besztercze felé, szomszédságában Kertesnek, hol 1070-ben Salamon király a kunokat megverő. Határán egy patak melleit két sírdomb emelkedik: a nép hite szerint, e halom a Salamon király serge által elbukaltott kunokat fedezi.

230. §.

Kenyérmezei emlék.

Kenyérmező németül Brodfeld.

Szászváros közelében, Felső- és Alsó-kenyér nevű faluk közt, e gyönyörű síkság erdős hegyek közepett, mint egy arena terület. Közepét a Kenyérvíze, nyugoti szélét a Maros mossa.

E síkságon lefelé menőleg, az országúttól balra emelkedik az emlék, mit olvasóink vesznek: három ölnyi kis oszlopa egy roppant csatának.

Négyszáz év előtt, 1479. oct. 13-ára 60,000 török viradott itt fel; megettük feles zsákmány, élőkön Ali bég.

Báthori István, Erdély vajdája, hogy a törökség pusztításainak végeit vessen, az elkeseredett haza népét ellene hozza: kis serget egy özön ellen. A hajnalt vallásos szertartásokkal köszönteti, s csatára készül. A csatarend jobb szárnyát szászok és oláhok, balját a székelység képezi; a lovasság középben. A csata megkezdődik, de keveset ígér, mert a lovasság jobb szárnya csakhamar megbomlik: Báthori lovasságot vesz elő, maga vezérli. Összevágna: kemény-viadal támad, Báthori hat sebet kap, s lováról elbukik. Lesz végtelen zavar: s az óriási török tábor vérmezővé teszi kenyérföldét.

*) Cserei Mihály Históriája.

Azonban alólól harczi dal s huszár trombita harsog, s por-felleg emelkedik: segítő tábor jő, vezére Kinizsi Pál, a temesi bán. A rettentetlen vezér, e férfi, kinek nevére most, négyszázad múlva is mint egy Ethelejére, még mi, imádói is borzadva emlékezünk: két kezében két karddal osztva a halált, bevág. Hol vagy Bálhori? kiáltott oroszlanói haragjában, s magának barátjához útat nyit. Kinizsi csak a holtakba nem tudott lelkesedést önteni: a többi új erővel felemeli kardját; s a magyarság többé nem hős, hanem maga a kaszáló halál... Estve vetett véget a mészárlásnak, mikor már nem vala mit kaszálniok.

A csatatér miénk lett. Kinizsi a holt testek között asztalt térttet, úgy költi el vígan vacsoráját. Vacsora után a gazdag tőr felett a bajnokok toborzóra kerekednek, Kinizsi is kedvet kap, Bel-láiként a vér özönből fogába egy törököt ragad fel, jobb kezét há-tára veti, s a toborzót népével együtt járja.

Nyolczezer keresztény, és 30,000 törököt mondanak hogy ele-sett: a sír hova temeték még sokáig látszott. Reá Báthori kápolnát állít, melyben e nap emlékére misét mondanának. *)

E kápolna korunkig állt, Zsibó évenként 100 forintat költe reá. Nem rég összeomolt: hidat, vendéglőt emeltek szent falaiból. . . Úgy állított helyébe a mostani emlékoszlop.

231. §.

Kolozs-monostori emlék.

Kolozsmonostor Kolozsvár szomszéda. Mellette Várad felé menve, az országút jobbán egyszerű rakott kőoszlop áll, hasonló egy nagy sírkőhez.

Ezen oszlopot II. Rákóczi azon csatája emlékének tartják, mit Monostor és Fenes között veszte el.

Rákóczi nem elégedvén meg Erdély fejedelemiségével, 1657-ben kiment vala lengyel királyságot keresni. Ezért a porta úgy megneheztelt reá, hogy fejedelmi székéből kiveteté. II. Rákóczi lemondott; de midőn látja, hogy utóda gyávasága miatt a török mind inkább veti kezét az ország torkára; s látja, hogy már Boros-Jenő várát is kezére akarná keríteni: ismét felvette fejedelmi címét s fej-

*) Heltai Krónikája II. CXCV-V. Rész.

delmi utódját, Barcsai Ákost üzőbe veszi. 1659 telén Szebent miatta ostromolja. Tavasszal bejött a török: s Rákóczi előle ide vonul; a török nyomában. Végre Fenes és Monostor között a csatát 1660 máj. 22-kén elfogadja. A budai pasa roppant tábor a Szamos partjától fel Lonáig terjedt, vele szemben a Rákóczi kis hada; köztök egy patak. A török kezdi a csatát: Rákóczi jobb szárnyának ront, mi elfut; akkor a bal ellen intéz támodást, az is megbomlik. Maga Rákóczi mint a bomló balszárnnyhoz sietne, négy sebet kap, s az ott folyó patakon alig menekszik át. A szerencse elhagyta volt már, még a szél is ellene fordult, porral hintve el szemben táborát. A csata elveszett, el mintegy 3000 magyar, s vele 8 ágyú. A sebesült fejdelmet szekérre tevék, úgy vivék Váradra, onnan Ecsedre, hol 18 nap múlva sebében meghalt. E csatának emléke ez oszlop. *)

232. §.

Kozmatelkén, a Barcsai sírja.

Kozmatelke, románul Kozma, oláh falu a Mezőségen Szászrégen felé. Barcsai fejdelem, kiért II. Rákóczi elhulla: itt lelte sírját.

II. Rákóczi buktával Kemény János, a Rákóczi fővezére lépett fel Barcsai ellen. Ellene osztrák segélyvel serget hoz, s trónéről lemondatá. Barcsai lemondott ugyan, de azért titkon felhitta átörököl, hogy visszatenné székébe. E segélyhívás Keménynek tudtára esik: Barcsait Görgény várába fogságba veti. Azonban 1661-ben a török megérkezik: Kemény Barcsait, nehogy velök egyesüljen, Kővárba rendeli vitetni, mivel Kővér Ferencz aszalnokát, s magyarhoni Váradi János kapitányát bízta meg. El is idéíták Görgényből lovassággal kísértetve; de mint a Mezőségen vinnék, Répa nevű falunál átlövék; ott hevert, míg a kozmatelki lakosok el nem temeték.

233. §.

Kőrözfalvi sírdomb.

Oláhu! Krisztor, Zaránd faluja.

Benne a reformat templom mellett egy sír domborodik, 23

*) Joan. d. Bethlen. Commentar. Libr. II. III.

**) Joannis de Beth. Libr. III.

magyar nemes sírja: a horavilág temeté őket el 1784. nov. 2-án. A magyarság ellen felkelt nép az itteni birtokosságból csak a szebb nőket hagyá életben, azokat is csak azon feltét alatt, hogy méltóságukról lemondva, ó görög vallási vegyenek fel.

234. §.

Mádéfalvi sír.

Mádéfalva Csik faluja. Mint Szeredéből Gyergyóba utazunk, a falu alsó végén, az út melleit jobbra, egyszerű sír domborodik: rajta gabona terem; benne székelyek fekszenek.

Mária Terézia trónját a külhatalmak keményen megtámadák vala. Támogatására mindenfelől gyűjték a fegyveres erőt; s hogy ide az erdélyi határszélekre sorkatonaság ne kelljen: határezredekét kívántak felállítani. De a székelység a fegyver felvételére nem volt hajlandó.

Elpróbálák biztosok által capacitálni, nem sikerült. Gyergyó 1763. decemberében felvette, a többi székelység ekkor sem akarta. Buccow, erdélyi főhadparancsnok és kormányzó azért, 1764. jan. 17-kére a csikiakat Mádéfalvára parancsolja. S mire felvenni most se akarnák: négy ágyút szegeztete ki, mik éjjel megdőrdülnek. A éj álmából felriadt nép futott: sokan az Oltba fúltak, mások golyótól estek el.

Az elhulottak itt e sírban nyugosznak. Emlékére később sírkövet tettek volt, melyen az eset hosszasan le volt írva: de elmozdított.

Ez esemény után Csik felvette a fegyvert; fel utána Háromszék.

235. §.

Nagyszöllői emlék.

Nagyszöllös németül Grosz-Alisch. Szász falu, Segesvár mellett, mellette Kemény János hagra harci sírdombokat.

Elmondám, mint öleie le Kemény János Barcsait.

Barcsai helyébe a török, I. Apafi Mihályt emelé Erdély trónjára: Kemény, Apafi ellen is folytatá trónkövetelő hadjáratát. Segesvár alá jött, I. Apafit bele szorítá; de jan. 22-kén, vasárnap,

Kucsuk pasa segítségül érkezett. Kemény, Segesvár alól elhúzó-
dott, s Apafi az ostrom alól felszabadult.

Azonban Kucsuk ezzel nem érte be. Hogy látá, mikép Ke-
mény a csatát kerüendő, Segesvártól északra Hétúr felé becsa-
pott: rögtön utána nyomul. Hétfőn 1662. jan, 23-kán, a Kemény
táborában senki sem álmodá, hogy a most érkezett török mindjárt
csatához kezdjen. Maga a fejdelem hadiszállásán, a szász papi lak-
ban Bethlen Jánossal levelet írta. Eljött az ebéd ideje, asztalhoz
üllek; itt veszik a hírt, hogy török lovasok leltek láthatók: a hírre
lóra kapnak, kiszállnak a síkra.

Kucsuk pasa már Hétúrnál volt, köztök egy félórányi tér, s
a színhely egy keskeny völgy, mit egy patak mély árkával hasít át.
Kucsuk keletről jó: Kemény mit összeszedhetett, ellenében elhe-
lyező: centrumát a völgybe, a két oldalra serge két szárnyát;
halszáz embert a falun alól tesz, nehogy megkerüllessék. Kucsuk
megjő: minden parancsa abban állt, hogy törökjei lovuk nyakára
feküve, a golyók zápora közit is bevágjanak, úgy lőn, a (örökség
jobb szárnya rohan, a serget megbontja, s futásra kényszeríti.

Kemény is fut; de lova mint Bethlen írja, megbotlik; a nép-
hagyomány pedig azt mondja, bérelt lovásza rosszul szerelvén,
nyerge fordult le: s földre hull.

Az ellenség üldöző lovasai nyomában vannak. S itn egy ma-
gyar, torkában a halálnak, lováról leszáll, s áladja magát a bizo-
nyos halálnak, hogy fejdelmét megmentse: ezen nemes férfi Gyul-
lai István, étékfogója volt. Az önfeláldozás nem menthető meg: mind
kelten elestek.

Lova megszabadult, de a mint Aranyos-mcdgyesre ért, s
Keményné meglátta, botlásáért föbe lövette. *)

A törökök a holttesteket annyira kifoszták, hogy Bethlenként,
minden keresés mellett se lehetett Kemény testét feltalálni.

Hanem ott kell hamvadnia a csatatéren. Hol annyin elestek,
a falun kívül, most káposztás kert vagon. E kertek kelteje közö-
sen egy nagy sírdombot bír: még mind magaslik a hely,s rajta vi-
rágot természet a jámbor nép; s az olt lévő kopott sírkövet még
mind tiszteletben tartja.

*) Joannis Bethlen Libr. III.

A kertekkel szemben, az út mellett, egy 4 öl magas tömör építésű toronyka állt, s azt hiszik, ott esett el a fejedelem. A ronált emlék helyén 1851. nyarán, Nagyszöllös az emléktornyot mérőben újra építetté.

Segesvár melleit is van egy torony alakú emlék, a városból Ebesfalvára menőleg az útfélen jobbra: ezt is ezen csata emlékének tartják.

236. §.

Sellenbergi sírdomb.

Sellenberg Szebentől Verestoronynak menve, az első falu. Hozzá szép térség vezet, s a mint e térségen haladunk, Sellenberg mellett az országúttól jobbra, halomszerű emelkedést látunk, a legmagasbbat minden harcz siraink közti: alatta 2000 magyar nyugszik.

Báthori Zsigmond nyugtalan elméjének lettek áldozatai. Miután trónjáról Rudolf c. részére lemondott, Báthori Endrét hozá Erdély fejedelmi székébe. A jámbor papi ember székét elfoglalta; de jött Mihály oláhoni vajda, mint szövetséges: a székelységet elletne szabadsága visszaigérésével felkölté, s magával hozta Fejérvár felé. Az új fejedelem kis sergével elébe akar állani, s itt e síkon 1599. oct. 28-kán megütköznek, kemény csata lett; vérökkel fedezék a honfiak a haza földét, de még se tarlhaták meg. Mihály vajda győzelmesen vonult a fejedelmi székvárosba, maga részére akarván elfoglalni, miért később életével lakola.

A meghasonlott haza harczolt itt egymás ellenében: igen méltó volt hogy együvé temessék, ott fekiisznek egy sírdomb alatt, kik egymást legyilkolák *)

Báthori elfutott, de futtában a székelyek áldozatául cselt.

237. §.

Szent-imrei csatatér.

Maros-szentimre Fejérvár közelében fekszik. Kis falu, Hunyadi János Marengója.

*) Wolf, de Bethlen Libr. X.

Némelyek e csatát 1441. mások 42-re teszik; de legjobb történéseink egy harmadikban, 1440-ben egyeznek meg.

1440-ben Mézét bég égetve, rabolva, gyilkolva összejárta a hont; mindent mi mozgott, embert, barmot felfűze, s már útban volt hazafelé. Hunyadi, ekkor Erdély vajdája, nehéz fájdalommal hallá, miként kíván a bég letarolt hazánkából megtréni: erős lelke elhalározá magában, élethalál közt megkísérteni a rabszjira fűzőiteket, s a hon kirablott kincse, megmentését.

Hunyadi Fejérvár és Szenlimre közti téren állítá fel a bég útjába táborát. A bég jött, látta mikép Hunyadi csatát ajánl: elbizakodott voltában elfogadta.

Csatához készülnek. A török tábor mint a tenger hulláma: a kevés elkeseredett magyarság pedig, mint annyi szírt a hullám elleében. így álla a két tábor egymással szemben.

De meghozzák Hunyadi kémjei a gyászos hírt, miszerint a bégek csak egy akarata van, Hunyadiit elejteni; s egy parancsa, hogy minden török az ismert és előtlök leirt Hunyadi éleire törjön. Nehéz volt a hír, mert ekkora tábor egy pontra rohanva feltartóztatatlan, főleg akkor, mikor Hunyadi serge a török mellett csak testőrseregnek sem elég.

S mikor aggodalom fellege ülne minden honfi arczán, egy férfi lép elő: büszkének nyilvánítja magát azon hasonlatosságra, mely köztte s Hunyadi János közt van; s a haza nevében fölkéri a vezért, adná lovát, öltönyét, fegyverzetét oda, hogy a harczi téren képviselje. Nemes gondolatja elfogadtatott.

A csata megkezdődött: s megtörténék a mire készen valának. A törökség egyenest azon pontot kezdé rohamaival ostromolni, hol a vezért vélte állani. Hunyadi, képviselője védelmére a legjobb fiakat, csapatokat rendezé: sokáig is feltárták a vészt; de óránként mind nagyobb csapat rohan, míg védcsapatainkat lesújták, elszórák. . . s a nemes férfi, Kemény Simon, mint Hunyadi — elbukott.

Az ellen öröme hasonló volt az örütséghez. Azt hitte, ellenének szívét már átdöfte, s csak az elbukás percze hiányzik. De nem úgy volt: a magyar tábor szelleme, szive helyén dobogott, működött. Hunyadi ekkor előlépett, csatára vivé fiait: s a roppant török tábor, örömének, diadalának közepette sújtá le.

Mily ütközet volt ez, gondolhatni onnan, hogy mi győztünk, s mégis 3000 bajnok, köztök Kemény Simon és Lépes György fejevári püspök, borítá a csatatért; ellenben török 10,000. Mézét bég és fia pedig futások közt estek el.

Hunyadi megszabadítá honfiai a rabszíjjokról. A zsákmány is kezében maradt, s belőle három templomot építtete, Fejérvárra a piaczt, egyet Szentimrére, más Tövisre.

Kemény Simon, a csata Kodrosa, Gáldon temeltetett el. Ott látszik sírja ma is a Kemény család kastélya előtt. Pánczélát és sisakját onnan az enyedi könyvtárba vitték volt, ott valának láthatók, török kardtól összevagdaltan.

238. §.

Zsibó sánczai.

Zsibó a Szilágyban fekszik, a Szamos balpartján. Szerencsétlen hely a forradalmiakra.

Rákóczi Ferencz ügyei 1705-ben megzavarodnak. Zsibóhoz jő, ott a falun alól, a Karika útjára 24,000-ból álló serge mellvédül kemény sánczot vonal, s úgy várta ellenségét.

Azonban gr. Herbeville fővezért, Schlick tábornok, ki Erdélyben sokáig lakván a helyet jól ismerte, nem Karika, hanem Zsibó felől hozza Rákóczi táborára. Nov. 11-kén rémitő csata lett: 6000 ember s 24 ágyú lett a veszteség.

E csatában Désalleurs marquis, XIV. Lajos tábornoka is részt vett gránátosaival. Rákóczi a csata hanyatlásánál felment a Zsibó—val szemben emelkedő Piszkujra, s végig néze még egyszer sergének romján. E hegyet e nap emlékére ma Rákóczi hegynek híjják.

A mint a csata veszve volt, egy ismeretlen lovag, bujdosása közben fájdalmának hangokat adott, egy dallam született ajkain, mit egyszerre felkapának: e dal a magyar marseillese, a Rákóczi-induló volt.

A sánczok nyomai máig látszanak ... E hely volt az is, hol 1849-ben az utolsó forradalmi sereg fegyverét, aug. 25-én letette.

Végére értünk a könyvnek. S ha visszagondolunk, lehetlen nem fájlalni, hogy több képet nem adhatánk. Sok tárgyat csak festőecset tükrözhetett volna vissza.

Azonban Erdély festészeti irodalma, mondhatni parlag. Szathmári Pap Károly festő hazánkfia volt az első, a múlt tizedben, ki Erdély gyönyörű tájait könyomatban kiadni kezdette; de bánatunkra szép vállalata a hetedik füzetrel félben szakadt.

Annyi lefestendő lenne itt. Bárcsak művészeink figyelme reá esnék a festői hazára, mely ecsetjüknek annyi kincset nyújtana.